

*Аллома, фақиҳ Бурҳониддин Марғиновий таваллудининг
900 йиллиги ҳамда Ўзбекистон Республикаси давлат
мустақиллигининг 30 йиллигига бағишланади*

المسائل الضرورية في الفقه الحنفي

ҲАНАФИЙ ФИҚҲИДАН ЗАРУР МАСАЛАЛАР

Муаллифлар:

**Тарих фанлари номзоди, доцент
Музаффар Муродхон ўғли Комилов,
тарихчи олим Акмал Мираваз ўғли Мирбоқиев**

Тошкент
2021

60.5

КБК: 86.38

К 64

Комилов Музаффар; Мираваз ўғли Акмал

Ҳанафий фикҳидан зарур масалалар [Матн]: диний-ижтимоий / М. Комилов, А. Мираваз ўғли. - Тошкент: «Shamsuddinxon Boboxonov» nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2021. - 472 б.

Эътиборингизга тақдим этилаётган “Ҳанафий фикҳидан зарур масалалар” деб номланган ушбу китоб асрлар давомида тажрибадан ўтган фикҳий манбаларга суяниб, жамиятимиздаги мавжуд ижтимоий масалаларга ечим беришга ҳаракат қилиб, зарур жойларда илмий изоҳлар берилган ҳолда тайёрланди. Мазкур китоб соҳа бўйича таҳсил олаётган толиби илмлар, фикҳ бўйича изланиш олиб бораётган тадқиқотчилар ва кенг китобхонлар оммасига мўлжалланган.

*Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги
Дин ишлари бўйича қўмитанинг 2020 йил 24 ноябрдаги
5887-сонли хулосаси асосида нашрга тайёрланди.*

ISBN 978-9943-12-640-4

© Музаффар Комилов, Акмал Мираваз ўғли
© «Шамсуддинхон Бобохонов» НМИУ, 2021.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

МУҚАДДИМА

Ислом тарихида мазҳаблар вужудга келган давр, VIII асрнинг охири – IX аср бошидан ҳанафий мазҳабининг Марказий Осиёда етакчилик мақоми кучайиб, мазкур таълимот кенг қамровда ривожланди. Жумладан, янги масалалар бўйича фатволар бериш, ихтилофли масалаларни илмий баҳслар орқали ечиш, фатволарни тартибга солиш, фикҳнинг методологик ва амалий соҳаларида кўплаб китоблар таълиф этиш кабилар такомиллашди. Энг муҳими, Мовароуннаҳр уламолари ҳанафий мазҳаби тартибларини ишлаб чиқишда маҳаллий халқлар урф-одати ва маданиятини ҳам эътиборга олишган. Бунинг натижасида Марказий Осиё халқлари маданиятлари, ютуқлари, анъаналари, ҳуқуқий тушунчалари ислом фикҳи таркибига кириб, тўлақонли маданиятга айланди.

Айнан шу нуқтаи назардан, ҳанафий мазҳабининг минтақа маданиятидаги ўрни, миллий қадриятлар билан муштараклашиш хусусиятларини ўрганиш муҳимдир.

«Ҳанафийлик» сўзи илмий адабиётда бир неча маънода қўлланилади. У алоҳида термин сифатида Имом Абу Ҳанифа фикҳ фани доирасида асос солган мактаб («Мазҳаби Аби Ҳанифа»)ни билдиради. Кенг маънода эса «ҳанафийлик» – диний илмлар мажмуида алоҳида йўналишни англатади. Ўтган асрлар мобайнида ҳанафий

уламолар фикҳ билан бир қаторда тафсир, ҳадис, калом, мантиқ, наҳв (филология), ахлоқ, тасаввуф ва бошқа илмлар соҳаларида хилма-хил мавзуда асарлар яратдилар.

Бугунги кунда ҳаётимизда учраб турадиган турли ибодат ва муомала масалаларини илмий асосда ечиб беришга эҳтиёж пайдо бўлмоқда. Ҳозирда ахборот оқими шунчалик кучайдики, албатта илм ва тажрибаси етарли бўлмаган инсон қайси ечим тўғри эканлиги олдида тараддудланиб қолиши аниқ.

Ушбу китобни тайёрлашда тузувчилар томонидан бугунги кунимизда кўп учрайдиган кундалик фикҳий масалаларни ҳанафий мазҳаби асосида тақдим этиш асосий мақсад қилиб олинди.

Минтақамизда мўътабар саналган ҳанафий фикҳидаги манбалардан фойдаланилди.

Хусусан:

1. Бурҳониддин Али ибн Абу Бакр Марғиноний (в. 593/1197 й.)нинг ўзидан аввалги ва замондош уламо-лар томонидан ишлаб чиқилган, барча соҳаларда ҳанафий фикҳининг қонунларини ўзида мужассам қилган машҳур “Ҳидоя” асари.

Фикҳ илмининг “фуру ал-фикҳ” нормаларини шаръий далиллар асосида тартибга келтириш борасида Бурҳониддин Марғинонийнинг “Ҳидоя” асари мислсиз илмий ёдгорлик сифатида нафақат ҳанафийлар томонидан, балки бутун ислом оламида шоҳ асар деб эътироф этилган. Айниқса, “Ҳидоя” асарини ўрганиб, нақл этиш ҳуқуқи-га эга бўлиш фақиҳлар учун катта шараф ҳисобланган. Бу ҳақда устозларидан олинган ҳужжат (ижоза би-ҳақир ри-

воя) ўзлари ўқиган китобнинг охирига ёзилган ва доим ёнларида олиб юрилган.

2. Тожуш шариъа Маҳмуд ибн Шамсиддин Садруш шариъа Аҳмад ибн Жамолиддин Убайдуллоҳ Маҳбубий Бухорий Ҳанафий (ваф. 673/1274 й.)нинг буюк ва машҳур – “Викойатур ривойа фи масоъилил Ҳидоя” (كتاب وقاية الرواية في مسایل الهداية) асари.

– Маҳбубийнинг “Китоб Викоят ар-ривойа фи масоъил ал-Ҳидоя” асари – қисқача “ал-Викоя” номи билан машҳур бўлиб, ҳанафий фикҳида манба асарлардан саналади. Мазкур асарни манбаси асосида бир қатор китоблар таълиф этилган. Жумладан, Бадриддин Симавийнинг «Латоъиф ал-ишарат», Фахриддин Румийнинг «Муштамил ал-аҳкам», Мусаннифакнинг «Китоб ал-ҳудуд вал аҳком», Иброҳим Халабийнинг «Мултақо ал-абхур» каби китобларини келтириш мумкин. “Ал-Викоя” асарига кўплаб шарҳлар ҳам битилган: Муҳаммад ибн Абдуллатиф ибн Абдулазиз ибн Малак (ваф. 797/1394 й.)нинг “Шарҳ ал-Викоя”, Алоуддин Асвад (ваф. 800/1397 й.)нинг “Ал-ъИнойа фи шарҳ ал-Ҳидоя”, Зайниддин Жунайд Бағдодий (ваф. 800/1397 й.)нинг “Тауфиқ ал-ъинояа фи шарҳ ал-Викоя”, Алоуддин Али ибн Муҳаммад Маждиддин Бистомий (Мусаннифак) (803–871й.)нинг “Шарҳ ал-Викоя” (ушбу олим томонидан яна “Ал-Ҳидоя” ва “Ал-Лубоб” китобларига ҳам шарҳ ёзилган) каби асарлари номларини келтириш мумкин.

3. Садруш шариъа Убайдуллоҳ ибн Масъуд ибн Тожуш-шариъа Маҳмуд ибн Шамсиддин Садруш-шариъа Аҳмад ибн Жамолиддин Убайдуллоҳ ибн Иброҳим

ибн Аҳмад ... Убода ибн Сомит Маҳбубий Убодий Бу-хорий Ҳанафий (ваф. 747/1346-47 й.)нинг “Китаб Мухтасар ал-Виқоя фи масоъил ал-Ҳидоя” (كتاب مختصر الوقاية في مسائل الهداية) асари.

Бу китобнинг асл номи «ан-Ниқоя» бўлиб, машҳур фақиҳ Садрушшариъа Убайдуллоҳ ибн Масъуд Ҳанафий (ваф. 747/1346-47 й.) ўзининг бобоси Тожуш шариъа Маҳмуд ибн Шамсиддин Садруш шариъа Аҳмаднинг (ваф. 673/1274 й.) “Китоб Виқоят ар-ривойа фи масоъил ал-Ҳидоя” номли китобини мухтасар қилиш (қисқартириш) ила юзага келтирган. “Мухтасар ал-Виқоя” китоби Бурҳониддин Марғинонийнинг «Ал-Ҳидоя»сига боғлиқ китобдир. “Мухтасар ал-Виқоя” бизнинг диёримизда қадимдан машҳур асардир.

4. Шайхул аллома Абдулғаний Ғунаймий Димашқий Майдоний (ваф. 1298 й.)нинг “Ал-Лубоб фи шарҳ ал-Китоб (Шарҳ Мухтасар ал-Қудурий фи фикҳ ал-ҳанафий)” (اللباب في شرح الكتاب وهو شرح مختصر القدوري) (في الفقه الحنفي) асари.

Шайхул аллома Абдулғаний “Ал-Лубоб фи шарҳ ал-Китоб”ни Абул Ҳусайн Қудурийнинг “Мухтасар ал-Қудурий” асарига шарҳ ёзиш орқали тасниф этганлар. “Ал-Лубоб”да мураккаб ва мушкул лафзлар ҳал этиб берилган, шаръий далилларга эҳтиёжи бўлган масалалар ҳукми ҳанафий мазҳаби асҳоблари қарашлари асосида баён этилган ва маънолари шарҳланган. Ҳанафий мазҳабида “Китоб” дейилганда Абул Ҳусайн Аҳмад ибн Муҳаммад ибн Аҳмад Қудурий Ҳанафий Бағдодийнинг (362-428/972-1037) қала-

мига мансуб “Мухтасар ал-Қудурий” (مختصر القدوري) асари англанади. “Мухтасар ал-Қудурий” ҳанафий мазҳабидаги энг машҳур китоблардан биридир. У муболаға даражасида мақталган. Машҳур географ, тарихчи олим Мустафо ибн Абдуллоҳ Котиб Чалабий – Ҳожи Халифа (1609–1657 йй.) ўзининг библиографик “Кашфуз-зунун” асарида таъкидлашича, ҳанафийлар бу китобни вабо тарқалганда радди бало учун ўқишган ва “Ким уни ёд олса, фақирликка учрамайди”, деган гапларни айтишган. “Мухтасар ал-Қудурий”нинг шарҳлари жуда кўп бўлиб, баъзи шарҳчиларнинг таъкидлашларича, “Мухтасар ал-Қудурий”да ўн икки минг масала баён қилинган.

5. Мажиддин Абулфазл Абдуллоҳ ибн Маҳмуд ибн Мавдуд Мусулий Ҳанафий (599–683/1223–1307 йй.)нинг “Китаб ал-Ихтиёр ли таълил ал-Мухтор” (كتاب الاختيار لتعليل المختار) асари.

Ҳанафий фикҳининг мўътабар манбаларидан “Ал-Мухтор ли-л-фатво” (المختار للفتوى) китоби бўлиб, унга муаллиф Мажиддин Абулфазл Абдуллоҳ ибн Маҳмуд ибн Мавдуд ал-Мусулий ал-Ҳанафий (599–683/1223–1307 йй.)нинг ўзлари “Китаб ал-Ихтиёр ли таълил ал-Мухтор” деган шарҳ ёзганлар. “Ал-Мухтор”ни Абдуллоҳ Мусулий ёшлик даврида бошланғич ўқувчилар учун ёзган. Китобда асосан Абу Ҳанифанинг фикрлари ва фатволари жамланган ва уни “Ал-Мухтор” деб номланган. Ушбу китоб ўқишга қулай ва тушунарли услубда ёзилгани учун тез орада машҳур бўлиб кетади ва муаллиф томонидан ўз китобидаги масалаларга далил ва

ҳужжатлар келтирган ҳолда шарҳланади. Натижада мазкур китобнинг қиймати яна ҳам ортади. “Ал-Ихтиёр” китоби ҳанафий фикҳи сифатида кенг тарқалган ва ҳозир ҳам қайта-қайта нашр қилинмоқда¹.

6. Мақсудхўжа ибн Мансурхўжа Шоший қаламига мансуб “Мажмаъ ал мақсуд” (مجمع المقصود) «Мухтасар ул-Виқоя» асарининг ўзбекча шарҳи.

– “Мажмаъ ал-мақсуд” (مجمع المقصود) китоби “Мухтасарул Виқоя” асарининг ўзбекча шарҳи бўлиб, тошкентлик Мақсудхўжа ибн Мансурхўжа қаламига мансубдир. Ушбу китобда барча диний соҳага тааллуқли масалалар, асосан, бизнинг диёримиз ва ислом дунёсининг кўпчилик қисми амал қиладиган ҳанафий мазҳабидан келиб чиққан ҳолда, ибодот ва муомалот масалалари атрофлича ёритилади.

Эътиборингизга тақдим этилаётган “Ҳанафий фикҳидан зарур масалалар” деб номланган ушбу китоб асрлар давомида тажрибадан ўтган фикҳий манбаларга суянган ҳолда, жамиятимиздаги мавжуд ижтимоий масалаларга ечим беришга ҳаракат қилган ҳолда тайёрланди. Мазкур китоб кенг китобхонлар оммасига, соҳа бўйича таҳсил олаётган толиби илмларга ва фикҳ бўйича излашниш олиб бораётган тадқиқотчиларга мўлжалланган.

Тасниф услубида жуғрофий жой номларини изоҳлаб кўрсатиб ўтилди ва айрим ихтилофли фикҳий масалаларни ҳанафий мазҳаби уламолари нуқтаи назаридан шарҳлаб кетилди. Жумладан, намоздаги Таҳрима такбири вақтида икки қўлни кўтармоқ ҳукми ва ҳолати,

¹ . Абдуллоҳ ибн Маҳмуд ал-Мавсилий. ал-Ихтиёр ли-таълил ал-Мухтор. 1-жилд. – Байрут: Дор ал-кутуб ал-илмия, 1990.

намозда Фотиҳа сурасидан сўнг “омин”ни махфий айтмоқ масаласи, намоздаги қиём ҳолатида қўлни қаерга қўйиш кайфияти ва икки оёқ орасидаги ўлчов миқдори, намозда рукуга бораётганда ва қайтаётганда қўл кўтариш (Рафъул йадайн) масаласи, намозда қаъда, яъни, ўтириш ҳолатларининг ҳукмлари кабилар.

Шунингдек, китобда ҳамюртларимиз томонидан кўплаб мурожаат бўлаётган масала – мерос тақсимоти бўйича атрофлича тўхтаб ўтилди. Айниқса, мерос ҳақида тушунча, мерос олиш сабаблари, шартлари ва олиш турлари, меросни эр қанча олади, хотин қанча олади, ота-она ва бобо-буви улушлари қанча, ўғил-қизга тақсимот қандай бўлади, деган шу каби саволларга тақсимот жадваллари асосида ҳисоб-китоблар тақдим этилди. Албатта, мерос тақсимотлари тажрибали мутахассис томонидан ечиб берилгани мақсадга мувофиқ.

Шу билан бирга, ҳозирда долзарб бўлмаган масалалар, масалан, қуллар билан боғлиқ: қул озод қилиш, озод қилишга қасам ичиш, мударбар ва умму валад, вало ва мукотаб каби бўлимлар; уруш-жанг билан боғлиқ: ўлжа, жизя ва харож, кофирларнинг мол-мулклари ва боғийлар ҳақидаги бўлимларга тўхталиб ўтмаслик маъқул кўрилди.

Мазкур китобни тайёрлаш жараёнида яқиндан кўмак берган ёш олим ва фозил инсон Мухторхон Мақсуджон ўғли Тошхўжаев, фикҳ олимлари Аъзамхон Муҳаммадалихон ўғли Қамбаров, Жалолиддин Юсуфали ўғли Холмўминов ва Ҳабибулло Абдуғаффор ўғли Жўрабоевга чин дилдан самимий миннатдорлик билдирамиз.

Фурсатдан фойдаланиб, азиз ва муҳтарам китобхонлардан ушбу китобдаги бандалик билан йўл қўйилган хатолар бўлса ва камчиликлар учун узр сўраган ҳолда, лозим топсалар, ҳақимизга дуо қилиб қўйишларини илтимос қиламиз.

Аллоҳ барчамизни илму маърифатдан айирмасин!

Омин!

Муаллифлар

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

БИСМИЛЛАҲИР РОҲМАНИР РОҲИМ

الحمد لله رب العالمين، وصلى الله وسلم وبارك على عبده ورسوله نبينا
محمد وعلى آله وأصحابه أجمعين
ربّ يسّر ولا تعسر ربّ تمّم بالخير

كتاب الطهارة

ПОКЛИК КИТОБИ

Таҳорат аслида поклик, тозалик деганидир. Бу китоб таҳорат, ғусл, таяммум каби покланиш йўллари ва ҳамда аслий нажас нарсаларнинг турларини ва улардан тозаланишга оид масалаларни ўзида жамлайди.

أَحْكَامُ الْوُضُوءِ

ТАҲОРАТНИНГ ҲУКМЛАРИ

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ
وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى
الْكَعْبَيْنِ

**“Эй имон келтирганлар, намозга турган вақтин-
гизда юзларингизни ва қўлларингизни чиғаноқлари-
гача ювинг, бошларингизга масҳ тортинг ва оёқларин-
гизни тўпиқларигача (ювинг)” (Моидда сураси, 6-оят).**

Мазкур ояти карима билан таҳоратнинг тўрт фарзи собит бўлади. Улар: 1. Юзни ювиш. Юзни ювиш чегараси узунасига пешонанинг соч ўсган жойидан ияк остигача ва энига бир қулоқнинг юмшоқ жойидан иккинчи қулоқнинг юмшоқ жойигача бўлади. Агар юзни қалин соқол қоплаган бўлса, соқолнинг усти ювилади. Соқолнинг остига ва орасига сув етказиш фарз бўлмайди. 2. Икки қўлни тир-саклари билан ювиш. 3. Икки оёқни тўпиқлари билан ювиш. 4. Бошнинг тўртдан бир қисмига масҳ тортиш. Масҳ тортиш деганда ҳўлланган қўлни бирор аъзога суртиш тушунилади. Аъзоларни бир марта ювиш фарздир.

Таҳоратнинг суннатлари эса қуйидагилардир: таҳоратнинг аввалида «Бисмиллаҳ»ни айтиш, икки қўлни билакларигача уч марта ювиш ва мисвок қилиш билан бошлаш, оғзини ва бурдини сув билан чайиш, соқол ва бармоқлар орасини хилол қилиш, барча ювиладиган аъзоларни уч мартадан ювиш, бошнинг ҳаммасига бир марта масҳ тортиш, масҳ тортгандан қолгани билан қулоқларга масҳ тортиш, ният қилиш, таҳорат қилишда фарз амаллар орасида тартибга риоя қилиш, таҳорат амалларини кетма-кет, орасини узмасдан бажариш.

Таҳоратнинг мустаҳаблари иккита: аъзоларни ювганда ўнг тарафдан бошлаш ва бўйинга масҳ тортиш.

Таҳоратни қуйидагилар бузади: олд ва орқа чиқиш йўллари-дан чиқадиган барча нарсалар, яъни сийдик, ахлат ва

ел каби одатда чиқадиган бўлсин ёки қурт ва тош каби одатда чиқмайдиган нарсалар бўлсин, бадандан чиққан нарса нажас бўлиб, баданнинг покланадиган жойига оқиши, масалан, қон, йиринг каби, тупукни қизартирадиган даражадаги суюқ қон қусиш, агар тупукни сарғайтирадиган даражада кам бўлса, таҳорат бузилмайди, суюқ қондан бошқа қуюқ қон, овқат, зардобга ўхшаш оғизни тўлдириб чиққан ҳар қандай қусуқ таҳоратни бузади. Куч билан келиб ва тутиб туриш қийин бўлган қусуқ оғизни тўлдириб келган ҳисобланади. Лекин оғизни тўлдириб балғам қусса, таҳоратни синдирмайди. Масалан, ухлаш, ҳушидан кетиш, жинни бўлиб қолиш, балоғатга етган кишининг руку ва саждаси бор намозда ўзига ва яқинида турганларга эшитиладиган даражада кулиши ҳам таҳоратни бузади. Балоғатга етмаган ёш боланинг кулиши таҳоратни бузмайди. Шунингдек, руку ва саждаси бўлмайдиган жаноза намози ва тиловат саждасида кулиш таҳоратни бузмайди. Эр ва хотин яланғоч ҳолда бадани баданига, яъни жинсий аъзоси жинсий аъзосига тегиши ҳам таҳоратни бузади, бироқ аёл кишини ва жинсий аъзони ушлаш билан таҳорат бузилмайди.

Таҳоратни бузмайдиган нарсалар нажосат эмас. Бунга баданнинг жароҳатидан чиқиб атрофга оқмаган оз қон ва оғизни тўлдирмай келган қусуқ мисол бўла олади. Натижада бу нарсалар нажас бўлмагани учун, уларни пахта билан артиб сувга ташласа, сув нажас бўлмайди. Ёки ўша нарсалар кийимга тегса ҳам, намоз ўқиса бўлаверади.

Таҳоратсиз кишининг намоз ўқиши, Қуръонни ёки оят ёзилган нарсаларни ғилофсиз ушлаши мумкин эмас. Қуръонни эса ушламасдан тиловат қилиш мумкин.

أَحْكَامُ الْغُسْلِ

ҲУСЛНИНГ ҲУКМЛАРИ

Баданнинг ҳаммасини ювиш ғусл деб аталади.

Ғусл қилиш Қуръони карим, суннат ва ижмо билан собит бўлган амалдир.

﴿وَإِنْ كُنْتُمْ جُنُبًا فَأَطَهِّرُوا﴾

“Агар жунуб бўлсангизлар, баданларингни муболаға билан покланглар”.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: قَالَ: إِنَّ تَحْتَ كُلِّ شَعْرَةٍ جَنَابَةٌ فَاغْسِلُوا الشَّعْرَ وَأَنْقُوا الْبَشْرَةَ. رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ وَأَبُو دَاوُدَ.

Абу Ҳурайра розийаллоҳу анҳудан ривоят қилинади:
«Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам:

«Албатта, ҳар бир тук толаси остида жунублик бор. Бас, сочни ювинг ва баданларингизни покланг», дедилар» (Имом Термизийⁱ ва Имом Абу Довудⁱⁱ ривояти).

Ғуслнинг фарзи мазкур ояти карима ва ҳадиси шарифга кўра учтадир: оғизни, бурунни ва бутун баданни ювиш.

ⁱ . Имом Абу Исо Термизий – Муҳаммад ибн Исо ибн Савра ибн Мусо ибн Заҳҳок Суллаймий Бугий Термизий (824–892 йй.) Термизда таваллуд топганлар. Имом Термизийнинг асарлари ичида энг машҳури «Ал-Жомий ас-саҳиҳ» бўлиб, 6 та ишончли ҳадислар тўпламидан биридир. Ушбу асар илмий манбаларда «Жомий ат-Термизий», «Саҳиҳи Термизий» ёки «Сунани Термизий» номи билан ҳам аталади.

ⁱⁱ . Абу Довуд – Абу Довуд Сулаймон ибн Ашъас ибн Исҳоқ ал-Аздий Сижистоний 826 йили Басрада таваллуд топиб, 899 йили вафот этганлар. Ўз ичига 4800 та саҳиҳ ҳадисни жамлаб олган машҳур “Сунани Абу Довуд” китоби муаллифи.

Ғулнинг суннатлари қуйидагилар: ғул қилишнинг аввалида икки қўлни ювиш, авратларни ювиш, яъни истинжо қилиш билан бошлаш. Шунингдек, агар баданида нажосат бўлса, ундаги нажосатни кетказиш. Сўнг одатдагидек таҳорат олинади, фақат ғул қилинадиган жойда сув тўпланса, оёқни ювишни охирига қолдиради. Сўнгра бутун баданга уч марта сув қуйиш, баданга сув қуйишда аввал бошдан, сўнгра ўнг ва чап елкадан сув қуйилади. Агар оёқларини ғулнинг охирида ювса, оёқ остига тўпланган сув устида ювмайди. Балки оёқни бошқа ерда ювиш керак бўлади. Сочни ўрилган аёлга сочининг тагига сув етказиш, яъни намлаш кифоя қилади, сочининг ўрилган қисмини ювиш шарт эмас. Бироқ соч ўрилмаган бўлса, ҳаммасини ювиш шарт бўлади.

Қуйидаги ҳолатларда ғул қилиш вожибдир: манийнинг ўз ўрнидан шаҳват ва қувват билан ажралиши, эркакнинг жинсий аъзосини бош қисми аёлнинг олд ва орқа аъзосига кириши алоқа қилувчига ҳам, алоқа қилинувчига ҳам ғулни вожиб қилади.ⁱ Уйқудан уйғонган киши маний ёки мазийнинг асарини кўриши, ҳайз – ҳар ойда аёллардан келадиган одат қони ва нифос – туққандан кейин келадиган қоннинг тўхташи ғулни вожиб қилади. Ҳайвон билан қилинган жинсий алоқа ғулни вожиб қилмайди, аммо ҳайвон билан жинсий алоқа қилинганда маний келса, маний келганлиги сабабидан ғул вожиб бўлади.ⁱⁱ

ⁱ . Шариатда орқа аъзога жинсий алоқа қилиш ҳаром. Бу ўринда ҳаром бўлса-да, мазкур иш содир бўлган вақтда ғул қилиш вожиб бўлиши баён қилиняпти.

ⁱⁱ . Инсоннинг ҳайвон билан жинсий алоқа қилиши ҳам ҳаром. Бу ўринда ҳам ҳаром бўлса-да, мазкур иш содир бўлган вақтда, модомики маний келмаса, ғул қилиш вожиб бўлмаслиги, агар маний келса, ғул қилиш вожиб бўлиши баён қилиняпти.

Жума намози, икки ҳайит намозлари, ҳаж ёки умра учун эҳром боғлаганда ва ҳожиларнинг Арафотда туриш учун ғул қилиши суннатдир.

Кўпчилик бўлиб қилинадиган ибодатларда ноҳуш ҳидларнинг тарқалишининг олдини олиш мақсадида ғул қилиб олиш мустаҳабдир. Ғул вожиб бўлганларга қуйидагиларни бажариш мумкин эмас: намоз ўқиш, Қуръонни бир оят бўлса ҳам ўқиш, Қуръонни ёки бирор ояти каримани Қуръони каримга ёпишган бўлмай, фақат уни муҳофаза қилиш учун қўлланиладиган ғилофсиз ушлаш, масжидга кириш, Каъбани тавоф қилиш.

أَحْكَامُ الْمَيَاهِ

СУВЛАРНИНГ ҲУКМАЛARI

Таҳорат ва ғул ёмғир, эриган қор, эриган дўл каби осмондан тушган ва булоқ, қудуқ, кўллар каби ердан чиққан сувлар билан қилинади. Мазкур сувларни мутлоқ сув дейилади. Агар бу сувлар кўп туриб қолиши билан ранги ва таъми ўзгарса ҳам, таҳорат олиш дуруст бўлади. Шунингдек, ушбу сувларга бирор тоза нарса аралашса ва сувни “сувлик табиати”данⁱ чиқармаса, у сув билан таҳорат ва ғул дуруст бўлади. Бордию сувга аралашган тоза нарса, масалан, япроқ, мева каби нарсалар сувни сувлик табиатидан чиқарса, у сувда таҳорат олиш дуруст бўлмайди. Мутлоқ сувларга бирор тоза нарса, масалан, гўшт ёки

ⁱ . Сувлик табиати деганда унинг суюқлиги, оқувчанлиги, ранги, таъми ва ҳиди тушунилади.

картошка ёки ундан бошқа нарса солиб пиширилган сув билан, бошқача айтганда, овқатнинг суви билан таҳорат қилиш дуруст бўлмайди. Аммо сувга тозаланишни қасд қилиб, бирор тоза нарса солиб пиширилса, яъни ишқор тайёрланса, тайёрланган ишқорнинг суви билан таҳорат қилиш дуруст бўлади.

Оқувчи сув ёки шу ҳукмдаги сувга нажас тушса ва сувнинг таъмини ёки рангини ёки ҳидини ўзгартирмаса, у сув нажас бўлмайди.

Оқувчи сув деб истеъмол қилинган вақтда истеъмоли такрорланмайдиган ёки унга тушган сомонни оқизадиган сувга айтилади. Эни ва бўйи 10 зирё (5 метру 10 дан 30 см.гача, чуқурлиги камида ҳовучлаб сув олганда тагидаги ер очилиб қолмайдиган чуқурликка эга) бўлган ҳовузга оқувчи сувнинг ҳукми берилади.

Агар нажас тушган сув оқувчи ёки унинг ҳукмидаги сув бўлмаса, агар нажаснинг асари кўринмаса ҳам, нажас тушган вақтда сув нажас бўлади.

Балиқ, бақа, қисқичбақа каби сувда туғилган ва сувда яшайдиган ҳайвонлар ва ари, пашша, капалак каби оқадиган қони йўқ жонзотларни сувда ўлиши билан сув нажас бўлмайди.

Дарахт, ўсимлик ва мевалардан сиқиб олинган сувлар билан таҳорат ва ғул қилиш дуруст эмас. Қурбат мақсадида, яъни таҳорати бўлатуриб яна таҳорат олиш ёки бетаҳоратликни кетказиш учун ишлатилган сувни ҳам иккинчи марта таҳорат ва ғул учун ишлатиш мумкин эмас.

Барча тери ошлаш билан пок бўлади. Фақатгина одам ва чўчқанинг териси пок бўлмайди. Ошлаш деганда терининг

қўланса ҳидини оладиган ва уни бузилишдан сақлайдиган ишлар тушунилади.

Териси ошлаш билан пок бўладиган ҳайвонларнинг, яъни одам ва чўчкадан бошқа ҳайвонларнинг терилари «Бисмиллаҳ, Аллоҳу акбар» деб сўйиш билан ошланмаса-да, пок бўлади. Шунингдек, агар гўштини емоқ ҳалол бўлмасада, уларнинг гўшти ҳам пок бўлади. Яъни, мазкур гўшт бирор жойга тегса, нажас қилмайди.

Териси ошлаш билан пок бўлмайдиган ҳайвонлар яъни одам ва чўчка «Бисмиллаҳ, Аллоҳу акбар» деб сўйиш билан пок бўлмайди.

Ўлимтикнинг ва инсоннинг жуни, кесганда озорланмайдиган аъзолари, яъни тиши ва қуриган пайлари тозадир.

أَحْكَامُ الْآبَارِ

ҚУДУҚЛАРНИНГ ҲУКМЛАРИ

Қудуққа оз миқдорда бўлса ҳам, нажас нарса тушса ёки унда бирор ҳайвон ўлиб шишса ёхуд ёрилиб кетса, имкони бўлса, ўша нарса билан бирга ундаги ҳамма сувни чиқариб ташланади. Қудуққа катталиги одам ёки қўйдек келадиган ҳайвон тушиб кетиб ўлиб қолса ҳам, гарчи шишиб ёки титилиб кетмаган бўлса-да, имкони бўлса, тушиб кетган ҳайвон ва ундаги барча сув чиқариб ташланади. Агар сувни чиқариб ташлаш имкони бўлмаса, чамалашни биладиган икки кишининг фикри билан қудуқда қанча сув борлиги билинади ва ўшанча сув олиб ташланади.

Агар қудуққа катталиги товукдек келадиган ҳайвон тушиб ўлса, бироқ шишмаган ёки ёрилмаган бўлса, аввал мазкур нарсани чиқариш билан бирга ўртача пақирда қирқдан олтмиш пақиргача сув олиб ташланади. Агар чумчуқ катталигидаги ҳайвон бўлса, йигирмадан ўттиз пақиргача сув олиб ташланади. Агар сув тортилаётган пақир ўртача бўлмаса, ўртача пақирга солиштириб туриб ҳисоб-китоб қилинади.

Нажас тушган қудуқ сувига унинг қачон тушгани маълум бўлса, ўша вақтдан бошлаб нажас бўлган ҳисобланади. Агар қачон тушгани маълум бўлмаса, бир кеча ва кундуздан бошлаб нажас бўлган деб ҳисобланади. Агар қачон тушгани маълум бўлмаган ҳайвон шишиб кетган бўлса, қудуқ суви уч кеча ва кундуздан бошлаб нажас бўлган деб ҳисобланади. Имом Абу Юсуф ва Имом Муҳаммад раҳматуллоҳи алайҳимо: “Тушиб кетган ҳайвон хоҳ шишиб кетган бўлсин, хоҳ шишиб кетмаган бўлсин, қудуқдан топилган вақтидан бошлаб, қудуқ суви нажас ҳисобланади”, дейдилар.

أحكام الأسرار

ҚОЛДИҚ СУВЛАРНИНГ ҲУКМЛАРИ

Одамдан, отдан ва гўшти ҳалол ҳайвонлар ичганидан ортиб қолган сувлар покдир. Чунки сўлак гўшtdан ҳосил бўлгани учун, ҳукмда гўшт билан бир хил бўлади. Шер, йўлбарс, ит, маймун каби йиртқич ҳайвонлар ичганидан ортиб қолган сув нажасдир.

Мушук, эркин юрган товук, йиртқич қушлар ва уйларда учраб турадиган ҳашарот ва жониворлар ичганидан ортиб қолган сув макруҳдир. Яъни, ишлатиш учун бошқа сув бўлмаса, уларни ишлатиш мумкин.

Бошқа сув йўқлиги сабабли, эшак ёки хачирдан қолган сувга таҳорат олишга тўғри келиб қолса, ортидан таяммум ҳам қилиб олинади. Чунки эшак ва хачир маънан ҳаром ҳукмида бўлса ҳам, уй ҳайвонларидир. Уларнинг сувга тегиб қўйиши эҳтимоли кўп бўлганидан, кишиларга енгиллик бўлиши учун уларнинг бу борадаги ҳукми бир оз енгиллаштирилган. Шу билан бирга, уларнинг ҳукми сичқон, мушук каби уйларда бўладиган кичик жуссали, ҳамма ерга кириш имкони бор ҳаром ҳайвонларнинг ҳукмидан бир оз оғирлаштирилган.

Қайси ҳайвондан қолган сув тоза бўлса, ўша ҳайвондан чиққан тер ҳам тоза бўлади. Қайсидан қолган сув нажас бўлса, унинг тери ҳам нажасдир. Қайсидан қолган сув макруҳ бўлса, унинг тери ҳам макруҳ ҳисобланади.

أَحْكَامُ التَّيَمُّمِ

ТАЯММУМ ҲУКМЛАРИ

Таяммум шариатда айтилган тарзда Аллоҳга ибодат ниятида ер жинсидан бўлган нарсани икки қўл ва юзга суртишдир. Таяммум қилиш Қуръони карим, суннат ва ижмо билан собит бўлган амалдир.

﴿فَلَمْ يَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ﴾

«Агар сув топа олмасангиз, покиза тупроқ билан таяммум қилиб, юз ва қўлларингизга суртинглар» (Моидда сураси, 6-оят).

عَنْ أَبِي ذَرٍّ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «الصَّعِيدُ الطَّيِّبُ طَهُورُ الْمُسْلِمِ، وَلَوْ إِلَى عَشْرِ سِنِينَ مَا لَمْ يَجِدِ الْمَاءَ.» رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ

Абу Зарр розийаллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

“Мусулмон киши агар сув топа олмаса, унинг учун покиза тупроқ ўн йилгача бўлса ҳам, покловчидир” (Имом Термизий ривояти).

Таяммум қуйидаги ҳолатларда таҳорат ва ғуслнинг ўрнини босади: сув бир мил, яъни 1848 метр ёки тўрт минг қадам узоқликда бўлса, сув ишлатиш мумкин бўлмаган беморлик, ҳавонинг баъзи аъзоларга зарарли ёки касалликка сабаб бўладиган даражада қаттиқ совуқ бў-

лиши, душман хавфи, чанқоқ хавфи ёки сувни олиш учун зарур жиҳознинг йўқлиги, масалан, қудуқдаги сувни олгани пақир ва арқон бўлмаса, сув билан таҳорат қилган тақдирда қазоси мумкин бўлмаган намозга, яъни ҳайит ва жаноза намозига етиша олмасликдан қўрқса, хоҳ таҳорати намозгача, хоҳ намоз бошланганидан кейин бузилса, таяммум қилаверади, бироқ жаноза намозига улгуриш учун таяммум қилмоқчи бўлган одам маййитнинг эгаси бўлмаслиги шарт. Агар у жаноза намозига кеч қолса, таҳорат қилгунича кутиб турилади.

Таяммум қилмоқчи бўлган одам енгини тирсакларидан юқоригача шимаради. Икки қўли кафтини тупроқ, тош ёки қумга ўхшаш ер жинси ҳисобланган тоза нарсага бир марта уриб, юзига суртади. Кейин яна бир марта уриб, аввал чап қўлининг кафти билан ўнг қўлига тирсаклари билан қўшиб суртади. Сўнг ўнг қўлининг кафти билан чап қўлига тирсаклари билан қўшиб суртади.

Ер жинсидан бўлган ҳар қандай тоза нарсадан, гарчи унинг чанги бўлмаса ҳам, таяммум учун фойдаланиш мумкин. Уламолар тилла ва кумушга ўхшаш, оловда эрийдиган ва юмшайдиган ҳамда куйиб кул бўладиган нарса ер жинсидан эмас, деганлар. Шунингдек, кул билан ҳам таяммум қилиб бўлмайди.

Бизнинг мазҳабимиз бўйича тупроққа, чангга, тошга, оҳакка, оҳактошга, сурмага таяммум қилса бўлади ва ер жинсидан бўлган бирор нарсага бир неча киши бир неча марта таяммум қилиши жоиз. Яъни, таяммум қилинган нарса таҳоратдан қолган сув каби мустаъамалга¹ айланмайди.

¹ . Ишлатилган сув.

Тупроқ мавжуд бўлса ҳам, чангга таяммум қилиш мумкин. Яъни, қўлини кўрпагами, кийимгами ёки шунга ўхшаган бошқа нарсаларга уриб, ундан кўтарилган чангга таяммум қилса бўлаверади.

Таяммум қилиб намоз ўқимоқчи бўлган одам ушбу таяммум билан таҳорат олишни ва намоз ўқишни ўзига ҳалол этишни ният қилиши шарт. Чунки фақат таяммум қилиш ниятида қилинган таяммум билан намоз ўқиб бўлмайди. Шунингдек, масжидга кириш ёки Қуръони каримни ушлаш ниятида қилинган таяммум билан намоз ўқиб бўлмайди. Демак, таяммум олиш пайтида бетаҳоратликдан қутулишни ва таҳоратсиз адо этиб бўлмайдиган аниқ бир ибодатни ният қилиши лозим экан.

Битта таяммум билан исталганча фарз, суннат ва нафл намоз ўқилаверади. Намоз вақти кирмасдан аввал ва ёнидагилардан сув сўрашдан олдин таяммум қилиш мумкин.

Таҳоратни синдирадиган нарсалар таяммумни ҳам синдиради. Шу билан бирга, таяммум қилган одам покланишга етарли сув топиб, уни ишлатиш имкониятига эга бўлиши билан таяммуми синади. Энди у сув билан таҳорат ёки ғусл қилиши вожиб бўлади. Шунингдек, таяммум билан намоз ўқиётган киши сувни кўриб қолса, таяммум синади ва намози бузилади.

Сув билан таҳорат олиш афзал бўлгани учун сув топишдан умиди бор киши намозни кечиктириб ўқиши мустаҳабдир. Лекин намозни ўта кечиктириб кароҳиятли вақтгаⁱ тақаб юбормайди.

Яқин орада сув бор деб ўйлаган киши бехатар бўлса,

ⁱ Кароҳиятли вақтлар “Намоз вақтлари” бўлимида келади, иншоаллоҳ.

бир камон ўқи етадиган масофагача тахминан 213 метрдан 284 метргача сув излаши вожибдир. Имом Косонийⁱ 1848 метргача сув излаш керак, деганлар.

Юкининг орасида сув борлигини унутиб, таяммум билан намоз ўқиганидан кейин, юкида сув борлиги эсига тушиб қолса, намозни қайта ўқимайди. Аммо юкидаги сувни тугаган деган гумон билан таяммум қилиб намоз ўқиганидан сўнг сув борлиги аён бўлса, намозни қайта ўқийди.

Таҳорат олиш учун сув, таяммум қилиш учун тупроқ ёки бошқа ер жинсларини топа олмаган киши намоз ўқиш учун намоз ўқувчи сингари руку ва сажда қилади. Лекин ният ва кироат қилмайди. Сув ёки тупроққа қодир бўлганида намозни қайта ўқийди.

Икки қўл ва оёғи қирқилган кишининг юзида яраси бўлса, таҳорат ҳам, таяммум ҳам қилмай намоз ўқийверади.

أَحْكَامُ الْمَسْحِ عَلَى الْخَفَيْنِ وَالْجَبِيرَةِ

МАҲСИ ВА ЖАБИРАГА МАСҲ ТОРТИШ ҲУКМЛАРИ

Маҳси – маълум ва машҳур оёқ кийими. У оёқни тўпиқдан юқорисигача яхшилаб беркитиб туради. Совуқдан ва турли нопокликлардан сақлайди. Маҳси деб номланмаса ҳам, унинг мазкур сифатларига эга бўлган оёқ кийимлари

ⁱ . Имом Косоний – Маликул уламо Алоуддин Абу Бакр ибн Масъуд ал-Косоний (в. 587/1191 й.) «Бадъий ас-санъий фи тартиб аш-шаръий» асари муаллифи. Йирик ҳанафий фақиҳи Имом Косонийнинг обрўлари юқори бўлиб, Яқин Шарқ мамлакатларида «Бадъий ас-санъий» асари катта шуҳрат қозонган.

ҳам маҳси ҳукмида бўлади. Маҳсига масҳ тортиш таҳоратдаги икки оёқни ювиш ўрнига ўтади. Масҳ тортиш деганда ҳўлланган қўл билан маҳсини силаш тушунилади.

Маҳсига масҳ тортиш суннат билан жоиздир. Маҳсига масҳ тортиш жоиз эмас деб эътиқод қилиш бидъатдир. Маҳсига масҳ тортиш таҳорати йўқ одамга мумкин, ғул вожиб бўлган одам маҳсига масҳ тортиши жоиз эмас. Масалан, ғул вожиб бўлган одам бирор-бир идишга сув тўлдирса ва ўзи сувни ичига тушиб, оёқларини сувдан чиқариб турса, сўнгра маҳсисига масҳ тортса, жоиз бўлмайди.

Масҳ тортмоқчи бўлган киши икки қўлини ҳўллағач, бармоқларини ёйиб, ўнг қўлни ўнг маҳсининг, чап қўлни чап маҳсининг учига қўяди ва қўлларни маҳси устидан юргизиб бориб, тўпиқлар бор жойгача етказди.

Бу билан, яъни маҳси ёки унинг ўрнига ўтадиган пойафзалнинг оёқ устини беркитиб турадиган қисмига уч бармоқ миқдорида масҳ тортиш билан масҳ тортишнинг фарзи бажарилган бўлади.

Чориққа – совуқда маҳси устидан кийиладиган пойафзал ва тўпиқни ёпиб турувчи ҳамда сафар қилишга ярайдиган, яъни энг ози бир фарсах – 5544 метр масофани босиб ўтгунча йиртилиб кетмайдиган пойафзалларга масҳ тортиш мумкин.

Маҳсини кийгандан кейин таҳорати кетмай туриб устидан чориқ кийган бўлса, чориққа масҳ тортса бўлади. Аммо таҳорати кетиб қайта таҳорат қилаётганда маҳсига масҳ тортиб кейин чориқни кийган бўлса, унга масҳ тортиб бўлмайди.

Масҳ тортилаётган пойафзал тўлиқ таҳорат олингач,

кийилган бўлиши шарт. Яъни, аввал тўлиқ таҳорат қилиб, оёқларини ювиб олгандан кейин маҳсини кияди. Вақти келиб таҳорати кетиб, янгидан таҳорат олса, энди маҳсига масҳ тортиши мумкин. Аммо таҳоратсиз ҳолда маҳсини кийиб олиб, кейин таҳорат қилганда масҳ тортиш мумкин эмас. Бир одам оёқларини ўзини ювса ва маҳси кийса, сўнгра таҳоратни бузадиган нарсалардан бири содир бўлишидан олдин таҳоратини тўлиқ қилса, маҳсисига масҳ тортиши жоиз. Агар таҳоратини тўлиқ қилишдан олдин таҳоратни бузадиган нарсалардан бири содир бўлса, масҳ тортиши жоиз эмас.

عَنْ الْمُغِيرَةِ بْنِ شُعْبَةَ، أَنَّهُ قَالَ: «كُنْتُ مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ذَاتَ لَيْلَةٍ فِي مَسِيرَةٍ، فَأَقْرَعْتُ عَلَيْهِ مِنَ الْإِدَاوَةِ، فَعَسَلَ وَجْهَهُ وَغَسَلَ ذِرَاعَيْهِ وَمَسَحَ بِرَأْسِهِ، ثُمَّ أَهْوَيْتُ لِأَنْزِعَ حُقَيْهِ، فَقَالَ: دَعُهُمَا فَإِنِّي أَدْخَلْتُهُمَا طَاهِرَتَيْنِ، فَمَسَحَ عَلَيْهِمَا» رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ

Муғийра розийаллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

“Бир сафарда Набий соллаллоҳу алайҳи ва саллам билан бирга эдим. У зотнинг маҳсиларини ечмоқчи бўлиб эгилдим. Шунда у зот: “Қўявер, чунки мен уни таҳоратли оёққа кийганман”, дедилар ва унга масҳ тортдилар” (Имом Бухорийⁱ ривояти).

Аъзоларнинг биридан қон олдирилганда, бирор аъзо

ⁱ . Имом Бухорий – Имом Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Исмоил ал-Бухорий, 810 йил Бухорода таваллуд топган таниқли муҳаддис олим. Пайғамбаримиз Муҳаммад алайҳиссалом ҳадисларини жамлаб, аҳамиятига кўра Қуръондан кейинги ўринда турувчи “Ал-Жомий ас-Саҳиҳ” китобини таълиф этганлар. 870 йили Самарқанд ҳудудидаги Хартанг қишлоғида вафот этганлар.

яраланган ёки синганида бинт, гипс ёки тахтакачга ўхшаш нарсалар билан боғланса ва уларни ювишга имкон бўлмаса, боғланган жойнинг ҳаммаси ёки аксар қисми устидан масҳ тортилади.

Қон олдирилган ёки ярадор бўлган аъзоларнинг боғлагичлар орасидан кўриниб турган жойларига масҳ тортиш кифоядир.

Гипс ёки боғланган жой устидан масҳ тортиш ювиш кабидир. Бунда масҳ тортиш муддати чегараланмаган, яъни яра тузалиб кетгунича масҳ тортиш мумкин.

Гипсга ёки унинг ўрнидаги нарсага масҳ тортиш учун, унинг тўлиқ таҳорат олингандан сўнг боғланган бўлиши шарт эмас. Балки таҳоратсизлик ҳолатида қўйилган бўлса ҳам бўлаверади.

Икки оёқдан бирида яра бўлганида, ярали оёқнинг боғланган жойига масҳ тортиб, иккинчи оёқни ювиш мумкин.

Бемор одамга қўйилган гипс ёки унинг ўрнидаги нарса у намоз ўқиётган вақтда тушиб кетса, ҳеч нарса бўлмагандек намозни давом эттираверади. Агар намоздан ташқарида тушиб кетса, ўрнига қайтариб қўяди. Аммо жароҳат тузалганлиги сабабли гипс тушса, таҳорат синади. Яъни, намозда бўлса таҳоратини янгилаб, намозини янгидан бошлаб ўқийди. Намоздан ташқарида бўлса, ўша тушиб кетган нарсанинг ўрнини ювиб қўяди.

Зарурат туфайли бинт ва шунга ўхшаш нарсаларни янгилаш мумкин. Бу ҳолда қайтадан масҳ тортиш вожиб эмас, лекин масҳни қайтариб қўйиш афзал.

Касаллик туфайли мусулмон ва мутахассис шифокор

томонидан ювмаслик тавсия қилинган ёки ювилса зарар етиши тахмин қилинган ярали кўз ҳам ювилмай, унга масҳ тортилади. Агар масҳ тортиш ҳам зарар берадиган бўлса, яранинг устига бирор мато қўйилади ва матонинг устидан масҳ тортилади. Агар бу ҳам зарар берадиган бўлса, тарк қилинади.

Таҳоратда маҳсига, ярали аъзоларга боғланган бинт ёки гипсга ва бошга масҳ тортиш учун ният қилиш шарт эмас.

Оёқдан бошқани ёпиб турувчи нарсалардан фақатгина жароҳатга боғланган нарсага масҳ тортилади. Яъни, дўппи, салла, телпак, ниқоб, қўлқоп, чопон каби нарсаларга масҳ тортиб бўлмайди.

Масҳ тортишнинг муддати муқим, яъни сафарда бўлмаган одамга таҳорат бузилганидан бошлаб бир кечаю бир кундуз, мусофир, яъни сафардаги одамга эса уч кечаю уч кундуздир. Яъни, муқим одам бир кечаю бир кундуз маҳсига масҳ тортиши мумкин. Шу муддат ўтгандан кейин эса, маҳсини ечиб, оёғини ювиши шарт. Мусофир эса уч кечаю уч кундуздан кейин маҳсини ечиб, оёғини ювади. Масҳ тортишнинг муддати маҳсини кийгандан эмас, балки маҳсини кийгандан кейинги таҳорати синган вақтдан бошланади.

Масҳни таҳоратни синдирадиган ишлар: масҳ тортиш муддатининг тугаши ва товоннинг кўп қисми маҳсининг қўнжи – тўпикдан юқори тарафига чиқишидир. Бирор кишининг масҳ тортиш муддати тугаганида ёки товони қўнжи томонга чиқиб кетганида таҳорати бўлса, маҳсини ечиб оёқларининг ўзини ювиши вожибдир. Шунингдек, масҳ билан юрган одам маҳсисини ечганда оёғини ювиб

олиши керак, акс ҳолда таҳорати кетади. Бир оёқнинг кўп қисмига сув тегса ҳам, масҳ синади ва бу одамга ҳам иккала маҳсисини ечиб, оёқларини ювиб олиши вожиб бўлади.

Бир пой маҳсида оёқнинг кичик бармоқларидан учтаси кўринадиган миқдорда йиртиқ бўлса ёки йиртиқлар жамланмаса оёқнинг кичик бармоқларидан учтаси миқдорида бўлса, бундай маҳсига масҳ тортиб бўлмайди.

Муқим киши масҳ тортиш муддати тугамасидан сафарга чиқса, унинг масҳ муддати мусофирники каби бўлади, яъни уч кечаю уч кундузгача масҳ тортиш мумкин. Сафардаги одам масҳ тортгач, бир кечаю бир кундуз ўтмасдан муқим бўлиб қолса, бир кечаю бир кундуздан кейин масҳи синади. Мусофир бир кеча-кундуздан сўнг муқим бўлиб қолса, дарҳол маҳсисини ечиб, оёқларини ювади.

أَحْكَامُ الْحَيْضِ وَالنِّفَاسِ وَالِاسْتِحَاضَةِ

ҲАЙЗ, НИФОС ВА ИСТИҲОЗА ҲУКМЛАРИ

Аёллардан уч хил қон келади:

1. Ҳайз – балоғатга етган ва ҳайз ёшидан ўтмаган аёлнинг бачадонидан ҳеч қандай касаллик ёки ҳомиладорликсиз ҳар ойнинг маълум кунларида келадиган қондир. Аёл киши ўрта ҳисобда эллик беш ёшга етганида ҳайздан қолган ҳисобланади. Ҳайз муддатининг ками уч кун, кўпи ўн кундир.

Икки ҳайз орасидаги тозалик муддати камида ўн беш кундир. Энг кўп муддати эса белгиланмаган. Ҳайз

даврида маълум муддат қон келмай қолиши мумкин, яъни ҳайз даврининг аввалидан охиригача қон келиши шарт эмас. Ҳайз даврида қон келмаган кунлар ҳам ҳайзнинг ҳукмида бўлади. Шунингдек, ҳайз даврининг аввалида ёки охирида асл рангдан бошқа рангдаги қон келишининг эътибори йўқ, ҳайз даврида келган барча рангдаги суюқликлар ҳайз деб ҳукм қилинади.

وَبَعَثَ نِسَاءً إِلَى عَائِشَةَ بِالْدرَجَةِ فِيهَا الْكُرْسُفُ فِيهِ الصُّفْرَةُ فَقَالَتْ: لَا تَعْجَلْنَ حَتَّى تَرِينَ الْقِصَّةَ الْبَيْضَاءَ تُرِيدُ بِذَلِكَ تَمَامَ الطَّهْرِ مِنَ الْخِيَصَةِ. رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ وَمَالُكَ.

“Аёллар Ойша розийаллоҳу анҳога ичига пахта солинган тувакни юбордилар. Унда сарғиш рангли қон асари бор эди. У (Ойша): “То оқ нарсани кўрмагунингизча шошилманглар”, деди. У бу билан ҳайздан тамоман пок бўлишни ирода қилган эди” (Имом Бухорий ва Имом Молик¹ ривояти).

Ҳайз кўрган аёл намоз ўқимайди, рўза тутмайди. Ҳайз даврида ўқилмаган намозларнинг қазосини ўқимайди, аммо рўзасининг қазосини тутиб беради. Шунингдек, ҳайз кўрган аёл масжидга кирмайди, Каъбани тавоф қилмайди ва эр унинг киндиги ва тиззаси орасидаги аъзоларидан фойдаланмайди.

Ҳайз кўрган аёл ва ғул қилиши вожиб бўлганлар Куръ-

¹ . Имом Молик – тўлиқ исми: Абу Абдуллоҳ Молик ибн Анас ибн Молик ибн Абу Омир ибн Амр ибн Ҳорис ал-Асбаҳий, Мадинаи мунаввара шаҳрида 709 йили туғилиб, милодий 803 йили, 89 ёшда вафот этганлар. Аҳли сунна жамоасининг тўрт буюк фикҳий йўналишидан бири – Моликийлик мазҳабининг асосчиси. Имом Молик ҳазратлари тафсир, ҳадис ва фикҳ илмида буюк олим бўлиб, “Ал-Муватто” асарини таълиф этганлар.

он ўқимайди, таҳоратсиз киши эса ёддан Қуръон ўқиши мумкин. Ҳайз кўрган аёл, ғусл қилиши вожиб бўлганлар ва бетаҳорат кишилар Қуръонни ғилофсиз ушламайди. Фақат Қуръони каримдан ажралувчи ғилоф билан ушлаши мумкин. Қуръони каримни кийимнинг енги билан ушлаш макруҳ. Шунингдек, сура ёки оят ёзилган пулларни ҳам ҳамёнсиз ушламайди.

Қуръони каримнинг сувда оқиши, куйиши, нажосатга тушиши каби хавф-хатарлар бўлса, ушлаш мумкин. Шунингдек, таҳоратсиз бўлса ҳам, Қуръонни ёш болалар ушлаши мумкин.

Ҳайзнинг энг кўп муддати, яъни 10 кун ўтгач, ғусл қилишдан олдин жинсий алоқа қилиши эрга ҳалол бўлади. Лекин ғусл қилгунича кутиб туриш мустаҳабдир. Ҳайзнинг энг кўп муддати ўтмай туриб, аёлнинг доимий одатида ёки ундан олдин қон тўхтаса, аёл ғусл ёки сув йўқлигида таяммум қилиб олиши ёки унинг зиммасига бир вақт намоз қазо бўлишидан олдин жинсий алоқа қилиш ҳалол бўлмайди. Масалан, пешин вақтидан ғусл ва такбири таҳрима сиғадиган вақт қолганда ҳайздан пок бўлса, пешин намози унинг зиммасига фарз бўлади ва қазосини ўқиш лозимдир. Яқинлик қилган ҳам ҳалол бўлади. Агар ўшанча вақт қолмаганда қон тўхтаса, пешин зиммасига вожиб бўлмайди. Бу аёл асрнинг аввалида пок бўлган бўлади. Ғусл қилса, ғусл қилиши билан яқинлик ҳалол бўлади. Агар ғусл қилмаса, аср вақти чиққанидан кейингина яқинлик ҳалол бўлади.

2. Нифос – аёлларда туғишдан сўнг келадиган қондир. Муддатининг кўпи қирқ кун, камининг чегараси йўқ. Ҳайз

кўрган аёл ҳақидаги ҳукмлар нифосли аёлга ҳам тегишлидир, чунки нифос ҳайзга яқин нарса ҳисобланади.

Эгизак туққан аёлнинг нифоси биринчи боланинг туғилган вақтидан бошланади. Агар аёл иддада бўлса, эгизакларнинг охиргисини туғиши билан иддаси тугайди.

Муддатидан аввал тушиб қолган ҳомиланинг аъзолари шаклланиб улгурган бўлса, у ҳомила бола ва ҳомиланинг онаси нифосли аёл ҳисобланади. Шунга биноан, ҳомилани туғилишига боғлаб қўйилган ишлар кучга киради. Мисол учун, эри «Туққан кунинг талоқсан» деган бўлса, ҳалиги сифатдаги ҳомила тушиши билан аёл талоқ бўлади. Бордию аёл иддада ўтирган бўлса, иддаси тугайди.

3. Истиҳоза. Ҳайзнинг оз муддатида, яъни уч кундан кам бўлган қон, биринчи марта ҳайз кўраётган аёлнинг ҳайзи ҳайзнинг кўп муддатида, яъни ўн кундан зиёда бўлгандаги қон, биринчи марта нифос кўрувчи аёлнинг нифоси нифоснинг кўп муддатида, яъни қирқ кундан зиёда бўлгандаги қон, ҳайз ва нифос кўришда ўз одатига эга бўлган аёл ҳайз ва нифосдаги одатидан ўтиб, ҳайз ва нифоснинг энг кўп муддатида ҳам зиёда бўлса, одатидан зиёда бўлган қон истиҳоза бўлади. Агар ҳайз ва нифос кўришда ўз одатига эга бўлган аёлнинг ҳайз ва нифоси одатидан ўтиб, ҳайз ва нифоснинг энг кўп муддатида зиёда бўлмаса, одатида зиёда бўлган қон истиҳоза бўлмайди, балки ҳайз қони бўлади. Шунингдек, ҳомиладор аёл ҳомила даврида кўрган қон ҳам истиҳоза бўлади. Истиҳоза қони намоз ўқиш, рўза тутиш ва жинсий алоқа қилишга тўсқинлик қилмайди. Истиҳозали аёл худди бурундан тўхтовсиз қон келиши, сийдигини тута олмаган ёки давомли

ичи кетаётган кишидек узрли ҳисобланиб, ҳар бир намоз вақти учун таҳорат олади ва ўша вақтда хоҳлаганича фарз ёки нафл намоз ўқиши мумкин. Узрли кишиларнинг таҳорати намоз вақти чиқиши билан бузилади, кириши билан эмас. Бунга кўра, узрли одамнинг қуёш чиққанидан сўнг олган таҳорати пешин вақти кириши билан бузилмайди.

Киши узрли ҳисобланиши учун узрга сабаб бўлган ҳолат бир намоз вақти ичида тўлиқ, намоз вақти бошланганидан вақт чиқиб кетгунча тўхтамай давом этиши керак. Узрли деган ҳукм давом этиши учун кейинги намоз вақтларида бир марта бўлса ҳам аввалги узр рўй бериши лозим. Узрли деган ҳукм тўхташи учун бир вақт намоз муддати ичида тўлиғича узрдан холи ўтказиш шарт бўлади.

أنواع النجاسة وبيان كيفية الطهارة منها

НАЖОСАТ ТУРЛАРИ ВА УЛАРНИ ПОКЛАШ БАЁНИ

Нажас ифлос нарса бўлиб, пок нарсанинг зиддидир. Шариатда ифлос ҳисобланган нарса нажас ҳисобланади. Нажас нарсалар икки турга бўлинади:

1. Аслий нажас.

Аслий нажасга сийдик, тезак, маний, мазий ва хамрлар мисол бўлади.

2. Ҳукмий нажас.

Ҳукмий нажас эса катта ва кичик бетаҳоратликдир. Катта бетаҳоратлик ғусл қилиш билан, кичик бетаҳоратлик таҳорат қилиш билан кетади. Таҳорат ва ғуслнинг ҳукмлари юқорида баён қилинди.

Бу бобда аслий нажас нарсалардан покланиш тартиби баён қилинади. Аслий нажас нарсалар кўзга кўринадиган ва кўринмайдиган турларга бўлинади.

Инсон ва ҳайвоннинг тезаклари каби кўзга кўринадиган нажаслардан сув ёки сувдан бошқа суюқликларⁱ билан бир марта ювиш билан бўлса-да, нажаснинг айнини кетказиш билан пок бўлади. Кўнгилни равшан қилиш учун

ⁱ . Сувдан бошқа суюқликлар яъни, шарбатлар, дарахт ва мевалардан олинган сувлар, сирка ва бензин каби суюқликлар аслий нажасларни кетказади. Аммо ҳукмий нажасни кетказмайди.

кетидан яна бир-икки марта ювиб ташлашни маслахат берган фақиҳлар ҳам бор. Сув ва бошқа суюқлик билан тозалагандан кейин нажаснинг ҳиди ва ранги қолса ҳам, зарари йўқ. Аммо совун ёки шунга ўхшаш нарса билан асарини ҳам кетказиб юборилса, яна ҳам яхши бўлади.

Сийдик ва хамр каби кўзга кўринмайдиган нажаслар сиқиш имкони бор нарсаларга тегса, имкони бўлса, уч марта ювиш ва ҳар бир ювишдан сўнг сиқиб ташлаш билан покланади.

Агар бунинг имкони бўлмаса, ювиб, сув томиб бўлгунча ташлаб қўйилади ва бу иш уч марта такрорланади. Масалан, нажас теккан нарса ёғочга ўхшаш сиқиб бўлмайдиган нарса бўлса, шундай қилиш мумкин.

Нажас нарса билан пиширилган гўштни уч марта қайнатиб-совутиш билан покланади.

Сариёғ ва ҳайвон ёғларини сув қуйиб, қайнатиб, ёғни сув устига чиқариб олиш ишини уч марта бажариш билан покланади.

Дон маҳсулотлари, янги сопол ва ёғоч идишларни уч марта ювиб-қуришти билан покланади.

Маний – эркаклик уруғини тозалаб ташлаш учун, уни ювиб ташлаш ва қуриб-қотиб қолган бўлса, уқалаб-қириб ташлаш керак.

عن عائشة رَضِيَ اللهُ عَنْهَا قَالَتْ : كُنْتُ أَقْرُكُ الْمَنِيَّ مِنْ ثَوْبِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَيُصَلِّي فِيهِ. رَوَاهُ مُسْلِمٌ

Ойша розийаллоҳу анҳудан ривоят қилинади: “Мен Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг кийим-

ларидан манийни ишқалаб кеткизар эдим. У зот ўша кийимда намоз ўқир эдилар” (Имом Муслимⁱ ривояти).

Маҳси ва шунга ўхшаш нарсаларни одам ёки товук ахлати каби жисми бор нажосатлардан тозалаш учун ерга ишқаш керак, бордию суюқ нажосат теккан бўлса, фақат ювиш билан покланади.

Қилич ва унга ўхшаш нарсалар артиб тозаланади. Қадимда сайқалланган қиличларни ювганда бузилгани учун, уларни артиб тозаланган.

Гилам, палос ва кигизга ўхшаш қалин нарсага нажас тегса бир кеча ёки бир кундуз унинг устидан сув оқизилади. Бу вақт ичида гиламдаги нажосат қолмайди. Гиламнинг бир бурчагига нажас тегса, унинг тоза тарафида намоз ўқиш мумкин.

Ер ва унга туташ ерда ўсиб турган дарахт ва ўтлар каби нарсалар устидаги нажосат қуриб йўқолгач, тоза ҳисобланади. Яъни, бу нарсалар ердан ажралмагани учун, уларни ювиб-сиқишнинг ёки ёйиб қуритишнинг иложи йўқ. Уларни қуёшда, шамолда ёки оловда қуритилади ёки нажосат асари кетказилади. Бу тариқа тозаланган нарсаларда намоз ўқиш мумкин, аммо уларга қўл уриб таяммум қилиб бўлмайди. Чунки таяммум қилинадиган тупроқ ўта тоза бўлиши лозим.

От ва гўшти ейиладиган ҳайвонларнинг сийдиги ҳамда гўшти ейилмайдиган лочин, калхат каби қушларнинг ахлати каби нарсалар енгил нажосат дейилади.

ⁱ . Имом Муслим – Абул-Ҳусайн Муслим ибн ал-Ҳажжож ибн Варад ибн Кушоз ал-Қушайрий ан-Найсобурий (ан-Нишопурий), 819 йили таваллуд топиб, 875 йили Нишопурда вафот этган. Машҳур ишончли ҳадислар тўплами “Ал-Жомий ас-Саҳиҳ” (“Саҳиҳи Муслим”) китобини таълиф этган.

Енгил нажосат кийимнинг ёки бадандан бир аъзонинг тўртдан биридан оз миқдорича ёйилса, у билан намоз ўқиса бўлаверади, яъни, бу нажосат одамларга осонлик туғдириш учун кечирилади.

Гўшти ейиладиган қушнинг ахлати пок ҳисобланади. Оққан қон, ароқ, ўлимтикнинг гўшти ва ошланмаган тери, гўшти ейилмайдиган ҳайвонларнинг сийдиги ва ахлати, ит ва йиртқич ҳайвонларнинг ахлати ва сўлагги, товук, ғоз ҳамда ўрдакнинг ахлати, инсон вужудидан чиқадиган ва таҳоратни бузадиган нарсалар, маний, мазий, вадий¹ каби нарсалар, оғизни тўлдириб чиққан қайт оғир нажосат дейилади. Оғир нажосат қуюқ бўлса, 3 грами, суюқ бўлса, очик қўл кафтининг сув турадиган қисми миқдоричаси афв қилинади. Ушбу миқдоргача бўлган оғир нажосат теккан кийим билан намоз ўқиса жоиз. Ундан ортганда ўқиб бўлмайди. Яъни, нажосат борлигини билмай намоз ўқилганида ёки намознинг вақти чиқиб кетаётгани сабабли уни ювишга вақт бўлмаганида ушбу миқдоргача бўлган оғир нажосат билан намоз ўқиса, шу намоз дуруст бўлади. Бунда билиб туриб ўқилса ҳам, кечирилади. Аммо ундан бошқа ҳолатларда нажосат оз бўлса-да, ювилади.

Игна учи қадар майда бўлган сийдик томчиси кийимга сачраса зарари йўқ, чунки бундан сақланиш мушкул. Аммо шу зарра сийдик оқмайдиган сувга тушса, у сув нажас ҳисобланади. Кўчада сачраган лой ҳам, агар нажосатлиги аниқ бўлмаса, зарар қилмайди. Нажаснинг устига тушган сув нажасдир. Аксинча бўлса ҳам, шундай.

¹ . Вадий – сийгандан кейин баъзида чиқадиган қуюқ оқ суюқлик.

Нажас нарса чириши ёки ёниб кул бўлиши сингари ўзгаришларга учраб, ўзининг нажаслик моҳиятини ўзгартирса, тоза ҳисобланади. Бунга тезакнинг кулга айланиши, эшакнинг туз конига тушиб тузга айланиб кетишини мисол қилиш мумкин.

Астарли кийимнинг бир томони нажас бўлса, бошқа томонида намоз ўқиш мумкин. Чунки бу ҳолатда бир тарафга теккан нажосат иккинчи тарафга таъсир қилмайди.

Бир тарафига нажас теккан гиламнинг бошқа тарафида намоз ўқиш мумкин. Шунингдек, нажосатнинг бир оз нами теккан, бироқ сиқилганида бир томчи ҳам сув томмайдиган кийимда ёки нажас аралашган лойдан қилинган, қуруқ жойга ёйилган нам кийимда, гарчи кийим ўша жойни нам қилган бўлса ҳам ёки нажосат теккан жойи эсдан чиқиб, бирор жойи тахмин қилиб ювилган кийимда ҳам намоз ўқиш жоиз.

Буғдой ва бошқа экинларни ўриб, бир жойга янчиш учун тўплагач, устидан юрган эшак ёки шунга ўхшаш ҳайвонлар пешоб қилиб юборса-ю, ўша жойни аниқлаб бўлмаса, бирор жойини тахмин қилиб ювилади ёки унинг бирор қисми ҳиба ёки садақа қилиш йўли билан кетказилади ва бу билан буғдой тоза бўлган ҳисобланади.

Эркакларнинг таҳорат ушатганларидан сўнг юриб, йўталиб ўзларини нажас йўлида қолган сийдик томчиларидан қалбан ишонч ҳосил қилгунича тозалашлари истибро дейилади. Аёллар истибро учун кўнгил тўлгунича кесак ёки шунга ўхшаш нарсаларни ушлаб турадилар. Сийдик томчиларидан тозаланмай таҳорат қилган кишининг таҳорати дуруст бўлмайди.

Олд ва орқа йўлдан чиққан нажосатни сув ёки кесак каби нарсалар билан кетказиш истинжо дейилади. Уйқу, ел чиқиши, хушдан кетиш каби таҳоратни синдирувчи нарсалар сабабли истинжо қилинмайди. Агар нажас уч грамм миқдоридан кам бўлса, истинжо қилиш суннатдир.

Чиққан жойи атрофига тарқаган нажосат дирҳам миқдоридан, яъни уч граммдан кўпроқ бўлса, уни сув билан ювиб тозалаш вожибдир. Агар нажас қуюқ бўлса, оғирлиги дирҳам билан, суюқ бўлса, кенглиги кафт кенглиги билан ўлчанади. Истинжо қилганда суяк, тезак ва ўнг қўл ишлатилмайди.

Рўзадор бўлмаса, сув билан истинжо қилиш пайти бўшашиб ўтириш ва батамом тозалангач, яна қўлларни ювиш зарур. Сув билан истинжо қилганидан сўнг бирор нарса билан махражни қуриштириш мустаҳабдир. Истинжо учун бошқалар олдида авратни очиш мумкин эмас. Ҳожатхонада олдини ва орқасини қибла томонга қилиб ўтириш макруҳдир.

كِتَابُ الصَّلَاةِ

НАМОЗ КИТОБИ

Намоз араб тилида (الصَّلَاةُ) солат дейилади. Унинг луғавий маъноси “дуо” деганидир.

Агар у банда томонидан бўлса, ибодат қилиш, хушу, яъни Аллоҳдан кўркув ва дуодир. Агар фаришталар томонидан бўлса, истиғфор сўрашдир. Аллоҳ томонидан бўлса раҳмат, мағфират ва даражаларни кўтаришдир.

Шаръий истилоҳда намоз – махсус сўз ва амаллардан ташкил топиб, такбири таҳрима билан бошланиб, салом билан тугайдиган муайян ибодат.

Беш вақт намозни ўқиш учун Аллоҳ таоло томонидан маълум вақтлар тайин қилингандир. Ҳар бир намозни ўз вақтида ўқиш фарздир. Аллоҳ таоло бир неча оятларда намозни ўз вақтида ўқишга буюради:

﴿إِنَّ الصَّلَاةَ كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتَابًا مَّوْقُوتًا﴾

“Зеро, намоз мўминларга вақти тайин этилган ва (фарз деб) битилгандир” (Нисо сураси, 103-оят).

Ояти каримада намознинг чегараланган маълум вақtlари мавжудлиги айтилиб, ана шу вақтда намоз ўқиш фарз эканлиги айtilмоқда.

عَنْ ابْنِ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: سَأَلْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أَيُّ الْعَمَلِ أَحَبُّ إِلَى اللَّهِ». قَالَ: «الصَّلَاةُ عَلَى وَقْتِهَا». قَالَ: «ثُمَّ أَيُّ؟»

قَالَ: «بُرِّ الْوَالِدَيْنِ». قَالَ: «تُمْ أَيُّ؟» قَالَ: «الْجِهَادُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ». قَالَ: «حَدَّثَنِي مِنْ وَلَوْ اسْتَرَدَّتْهُ لَرَادَنِي». رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ وَ مُسْلِمٌ.

Ибн Масъуд розийаллоҳу анҳудан ривоят қилинади: “Мен Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламдан: “Аллоҳга қайси амал маҳбуброқ?” деб сўрадим. У зот: **“Ўз вақтида ўқилган намоз”**, дедилар. “Сўнгра қайси амал маҳбуброқ?” дедим. У зот: **“Ота-онага яхшилик қилиш”**, дедилар. “Сўнгра қайси амал маҳбуброқ?” дедим. У зот: **“Аллоҳнинг йўлида жиҳод қилиш”**, дедилар. Агар (сўрашни) кўпайтирганимда, менга (жавобни) кўпайтирардилар (Имом Бухорий ва Имом Муслим ривояти).

Бошқа бир ҳадисда бундай дейилган:

عَنْ أَبِي قَتَادَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ: إِنِّي افْتَرَضْتُ عَلَى أُمَّتِكَ خَمْسَ صَلَوَاتٍ وَعَهَدْتُ عِنْدِي عَهْدًا أَنَّهُ مَنْ جَاءَ يُحَافِظُ عَلَيْهِنَّ لَوْ قَتَلْنَهُنَّ أَدْخَلْنَاهُ الْجَنَّةَ، وَمَنْ لَمْ يُحَافِظْ عَلَيْهِنَّ فَلَا عَهْدَ لَهُ عِنْدِي». رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ.

Абу Қатода розийаллоҳу анҳудан ривоят қилинади. Набий соллаллоҳу алайҳи ва саллам: **«Аллоҳ азза ва жалла: “Мен сенинг умматингга беш вақт намозни фарз қилдим. Мен ўзимга ўзим ким уларни муҳофаза қилиб ўз вақтида ўқиб келса, албатта, жаннатга киритаман, деб аҳд бердим. Ким уларни муҳофаза қилмаса, Менинг ҳузуримда унга аҳд йўқдир”, деди»**, деб айтдилар (Имом Абу Довуд ривояти).

Бомдод намозининг вақти ёруғликнинг уфқ бўйлаб кўндалангига тарқалишидан бошлаб, то қуёш чиққуничадир.

Пешин намозининг вақти қуёш оғанидан бошлаб,ⁱ ҳар бир нарсанинг сояси завол пайтидаги соясидан ташқари ўзига икки баробар бўлгуничадир. Заволни билиш учун текис жойга ўрнатилган таёқнинг соясига назар солиш керак, агар соя қисқариб борса, заволдан олдинги вақт бўлади, агар соя тўхтаб турса, қиём вақти – қуёш тиккага келган пайт бўлади, агар соя узая бошласа, завол вақти бўлади.

Аср намозининг вақти ҳар бир нарсанинг сояси ўзига икки баробар бўлгандан бошлаб, то қуёш ботгуничадир.

Шом намозининг вақти қуёш ботганидан бошлаб, то шафақ – қуёш ботгач, уфқда пайдо бўладиган қизиллик ғойиб бўлгуничадир.

Хуфтон намозининг вақти шафақ ғойиб бўлгандан бошлаб, то бомдод намози вақти киргуничадир.

Витр намозининг вақти хуфтонни ўқигандан бошлаб, то бомдод намози вақти киргуничадир.

Бомдод намозини тонг сал ёришгач, фарзнинг икки ракатида Фотиҳа сурасидан кейин қирқ оят шошилмасдан тажвид билан ўқиб, мабодо таҳорати йўқлиги аниқ бўлиб қолса, қайтадан таҳорат олиб, яна қайтадан Фотиҳа сурасидан кейин қирқ оят ўқиб, намозини тугатгунича қуёш чиқиб қолмайдиган вақтда ўқиш мустаҳабдир.

عَنْ رَافِعِ بْنِ خَدِيجٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ

ⁱ . Завол – қуёш оғиши, бунда қуёшнинг осмоннинг қоқ ўртасига келганидан сўнг ғарб томонга юра бошлаши тушунилади.

وَسَلَّمَ: «أَسْفِرُوا بِالْفَجْرِ فَإِنَّهُ أَكْظَمُ لِلْأَجْرِ». رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ وَأَبُو دَاوُدَ
وَالدَّارِمِيُّ.

Рофеъ ибн Хадийж розийаллоҳу анҳудан ривоят қилинади. «Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: **“Бомдодни ёруғлик ғира-шира тарқалганда ўқинг. Ўшанинг ажри улғудир”**, дедилар (Имом Термизий, Имом Абу Довуд ва Имом Доримий¹ ривояти).

Ёз кунлари пешинни кун қизиғи қайтган вақтгача кечиктириб туриш, яъни кун бир оз салқинлаганда ўқиш мустаҳабдир.

Асрни доимо қуёшнинг ранги ўзгармайдиган вақтгача кечиктириш мустаҳабдир. Уламолар «Қуёш ботишига бир найза бўйидан камроқ қолса ёки қуёшга тик қараганда кўзни олмайдиган бўлса, ранги ўзгарган бўлади», дейдилар.

Шунингдек, хуфтон намозини кечанинг учдан биригача кечиктириш мустаҳаб.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَوْلَا أَنْ أَشَقَّ عَلَى أُمَّتِي لِأَمْرَتِهِمْ أَنْ يُؤَخَّرُوا الْعِشَاءَ إِلَى ثُلُثِ اللَّيْلِ أَوْ نِصْفِهِ». رَوَاهُ أَحْمَدُ وَالتِّرْمِذِيُّ وَابْنُ مَاجَةَ.

Абу Ҳурайра розийаллоҳу анҳудан ривоят қилинади: «Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: **“Агар умма-**

¹ . Имом Доримий – Абу Муҳаммад Абдуллоҳ ибн Абдуррахмон ибн Фазл ибн Баҳром ибн Абдуссамад Тамимий Самарқандий ад-Доримий 806 йили Самарқанд шаҳрида дунёга келиб, 879 йили Марв шаҳрида вафот этганлар. Имомнинг машҳур китоби «Сунани Доримий» бўлиб, бу китоб мўътабар олти китобнинг биридир ҳам дейилган. Имом Доримийнинг ушбу «Сунан» китоби 3465 та ҳадисни ўз ичига олган.

тимга машаққат бўлишини ўйламаганимда, уларга хуфтонни кечанинг учдан биригача ёки ярмигача орқага суришни амр қилган бўлар эдим”, дедилар» (Имом Аҳмад, Имом Термизий ва Имом Ибн Можа ривояти).ⁱ

Мазкур ҳадиси шарифга кўра, хуфтон намозини имкон қадар кечга суриш мустаҳаб бўлади. Аммо ярим кечадан кейинга кечиктириш макруҳ бўлади.

عَنْ أَبِي بَرزَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَكْرَهُ النَّوْمَ قَبْلَ الْعِشَاءِ وَالْحَدِيثَ بَعْدَهَا. رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ.

Абу Барза розийаллоху анҳудан ривоят қилинади: “Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи ва саллам хуфтондан олдин ухлашни ва ундан кейин гаплашишни хуш кўрмас эдилар” (Имом Термизий ривояти).

Демак, хуфтон намозини кечиктиришдан кўзланган мақсадлардан бири кунни намоз билан тугатиш. Хуфтондан олдин ухлаш макруҳдир. Мазҳабимиз фақиҳларининг ёз кунлари хуфтон намозини вақтнинг аввалида ўқиш мустаҳаб, деган ривоятлари ҳам бор. Чунки ёзнинг узун кунлари кўпчилик ишлаб чарчайди. Кечалари эса қисқа бўлади, эртароқ уйқуга ётишга эҳтиёж вужудга келади, дейдилар.

ⁱ . Имом Аҳмад – Аҳмад ибн Муҳаммад ибн Ҳанбал Шайбоний (780–855 йй.) асли бағдодлик. Аҳли сунна жамоасининг тўрт буюк фикҳий йўналишидан бири – ҳанбалийлик мазҳабининг асосчиси. Бу зотнинг “Ал-Муснад” деб номланган йирик тўпламида 30 мингдан зиёд ҳадислар ўрин олган.

Имом Ибн Можа – Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Язид ибн Абдуллоҳ ибн Можа Робиий ал-Қазвиний 833 йили Ироқ шаҳарларидан бири Қазвинда таваллуд топиб, 897 йили вафот этган. Имом Ибн Можа «Саҳиҳ» деб тан олинган 6 та китобдан бири “Сунани Ибн Можа”нинг соҳиби. Олимнинг бу китоблари 4341 та ҳадисни ўз ичига олган.

Витр вожиб намозини уйғонишга ишонган киши учун витрни кечанинг охиригача кечиктириши мустаҳабдир.

Пешинни қишда ва шомни доимо эрта ўқиш мустаҳабдир.

Булутли кунда аср ва хуфтон намозлари эрта, бомдод, пешин ва шом намозларини эса кечиктириброк ўқилади.

Чунки булутли кунда аср намозини кеч ўқилса, булут сабабидан макруҳ вақтга кириб қолиш хавфи бор. Хуфтонни кечга сурса, ёмғир ёғишидан хавфсираб, жамоатга одам оз келади.

Булутли кунда бомдод намози эрта ўқилса, зулмат сабабидан жамоат алданиб, кўп одам жамоатга улгурмай қолиши мумкин. Пешин ва шом эрта ўқилса, вақтидан олдин бўлиб қолиш хавфи бор.

Қуёш чиқаётганда, қиёмда турганида, яъни осмоннинг қоқ ўртасига келганида ва ботаётганида намоз ўқиш, тиловат саждаси¹ қилиш ва жаноза намози ўқиш жоиз эмас. Бироқ қуёш ботаётганида ўша куннинг аср намозини ўқиб олиши мумкин.

Шунингдек, бир киши кеч қолиб асрнинг бир рақатини ўқигандан кейин қуёш ботиб қолса ҳам, намози бузилмайди. У намозини давом эттириб, охирига етказиб қўяди. Икки ҳолатда ҳам намозни кечга қолдиргани учун гуноҳкор бўлади, аммо намози намоз бўлаверади.

Уч вақтда нафл намоз ўқиш макруҳ: биринчиси, имом жума ва ҳайит каби намозларда хутба ўқиш учун минбарга чиққан вақтда. Лекин бу вақтда фарз намозларини ўқиш мумкин. Иккинчиси, тонг отгандан сўнг, то қуёш найза бўйи қўтарилгунича бомдод намозининг сунна-

¹ . Махсус оятларни ўқиганда қилинадиган сажда.

тидан бошқа нафл намоз ўқиш, учинчиси аср намозини ўқигач, то шом намозини ўқигунча.

Агар бирор одам қайсидир намознинг охирги вақтларида намоз фарз бўлган кишилар сафига қўшилиб қолса, масалан, кофир исломни қабул қилса ёки ёш инсон ба-лоғатга етиб қолса ёки ҳайзнинг ўн куни ёки нифоснинг қирқ кунидан пок бўлса, ўша намозни қазо қилади. Бироқ қайсидир намознинг охирги вақтида ҳайз кўриб қолган ёки нифосли бўлиб қолган аёл ўша намозни қазо қилмайди. Масалан, бир аёл намозни аввалги вақтида ўқимай орқага сурди ва намоз вақти тугашига озгина қолганда ҳайз кўриб қолди. У аёл мазкур намозни кейинроқ қазо қилиб ўқиб бермайди.

أَحْكَامُ الْأَذَانِ

АЗОН ҲУКМЛАРИ

Азон луғатда “маълум қилиш”, “билдириш” ва “эълон қилиш” маъноларини англатади.

Шариатда эса, фарз намозларнинг вақти кирганлигини махсус муборак сўзлар (калималар) ила билдиришга азон дейилади. Фарз намозларининг бошланганлигини махсус муборак сўзлар ила билдиришга иқомат дейилади. Азон ва иқомат айтувчи муаззин деб номланади.

Вақти киргач, эркак кишиларга фақат фарз ва жума намозларига азон айтиш суннати муаккададир. Яъни, таъкидланган суннатдир.

АЗОННИНГ ЛАФЗЛАРИ:

اللَّهُ أَكْبَرُ، اللَّهُ أَكْبَرُ، اللَّهُ أَكْبَرُ، اللَّهُ أَكْبَرُ،
أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ،
أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ، أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ،
حَيَّ عَلَى الصَّلَاةِ، حَيَّ عَلَى الصَّلَاةِ،
حَيَّ عَلَى الْفَلَاحِ، حَيَّ عَلَى الْفَلَاحِ،
اللَّهُ أَكْبَرُ، اللَّهُ أَكْبَرُ
لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ.

Аллоҳу акбар, Аллоҳу акбар,
Аллоҳу акбар, Аллоҳу акбар.
Ашҳаду аллаа илаҳа иллаллоҳ,
Ашҳаду аллаа илаҳа иллаллоҳ.
Ашҳаду анна Муҳаммадар Расулуллоҳ,
Ашҳаду анна Муҳаммадар Расулуллоҳ.
Ҳайя ғалас-солааҳ, Ҳайя ғалас-солааҳ,
Ҳайя ғалал-ғалааҳ, Ҳайя ғалал-ғалааҳ.
Аллоҳу акбар, Аллоҳу акбар,
Лаа илааҳа иллаллоҳ.

Бомдод намозининг азонида “Ҳайя ғалалғалааҳ”-дан сўнг икки марта:

الصَّلَاةُ خَيْرٌ مِنَ النَّوْمِ، الصَّلَاةُ خَيْرٌ مِنَ النَّوْمِ

“Ассолаату хойрум минан-навм” дейилади.

Агар намоз вақти кирмасдан олдин азон айтилган бўлса, намоз вақтида қайтадан айтилади.

Азонни шошилмасдан, дона-дона қилиб, қиблага қараган ҳолда икки кўрсаткич бармоғининг учларини қулоқлари ичига киритиб¹ айтади. Оҳангга солиб бузиб юбормайди. Таржийъ қилмайди, яъни азондаги «Ашҳаду»дан бошланадиган жумлаларни аввал ўзи эшитадиган даражада ичида айтиб, кейин баланд овоз билан айтмайди. «Ҳаййа алас-солаҳ»га етганида овоз атрофга яхши тарқалиши учун юзини ўнг тарафга, «Ҳаййа алал-ғалаҳ»га етганида чап тарафга буради. Агар шунда ҳам атрофдагиларга эшитилмаётган бўлса, азон айтадиган жойда айланиб юриб айтади.

¹ . Шунда овоз баланд чиқади.

Иқомат – такбир айтиш азон айтишга ўхшашдир, яъни иқоматдаги айтиладиган сўзлар азонда айтиладиган сўзлар кабидир. Лекин иқомат тезроқ, жуфт-жуфт қилиб айтилади ва «Ҳаййа алал фалаҳ»дан кейин икки марта «Қод қоматис-солаҳ» жумласи қўшиб қўйилади. Иқомат масжидга ёки жамоат намозига йиғилиб турганларга фарз намози бошланаётганини билдириш вазифасини ўтайди. Ёлғиз ўқиётган кишининг ҳам иқомат айтгани яхши. Иқомат айтиш суннати муаккададир. Бомдоднинг азонида эса «Ҳаййа алал фалаҳ»дан сўнг «Ассолату хойрум минан навм»ни қўшилади. Азон ва такбир айтилаётганда сўзлашилмайди.

Азон билан иқомат орасида тасвиб қилиш, яъни вақти яқинлашганини билдириб қўйиш яхшидир. Бу баъзи жойларда «Ас-солаҳ, ас-солаҳ», бошқа бир жойларда эса «қомат-қомат» каби иборалар билан қилинади. Азон айтаётган одам азон билан иқомат орасида бир оз ўтиради, бироқ шом намозини тезроқ ўқишга буюрилгани учун азонидан сўнг уч қисқа ёки бир узун оятни ўқиш муддати ўтиши билан иқомат айтишни бошлайверади.

عَنْ جَابِرِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ لِبِلَالٍ: يَا بِلَالُ إِذَا أَدْنَتْ فَتَرَسَّلْ فِي أَذَانِكَ وَإِذَا أَقَمْتَ فَاحْذَرْ وَاجْعَلْ بَيْنَ أَذَانِكَ وَإِقَامَتِكَ قَدْرَ مَا يَفْرُغُ الْأَكْلُ مِنْ أَكْلِهِ وَالشَّارِبُ مِنْ شَرْبِهِ وَالْمُعْتَصِرُ إِذَا دَخَلَ لِقَضَاءِ حَاجَتِهِ. رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ.

Жобир розийаллоҳу анҳудан ривоят қилинади. «Расуллуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Билолга: “Эй Билол,

қачон азон айтсанг, азонингни шошилмай, чўзиб айт. Қачон иқомат айтсанг, тезроқ айт. Азонинг билан иқоманг орасида таом еювчи таомидан, шароб ичувчи шаробидан, қистаниб қолган қазои ҳожатдан фориг бўлгунича вақт қўй”, деганлар» (Имом Термизий ривояти).

Битта қазо намозга азон ҳам, иқомат ҳам айтилади. Бордию қазо намозлар кўп бўлса, уларнинг ҳар бири учун алоҳида азон ва иқомат айтиш ёки биринчисига азон ва иқомат айтиб, қолганларига фақат иқомат айтиш ҳам мумкин.

Таҳоратсиз кишининг азон айтиши мумкин, лекин иқомат айтиши макруҳдир. Агар таҳоратсиз киши азон ва иқомат айтган бўлса, қайтадан айтилмайди.

Ғусл вожиб бўлганда азон айтиш ҳам, иқомат айтиш ҳам макруҳдир. Бундай кишининг айтган иқомати қайта айтилмайди, бироқ азони қайтадан айтилади.

Аёлларнинг, мажнуннинг ва маст кишининг азон айтишлари макруҳдир. Булар айтган азон қайта айтилади.

Сафарда ва жамоат намози ўқиладиган масжидда азон ва иқоматни тарк қилиш макруҳдир. Бироқ шаҳар ичидаги уйда бўлса, макруҳ эмас. Чунки масжиднинг азони ва иқомати бутун маҳалла учун етарлидир.

Жума куни узр билан жума намозига бора олмаганлар пешин намози учун азон ва такбир айтишлари макруҳдир. Имом ва жамоатдаги намозхонлар «Ҳайя алас-солаҳ» айтилган вақтда ўринларидан турадилар ва «Қод қома-тис-солаҳ» айтилганида имом намозни бошлайди. Иқомат тўла айтиб бўлингунича намозни бошламай туришлари ҳам мумкин.

Азон ва иқоматни эшитган кимса муаззин айтган калималарни айнан такрорлаши мустаҳабдир.

عَنْ أَبِي رَافِعٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: كَانَ إِذَا سَمِعَ الْمُؤَذِّنَ، قَالَ مِثْلَ مَا يَقُولُ، حَتَّى إِذَا بَلَغَ حَيَّ عَلَى الصَّلَاةِ، حَيَّ عَلَى الْفَلَاحِ، قَالَ: «لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ. رَوَاهُ أَحْمَدُ.

Абу Рофеъ розийаллоҳу анҳудан ривоят қилинади: «Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи ва саллам муаззинни эшитсалар, худди муаззин айтган сўзларни айтиб, “Ҳайя ғалас солаах, Ҳайя ғалал фалаах” га етганда: **“Лаа ҳавла ва лаа қуввата иллаа биллаҳ”**, дер эдилар» (Имом Аҳмад ривояти).

Мазкур ҳадиси шарифга кўра, азон эшитган киши азон калималарини такрорлайди. Бироқ “حَيَّ عَلَى الصَّلَاةِ” (Ҳайя ғалас-солаах), “حَيَّ عَلَى الْفَلَاحِ” (Ҳайя ғалал-фалаах) деганида эшитган кимса уларнинг ўрнига “لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ” (Лаа ҳавла ва лаа қуввата иллаа биллаҳ) дейди. Бомдод намозида ҳам муаззин “الصَّلَاةُ خَيْرٌ مِنَ النَّوْمِ” (Ассолату хойрум минан-навм) деганида эшитган кимса “صَدَقْتَ وَبَرَرْتَ” (Садақта ва барарта), дейди.

Азонни эшитган кимса жунуб бўлса ҳам, шу тарзда муаззинга жавоб қайтаради, чунки бу мақтовдир. Бироқ ҳайз ва нифос ҳолларида бўлган аёллар бу азон чақириғига жавоб қайтармайдилар. Чунки улардан намоз масъулияти соқит бўлгани учун оғзаки жавоб қайтариш масъулияти ҳам йўқолади.

شُرُوطُ الصَّلَاةِ

НАМОЗ ШАРТЛАРИ

“Шарт” сўзи луғатда “аломат” деган маънони англатади. Шариатда бир нарсанинг вужудга келиши унга боғлиқ бўлган ва ўзи ўша нарсадан ташқарида бўлган нарса “шарт”дир.

Намознинг қуйидаги олти шартини бажаргандан кейингина намоз ўқиш мумкин. Улар ушбулардир:

1. Намоз ўқувчининг бадани таҳоратсизлик ва нажосатдан тоза бўлиши.

2. Кийим ва намоз ўқиладиган жойнинг нажосатдан тоза бўлиши.

3. Аврат¹ларнинг ёпиқ бўлиши.

4. Қибла тарафга юзланиш. Каъбани кўриб турганлар унинг ўзига юзланадилар.

5. Намоз ўқишни ният қилиш.

6. Намоз вақтининг кириши.

Эркак кишиларнинг аврати киндик остидан икки тизза остигачадир. Тиззанинг кўзи ҳам аврат ҳисобланади. Эркакларда аврат ҳисобланган жойлар билан бир қаторда чўриларнинг қорни ва орқаси ҳам авратдир. Озод аёлларнинг юзи, қўли ва қадамлари, яъни тўпикдан пастидан ташқари бутун вужудлари авратдир.

¹ . “Аврат” сўзи луғатда “нуқсон”, “айб” деган маъноларни билдиради. Шариатда эса беркитиши вожиб ва назар солиш ҳаром бўлган нарса авратдир. Аврат масаласига қуйида батафсилроқ тўхталамиз, иншоаллоҳ.

Кийим остидан бадан ранги кўриниб турса, аврат беркитилган ҳисобланмайди. Уламоларнинг фикрларига кўра, аврат жойларнинг авратлиги уларнинг эгаси учун бўлмай, балки бошқалар учундир. Масалан, намоз давомида бошқалар қараши ҳаром бўлган аъзога ёқадан ёки этакдан кишининг ўз назари тушса, намозга ҳеч зарар етмайди.

Намозда аврат ҳисобланган аъзолардан бирининг тўртдан бири очилиб қолса, намоз бузилади. Бироқ уч тасбеҳ айтгунча вақтда ёпиб олса, зарари йўқ.

Болдир, яъни тиззадан тўпиққача бўлган жойнинг ўзи бир аъзо, сон бир аъзо, олат¹ бир аъзо, мойкнинг иккиси бир аъзо, аёлнинг бошидан осилиб тушган соч ҳам бир аъзо ҳисобланади.

Кийим, бадан ёки намоз ўқиладиган жойда намозга монелик қиладиган миқдорда нажосат бўлиб, уни тозалайдиган восита сув ёки бошқа суюқлик мавжуд бўлмаса, ўша нажосат билан бўлса ҳам, намоз ўқиладиган. Намозни ўқиб бўлгач, тозалаш имкони туғилганда намоз қайта ўқилмайди. Бир кишининг кийимига нажосат теккан бўлиб, тўртдан бири тоза бўлса, шу кийимида намоз ўқийверади. Аммо кийимнинг тоза ери тўртдан бирдан кам бўлса, бу кийимни ечиб, яланғоч намоз ўқиса ҳам бўлаверади. Бироқ нажас кийимда бўлса ҳам намоз ўқиш, яланғоч ҳолда намоз ўқишдан афзалроқдир.

Кийими йўқ киши кийими бор намозхонлардек тик туриб намоз ўқиши мумкин. Аммо ўтириб, оёқларини қибла тарафга узатиб, руку ва сажадаларни бош

¹ . Эркак жинсий аъзоси.

ишораси билан адо этиши мустаҳабдир. Агар кўпчилик бўлса, бир-бирларидан узоқроқ туриб, ёлғиз-ёлғиз намоз ўқийдилар.

Аврат жойининг бир қисмини ёпишга етадиган матони топган одамнинг ўшандан фойдаланиши вожибдир. Ҳеч бўлмаса олди ва орқасини беркитади. Фақат бир томонини ёпишга етадиган бўлса, орқасини, баъзи уламоларга кўра эса, олдини беркитади.

Авратини тўсишга ҳеч нарса топа олмаган одам, ҳеч бўлмаса лой билан бўлса ҳам уни тўсади, юқорида айтилганидек, ўтириб намоз ўқиши мумкин.

“Қибла” – луғатда “қаршида, рўпарада турган нарса”, дегани. Намозда Каъбаи муаззама намозхоннинг юзланадиган томонида бўлгани учун қибла дейилади. Фуқаҳолар намознинг тўғри бўлиши учун қиблага юзланиш шарт эканига иттифоқ қилганлар. Намозхон бадани ва назари билан Каъбага юзланади. Уламолар: “Баъзи масжидларнинг қибласи 45 градусгача ўнг ёки чап томонга бурилган бўлса, у масжидда намоз ўқиш жоиз. Лекин 45 градус ёки ундан ортиқ бўлса, жоиз эмас. Чунки бунда намозхон қибла тарафдан бошқа тарафга юзланиб қолган бўлади”, деганлар.

Касаллиги туфайли ёки минган уловидан туша олмаслиги ёки бирор душмандан қўрққани учун қиблага юзлана олмайдиган киши қодир бўлган тарафга қараб намоз ўқийди.

Намоз ўқимоқчи бўлган одам қибланинг қайси томондалигини билмаса ва ёнида айтиб берадиган киши ёки меҳроб бўлмаса, изланади ва қалби мойил бўлган то-

монга қараб намоз ўқийди. Намоз ўқиб бўлганидан кейин янглиш томонга юзланганини билса ҳам, намозини та-
крор ўқимайди. Бордию намоз давомида хато қилганини билса, тўғри томонга юзланиб, намозни давом эттиради.

Қиблани қайси тарафдалиги борасида изланмай, яъни бор ақлий имкониятини ишга солмай, суриштирмай на-
мозни бошлаган одам намоз давомида қиблага нотўғри юзланганини билса, қайтадан ўқийди. Агар намозни ту-
гатгач, қиблани тўғри топгани аён бўлса, намозни қайта ўқимайди. Лекин намоз ўқиб бўлганидан кейин ёки намоз ўқиётганида хато томонга юзланганини билса, икки ҳол-
да ҳам намозни қайтадан ўқийди.

Қоронғи жойда имом билан намоз ўқиётган одам қал-
би мойил бўлган томонга юзлангач, имомдан олдинга ўтиб кетмаганини аниқ билса, имомнинг қайси тараф-
га қараб турганини билмаса ҳам, намози дуруст бўлади. Бироқ имом юзланган тарафдан бошқа тарафга юзланиб турганини ёки имомдан олдинга ўтиб кетганини билса, намози дуруст бўлмайди.

Имомга эргашиб – иқтидо қилиб намоз ўқиётган одам намозга ният қилиш билан бирга имомга иқтидо қилишни ҳам ният қилади. Ниятдан сўнг дарҳол такбири таҳрима, яъни, намоз бошида қулоқ қоқаётиб айтиладиган такбирни айтади. Дилдаги ниятни тил билан ҳам айтиш афзалдир.

Фарз ёки вожиб бўлмаган намозларни ўқишга кири-
шаётганда унинг қайси намозлигини тайин этмай, умуман намоз ўқишни ният қилишнинг ўзи кифоядир. Яъни, «На-
моз ўқишни ният қилдим» деб ният қилса, кифоя қилади.

Аммо фарз ва вожиб намозларни ўқиш учун унинг қайси фарз ёки вожиб намози эканини тайин қилиб қўйиш вожибдир. Масалан, «Ушбу куннинг фарз бўлган пешин намозини ўқишни ният қилдим» каби. Ракатлар сонини тайин қилиши шарт эмас. Чунки фарз ва вожиб намозларнинг қай бири неча ракатлиги маълум ва машҳурдир.

صِفَةُ الصَّلَاةِ

НАМОЗНИНГ СИФАТИ

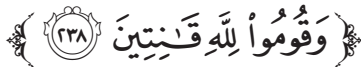
Намознинг фарзлари қуйидагилардир:¹

1. Такбири таҳрима. Яъни, аввалги қулоққа қўлни ба-
робар қилиб айтиладиган такбир.¹ Бу такбир Имом Аъзам
рахматуллоҳи алайҳ наздларида намознинг ташқарисидаги
фарзлардандир. У фарзлигига қуйидаги оят далил бўлади:

“Парвардигорингизни улуғланг” (Муддассир сураси,
3-оят).

2. Қиём – намозда тик туришдир. Намозда тик туриш-
га қодир инсонга фарздир. Бу ҳукмнинг далиллари:

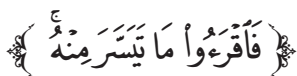

“Аллоҳга бўйин сунган ҳолатда (камтарлик билан)
турингиз!” (Бақара сураси, 238-оят).

¹ . Намознинг фарзларидан бирортаси бажарилмаса, намоз бузилади.

Қиёмнинг чегараси – турганда чўзилган қўли тиззасига етмаслигидир. Агар чўзганда қўли тиззасига тегиб қолса, тик турган ҳисобланмайди. Яланғоч бўлиб қолган одамга намозда қиёмнинг фарзлиги соқит бўлади.²

3. Қироат. Фарз намозининг икки ракатида ва витр ҳамда нафл намозларнинг ҳар ракатида Қуръони каримдан бирор оятни ўқиш, яъни қироат қилиш фарздир.

“...Энди, Қуръондан муяссар бўлганича ўқинглар”
(Муззаммил сураси, 20-оят).

Ушбу ояти карима билан намозда қироат қилиш фарзлиги собит бўлади.

Имом Абу Юсуфⁱ ва Имом Муҳаммадⁱⁱ раҳимаху-маллоҳларнинг наздида бир узун ёки уч қисқа оят ўқиш фарздир. Уларнинг бу гаплари амал учун қабул қилинган. Аммо ўша бир оят билан кифояланган одам Фотиҳа сура-сини ўқимаганлиги учун гуноҳкор бўлади, бироқ намози намоз бўлаверади.

4. Руку. Бош ва бел билан қўли тиззасига етгунича эн-гашишга руку дейилади. Рукунинг энг ози икки кафтининг

ⁱ . Имом Абу Юсуф – Имом Абу Юсуф ибн Иброҳим ибн Ҳабиб Ансорий Куфий (731–798 йй.) Имом Абу Ҳанифанинг етук шогирдларидан, буюк фақиҳ, мужтаҳид олим. Абу Юсуф Ислом тарихида илк бор “Қози ал-қуззот” (буюк қози) номига сазовор бўлган. Абу Юсуфнинг «Китоб ал-харож» асари ҳанафийликдаги энг биринчи ёзма манбалардан ҳисобланади.

ⁱⁱ . Имом Муҳаммад – Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн ал-Ҳасан ибн Фарқад аш-Шайбоний (749–804 йй.) ҳанафий мазҳабининг таниқли мужтаҳиди ва фақиҳи. У зот Ироқнинг Восит шаҳрида туғилган. Имом Муҳаммад аш-Шайбонийнинг ёзган асарлари ҳанафийлик мазҳаби фикҳининг асосини ташкил қилади. Хусусан, олти асардан иборат “Зоҳири ривоят” китоби (“ал-Мабсут” ёки “ал-Асл”, “ал-Жомеъ ал-кабир”, “ал-Жомеъ ас-сағир”, “ас-Сийар ал-кабир”, “ас-Сийар ас-сағир” ва “аз-Зиёдат”) мазҳабнинг “ал-Усул” китоби, яъни “Асосий китоблар” деб аталади.

тиззаларига етишидир. Мукаммал руку эса, тиззаларини чангаллаб ушлаган ҳолда орқаси ва бўйнини тўғрилаб теп-текис бўлишни таъминлашдир.

﴿يَتَأَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا ارْكَعُوا وَاسْجُدُوا﴾

“Эй имон келтирганлар, руку ва сажда қилинглар”
(Ҳаж сураси, 77-оят).

5. Пешона ва бурунни биргаликда ерга теккизиб сажда қилиш ҳам фарз.

6. Намознинг охирида ташаҳҳуд, яъни, «Ат-тахийёт»-ни охиригача ўқиш миқдорича ўтириш ҳам фарз. Буни «Қаъдаи охир», яъни охирги ўтириш дейилади.

عَنْ ابْنِ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ حِينَ عَلَّمَهُ النَّبِيُّ التَّشَهُّدَ، فَقَالَ لَهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِذَا قُلْتَ هَذَا، أَوْ فَعَلْتَ هَذَا، فَقَدْ تَمَّتْ صَلَاتُكَ». رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ.

Абдуллоҳ ибн Масъуд розийаллоҳу анҳудан ривоят қилинади: «Набий соллаллоҳу алайҳи ва саллам унга “Ташаҳҳуд”ни ўргатиш вақтида: **“Агар буни (намозингда) айтсанг ёки қилсанг, намозинг тамом бўлади”**, дедилар» (Имом Абу Довуд ривояти).

Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам намозинг комил бўлишини ва тугашини ташаҳҳудни айтишга боғладилар. Намознинг тўғри бўлиши ташаҳҳуд миқдорича ўтиришга боғланди.

7. Намоздан ўз ихтиёри билан чиқиш ҳам фарз. Яъни, салом берибми ёки бирор бошқа иш қилибми, намозидан чиқади. Агар намозхон ташаҳҳуд миқдорича

ўтирганидан кейин, таҳоратини қасддан бузса, намози тугал бўлган бўлади.ⁱ Аммо таҳорати беихтиёр синиб қолса, намоз тугал бўлмайди. Бу одам дарҳол таҳорат олиб, бу орада намозни бузувчи ишни қилмаган бўлса, намозини келган жойидан давом эттириб қўяди. Агар намозни бузадиган ишлардан бирини қилиб қўйган бўлса, намозини янгидан бошлаб ўқийди. Бу мавзуга яна “Намозда таҳоратнинг бузилиши” мавзусида батафсилроқ тўхталамиз, иншоаллоҳ.

Намознинг вожиблариⁱⁱ қуйидагилардир:

1. Фарз намозларининг икки ракатида, витр ва нафл намозларининг барча ракатларида Фотиҳа сурасини ўқиш.

2. Фотиҳа сурасидан сўнг қисқа бир сура ёки учта қисқа оят ёки узун бир оят ўқиш.

3. Тартибга риоя қилиш. Яъни, қиём, қироат, руку ва саждаларни навбати билан бажариш вожиб. Лекин такбири таҳрима ва қаъдаи охир орасидаги тартиб фарздир.

4. Уч ва тўрт ракатли намозларда иккинчи ракатдан сўнг ўтириш. Буни қаъдаи аввал, яъни биринчи ўтириш, дейилади.³

5. Биринчи ва охирги қаъдаларда ташахҳудни ўқиш. Ташахҳуд араб тилида ўқилиши шарт. Имкони бўлган одам ташахҳудни бошқа тилда ўқиши жоиз эмас. Билмаган одам ўрганиб олгунича ўз тилида ўқиб туриши мумкин.

ⁱ . Лекин бу одам вожибни, яъни “салом” лафзи билан намоздан чиқишни тарк қилгани учун гуноҳкор бўлади ва унга шу намозни қайтадан ўқиб бериши вожиб бўлади.

ⁱⁱ . Намознинг вожиблари бажарилмаганда, намоз бузилмаса ҳам, камчилик билан адо этилган ҳисобланади. Бирор вожибни унутиб тарк қилган одамга “саждаи саҳв” вожиб бўлади.

6. Витр намозида Қунут дуосини ўқиш. Қунут дуосини билмаган одам уни ёдлаб олгунча уч марта «Аллоҳуммағфирли» деса ёки «Роббана атина...»ни ўқиб туриши мумкин.

7. Қироатни тўрт ва уч ракатли фарзларнинг олдинги икки ракатида қилиш.

8. Намознинг фарзларини, яъни, руку, сажда, қаъда каби амалларини хотиржам ва сокин ҳолда маромига етказиб бажариш (яъни, шу амалларда тин олиш, бир тасбеҳ миқдорида туриш).

9. Жамоат бўлиб намоз ўқилганида, имомнинг овоз чиқариб ўқиладиган намозларни овоз чиқариб, махфий ўқиладиган намозларни махфий ўқиши. Ёлғиз намоз ўқувчи киши имом овоз чиқариб ўқийдиган намозларни хоҳласа овоз чиқариб, хоҳласа махфий ўқийди. Махфий ўқиш деганда фақат ўзи эшитадиган даражада, овоз чиқариб деганда, ёнидаги одам эшитадиган даражада қироат қилиш тушунилади.

10. Икки ҳайит намозида вожиб такбирларни айтиш.

11. Намоздан “салом” лафзи билан чиқиш.

Имом салом берганда ортидаги намозхонларни, сақловчи фаришталарни ва мусулмон жинларни ният қилади.

Имомга эргашган одам, яъни муқтадий ўз саломи билан имомга алик олишни, ёнидаги намозхонларни ҳамда қўриқчи фаришта ва мусулмон жинларни ният қилади.

Якка намозхон эса саломида фаришталарни ният қилади.

Иккинчи саломда овоз биринчисидан бир оз пасайтирилади.

Намознинг ушбу айтилган фарз ва вожиб амалларидан бошқалари суннат ёки мустаҳабдир.

НАМОЗ ЎҚИШ ТАРТИБИ

Намоз ўқишни ният қилган одам «Аллоҳу Акбар!»-нинг «Аллоҳу» ва «Акбар» сўзларидаги «а»ни ва «Акбар»даги «б»ни чўзмасдан такбир¹ айтади. Агар чўзиб қўйса, намозга киришган бўлмайди. Агар такбири таҳримадан бошқа намознинг ичидаги такбирларда чўзиб қўйса, намози бузилади. Такбирни тик туриб, қиблага қараган ҳолда айтиш шарт.

Такбир айтиш билан баробар икки қўлнинг бош бармоқлари учи қулоқларнинг юмшоқ жойларига теккизилади. Қўллар кўтарилганда бармоқлар орасини ўта ёзиб ҳам, ўта жуфтлаб ҳам юборилмайди ҳамда қўлларнинг ички тарафи қиблага қаратилади.⁴

Аёл киши бўлса, икки қўлини икки елкаси баробарида кўтаради.

«Аллоҳу акбар» ўрнига Аллоҳни улуғловчи бошқа сўзларни, масалан, «Ар-Роҳману акбар», «Субҳоналлоҳ» кабиларни айтиш ҳам мумкин.

Сўнг кечиктирмай, қўлларини – ўнг қўлини чап қўлининг устида тутган ҳолда киндигининг остига қўяди. Жаноза намозидда ҳам худди шундай қўл боғланади.⁵

عَنْ وَائِلِ بْنِ حُجْرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: رَأَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
وَضَعَ يَمِينَهُ عَلَى شِمَالِهِ فِي الصَّلَاةِ تَحْتَ السُّرَّةِ. رَوَاهُ ابْنُ أَبِي شَيْبَةَ.

ⁱ . Такбир айтиш деганда «Аллоҳу акбар» дейиш тушунилади.

Воил ибн Хужр розийаллоҳу анҳудан ривоят қилинади: “Мен Набий соллаллоҳу алайҳи ва салламни намозда ўнг қўллари чап қўллари устига қилиб, киндик тагига қўйганини кўрдим”, деди (*Ибн Абу Шайба¹ ривояти*).

Бошқа бир ҳадисда бундай дейилган:

عَنْ عَلِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: إِنَّ مِنْ السُّنَّةِ فِي الصَّلَاةِ وَضْعُ الْأَكْفِ عَلَى الْأَكْفِ تَحْتَ السُّرَّةِ . رَوَاهُ أَحْمَدُ وَأَبُو دَاوُدَ .

Али розийаллоҳу анҳудан ривоят қилинади: «У: “Ўнг қўлни чап қўлнинг устига қилиб, киндик тагига қўйиш суннатдандир”, деди» (*Имом Абу Довуд ривояти*).

Ҳанафий уламолар намозда қўлни боғлаб киндик остига қўйиш ҳақида ақлий далил ҳам келтирадилар. Намоз Аллоҳни улуғлаш учун адо қилинади. Одатда катта кишилар олдида туриш одоби қўлни боғлаб киндик остига қўйишдир. Модомики, банданинг олдида шундоқ турилгандан кейин, Аллоҳнинг ҳузурида одоб билан туриш жуда ҳам зарур, дейдилар.

Хулоса шуки, эркаклар ўнг қўлининг бошбармоқ ва жимжилоқни ҳалқа қилиб чап қўлни бўғинидан ушлаб, ўнг қўлнинг кафтини чап қўлнинг устига қилиб, киндик остига қўйиш суннатдир.

Аёл киши эса кўксига қўяди. Мана шу ҳолатда боғланган қўллар рукудан тургач, саждага кетгунча қўйиб юборилади. Шунингдек, икки ҳайитнинг қўшимча

¹ . Ибн Абу Шайба – Абу Бакр Абдуллоҳ ибн Муҳаммад ибн Иброҳим ал-Қоди Абу Шайба ибн Усман ал-Абси ал-Куфий (775–849 йй.). Ибн Абу Шайба ўз ичига 37251 та ҳадисларни қамраб олган “Китоб ал-Мусаннаф” (“ал-Муснад”) номи тўплам муаллифидир.

такбирларини айтаётганда ҳам ҳар такбирни айтгандан кейин қўлни ёнга тушириб, кейингисини айтаётганда кулоққа кўтарилади.

Оёқлар ораси тўрт энлик очиб турилади. Кейин санони ўқийди.

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، قَالَتْ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا افْتَتَحَ الصَّلَاةَ قَالَ: «سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ، وَتَبَارَكَ اسْمُكَ وَتَعَالَى جَدُّكَ، وَلَا إِلَهَ غَيْرُكَ». رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ وَ أَبُو دَاوُدَ.

Ойша розийаллоҳу анҳодан ривоят қилинади. «Набий соллаллоҳу алайҳи ва саллам қачон намозни бошласалар: **“Субҳанака-л-лоҳумма ва биҳамдика ва табарокасмука ва тағала жаддука ва ла илаҳа ғойрук”**, дер эдилар» (Имом Термизий ва Имом Абу Довуд ривояти).

Ҳадисларда санонинг лафзи (матни) турлича учрайди, мазкур ҳадисдаги лафзни ҳанафий мазҳаби намозда ўқишни ихтиёр қилган.

Санони имом ҳам, имомга эргашган ҳам, якка намозхон ҳам ўқийди. Имом рукуда турганда келиб қўшилган одам такбири таҳримани айтади-ю, санони ўқимайди. Аммо имом саждада турганда ёки қаъдада ўтирганда келиб қўшилган одам такбир ҳам айтади ва санони ҳам ўқийди. Сано доим намоз бошланаётганда ўқилади.

Сўнгра қироат қилиш учун тааввуз – «Аъзу биллаҳи минаш шайтонир рожим» айтилади. Намозга кеч қолиб қўшилган одам имом салом берганидан кейин туриб, етиша олмай қолган намозини ўқишни бошлаганда

ҳам «Аъзу биллаҳи»ни ўқийди. Имом ҳайит намозларида тааввузни такбирдан кейин айтади, чунки қироат такбирдан сўнг қилинади.

Кейин Фотиҳадан олдин «Бисмиллаҳ»ни ўқийди. Зам сурани ўқиш учун «Бисмиллаҳ» айтилмайди. Сано, «Аъзу биллаҳи» ва «Бисмиллаҳ»ларнинг барчаси махфий ўқилади.

Сўнгра «Фотиҳа»ни ўқийди. Фотиҳа сураси ўқилгач, имом ва имомга эргашганлар ичларида «Омин», дейдилар.⁶

Шундан кейин такбир айтиб рукуга боради ва икки қўли билан панжаларини ёзган ҳолда тиззаларини ушлайди. Белини текис тутати ва бошини кўтариб ҳам, тушириб ҳам юбормайди. Рукуда турганда энг ками уч марта «Субҳона Роббиял Азийм», деб тасбеҳ айтади. Имом одамларга малол келмаслиги учун, учтадан оширмагани маъқул. Якка намозхон тоқ қилган ҳолда ўзи хоҳлаганича айтади. Шунингдек, фарз намозларнинг руку ва саждаларида тасбеҳдан бошқа нарса айтилмайди.

Сўнгра имом «Самиаллоҳу лиман ҳамидах», деб рукудан бошини кўтаради ва тик туради. Имом шу билан кифояланади. Имомга эргашганлар эса, «Роббана ва лакал ҳамд» билан кифояланади. Якка намоз ўқиётган одам эса «Самиаллоҳу»ни ҳам «Роббана ва лакал ҳамд»ни ҳам айтади.

Рукудан турганда барча бўғинлари жойига тушиши учун бир оз хотиржам туради. Рукудан турганда қўллар кўтарилмайди. Абдуллоҳ ибн Зубайр розийаллоҳу анҳу бир кишининг рукуга кетаётганда ва ундан тураётганда икки қўлини кўтараётганини кўриб қолиб, унга: “Бундай

қилма, бу иш Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи ва саллам олдин қилиб, кейин тарк этган нарс», деганлар.

Сўнгра «Аллоҳу акбар» деб саждага боради. Аввал икки тиззасини, сўнгра бармоқларини жуфтлаган ҳолда икки қўлини қўяди. Кейин тирсакларини биқинидан узоқлаштирган, қорнини икки сонидан ажратган ва оёқ бармоқларини қиблага қаратган ҳолда икки қўлини орасига пешонасини ва бурнини қўяди.

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «اعْتَدِلُوا فِي السُّجُودِ وَلَا يَبْسُطْ أَحَدُكُمْ ذِرَاعَيْهِ انْبِسَاطَ الْكَلْبِ». مُتَّفَقٌ عَلَيْهِ.

Анас розийаллоҳу анҳудан ривоят қилинади: «Набий соллаллоҳу алайҳи ва саллам: **“Саждада мўътадил бўлинглар. Бирортангиз ҳам тирсагини итга ўхшаб ёймасин”**, дедилар» (Муттафақун алайҳ).ⁱ

Ит икки кафти ва чиғанокларини ерга қўйиб ётади. Намоз ўқувчи ўшандоқ қилмаслиги керак. Кафтларини қўйиб, тирсакларини ердан кўтариб туриши керак.

Сўнгра энг камида уч марта «Субҳана Роббиял аъла», деб тасбеҳ айтади. Пешона текканда қимирламайдиган, қаттиқ нарсага сажда қилинади. Шунингдек, тиқилинч вақтида сажда қилинадиган жой бўлмаса, намоз ўқиётган одамнинг орқасига ҳам сажда қилиш мумкин. Бунда иккаласи ҳам бир намозда бўлиши ва шу тиқилинчдаги биринчи қатордаги намозхонлардан бошқа ҳамма шундай сажда қилиши ҳамда сажда қилганда икки тизза ерга тегиши шарт бўлади. Саждада қўл ва оёқ бармоқларини

ⁱ . “Муттафақун алайҳ” – Имом Бухорий ва Имом Муслим ривояти.

қибла томонга йўналтиради, тиқилинч бўлмаган пайтларда қорнини сонларидан, тирсакларини биқинларидан узоқроқ тутди.

Аёллар эса сажда қилаётганларида қўлларини ёнларига ёпиштириб, қоринларини сонларига теккизадилар. Сўнгра «Аллоҳу акбар» деб, бошини саждадан кўтаради ва аъзолар қарор топгунича ўтиради. Икки сажда орасида бармоқлари учини тизза билан тенг ҳолда оёқ устига қўяди. Кейин яна «Аллоҳу акбар», деб иккинчи саждага боради ва худди аввалгидек, камида уч марта тасбеҳ айтади.

Сўнг яна «Аллоҳу акбар» деб, аввал бошини, сўнг қўлларини, кейин эса тиззаларини кўтаради. Тураётиб, заруратсиз ерга таяниш ёки бироз ўтириб кейин турилмайди (бу аслида жоиз бўлса-да, бизнинг мазҳабда суянмай, ўтирмай туриш афзал).

Иккинчи ракат ҳам айнан биринчи ракат каби ўқилади. Фақат сано ва тааввуз айтилмайди ва қўллар кўтарилмайди.

Иккинчи ракатнинг саждаларидан сўнг намоз ўқиётган киши чап оёғини тўшаб устига ўтиради ва ўнг оёғи бармоқларини қибла томонга йўналган ҳолда тикка қилади. Қўл бармоқларини эркин тутиб, тиззасининг устига қўяди.

Аёллар чап думбалари устига ўтириб, оёқларини ўнг томонга чиқарадилар. Сўнгра ташаҳҳуд ўқийди. Биринчи қаъдада ташаҳҳудга ҳеч нарса қўшилмайди, балки уни ўқиб бўлиш билан учинчи ракатга туриб кетилади.

Фарз намозларининг учинчи ва тўртинчи ракатларида фақат Фотиҳа сураси ўқилади. Сўнгра руку, сажда

қилиб бўлгач, аввалги қаъдада ўтиргани каби ўтиради. Ташаххудни ўқиб бўлгач, Пайғамбаримиз соллалоҳу алайҳи ва салламга салавот айтади. Ташаххуддан кейин салавот айтиш суннатдир.

Сўнгра инсонлардан сўралмайдиган, Қуръон ва ҳадисдан олинган жумлалар билан дуо қилади. Намоз ичидаги дуо, албатта, араб тилида бўлиши шарт.

Сўнгра юқорида айтилган тартибда ўзи билан бирга жамоатни ва ҳимоя қилувчи фаришталарни ният қилган ҳолда, аввал ўннга, кейин чапга «Ассалому алайкум ва раҳматуллоҳ» деб салом беради. Имомнинг ён тарафида намоз ўқиган одам фақат имом бор томонига салом берганда, имомнинг орқасида намоз ўқиган киши эса, икки саломида ҳам имомни ният қилади.

Намозга кеч қолиб келган одам имомнинг саломини кутиб туради ва имом салом берганидан кейингина туриб, қолган намозини давом эттиради.

فصل فيما يجهر به الإمام

ИМОМНИНГ ОВОЗ ЧИҚАРИБ ҚИРОАТ ҚИЛИШИ ҲАҚИДАГИ БЎЛИМ

Имом жума ва икки ҳайит намозларида, шунингдек, бомдодда, шом ва хуфтон намозларининг аввалги икки ракатида овоз чиқариб қироат қилади. Юқорида номлари айтилган намозларни қазо қилиб ўқиладиган намозга имомлик қиладиган имом ҳам овоз чиқариб қироат қилиши вожибдир.

Имом пешинда, асрда, шомнинг учинчи ракатида ва хуфтоннинг охирги икки ракатида овозни чиқармай, яъни махфий қироат қилади.

Имом қироатни ошкора қилиши лозим бўлган намозларни ёлғиз ўзи ўқиётган одам, хоҳласа овоз чиқариб, хоҳласа махфий қироат қилади. Аммо овоз чиқариб, ошкора қироат қилгани афзал. Бордию намозни қазо қилиб ўқиётган бўлса, махфий қироат қилиши вожибдир.

Овоз чиқариб қироат қилишнинг энг ками ўзига энг яқин турган киши эшитадиган даражада ўқишдир. Овоз чиқармай, махфий қироат қилишнинг энг ками фақат ўзи эшитадиган қилиб ўқишдир. Бу ҳукм нутққа боғлиқ бўлган «Талоқ», «Қул озод қилиш» каби ишларга ҳам тегишлидир. Мисол учун, кимдир «талоқ қўйдим» деса-ю, ўзи эшитмаса, талоғи тушмайди.

Қироатнинг суннати сафарда, вақт шошилинч бўлса, «Фотиҳа» билан исталган суралардан бирортасини, аммо тинчлик ва бемалол пайтида «Фотиҳа»дан кейин «Буруж»га ўхшаш бирор сурани қироат қилишдир.

Сафарда бўлмаганда «Фотиҳа»дан кейин бомдод ва пешинда «Ҳужурот»дан «Буруж»гача, аср ва хуфтонда «Буруж»дан «Лам якун»гача бўлган, шомда эса «Лам якун»дан «Нас»гача сураларни тиловат қилишни уламоларимиз маъқул кўришган. Зарурат пайтларида эса шароитга қараб ўқилаверади.

Бир намозга маълум бир сурани тайин қилиш макруҳдир. Яъни, қайсидир бир намозга маълум бир сурадан бошқасини ўқиб бўлмайди, деган эътиқодда бўлиш нотўғридир.

Намоз ошкорами, махфийми, барибир имомга эргашган одам қироат қилмай жим туради. Шунингдек, имом жуманинг хутбасини ўқиётганида ҳам гапирмай, жим ўтирилади. Фақатгина имом «Йа айюҳаллазина ааману соллу алайҳи»¹ оятини ўқиса, эшитганлар ичларида салавот айтадилар.

فَصْلٌ فِي صَلَاةِ الْجَمَاعَةِ

ЖАМОАТ НАМОЗИ БЎЛИМИ

Намозни жамоат билан адо қилиш саҳиҳ қавлда таъкидланган суннат амал бўлиб, ёлғиз ўқилган намозга нисбатан фазли ва савоби бир неча баробар ортиқ бўлади.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، يَقُولُ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «صَلَاةُ الرَّجُلِ فِي الْجَمَاعَةِ تُضَعَّفُ عَلَى صَلَاتِهِ فِي بَيْتِهِ وَفِي سُوقِهِ خَمْسًا وَعَشْرِينَ ضِعْفًا وَذَلِكَ أَنَّهُ إِذَا تَوَضَّأَ فَأَحْسَنَ الْوُضُوءَ ثُمَّ خَرَجَ إِلَى الْمَسْجِدِ لَا يُخْرِجُهُ إِلَّا الصَّلَاةُ لَمْ يَخْطُ خَطْوَةً إِلَّا رُفِعَتْ لَهُ بِهَا دَرَجَةٌ وَحُطَّ عَنْهُ بِهَا خَطِيئَةٌ فَإِذَا صَلَّى لَمْ تَزَلْ الْمَلَائِكَةُ تُصَلِّي عَلَيْهِ مَا دَامَ فِي مُصَلَّاهُ: اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَيْهِ، اللَّهُمَّ ارْحَمْهُ وَلَا يَزَالُ أَحَدُكُمْ فِي صَلَاةٍ مَا انتَظَرَ الصَّلَاةَ».

رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ وَمُسْلِمٌ.

¹ . “Аҳзоб” сураси 56-оят. Маъноси: “Эй имон келтирганлар Пайғамбарга салавот айтинглар”.

Абу Хурайра розийаллоҳу анҳудан ривоят қилинади: «Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: **“Кишининг жамоат ила ўқиган намозининг савоби унинг уйидаги ва бозоридаги намозидан йигирма беш баробар кўп бўлади. Бундай бўлишининг сабаби, қачон у яхшилаб таҳорат олса, сўнгра масжидга фақат холис намоз учунгина чиқса, босган ҳар бир қадамида, албатта, бир даража кўтарилиб, бир гуноҳи ўчирилади. Қачон намоз ўқиса, модомики, намозгоҳда турар экан, фаришталар унга салавот айтиб туради. “Эй бор Худоё, унга салавот юборгин. Эй бор Худоё, унга раҳм қилгин”, дейдилар. Сизлардан бирингиз модомики, намозга интиқ бўлар экан, намозда турган ҳисобланади”, дедилар» (Имом Бухорий ва Имом Муслим ривояти).**

Намозни жамоат бўлиб ўқиш суннати муаккададир. Имомликка ўтаётган киши мусулмон, балоғатга етган, ақлли, эркак бўлиши, таҳоратли, яхши қироат қиладиган бўлиши ва дудуқ бўлмаслиги керак.

Имомликка, аввало, намоз масалаларини яхши биладиган киши, сўнгра қироати тажвидга мувофиқроқ киши, сўнгра тақводорроқ киши, сўнгра ёши каттароқ киши ҳақлидир. Имомликка ҳақлилар ҳар тарафдан бир хил бўлган тақдирда ё қуръа ташланади, ёки жамоатнинг танловига қолдирилади. Агар келиша олмасалар, кўпчиликнинг фикри эътиборга олинади. Энг ҳақдор одамдан бошқани имом қилинса, жамоат гуноҳқор бўлади.

Қулнинг, кўрнинг, таълим-тарбия кўрмаган одамнинг, валади зино, яъни зинодан туғилган кишининг,ⁱ

ⁱ . Агар илми ва тақводор бўлса, макруҳ бўлмайди.

фосиқнинг,ⁱ ҳамда бидъатчинингⁱⁱ имом бўлиши макруҳдир.

Аёлларнинг ўзлари жамоат бўлиб намоз ўқишлари ҳам макруҳдир. Аммо жамоат бўлиб намоз ўқийдиган бўлсалар, имомлик қилаётган аёл сафнинг ўртасида, сафдан чиқмасдан туради.

Ёш хотин-қизларнинг барча жамоат намозига, кампирларнинг эса пешин ва асрдаги жамоат намозларига келишлари макруҳдир.

Таҳорат олган одам таяммум қилган одамга, сув билан оёғини ювган одам маҳсига масҳ тортганга, тик турган ўтирганга, имо-ишора қилиб ўқийдиган имо-ишора билан ўқийдигангаⁱⁱⁱ ва нафл ўқувчи фарз ўқувчига иқтидо қилиши мумкин.

Эркак киши аёлга ёки ёш болага, таҳорати бор узрлига, яхши қироат қиладиган ўқимаган саводсизга, бир оят биладиган бир оят ҳам билмайдиганга, кийимли яланғочга, имо-ишора қилмасдан ўқийдиган имо-ишора қилиб ўқийдиганга, фарз ўқувчи нафл ўқувчига ва маълум бир фарзни ўқиётган намозхон бошқа фарзни ўқиётган намозхонга^{iv} иқтидо қилмайди. Оми омига иқтидо қилиши мумкин.

Имом намозни ва бомдоддан бошқа намозларда биринчи ракат қироатини чўзиб юбормайди. Имом намозга

ⁱ . Фосиқ – ўзи илми бўлса ҳам, шариат ҳукмларини бузишни ўзига одат қилиб олган одам.

ⁱⁱ . Бидъатчи – динда йўқ бўлган ишларни тарқатиб юрадиган, динда янгилик чиқарган одам.

ⁱⁱⁱ . Бу ҳолатда иккисининг ҳам ҳолати бир хил бўлиши керак. Имом ёнбошлаб, муқтадий ўтириб, имо билан намоз ўқиши жоиз эмас.

^{iv} . Чунки бу ҳолатда ниятлар ҳар хил бўлади.

ўтар экан, жамоат ичидаги энг заиф, ёши катта ва шошилиб турган кишиларнинг риоясини қилиши шарт. Намозни енгил ўқиш лозим. Аммо бу енгиллик намознинг амалларини чала бажариш ҳисобига бўлмаслиги керак.

Имомга эргашувчи бир дона бўлса, имомнинг ўнг тарафида туради. Оёғининг панжалари имомнинг товони билан баробар туриши керак. Агар эргашувчи икки ва ундан ортиқ бўлса, имомнинг орқасида турадилар. Агар иккитадан ортиғи орқага ўтмаса, макруҳи таҳримий бўлади.

Имомнинг орқасида аввало эркаклар, сўнгра болалар, улардан сўнг хунасалар, сўнгра эса аёллар саф тортадилар.

Эркак киши аёл киши билан такбири таҳрима¹ ва адода икковлари шерик бўлган руку ва саждали намозда тенглашиб қолса-ю, имом аёлга имомликни ният қилган бўлса, эркакнинг намози бузилади. Агар имомликни ният қилмаган бўлса, аёлнинг намози бузилади. Чунки эркак олдинга ўтиш ҳақидаги амрни бажармади.

Ўртада бирор тўсиқ ёки бир киши сиғадиган миқдорда бўш жой бўлса, иккаласининг ҳам намози бузилмайди.

فصل فيمن سبقه الحدث في الصلاة

НАМОЗДА ТАҲОРАТ БУЗИЛИШИ ҲАҚИДАГИ БЎЛИМ

Намоз ичида намозхоннинг ихтиёрисиз таҳорати синиб қолса, масалан, бурни қонаб кетса, дарҳол таҳор-

¹ . Яъни иккаласи ҳам битта намозни ўқиётган ва бир имомга иқтидо қилган бўлиши.

рат олади ва намозини қолган жойидан давом эттиради. Агар у таҳоратни янгилаб келгунича гапирса ёки бирор зикрни айтса ҳам, намози бузилади ва намозни бошидан бошлайди.

عن عائشة قالت: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم «من أصابه قيء أو قلَس أو مَذْي فليُنصِرِف وليَتَوَضَّأْ ثم لِيَبْنِ على صلاته وهو في ذلك لا يتكلم». روى ابن ماجه

Ойша розийаллоху анҳодан ривоят қилинади: “Расулulloҳ соллаллоху алайҳи ва саллам: **“Ким намозда қайт қилса ёки бурни қонаса, бурилиб чиқсин, таҳорат қилсин ва гапирмаган бўлса, намозини келган жойидан ўқиб кетсин”**, дедилар” (Имом Ибн Можа ривояти).

Абу Ҳанифа раҳимаҳуллоҳ наздида ташаҳҳуддан кейин таҳорат кетиб қолса ҳам, таҳорат қилиб келиб, салом беради. Чунки у кишининг наздиларида намоз ўқувчи намоздан ўз ихтиёри билан чиқиши фарздир. Имом Абу Юсуф ва Имом Муҳаммад раҳимаҳумаллоҳ наздида эса, қаъдаи охирда ташаҳҳуд миқдорида ўтиргандан кейин таҳорат кетиб қолса, намоз ўз-ўзидан тамом бўлади.¹ Аммо намоз ичида таҳорат кетиб қолганида, таҳоратни янгилаб, намозни янгидан бошлаш афзалдир.

Намозда имомнинг таҳорати кетиб қолса, бурнини ушлаб туриб, ўрнига орқасида турган одамлардан бирини тортиб имом қилиб қўйиб чиқиб кетади ва бирор ерда тўхтамасдан, бирор нарсага чалғимасдан, тўғри бориб таҳо-

¹ . Лекин намоздан “салом” лафзи билан чиқиш вожиб. Вожиб тарк бўлгани учун “иъода”, яъни намозни қайтадан ўқиб олиш вожиб бўлади.

ратни янгилашга киришади. Шунда одамлар, “имомнинг бурни қонаб кетди”, деб ўйлайдилар. Имом эса турли маломатлардан қутулади. Агар иккинчи имом намозни аввалги имом қайтиб келишидан олдин тамомласа, аввалги имом намозининг қолган қисмини таҳоратни янгилаган жойида,ⁱ хоҳласа намозни бошлаган жойга қайтиб келиб ўқийди. Аммо иккинчи имом намозни тамомламаган бўлса, биринчи имом аввалги жойига қайтиб келиб, иккинчи имомга эргашиб намозни давом эттиради.

Намозда имомга эргашган одамнинг таҳорати кетиб қолса ҳам, бориб таҳорат олади. Имом намозини тугатган бўлса, таҳорат қилган жойида, тугатмаган бўлса, қайтиб келиб, имомга эргашиб намозини давом эттиради.

Муқтадий ҳам шундай, намозда таҳорати кетиб қолса, бориб таҳорат қилади. Имом намозни тугатган бўлса, ўша ерда, тугатмаган бўлса, қайтиб келиб, имомга иқтидо қилади.

Агар намоз ўқувчи жинни бўлиб қолса, хушидан кетса, эҳтиломⁱⁱ бўлса, ёнидаги одам эшитадиган даражада кулса, атайин таҳоратини кетказса, унга кўп сийдик тегса, боши ёрилиб қон оқса, намози бузилади. “Таҳоратим кетди”, деб ўйлаб масжиддан чиқса ёки намоз масжид ташқарисида ўқилса, намозхонлар сафидан ўтса-ю, ундан кейин таҳорати кетмагани аён бўлса ҳам, намози бузилади. Аммо масжиддан чиқмаган ёки масжид ташқарисидаги сафдан ўтиб кетмаган бўлса, намозини қолган жойидан давом эттираверади.

ⁱ . Агар ўша жойда намоз ўқиш мумкин бўлса.

ⁱⁱ . Эраклик уруғи келиб қолса.

Имом ташаххудни ўқигач ёки уни ўқиш миқдори-ча ўтиргач, намозга хилоф бўлган ишни қилса, масалан, кулсаⁱ ёки биров билан гаплашса, намози тамом бўлади.ⁱⁱ Лекин кейин келиб қўшилган намозхоннинг намози бузилади. Чунки имомнинг намозда қиладиган бошқа фарз амали қолмагани учун намози тугал бўлди. Бироқ кейин келиб қўшилган одамнинг яна қилиши лозим бўлган бошқа фарз амаллари бор, лекин у намозни давом эттириши мумкин эмас. Сабаби унга нисбатан намози бузилди. Бузилган нарсa устига бошқа нарсани қуриб бўлмайди.

Ташаххуддан кейин таяммумли киши сувни кўриб қолса, масҳнинг муддати тугаса, икки маҳси ечилиб кетса, яланғоч кишига кийим топилиб қолса ёки шуларга ўхшаш нарсалар бўлса, Абу Ҳанифа раҳимаҳуллоҳ наздида намоз бузилади. Чунки у киши «Намоздан чиқиш намозхоннинг ихтиёри билан бўлган амал билан бўлиши шарт», деганлар.

Имом Абу Юсуф ва Имом Муҳаммад раҳимаҳумаллоҳ наздларида намоз бузилмайди. Чунки бу имомларнинг наздларида намоздан чиқиш намозхоннинг ихтиёрий амали билан бўлиши шарт эмас.

ⁱ . Агарчи таҳорати синса ҳам.

ⁱⁱ . Абу Ҳанифа раҳимаҳуллоҳи алайҳи наздида имом бу амалларни қасддан қилса, Абу Юсуф ва Имом Муҳаммад раҳимаҳумаллоҳларнинг наздларида қасддан бўлса ҳам, бўлмаса ҳам, намози тамом бўлади. Лекин вожиб тарк бўлгани учун “иёда”, яъни намозни қайтадан ўқиб олиш вожиб бўлади.

فصل فيما يُفسد الصلاة وما يُكره فيها

НАМОЗНИ БУЗАДИГАН ВА УНДА МАКРУҲ БЎЛГАН НАРСАЛАР БЎЛИМИ

Қуйидагилар намозни бузади:

1. Мутлоқ калом, яъни қасдданми, унутибми, билмасданми, адашибми ёки мажбуранми гапириш.

2. Қасддан берилган салом ва саломга алик олиш. Ноқасддан берилган салом намозни бузмайди, чунки салом хитобни ўз ичига олган зикрдир. Саломнинг зикрлиги ташаххудда ўқилишидир. Аммо алик олганда қасддан бўлса ҳам, ноқасддан бўлса ҳам, намоз бузилади. Чунки аликнинг лафзи намознинг зикрида йўқ.

3. Инграш ва шунга ўхшаш энг камида икки ҳарфли овозлар. Масалан, «пуф», «оҳ» дейиш каби. Бу нарсалар беморлик, дунё иши учун бўлса, намоз бузилади. Аммо охират учун бўлса ёки бемор ўзини тутиб тура олмаса, бузилмайди.

4. Охират ишидан бошқа сабаб учун бўлган овозли йиғи. Йиғлаш жаннат иштиёқи ёки жаҳаннам қўрқуви сабабли бўлса, зарари йўқ.

5. Узрсиз томоқ қириш ва йўталиш. Мажбур бўлиб ёки овозини яхшилаб олиш учун томоқ қирган кишининг намози бузилмайди.

6. Акса урганга соғлиқ тилаш. Намозхон акса урган киши “Ярҳамукаллоҳ” деса, намози бузилади.

7. Каломга зикр билан бўлса ҳам жавоб бериш. Масалан, бирор бир хушхабарга «Алҳамдулиллаҳ» ёки уни ажаблантирадиган хабарга “Субҳоналлоҳ” дейиш каби. Аммо биров чақирганда намоздалигини билдириш учун «Алҳамдулиллаҳ» ёки «Аллоҳу акбар» деса, намози бузилмайди.

8. Намоз ўқиётган кишининг қироатда тутилиб қолган ўз имомидан бошқа кишига луқма бериши. Яъни, эсга келмаган оятни унинг эсига солиб юбориш. Шунингдек, намоздан ташқаридаги киши қироат қилаётган имомга луқма берса ва имом луқмани қабул қилса, барчанинг намози бузилади.

9. Одамлардан сўраладиган нарсаларни сўраб дуо қилиш. Масалан, «Аллоҳим, менга минг сўм бер!» дейиш каби.

10. Ейиш ва ичиш. Бунда билиб еб-ичадими ёки билмайми – барибир. Лекин тиш орасига кириб қолган нўхатдан кичик нарсани ейиш намозни бузмайди, нўхатдан катта бўлса, бузади.

11. Мусҳафга қараб қироат қилиш Имом Абу Ҳанифа раҳимаҳуллоҳ наздида намозни бузади. Абу Юсуф ва Имом Муҳаммад раҳимаҳумаллоҳ наздларида Мусҳафга қараб қироат қилиш намозни бузмайди, аммо макруҳ бўлади. Намоз ўқиётган кишининг намоз давомида бирор ёзувга қараб, уни тушуниши намозни бузмайди.

12. Нажасга сажда қилиш. Чунки сажда намознинг бир қисми. Бир қисми бузилган намознинг ўзи ҳам бузилади. Шунингдек, нажас икки тизза ёки кафт қўйиладиган жойда бўлса ҳам, намоз бузилади.

13. Кўп иш қилиш. «Кўп иш» деганда намознинг амалларидан саналмайдиган ва намозни тузатиш учун бўлмаган, одатда икки қўл билан қилинадиган ёки намоз ўқувчининг ўзи ҳам кўп деб ҳисоблайдиган ёхуд четдан қараб турган одам «Бу одам намозда эмас, шекилли», деб ўйлайдиган ишлар тушунилади.

Қийин аҳволда қолган кишининг ёрдам сўраб чақиришини эшитганда, ёрдам бериш мақсадида намозни бузиш вожибдир. Боланинг ўлиб қолишидан қўрққан энага намоз ўқиётган бўлса, уни бузиши вожибдир. Ўлим хавфи бўлмаган пайтда ҳам, энаганинг вақти кирган намозни аввалги вақтидан кечиктириб, бола билан машғул бўлишининг зарари йўқ.

فصل في مَكْرُوهَاتِ الصَّلَاةِ

НАМОЗДА МАКРУҲ БЎЛГАН НАРСАЛАР

Қуйидаги нарсалар намозда макруҳ:

1. Хушуни тарк этишга сабаб бўладиган ҳар бир ҳолат.
2. Хокисорлик ҳолатига ҳилоф кўринишда туриш. Масалан, қўлни белга қўйиш.
3. Сажда ўрнидаги майда тошчаларни текислаш учун бир мартадан ортиқ суриш.
4. Пешонага теккан зарарсиз тупроқни намоз ичида артиш. Аммо намозни ўқиб бўлганидан кейин, риёкорликдан четланиш учун пешонага теккан тупроқни дарҳол артиб ташлаш лозим бўлади.
5. Пешонани теккизмай салла ўрамига сажда қилиш. Шунингдек, намозхон ўзининг устидаги кийимнинг бирор қисмига сажда қилиш ҳам макруҳдир.
6. Эркакларнинг билакларни ерга тираши.
7. Эркак кишининг сочларини бир жойга тўплаб боғлаб олиши. Инсон намоз ўқиганида, сажда қилганида унинг барча аъзолари, бутун вужуди, ҳатто кийимлари ҳам иштирок этиши керак. Агар эркак киши сочини қайтариб турмаклаб олса, ўша ҳолатга путур етади. Шунинг учун бу иш макруҳ ҳисобланади.
8. Кийимни осилтириши ва шимариши.
9. Имомнинг ёлғиз ўзи учун махсус жой қилиб қўйиш.
10. Олдинги сафда бўш жой бўлатуриб кейингисида туриш.

11. Намоз ўқувчининг кийимида, сажда қиладиган жойида, орқа ва остидан бошқа тарафларида жонли нарсанинг сурати бўлиши. Лекин сурат узоқдан қараган одам нималигини ажрата олмайдиган даражада жуда кичик бўлса ёки боши ўчирилган бўлса ёки жонсиз нарсанинг сурати бўлса, зарари йўқ.

12. Хароб аҳволдаги кийимда намоз ўқиш.

13. Аллоҳ олдидаги хорлик ва синиқликни изҳор қилишдан бошқа ҳолларда бош яланг намоз ўқиши.

14. Бармоқларни қисирлатиш.

15. Қироатнинг бир қисмини рукуда тамомлаш.

16. Фарз намознинг бир ракатида бир сурани икки марта ўқиш.

17. Қуръондаги тартибга хилоф тартибда қироат қилиш. Яъни, кейинги ракатда аввалги ракатда ўқилган сура ёки оятдан олдинроқдаги сура ёки оятни ўқиш.

18. Намозда эснаш.

19. Таҳорат танг қилиб турганда намоз ўқиш.

20. Фикрни чалғитувчи нарсалар қаршисида намоз ўқиш.

21. Намоз ичида ўқиладиган нарсаларни санаш.

Шунингдек, масжиднинг томида жинсий яқинлик ва қазои ҳожат қилиш ҳам макруҳдир. Чунки масжиднинг томи ҳам масжиддан ҳисобланади. Ичида намозхонаси бор уйнинг тепасида бу нарсалар макруҳ эмас. Намоз ичида илон ва чаённи ўлдириш ҳам макруҳ эмас.

«Сутра» намоз ўқувчининг олдидан бирор кимса ўтмаслиги учун қўйилган тўсиқдир. Олдидан инсон кесиб ўтиш эҳтимоли бор жойда намоз ўқийдиган кишига ярим

метр ёки янада баландроқ ва камида бармоқ қалинлигида сутра қўйиш мустаҳабдир. Сутрага яқин туриш, сутрани тик рўпарасига эмас, ўнг ёки чап қошининг рўпарасига қўйиши суннатдир. Агар сутра учун бирор нарса топа олмаса, узун бир тўғри чизик чизади. Ярим ой шаклида эгри чизик чизиш мумкин, деганлар ҳам бор.

Намоз ўқувчининг олдидан бирор кимсанинг ўтиш эҳтимоли бўлмаса ёки намоз ўқиётган жой йўл бўлмаса, сутра қўймай ҳам намоз ўқиш мумкин.

Сутра қўймасдан кичик масжидда намоз ўқиётган кишининг олдидан ўтиш, кенгроқ жойларда бўлса, намоз ўқиётган кишининг назари етадиган ердан ўтиш катталар учун гуноҳдир (агар сутра қўйилган бўлса, сутранинг нариги ёғидан ўтиш мумкин).

Имомнинг сутраси орқадаги намозхонлар учун ҳам кифоядир. Сутра мавжуд бўлмаганда ёки бирор кимса сутра билан намоз ўқувчи орасидан ўтмоқчи бўлганда, уни бош, кўз ёки қўл билан ишора қилиб ёки «Субҳаналлоҳ» деб тасбеҳ айтиб қайтаришга рухсат берилган. Ҳам ишора қилиш, ҳам тасбеҳ айтиш макруҳдир. Эркак киши қирот қилаётган бўлса, овозини бироз баланд кўтариши ҳам мумкин.

Аёл киши фитнага сабаб бўлиши боис овозини кўтармайди. Аёл ишора билан ёки ўнг қўл бармоқларини чап қўл устига уриб, олдидан кесиб ўтаётганни тўсиши мумкин.

فصل في الوتر والنوافل

ВИТР ВА НАФЛ НАМОЗЛАРИ БЎЛИМИ

“Витр” бир салом билан уч ракат ўқиладиган вожиб намоздир.ⁱ Барча ракатларида Фотиҳа ва зам сура ўқилади. Иккинчи ракатидан сўнг ўтирилади ва фақатгина Ташаҳҳуд ўқилади. Учинчи ракатга турилгач, Сано ўқилмайди. Фотиҳа ва зам сура ўқилгач, қўллар қулоқнинг юмшоқ жойига кўтарилиб, такбир айтилади. Сўнггра қўллар пастга қўйиб юборилмасдан яна боғланади ва Қунут дуоси ўқилади. Қунут дуоси қиёмда, рукудан аввал ўқилади. У витрдан бошқа намозларда ўқилмайди.

Имомга иқтидо қилиб намоз ўқиётган одам, агар имом витрнинг охирги рукусидан сўнг қунут дуосини ўқиса, унга эргашиб Қунут ўқийди.ⁱⁱ Аммо имом бомдод намозида Қунут дуосини ўқиса, унга эргашган одам тик турган ҳолда сукут сақлаб туради.ⁱⁱⁱ

Фақатгина Рамазон ойида витр намози жамоат билан ўқилади. Рамазондан бошқа ойда жамоат билан ўқилмайди. Қунут дуосини имом ҳам, иқтидо қилган жамоат ҳам махфий ўқийди.

ⁱ . Бизнинг мазҳабда витрнинг учала ракати бир салом билан ўқилиши лозим. Лекин қолган уч имомнинг наздида икки ракатдан кейин салом бериб, яна бир ракатни мустақил бир салом билан ўқиш суннатдир. Икки томонда ҳам ривоятлар ва далиллар мавжуд.

ⁱⁱ . Чунки бу масала ижтиҳодий масаладир. Шунинг учун рукудан кейин Қунут ўқийдиган имомга иқтидо қилишлик жоиз бўлади.

ⁱⁱⁱ . Бомдод намозида Қунут дуосини ўқиш бизнинг мазҳабимизга кўра мансүхдир. Шунинг учун бомдод намозида Қунут дуосини ўқийдиган имомга эргашиб Қунут ўқимайди.

Кунут дуосини ўқишни унутган одам намоз охирида саждаи сахвⁱ қилади.

Бомдоднинг фарзидан аввал пешин, шом, хуфтоннинг фарзидан сўнг икки ракат, пешиннинг фарзидан аввал, жума хутбасидан аввал ва жуманинг фарзидан сўнг тўрт ракат намоз ўқиш суннати муаккададир. Мазкур суннат намозларнинг барчаси бир салом билан ўқилади.

Аср намозидан олдин ва хуфтон намозидан аввал ва кейин тўрт ракат ўқиш Аллоҳ таоло наздида жуда суюкли, яъни мандубдир.

Кундузи бир салом билан нафл намозларни тўрт ракатдан, кечаси саккиз ракатдан кўп ўқиш макруҳдир.

Кундузги ва тунги нафл намозларни Имом Абу Ҳанифа раҳимахуллоҳга кўра, бир салом билан тўрт ракатдан, Имом Абу Юсуф ва Имом Муҳаммад раҳимахумаллоҳларга кўра кундузги нафл намозларни тўрт ракатдан, тунги нафл намозларни икки ракатдан ўқиш афзалдир.

Хоҳ намоз бўлсин, хоҳ рўза бўлсин ёки бошқа нафл ибодат бўлсин, уни бошлангандан кейин охирига етказиш лозим. Агар бошланган нафл ибодат бузилиб қолса, уни янгидан бажариб бермагунча, бўйиндан соқит бўлмайди. Бироқ, аслида бажариш лозим бўлмаган, лекин бажариш лозим деган гумонда бошланган ибодатлар, бу ҳукмдан истисно қилингандир. Масалан, бир киши пешин намозини бошлади. Аммо бир оздан сўнг пешинни ўқиб бўлгани ёдига тушиб қолди. Шунда ўқиётган намозини охирига етказиши шарт эмас, бироқ етказса, нафлга айланиб қолаверади.

ⁱ . Саждаи сахв – хатони тўғрилаб юбориш учун қилинадиган сажда, бу ҳақда кейинроқ батафсил маълумот берилади, иншоаллоҳ.

Нафл намознинг ҳар бир ракатида қироат қилиш вожибдир. Чунки нафлнинг ҳар бир жуфти, яъни ҳар икки ракати алоҳида намоз ҳисобланади. Тўрт ракатли нафл намознинг учинчи ракатиға туришнинг ўзи такбири таҳрима ўрниға ўтади. Шунинг учун ҳам, такбири таҳрима айтиш билан икки ракат ўқиш лозим бўлади.

Агар биринчи жуфт ракатда, яъни биринчи ва иккинчи ракатда ёки иккинчи жуфт ракатда, яъни учинчи ва тўртинчи ракатда нафл бузилса, икки ракат ўқиб берилади. Яъни, тўрт ракатли нафл намознинг ҳар икки ракати алоҳида ҳисобланишини эътиборға олсак, биринчи икки ракатда намоз бузилса, ўша икки ракатини қайта ўқиш керак. Бордию иккинчи жуфтликда намоз бузилса, биринчи икки ракат қабул бўлган-у, кейинги жуфтликни ўқиб бериш керак деб ҳисобланади.

Агар тўрт ракат нафл ўқишни ният қилиб, икки ракат ўқиб тамомлаб қўйса, зарари йўқ.

Шаҳар ташқарисига чиққач, киши улов устида бўлса, у кетаётган томонға қараб имо билан нафл намоз ўқиш мумкин.

Уламолар: “Улов кемаға ўхшаш кенг ва қулай бўлса, қиблага қараб бошлаш керак”, дейишган.

Улов устида бошлаган намозини ерга тушиб давом эттириш мумкин. Ерда бошланган нафл намозни улов устиға чиқиб давом эттириб бўлмайди, намоз бузилади.

Тик туришға кучи етса ҳам, ўтириб нафл ўқиш мумкин. Лекин тик турган ҳолда намоз бошлаб кейин ўтириб олиш макруҳдир.

عن عِمْرَانَ بْنِ حُصَيْنٍ قَالَ: «سَأَلْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ صَلَاةِ الرَّجُلِ قَاعِدًا، فَقَالَ: مَنْ صَلَّى قَائِمًا فَهُوَ أَفْضَلُ، وَمَنْ صَلَّى قَاعِدًا، فَلَهُ نِصْفُ أَجْرِ الْقَائِمِ، وَمَنْ صَلَّى نَائِمًا، أَوْ مُضْطَجِعًا فَلَهُ نِصْفُ أَجْرِ الْقَاعِدِ».

Имрон ибн Хусайн розийаллоҳу анҳудан ривоят қилинади (у киши бавосир касалига чалинган эди): «Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламдан кишининг ўтириб намоз ўқиши ҳақида сўрадим. У зот: **“Ким тик туриб намоз ўқиса, афзал. Ким ўтириб ўқиса, унга тик туриб ўқиганнинг ярим ажри. Ким ёнбошлаб ўқиса, унга ўтириб ўқиганнинг ярим ажри”,** дедилар».

Масжидга кирган кишининг ўтирмасдан олдин икки ракат намоз билан масжидга ҳурмат кўрсатиши, яъни таҳиятул масжид ўқиши суннатдир. Масжидга кириш билан фарз намозни ёки бошқа бир намозни ўқиш, ният қилинмаса ҳам, таҳиятул масжиднинг ўрнига ўтаверади. Масжидга кирганда бирор узр билан таҳиятул масжид намозини ўқий олмаса, «Субҳаналлоҳ! Валҳамдулиллаҳ! Ва лаа илаҳа иллаллоҳ! Валлоҳу акбар!» деса кифоя қилади. Маккадаги Масжидул Ҳаромдаги тавоф таҳиятул масжид ўрнига ўтади.

Таровеҳ намози эркак ва аёлларга суннати муаккададир. Жамоат билан ўқилиши эса суннати кифоядир. Яъни, баъзилар масжидда жамоат бўлиб ўқишса, бошқалар уйларида ёлғиз ўқишлари билан гуноҳкор бўлмайдилар. Лекин ҳеч ким масжидда жамоат бўлиб ўқимаса, ҳамма гуноҳкор бўлади.

Таровеҳ ўқиш вақти хуфтон намози вақти кирганидан

тонг отишидан бир оз аввалги пайтгачадир. Витр намози-ни таровеҳдан олдин ҳам, кейин ҳам ўқиш мумкин.

Имом таровеҳ ўқиётганида масжидга кирган одам хуфтоннинг фарзини ўқигач,ⁱ суннати ўқимасдан, таровеҳга қўшилади.

Ҳар тўрт ракат таровеҳ намозидан сўнг, таровеҳ билан витр намози орасида ҳам тўрт ракат намоз ўқиш миқдорича ўтириш “тарвийҳа” бордир.

Рамазони шарифда Қуръони каримни таровеҳ намозларида бир марта хатм қилиш суннатдир. Қавмнинг дангасалиги туфайли хатми Қуръон тарк қилинмайди.

Таровеҳ намози ўз вақтида ўқилмаса, ёлғиз ҳолда ҳам, жамоат билан ҳам қазоси ўқилмайди.

فصل في صلاة الكسوف والخسوف والاستسقاء

КУСУФ, ХУСУФ ВА ИСТИСҚО НАМОЗИ БЎЛИМИ

Қуёш тутилганда жуманинг имоми одамлар билан икки ракат нафл намоз ўқийди. Буни кусуф намози дейилади. Бу намоз азон ва иқоматсиз, хутбасиз, махфий ва узун қироат билан ўқилади. Ҳар икки ракатнинг руку ва саждаларини узунроқ қилиш суннатдир. Намоздан сўнг имом қиблага қараб ўтириб ёки жамоатга қараб тик туриб, қуёш очилгунча дуо қилади, жамоат «Омин» деб ту-

ⁱ . Таровеҳ намози хуфтон намозига тобедир, витр намозига эмас. Шунинг учун унинг вақти хуфтон намозидан кейин. Витрни таровеҳ намозидан кейин ўқиш афзал. Агар таровеҳ намози ўқиб бўлинганидан кейин хуфтон намозини бетаҳорат ўқигани, таровеҳни таҳорат билан ўқигани маълум бўлса, хуфтон намози билан бирга таровеҳ намози ҳам қайта ўқилади.

ради. Имом бўлмаса, қуёш тутилганидаги намоз якка-якка ўқилади.

Ой тутилганда, бу намоз хусуф намози дейилади, шиддатли шамол, қаттиқ қўрқув, зилзила, оғир юқумли касаллик ҳолатида ҳар ким уйида, якка ҳолда икки ракат нафл намоз ўқийди.

Истисқо Аллоҳ таолога истиғфор айтиб, қиблага юзланган ҳолда ёмғир ёғдиришни сўрашдир. Агар истисқо учун намоз ўқиладиган бўлса, якка-якка намоз ўқийдилар ва имом ридосини ўғирмайди.ⁱ Бунинг учун кетма-кет уч кун эски, тоза, ҳатто ямоқ солинган кийимларни кийиб, бўйни эгик, тавозе билан, пиёда юрган ҳолда шаҳар ва қишлоқ ташқарисига, саҳро ва чўлга чиқилади. Чиқиш олдидан ҳар кун Аллоҳ таолога тавба қилгандан сўнг, садақа бериш мустаҳабдир. Лекин Маккаⁱⁱда ва Байтул Мақдисⁱⁱⁱда саҳрога чиқилмайди, балки масжидда жамланилади. Болалар ва кекса кишиларни, болали ҳайвонларни ҳам олиб чиқиш маъқул кўрилган-

ⁱ . Бу Абу Ҳанифа раҳимаҳуллоҳнинг наздида. Имом Муҳаммад раҳимаҳуллоҳнинг наздида имом ёки унинг ноиби жумадаги каби икки ракат намоз ўқиши жоиз ва имом ридосини ўгиради қавм ўғирмайди. Имом Таҳовий раҳимаҳуллоҳ ҳам шуни ихтиёр қилганлар.

ⁱⁱ . Макка – (арабча: مَكَّة الْمُكَرَّمَة Маккаҳ Ал-Мукаррамах) – биз мусулмонларнинг муқаддас шаҳримиз. Саудия Арабистонининг ғарбида, Қизил денгиз соҳилидан 80 км узоқликда тоғлар орасида жойлашган бу шаҳарни араблар Умм ул-Қурро, Умм ул-Мадоин, яъни шаҳарлар онаси деб юритадилар. Қуръони каримда „Бакка“ номи билан келган. У Ҳижознинг маъмурий ва савдо маркази, ҳаж аҳкомлари бажариладиган жой. Қуръони каримдаги 114 сурадан 86 таси Маккада нозил бўлган. Макка – Расулulloҳ Муҳаммад алайҳиссаломнинг ватанлари. Маккада Ал-Масжид ал-ҳаром, Байтуллоҳ – Каъба ва Замзам булоғи мавжуд.

ⁱⁱⁱ . Байтул Мақдис (Масжидул-Ақсо) – маъноси покланиш уйи дегани (яъни, Ягона Аллоҳнинг Ўзига ибодатлар қилиб, гуноҳ-маъсиятлардан покланиш макони). Фаластин диёри маркази Ал-Қудс шаҳрида жойлашган улў масжид. Ўзбекчада Ал-Қудс шаҳрини кўпчилик «Қуддус» деб талаффуз қилишга одатланишган.

дир. Қиблага қараб, имом тик турган ҳолатда қўлини кўтариб дуо қилади. Жамоат қиблага қараб ўтирган жойида «Омин» дейди. Дуода мусулмон бўлмаган киши иштирок этмайди.

فصل في إدراك الفريضة

ФАРЗ НАМОЗИГА ЕТИШИШ БЎЛИМИ

Киши ёлғиз ўзи ўқиётган фарз намозига иқомат айтиб қолинса, у киши ҳали биринчи ракатга сажда қилмаган бўлса ёки намоз тўрт ракатли бўлмаган бомдод ва шом каби намозларда сажда қилган бўлса ҳам, тик турган ҳолида икки томонга салом бериб, намозини бузади ва имомга иқтидо қилади.

Агар тўрт ракатли намоз ўқиётган бўлиб, биринчи ракатига сажда қилган бўлса, яна бир ракат қўшиб салом беради ва жамоатга қўшилади.

Агар тўрт ракатли намознинг уч ракати адо қилган бўлса, намозини охирига етказди. Сўнгра нафл ниятида имомга иқтидо қилади. Бундан аср намози мустаснодир. Чунки аср намозидан сўнг нафл ўқилмайди.

Намоз ўқиётган киши тўрт ракатли фарзнинг учинчи ракатига тургач, сажда қилмасдан олдин иқомат айтилиб қолса, қиёмда салом бериб, намозини тугатади ва имомга иқтидо қилади.

Имом фарз ўқиётганида масжидга келган киши суннат ўқиш ўрнига дарҳол имомга иқтидо қилади. Бомдод

намозининг суннати эса бундан истисно қилинган. Яъни, бомдод намозида ҳеч бўлмаганда бир ракатга ета олишига кўзи етса, аввал суннатни ўқийди, акс ҳолда суннатни қўйиб, имомга иқтидо қилади. Чунки фарзнинг савоби суннатининг савобидан улуғроқдир.

Азон айтилгач, намоз ўқимай масжиддан чиқиб кетиш макруҳдир. Агар бошқа бир масжиднинг имоми ёки муаззини каби, усиз жамоати тарқаб кетадиган одам бўлса, азон айтилгач, намоз ўқимай ўз масжидига чиқиб кетиши макруҳ эмас. Шунингдек, пешин ва хуфтон намозларини азон айтилган ёки айтилмаганини билмасдан ёлғиз ўқиб олган бўлса, мана шу намозларга азон айтилганидан сўнг масжиддан чиқиб кетиши макруҳ бўлмайди. Лекин пешин ва хуфтон намозларини ёлғиз ўзи ўқиган бўлса ҳам, иқомат айтилганидан кейин масжиддан чиқиб кетиши макруҳ бўлади. Бу одам масжидда қолиб, нафл ниётида имомга иқтидо қилиши лозим.

Пешин ва хуфтон намозларидан бошқа бомдод, аср ва шом намозларини ёлғиз ўқиган одам эса, иқомат айтилганидан кейин ҳам масжиддан чиқиб кетса бўлади. Чунки бомдод ва асрнинг фарзидан кейин нафл ўқиб бўлмайди. Шомга ўхшаш уч ракатли нафлнинг эса ўзи йўқ.

Бомдод намозининг суннати, фақатгина фарз билан бирга қазо қилинади. Бундан шу тушуниладики, бомдод намозининг фарзи ўқилгач, суннати ёлғиз ўзи қазо қилинмайди. Бордию иккиси ҳам ўқилмай қолса, ўша куни қуёш қиёмга келишидан олдин фарз ва суннат бирга ўқилади. Агар қиёмдан кейинга қолса, фарзнинг қазоси ўқилади, холос.

Пешин намозининг фарздан олдинги тўрт ракат суннати ўқилмай қолса, фарздан кейинги икки ракатдан аввал ўқилади.

Бомдод ва пешиннинг аввалги суннатларидан бошқа суннатлар ўз вақтида ўқилмай қолса, кейин қазо қилинмайди.

Бомдодда имомга иккинчи ракатда етишган одам, имом салом бергач, ўрнидан туриб, ўтиб кетган биринчи ракатни Фотиҳа ва зам сура билан ўқийди. Сўнгра салом бериб, намозини тугатади.

Имомга пешиннинг иккинчи ракатида етишган одам, имом салом бергач ўрнидан туриб, ўтиб кетган биринчи ракатни Фотиҳа ва зам сура билан ўқийди. Сўнгра салом бериб намозини тугатади. Агар имомга учинчи ракатда етишган бўлса, имом салом бергач туриб, ўтиб кетган биринчи ва иккинчи ракатларни Фотиҳа ва зам сура билан ўқийди. Кейин ўтириб салом беради ва намозни тугатади. Бордию имомга тўртинчи ракатда етишган бўлса, имом салом берганидан сўнг ўрнидан туриб, ўтиб кетган биринчи ракатни Фотиҳа ва зам сура билан ўқийди. Кейин ўтириб, ташаҳҳудни ўқийди. Сўнгра туриб, ўтиб кетган иккинчи ракатни Фотиҳа ва зам сура билан ўқийди. Сўнгра ўтиб кетган учинчи ракатни зам сурасиз ўқиб ўтиради. “Ташаҳҳуд” ва “Салавот”ни ўқиб, салом беради.

Имомга шомнинг иккинчи ракатида етишса, имом салом бергач туриб, ўтиб кетган биринчи ракатни Фотиҳа ва зам сура билан ўқийди, ҳамда ўтириб ташаҳҳуд ва салавотни ўқигач, салом беради. Бордию имомга шомнинг учинчи ракатида етишган бўлса, имомдан сўнг туриб,

ўтиб кетган биринчи ракатни Фотиҳа ва зам сура билан ўқиб ўтиради ва ташаҳҳудни ўқийди. Кейин туриб, ўтиб кетган иккинчи ракатни ҳам олдингисидек қилиб ўқийди. Кейин ўтириб, ташаҳҳуд ва салавотни ўқиб салом беради. Витрнинг иккинчи ёки учинчи ракатида имомга етишган одам имомга шом намозининг иккинчи ёки учинчи ракатида етишган одамдек қилади.

Имомга рукуда етишган одам ўша ракатни топган ҳисобланади ва ўша ракатни қайта ўқимайди.

فصل في قضاء الفَوَائِتِ

ҚАЗО НАМОЗИ БЎЛИМИ

Шариат буюрган ишни айтилган вақтида бажариш адо, вақтдан кейин бажариш қазо дейилади. Мусулмон киши намозларни ўз вақтида адо этиши лозим. Намозни узрсиз вақтида адо этмаслик катта гуноҳдир. Бу гуноҳни қазони ўқиш билангина ювиб бўлмайди, балки тавба ҳам қилиш керак. Ким намозларни шаръий узр билан кечга қолдирса, гуноҳ эмас. Бундай шаръий узрнинг бири душман хавфи бўлса, бошқаси доянинг туғилаётган боланинг ўлиб қолишидан қўрқишидир.

Беш вақтдаги фарзлар ва витр орасида уларнинг ҳаммаси ёки баъзиси ўтиб кетганда тартибга риоя қилиш фарздир. Аввал қазо, сўнгра вақти кирган намоз ўқилади. Қазо намозларда ҳам илк қазо бўлган намоздан бошлаб ўқилади.

Аммо вақти кирган намознинг ўтиб кетиш хавфи бўлса, витр намозидан ташқари қазо бўлган намозлар сони олтитадан ошса, вақти кирган намозни ўқиётганида зиммасида қазо намози борлиги эсида бўлмаса, тартибга риоя қилиш соқит бўлади.

Ким узрсиз, ҳатто имо-ишора билан ўқишга кучи ета туриб, беш вақтдан ортиқ намозни қолдирган бўлса, каффорат беришни васият қилиши лозим. Тирик одамнинг каффорат бериши мумкин эмас. Каффоратнинг миқдори бир вақт намоз учун икки кило буғдой ёки унинг қиймати-дир. Каффорат васият қилувчи қолдирган мол-мулкнинг учдан биридан берилади. Марҳумнинг яқинлари ўз ҳисобидан беришлари ҳам мумкин.

Бир неча намознинг каффорат бадалини битта камбағалга бир мартада бериш мумкин.

Агар қазо намозлар сони билиб бўлмайдиган даражада кўпайиб кетса, зиммасидагини адо қилганига кўнгли тўлгунича қазо ўқийди.

Кўп қазо қилинган намозларни адо қилгач, беш ёки ундан кам намоз қолса ҳам, улар ўртасида тартибга риоя қилиши лозим бўлмайди.

فصل في سجود السهو

САЖДАИ САҲВ БЎЛИМИ

Намозда маълум бир хатоларни қилиб қўйган одам уни қайтариб ўқимасдан икки марта қўшимча сажда қилиб қўйиши билан ўқиган намози тўғри бўлиб кетаверади. Мана шу саждани «Саҳв саждаси» ёки «Саждаи саҳв» дейилади.

Намоз ўқувчи агар бирор рукнни олдинга ёки орқага сурса, масалан, қироатдан олдин руку қилиш ва ташахҳудда кўпроқ ўтириш туфайли учинчи ракатга кечикиброқ туриш каби ёки такрор қилса, масалан, бир ракатда икки марта руку қилиш каби, ёхуд вожибни ўзгартирса, масалан, махфий ўқиш керак бўлган намозни овоз чиқариб ўқиш каби ёки унутиб вожибни тарк қилса, масалан, аввалги қаъдага ўтирмай туриб кетиш каби, қисқача қилиб айтганда, намозида адашиб вожиб бўлган амални тарк қилса, бир саломдан кейин икки сажда, ташахҳуд ва салом бериш вожиб бўлади.

Имомга иқтидо қилган киши хатоси туфайли саҳв саждаси қилмайди. Фақат имомнинг хатоси туфайли ва имом билан бирга саҳв саждаси қилади. Имом унутиб саҳв саждаси қилмаса, иқтидо қилган ҳам қилмайди.

«Масбуқ», яъни имомга бир ёки ундан кўп ракат кейин келиб қўшилган одам, имом саҳв саждаси қилса, бирга қилади ва имом намозни тугатгандан кейин ўзи ўтказиб юборган ракатларни қироат билан қазо қилади.

Имом ёки ёлғиз ўзи ўқиётган киши фарз намозларнинг аввалги қаъдасини унутиб, ўтирмай туриб кетаётганида, эсига тушиб қолса ёки намозхонлар такбир айтиб эслатсалар, ҳолига қарайди. Агар ҳоли ўтиришга яқин бўлса, қайтиб ўтиради ва ташахҳудни ўқиб намозини давом эттиради. Бу ҳолда у саҳв саждаси қилмайди. Агар ҳоли тик туришга яқин бўлса, тик туриб намозини давом эттиради ва намоз охирида саҳв саждаси қилади. Агар тик турган одам қайтиб ўтирса, намози бузилади. Чунки у фарз бўлган қиём амалидан, фарз бўлмаган аввалги қаъдага қайтган бўлади.

Имом ёки ёлғиз намоз ўқиётган киши охирги қаъдани унутиб, ортиқча ракатга туриб кетса-ю, сажда қилмаган бўлса, қайтиб ўтиради ва фарз бўлган қаъдани кечиктиргани учун саҳв саждаси қилади. Бордию сажда қилган бўлса, намози бутунлай нафлга айланади. Бундай ҳолларда, хоҳласа, яна бир ракат қўшади. Аммо саҳв саждаси қилмайди. Ушбу фарз намозини қайта ўқийди.

Агар охирги қаъдага ўтиргач, салом бермасдан унутиб туриб кетса ва қўшимча ракатда сажда қилмаган бўлса, қайтиб ўтиради ва такрор ташахҳуд ўқимасдан салом беради ҳамда саҳв саждаси қилмайди. Бордию қўшимча ракатда сажда қилган бўлса, қайтиб ўтирмайди ва яна қўшимча бир ракат қўшади. Охирги икки ракат нафл намоз бўлади, сўнг нафлни одатдагидек бошламагани учун саҳв саждаси қилади. Бу ҳолат пешин намозининг фарзида юз берса, охирги икки ракат пешиннинг фарзидан кейинги икки ракат суннати ўрнига ўтмайди. Улар алоҳида ўқилади. Имомга мана шу ортиқча икки ракатда

иктидо қилган одам фақат шуларнигина ўқийди. Аввал ўтган ракатларни ўқиб тўлғазмайди. Агар бузса, шу икки ракатнигина қазо қилади.

Агар нафл намозда хато қилиб қўйса, саҳв саждаси қилганидан сўнг, намозни якунлайди, уларга яна қўшимча ракатларни қўша олмайди. Бордию қўшиб қўйса, намоз дуруст бўлади. Лекин охирида такрор саҳв саждаси қилади.

Саҳв саждаси вожиб бўлган одам, салом бергандан сўнг сажда қилса, намоздан чиқмаган ҳисобланади ва унга иктидо қилиш мумкин бўлади. Аммо саломдан сўнг сажда қилмаса, намоздан чиққан бўлади. Шунинг учун унга иктидо қилиб бўлмайди.

Саҳв саждасини лозим қилган сабаб такрорланиши билан яна такрор саҳв саждаси қилинмайди.

Билган ҳолда вожибни тарк қилган киши гуноҳкор бўлади ва бу нуқсонни тузатиш учун саҳв саждаси кифоя қилмаганидан намозни такрор ўқиши зарур. Фақат қуйидаги уч ҳолатда била туриб вожибни тарк қилган киши ҳам саҳв саждаси қилади: биринчи қаъдани тарк қилганда, бир ракатнинг икки саждасидан бирини намоз охиригача кечиктирганда ва атайин ҳаёл суриб уч тасбеҳ айтарлик миқдорича вақтни ўтказиб юборганда.

Имом жума ва ҳайит намозларида жамоат кўп бўлгани боис, уларга қийинчилик туғдиришдан қочиш ва фитна чиқармаслик учун саҳв саждасини тарк қилиши жоиз. Бомдод намозининг саломидан сўнг қуёш чиқиб қолганда, Аср намозида ботиб қолганда ва саломдан кейин таҳорат кетиб қолганда саҳв саждаси соқит бўлади.

Бир киши намозни тамомламасдан аввал неча ракат ўқигани ҳақида шубҳа қилса ҳамда бу шубҳа илк маротаба юз бераётган бўлса ёки одатий ҳол бўлмаса, намозини янгидан ўқийди. Салом бергач, юзага чиққан шубҳага эътибор берилмайди. Бу ҳолда бирор фарзни тарк қилганини аниқ билса, намозни такрор ўқийди.

Иккиланиш ҳолати кишида жуда кўп содир бўлса, қалби кўпроқ мойил бўлган томонга қараб давом эттириб кетаверади. Агар қалби бир томонга мойиллик қилмаса, масалан, икки ракат ўқидими, уч ракат ўқидими, қарорга кела олмаса, бу икки эҳтимолдан оз бўлганини танлайди, лекин намознинг охири бўлиши мумкин деб ўйлаган жойида ўтиради ва охирида саҳв саждаси қилади. Масалан, бир киши пешин намозида икки ракат ўқидимми ёки уч ракат ўқидимми, деб шубҳаланса ва гумони ғолиб бўлмаса, озини олади. Шу ракатда қаъда аввални қилади. Сўнгра учинчи ракатга туради. Лекин бу ракат гумонининг кўпроғи бўлган уч ракатга нисбатан тўртинчи ракат бўлиш эҳтимоли бор. Шунинг учун бу ракатда ҳам қаъда қилади. Сўнгра кейинги ракатга туради ва қаъдадан кейин саждаи саҳв қилиб намозини тугатади.

فصل في سُجُودِ التَّلاوةِ

ТИЛОВАТ САЖДАСИ БЎЛИМИ

Тиловат саждаси икки такбир орасидаги бир марталик вожиб сажда бўлиб, унинг шартлари намознинг шартлари кабидир. Яъни, мусулмон бўлиш, ақлли бўлиш,

балоғатга етган бўлиш, таҳорат, қиблага юзланиш, авратнинг ёпиқ бўлиши ва ният. Унда қўл кўтариш, ташаҳхуд ва салом бериш йўқ. Унда саждада айтилганидек тасбеҳ, «Субҳона Роббиял аъла» уч марта айтилади. У қуйидаги 14 оятдан бирини ўқиган ёки эшитган одамга вожиб бўлади:

1. Аъроф сурасининг 206-ояти.
2. Раъд сурасининг 15-ояти.
3. Наҳл сурасининг 49-ояти.
4. Исро сурасининг 109-ояти.
5. Марям сурасининг 58-ояти.
6. Ҳаж сурасининг 18-ояти.
7. Фурқон сурасининг 60-ояти.
8. Намл сурасининг 26-ояти.
9. Сажда сурасининг 15-ояти.
10. Сод сурасининг 24-ояти.
11. Фуссилат сурасининг 37-ояти.
12. Нажм сурасининг 62-ояти.
13. Иншиқоқ сурасининг 21-ояти.
14. Алақ сурасининг 19-ояти.

Бир киши имомдан сажда оятини эшитиб, ўша имомга сажда ояти ўқилган ракатдан бошқа ракатда иқтидо қилса, намоздан сўнг тиловат саждаси қилади. Шунингдек, намоз ўқиётган одам намоздан ташқаридаги ёки бошқа бир намоздаги одамдан сажда оятини эшитса ҳам намозини ўқиб тугатганидан кейин тиловат саждаси қилади.

Имом сажда оятини ўқиган ракатда ҳали имом тиловат саждасини қилмасдан унга иқтидо қилган киши, гарчи эшитмай қолган бўлса ҳам, имом билан бирга сажда қилади. Аммо шу ракатда имом тиловат саждасини қил-

ганидан сўнг, имомга иқтидо қилса, тиловат саждасини қилмайди. Чунки у ўша ракатга қўшилиши билан мазкур ракатдаги ҳамма нарсаларни, жумладан, тиловат саждасини ҳам топган бўлади.

Агар имомга эргашган одам сажда оятини ўқиса, уни ташқаридан эшитган кимсагина тиловат саждаси қилади. Намоз асносида қилиниши лозим бўлган тиловат саждаси намоз ичида адо қилинмаган бўлса, намоздан кейин қазо қилинмайди.

Сажда оятидан сўнг учдан ортиқ оят ўқимай тиловат саждасини ният қилиб намознинг рукусига борса, тиловат саждаси ўрнига ўтади.

Агар бир жойда ёки бир намозда сажда оятини бир неча бор такрор ўқиса ҳам, битта тиловат саждаси кифоя қилади. Чунки бу ҳолатда сажда оятлари бир-бирига киришиб кетади. Бу ҳолатда ўқиб бўлиб, кейин сажда қиладими ёки сажда қилганидан кейин ўқийдими, фарқи йўқ.

Тингловчининг ўз мажлиси эътиборга олинади. Яъни, сажда оятини ўқувчи уни бир неча жойда ўқиган бўлса ҳам, тингловчи уни бир жойда туриб эшитган бўлса, бир марта сажда қилади. Бордию тингловчи жойини алмаштириб турган бўлса, алмаштирган сонича сажда қилади, ҳатто бир шохдан бошқа шохга ўтиш ҳам жой ўзгартириш ҳисобланади.

Бир хонанинг ёки катта масжиднинг ичида сажда ояти ўқилгач, бир бурчакдан бошқа бир бурчакка ўтиш жойни ўзгартириш ҳисобланмайди. Сажда ояти бор сурани ўқиётиб, сажда оятининг ўзини ўқимай ташлаб кетиш макруҳдир, лекин унинг ўзинигина ўқиш макруҳ эмас.

Сажда оятига бир ёки бир неча оят қўшиб ўқиган яхши. Сажда оятини бошқаларга эшиттириб, уларни қийин аҳволга солмаган яхши.

Қироати махфий бўлган намозда имомнинг сажда оятини тиловат қилиши макруҳдир. Бунда муқтадийларга шубҳа тушади. Нима учун сажда қилганларини билмай қоладилар.

Жума ва ийд намозларида сажда оятини тиловат қилиш ҳам макруҳ. Тиловат саждасини аввал ўриндан туриб, кейин қилган афзал. Сажда оятини тиловат қилган одам саждадан бош кўтармагунича, тингловчи бошини кўтармайди. Тиловат саждасини кечиктириш макруҳдир.

فصل في صلاة المريض

КАСАЛ КИШИНИНГ НАМОЗИ БЎЛИМИ

Бемор тамоман туролмаса ёки қаттиқ оғриқ туфайли туриши қийин бўлса, ёхуд касаллигининг кучайиши ва узоққа чўзилишидан қўрқса, намозини ўтириб, руку ва сажда қилган ҳолда ўқийди. Ўзига энг қулай шаклда ўтиради. Булардан бошқа ҳолларда кучи етганича тик туриб ўқийди.

Соғлом киши намоз ўқиётганида тоби қочса ва тик тура олмай қолса, ўтирган ҳолда руку ва сажда қилиб намозини тамомлайди. Тик туриб намоз ўқий олмайдиган одам ўтирган ҳолида руку ва сажда қила олмаса, ўтирган ҳолида имо-ишора билан намоз ўқийди. Аммо руку ва сажда қилолмаса-да, тик туришга қодир бўлса, бу ҳолатда ҳам тик туриб имо-ишора билан намоз ўқигандан кўра, ўтириб имо билан намоз ўқигани яхшироқдир.

Руку ва саждани имо-ишора билан қилганда сажда қилиш учун бошини рукуда эгганидан кўпроқ эгади. Акс ҳолда намози тўғри бўлмайди.

Касал сажда қилиши учун бирор нарсани баланд қилиб қўймайди. Бирор нарсани кўтариб қўйса-ю, саждада бошини рукуда эгганидан кўра кўпроқ эгса, намоз тўғри бўлаверади. Акс ҳолда тўғри эмас.

Беморнинг ўтириб намоз ўқишга ҳам кучи етмаса, чалқанча ёки ёнбошлаб ётган ҳолда имо-ишора қилиб намоз ўқийди. Имо-ишора бош билан бўлади. Қош ёки кўз

билан бўлмайди. Чалқанча ётиб ўқиш яхшироқдир. Юзи қиблага қараб туриши учун беморнинг бошига ёстик қўйилади. Агар кучи етса, оёқларини қиблага узатмаслиги учун йиғиштириб олади. Кучи етмаса, тиззалари остига бирор нарса қўйиб, бир оз кўтариб қўйилади. Бош билан имо-ишора қилиб намоз ўқишга кучи етмаган касал ўзига айтилаётган нарсаларни тушунса, намозини кечиктиради. Қодир бўлганидан сўнг қазосини ўқийди, агар бир кеча-кундуздан кўпайиб кетган бўлса ҳам. Агар қодир бўлишидан олдин шу касаллигида вафот этса, афв қилинади ва фидя бериш ҳам лозим бўлмайди. Бу Бурҳониддин Марғинонийⁱ раҳимаҳуллоҳнинг “Ҳидоя” асарида ихтиёр қилган қавллари. “Фатавойи Қозихон”даⁱⁱ: “Саҳихроғи, агар бир кеча-кундуздан кўп бўлса, қазо қилмайди”, деб келган. Бу Фаҳрул ислом ва шайхул ислом Ховҳарзодаⁱⁱⁱ раҳимаҳумаллоҳларнинг ихтиёр қилган қавллари.

ⁱ . Бурҳониддин Марғиноний – Абдулҳасан Али ибн Абу Бакр ибн Абдулжалил ал-Фарғоний ал-Риштоний ал-Марғиноний (1123–1197 йй.) ўздан аввалги ва замондош уламолар томонидан ишлаб чиқилган, барча соҳаларда ҳанафийлик фикҳининг қонунларини ўзида мужассам қилган машҳур “Китоб ал-Ҳидоя” асари муаллифи. Фуруъ ал-фикҳ илми соҳасида “Китоб ал-Ҳидоя” асари мислсиз ёдгорлик сифатида бутун Ислом оламида эътироф этилган. Айниқса, “Китоб ал-Ҳидоя” асарини ўрганиб, нақл этиш ҳуқуқига эга бўлиш фақиҳлар учун катта шараф ҳисобланган. Бу ҳақда устозларидан олинган ҳужжат (ижоза би-ҳаққ ар-ривойа) ўзлари ўқиган китобнинг сўнгига ёзилган ва доимо ўзи билан бирга олиб юрилган.

ⁱⁱ . “Фатавойи Қозихон” – бу фикҳий асар муаллифи Фаҳриддин ал-Ҳасан ибн Мансур ал-Фарғоний (ваф. 1196 й.), Қорахонийлар даврида Бухорода қозилик қилганлар. Фаҳриддин Қодихон мазкур фатволар тўпламининг кириш қисмида: «Бу китобда мен амалиётда тез-тез учрайдиган ва зарурият кучли бўлган масалаларни қайд этдим», деб ёзади.

ⁱⁱⁱ . Фаҳрул ислом ва шайхул ислом Ховҳарзода – Мовароуннаҳр фақиҳларидан бўлган Абу Бакр Муҳаммад ибн ал-Ҳусайн ал-Бухорий Хоҳарзода (в. 483/1090 й.) Имом ал-Қудурийнинг (972–1037 йй.) “ал-Мухтасар” асарида “Шарҳ мушкилот ал-Қудурий” номи билан шарҳ ёзганлар.

Ўтирган жойида руку ва сажда қилиб намоз ўқиётган киши намоз асносида тузалиб қолса, ўрнидан туриб намозини давом эттиради. Бироқ руку ва сажда қилолмасдан имо билан ўқиётган киши тузалиб қолса, намозини бошидан қайта ўқиши керак. Шунингдек, ёнбошлаб намоз ўқиётган одам ўтиришга қодир бўлиб қолса, намозни ўтирган ҳолида янгидан бошлайди.

Эсини йўқотган ва ҳушидан кетган кишининг бу ҳолати беш вақт намоз мобайнида давом этса, ўзига келгач, бу намозларининг қазосини ўқийди. Беш вақтдан кўпроқ давом этса, қазосини ўқимайди. Сузиб кетаётган кемада узрсиз ўтириб намоз ўқиса бўлаверади, бироқ тик туриб ўқиш имкони бўлса, тик туриб ўқиган афзал.

Қирғоққа боғланган кемада ўтириб намоз ўқиш асло мумкин эмас, бироқ қаттиқ чайқалиб турган бўлса, ўтириб ўқиш мумкин.

Сузиб кетаётган кемада намоз ўқиётган киши намоз ўқишни бошлаётганида қиблага юзланади. Агар кема бурилса, у ҳам намоз ичида қиблага томон аста-секин намозини тамомлагунича бурилаверади. Айрим фикҳий манбаларда келтирилишича, агар кема лангарга боғланмай сузиб кетаётган бўлса, ўша томонга қараб намоз ўқийверади.

فصل في صلاة المسافر

МУСОФИРНИНГ НАМОЗИ ҲАҚИДАГИ БЎЛИМ

Мусофир ўз шаҳрининг уйларида уч кечаю уч кундузлик масофани¹ ният қилиб чиққан одамдир. Агар уч кунлик сафарни ният қилмай чиққан бўлса, мусофир бўлмайди. Мисол учун кимдир қочиб кетган отини ушлайман деб йўлга чиқса ва бир неча кун унинг ортидан қувиб юрса ҳам, мусофир ҳукмида бўлмайди, яъни намозни тўлиқ ўқийди. «Ўз шаҳрининг уйлари» деганда шаҳарнинг четидаги уйлар кўзда тутилади. Мусофир қайси йўналишда кетаётган бўлса, ўша тарафдаги охириги уйдан ўтганда мусофирлик бошланади. Агар шаҳарга туташган қишлоқ бўлса, ўша қишлоқдан ўтгандан кейин мусофирлик бошланади. Яъни, тўрт ракатли фарз намозларини икки ракат қилиб қисқартириб ўқийди.

«Уч кунлик масофа»ни босиб ўтиш вақтидаги кунларга мўътадил юртлардаги энг қисқа кунлар эътиборга олинади. Яъни, кундузи жуда қисқа ёки жуда ҳам узун бўладиган юртларнинг эмас, ўртача бўладиган юртларнинг кунли олинади. Ўшанда ҳам эрталабдан пешингача юргани ҳисобга олинади. Қолган вақт намоз, дам олиш ва овқаланишга чиқариб юборилади. Уламолар юқорида айтилган вақт ва шароитда пиёда юриб ва ҳар қадамни ўлчаб уч кунлик йўл 83 км билан 96 км орасидаги масофага тенг келишини аниқлаганлар. Агар тез юриб мазкур

¹ . Уч кундуз юриш учун, уч кеча дам олиш учундир.

масофани ундан оз вақтда босиб ўтадиган бўлса ҳам, намозни қаср қилиб ўқийди.

Кунларнинг ўртачаси ҳисобга олинган, юришнинг ҳам ўртачаси эътиборга олинади. Ўртача юриш – қуруқликда туянинг ёки пиёданнинг юришидир. Тоғда эса ўзига муносиб бўлган масофа кўзда тутилади. Агар денгиз сафари бўлса, шамол кучи билан юрадиган кемаларнинг қаттиқ шамол эсгандаги ҳам эмас, шамолсиз қолган вақтдаги ҳам эмас, балки денгизчиларнинг ўзлари биладиган ўртача юриш ҳисобга олинади. Мана шу тезликда уч кунлик йўлга чиққан киши мусофир ҳисобланади. Баъзи уламолар «Ҳозирги кунда ҳар соатда қанчадан-қанча йўл босиб ўтувчи улкан кемаларнинг тезлиги сафар учун ўлчов бўла олмайди. Шунинг учун ўлчов ҳамон қуруқликдаги туя ёки пиёданнинг ўртача юришидир. Сафар қандай воситада амалга оширилишидан қатъи назар, тахминан туя миниб ёки пиёда юришда уч кунлик масофа босиб ўтилдими, киши мусофир ҳисобланади», дейдилар.

Мусофир ўз шаҳрига қайтгунича ёки бирор шаҳар ёхуд қишлоқда 15 кун қолишни ният қилгунича намозларни қаср ўқийди.ⁱ Агар бир жойда 15 кундан оз муддат қолишга ният қилса ёки ҳеч қандай ният қилмасдан, эрта-индин кетаман, деб йиллар давомида ўша жойда қолса ҳам, намозларини қаср ўқийверади.

Уруш пайтида душман ерларида бўлган аскарлар ҳам, бу ерларда қанча қолишларини билмаганлари учун, қанча турсалар ҳам, намозни қаср қилиб ўқийдилар. Бу ҳукм

ⁱ . Ўн беш (15) кун ва ундан ортиқ қолишни ният қилса, намозни тўлиқ ўқийди, ундан озни ният қилса, қаср ўқийди.

бир жойга иш билан бориб, у ерда қанча қолишини билмайдиганларга ҳам тегишлидир.

Тўрт ракатли фарз намозларни тўлиқ ўқиган мусофир, агар аввалги қаъдага ўтирган бўлса, намози дуруст бўлади. Лекин намозни қаср қилмай ўқиши, икки ракатдан сўнг вожиб бўлган саломни кечиктиргани учун макруҳдир. Бу ҳолатда сўнгги икки ракат нафл ўрнига ўтади. Биринчи қаъдага ўтирмаган бўлса, фарзни тарк этгани учун ўқиётган фарз намози дуруст бўлмайди, фақат учинчи ракатга тураётганида муқимликни ният қилса, намози дуруст бўлади, лекин вожиб бўлган биринчи ташахҳудни тарк этгани учун саҳв саждаси қилиши керак.

Мусофир муқимга вақтидаги фарз намозида иқтидо қилса, намозни тўлиқ ўқийди. Мусофирнинг фарзи ҳам муқим имомга эргашгани учун тўрт ракатга айланади. Вақт чиққач эса мусофирнинг муқимга иқтидо қилиши мумкин эмас, бордию иқтидо қилса ҳам, иқтидоси ботил бўлади.

Хоҳ вақт ичида бўлсин, хоҳ вақт чиққанидан сўнг бўлсин, мусофир муқимга имом бўла олади. Мусофир муқимларга имом бўлса, қаср қилади ва намозни бошламасдан аввал ёки салом бергач: «Намозларингизни тугатиб олинглар, мен мусофирман», дейиши мустаҳабдир. Муқим мусофирга иқтидо қилганида, мусофир намозни тугатганидан кейин қолган икки ракатини қирот қилмасдан якунлайди.

Кишининг туғилиб ўсган ёки ўзига ватан тутиб, умрининг охиригача ўша ерда яшашни ният қилган жойи аслий ватан дейилади. Бунда мазкур жойда оила қуриш шарт эмас.

Ўн беш кун ва ундан ортиқ яшашга ният қилган жойи иқомат ватани дейилади.

Аслий ватан бошқа бир жойни аслий ватан қилиб олиш билан ботил бўлади. Бошқача қилиб айтганда, кейинги ватанидан аввалгисига сафар қилиб келса, мусофир саналади. Бордию биринчи ватанида аҳл, жуфти ҳалол, бола, зироат ва шу каби бошқа боғловчи нарсалар қолган бўлса, иккинчи аслий ватан сабабли биринчи аслий ватан бекор бўлмайди. Балки иккаласи ҳам бир хил ҳукмга эга бўлади ва мусофир аслий ватанга кириши билан муқим ҳисобланиб, намозни дарҳол тўлиқ ўқишга ўтади.

Иқомат ватани ўзига ўхшаш бошқа жойда яшашга ният қилиш ёки у ердан йўлга чиқиш ёки аслий ватанга қайтиш билан бекор бўлади. Яъни, киши бир иқомат ватандан бошқа иқомат ватанига ўтса, аввалги иқомат ватанига оид ҳамма ҳукмлар ўз кучини йўқотади. Шунингдек, сафар бошланиши билан ҳам иқомат ватанига оид ҳукмлар ўз кучини йўқотади. Аслий ватаннинг иқомат ватанини бекор қилиши эса асл ватаннинг иқомат ватанидан кучли эканлиги сабабидандир.

Мусофир қазо бўлган тўрт ракатли намозини муқим бўлганида ўқиса ҳам, икки ракат ўқийди. Муқим қазо бўлган тўрт ракатли намозни сафарда ўқиса ҳам тўрт ракат ўқийди.

باب في صلاة الجمعة

ЖУМА НАМОЗИ БЎЛИМИ

Жума фарз бўлиши учун қуйидагилар шарт:

1. Эркак бўлиш

2. Хур бўлиш

3. Шаҳарда ёки шаҳар яқинида яшаш. Жума намози ўқиши фарз бўлган аҳолиси, энг катта масжидига сиғмайдиган жой шаҳар ҳисобланади.

4. Соғлом бўлиш

5. Балоғатга етган бўлиш

6. Кўз ва оёқнинг саломат бўлиши.

Бу шартларни ўзида мужассам қилмаган одам Жума намозини ўқиса, пешин намозининг ўрнига ўтади ва пешин намози ундан соқит бўлади.

Жума намози тўғри адо этилган деб ҳисобланиши учун қуйидагилар шарт:

1. Жума шаҳар ёки шаҳарга уланган ва унга хизмат қиладиган жойда ўқилиши керак.

2. Муслмонлар раҳбари ёки у рухсат берган одам, яъни имом бўлиши керак.

3. Жума намози пешин намозининг вақтида ўқилиши керак.

4. Жума намози ўқиш мумкин бўлган вақтда бир тасбеҳча бўлса ҳам хутба ўқилиши керак. «Алҳамдулиллаҳ», «Субҳаналлоҳ» каби зикрларни айтиш билан ҳам хутба адо этилган бўлади.

5. Изни ом, яъни барчанинг масжидга кириб, бемалол намоз ўқиши мумкин бўлиши, жума ўқимоқчи бўлганларни бирор киши ман қилмаслиги керак.

6. Имомдан ташқари камида уч эркак киши бўлиши керак.

Имом билан бирга камида уч киши жумани ният қилиб намоз бошласалар ва биринчи ракатнинг саждасидан кейин, намозни бузиб тарқалиб кетсалар, имом намозни ёлғиз ўзи жума намози сифатида охирига етказиб қўяди. Агар имом биринчи саждага бормасдан тарқалиб кетсалар, намоз бузилади ва имом пешин ўқишга мажбур бўлади.

Имомдан ташқари уч кишилик жамоатдан бири аёл ёки ёш бола бўлса, намоз тўғри бўлмайди, лекин қул ёки мусофир бўлса жоиз бўлади. Қул, мусофир ва бемор жума намозида имом бўлиши мумкин.

Шаҳарда жума куни узрли кишининг ва бошқаларнинг пешинни жамоат бўлиб ўқишлари, шунингдек, узрли бўлмаганларнинг жума намозидан олдин пешин ўқишлари макруҳдир.

Жума куни уйида пешин ўқиган одам масжид сари отланса, ҳаракатни бошлаганда имом жуманинг амалларини бажариб турган бўлса, намозга улгурмаса ҳам, ўқиган пешин намози бекор бўлади ва пешинни қайтариб ўқийди. Жума намозига ташаххудда ёки саҳв саждасида қўшилган киши жума намозига улгурган ҳисобланади.

Жума куни биринчи азон айтилгач, мусулмонлар савдо-сотиқ каби дунёвий ишларни тўхтатиб, жума намозига боришлари фарздир.

Имом азондан кейин минбарга чиқса, хутба ва жума

фарзи тамом бўлгунича гапириш ва нафл намоз ўқиш ҳаромдир.

Хутба эшитаётганларнинг еб-ичишлари, кераксиз нарсалар билан шуғулланишлари, у ёқ-бу ёққа қарашлари, саломга алик олишлари ҳамда аксирганда «Ярҳамукаллоҳ» деб жавоб қайтаришлари макруҳдир.

Имом минбарга ўтиргач, муаззин имомнинг олдида имомга рўпара туриб азон айтади. Намозхонлар хутба вақтида имомга юзма-юз туриб хутбани тинглайдилар.

Имом таҳоратли ва тик турган ҳолида иккита хутба ўқийди. Икки хутба орасида уч қисқа оят ўқиш муддати-ча ўтиради. Хутбалар тамом бўлгач, иқомат айтилади ва имом одамлар билан икки ракат намоз ўқийди.

Намозхонларнинг имомга иқтидолари тўғри бўлиши учун бир макон ҳукмида бўлган жойда жамоат билан имом орасида имомнинг ҳаракатларини кўришга тўсиқ бўладиган девор ёки пардага ўхшаш нарсалар бўлмаслиги керак. Фақат орадаги тўсиқларга қарамасдан, имомнинг қироатини эшитаётган ёки кўраётгани туфайли унинг ҳаракатларини аниқлай олса, иқтидо қилиш мумкин.

Имом билан жамоат орасида аёллардан иборат саф бўлганда ҳам, аёллар ортида турган эркакларнинг иқтидо қилишлари мумкин бўлмай қолади.

فصل في صلاة العيدين^۸

ИККИ ҲАЙИТ НАМОЗИ БЎЛИМИ

Рамазон ҳайити куни масжидга кетишдан олдин бирор ширинлик ейиш, тишларни тозалаш, ғусл қилиш, хушбўйланиш, энг чиройли кийимларни кийиш ва агар вожиб бўлса, ҳайит намозидан аввал фитр садақасини бериш, ҳайит намози ўқиладиган масжидга эртароқ ва илдам юриб бориш динимиз тарафидан тарғиб қилинган ишлардандир. Масжидга кетаётиб охиста такбир айтилади. Ҳайит намозидан олдин нафл намоз ўқилмайди.

Ҳайит намозининг вожиб бўлиши ва адо этилишига қўйилган шартлар жума намози учун қўйилган шартлар билан бир хил. Фақат хутба ўқиш бундан истисно қилинган. Хутба ўқиш жума намозини адо этилиши учун қўйилган шартдир, аммо ҳайит намозларида эса суннатдир, шарт эмас, шунинг учун ҳам ҳайитнинг хутбаси намоздан кейин бўлади.

Ҳайит намозининг вақти қуёш чиққанидан тахминан ўттиз дақиқа ўтганидан бошлаб то заволигача бўлган вақтдир.

Ҳайит намозига ният қилиб, такбири таҳрима айтилади. Сўнгра қўллар боғланиб Сано ўқилгач, уч марта такбир айтилади ва ҳар бирида қўллар кўтарилади, биринчи ва иккинчи такбирларда қўлни пастга қўйиб юбориб, учинчисидан сўнг боғланади.

Сўнгра имом махфий тарзда «Аъзу» ва «Бисмиллаҳ»-ни айтгач, овоз чиқариб Фотиҳа ва зам сура ўқийди, руку қилади. Иккинчи ракатда қироатдан кейин уч марта такбир айтилади. Учала такбирда ҳам қўллар кўтарилгач, ёнига қўйиб юборилади ва тўртинчи такбирда рукуга борилади. Намоз ўқиб бўлингач, имом хутба ўқийди. Ҳайит намозини имом билан бирга ўқий олмаган киши кейин қазосини ўқимайди.

Рамазон ҳайити намозини ўқиш бирор узр туфайли, масалан, булут туфайли ойни кўриб бўлмади, кейинги кунга кечиктирилиши мумкин.

Қурбон ҳайити намозининг ҳукмлари айнан Рамазон ҳайити намозининг ҳукмлари кабидир. Фақат намоз ўқилгунича таом ва сувдан ўзини тийиши мустаҳабдир. Масжидга кетаётганда йўлда овоз чиқариб такбир айтилади. Имом хутбада қурбонлик ҳукмларини тушунтиради. Намоз бирор-бир узр туфайли ёки узрсиз уч кунгача кечиктирилиши мумкин.

Арафа куни бомдод намозидан бошлаб, ҳайитнинг тўртинчи куни аср намозигача,ⁱ мустаҳаб бўлган жамоат билан ўқилган фарз намозидан сўнг, шаҳарда яшовчи муқим одамга, эркакка иқтидо қилган аёлгаⁱⁱ ва муқимга иқтидо қилган мусофирга ташриқ такбири айтиш вожибдир. Аёлларнинг ўзлари жамоат бўлиб намоз ўқисалар, намоздан сўнг такбир айтмайдилар. Ташриқ такбири қуйидагича:

ⁱ . Аср намози билан биргаликда 23 вақт. Агар ҳайит намозини ҳам қўшиб ҳисобласа, 24 вақт.

ⁱⁱ . Аёллар такбирни овоз чиқармай, оҳиста айтадилар.

«Аллоҳу акбар! Аллоҳу акбар! Ла илаҳа иллаллоҳу! Валлоҳу акбар! Аллоҳу акбар! Ва лиллаҳил ҳамд!»

Мазкур такбир бевосита фарз намозидан кейин айтилади. Орага намозни бузадиган ишлар тушмаслиги керак. Агар имом бу такбирни унутиб айтмай қолса ҳам, эргашганлар айтаверадилар. Чунки имомга эргашиш фақат намознинг ичида бўлади.

باب في الجنائز

ЖАНОЗА БЎЛИМИ

Вафоти яқин қолган кишини ўнг ёнбошига ётқизиб, юзини қиблага қаратиб қўйиш суннатдир. Агар бунинг иложи бўлмаса, чалқанча ҳолида юзи ва икки оёғини қиблага қаратиб ётқизилади ва оёқлари қиблага бўлиб қолмаслиги учун тиззаларининг остига бирор нарса қўйиб, кўтариб қўйилади. Бизнинг юртларда шу ихтиёр қилинган. Сўнгра унинг олдида ғарғара бошланмасидан олдин, «Ашҳаду ан ла илаҳа иллаллоҳу ва ашҳаду анна Муҳаммадан абдуҳу ва расулуҳ» деб эшитиладиган даражада такрорлаб турилади. Лекин «калимани айт», деб мажбурланмайди.

Агар вафот этаётган одам бир маротаба шаҳодат калимасини айтса, бошқа такрорланмайди.

Бордию дунё сўзларидан сўзласа, масалан, «сув беринг» деса, дунёдаги энг охирги сўзи калимаи шаҳодат бўлсин, деган ниятда калимаи шаҳодат қайта такрорланади. Жони чиққанидан сўнг, жағи боғланади, кўзлари

юмилади. Жасад шишиб кетмаслиги учун қорни устига оғирроқ нарса қўйилади. Қўллари ёнига чўзилтириб, устига енгил мато ёпиб қўйилади. Ўлим хабарини халққа эшиттириш, жамоатнинг кўп бўлишига сабаб бўлгани учун маъқул кўрилгандир. Маййитни ювиб бўлмағунича унинг олдида Қуръон ўқиб бўлмайди.

Киши ўлиши билан хушбўйликлар тоқ сонда сепилган махсус тахтага қулай ҳолда ётқизилади. Кейин аврати беркитилиб, кийимлари ечилади. Оғзи-бурни ювилмай, таҳорат қилдирилади. Кейин совун билан қайнатилган илиқ сув, бу ҳам бўлмаса, иситилган сув мурданинг устига қуйилади. Маййитнинг аввал бош ва юзи уч марта ювилади. Сўнг жасадни чап ёни билан ёнбошлатиб, ўнг ёни уч марта ювилади. Қуйилган сув тананинг тахтага тегиб турган жойигача етказилади. Шундан кейин ўнг ёнбошига ёнбошлатиб, чап ёни уч марта ювилади. Кейин ғассол маййитни суяб, ўзига суянтириб ўтқазиб, аста қорнини силайди. Мабодо шу аснода ахлат чиқса, уни ювиб ташлайди. Қайта ювинтирмайди. Кейин сочиқ ёки мато билан артиб қуритилади ва кафанланади.

Бош ва соқолга ва сажда аъзолари, пешона, бурун, қўл ва оёқларига хушбўйлик суртилади. Жасад ювилаётганида оғиз, бурун каби тешикларга сув кирмасин деб пахта тикилмайди. Тирноқ ва сочлар олинмайди. Соч-соқоллар таралмайди. Аёл кишининг сочи эса ўриб қўйилади.

Эркаklar орасида ўлиб қолган аёлни бу эркаklarдан бири қўлига латта ўраб таяммум қилдиради. Аёллар ичида ўлиб қолган эркакни бу аёллардан бири қўлига латта ўраб таяммум қилдиради. Бундай ҳолларда ўликнинг

махрам қариндошларидан бирор киши бор бўлса, қўлига латта ўрамай таяммум қилдиради.

Гўдак қизни эркак, гўдак болани аёл ювиши мумкин.

Маййит ювмасдан кўмилган бўлса, янгилигида қайта чиқариб ювилмайди.

Эркакларнинг суннатга мувофиқ бўлган кафани изор,ⁱ қамисⁱⁱвалифофадир.ⁱⁱⁱ

Кифоя қилувчи кафани изор ва лифофадир. Изор ва лифофанинг узунлиги бошдан оёққачадир. Қамис бўйиндан оёқ учларигача бўлади. Агар юқорида айтилганидек қилиб кафанлаш учун мато етарли бўлмаса, унда нима топилса, маййит ўшанга ўралади, муҳими баданни тўсса бўлди. Буни «Зарурат кафани» дейилади.

Аёлларнинг суннатга мувофиқ бўлган кафани изор, қамис, лифофа, химор^{iv} ва сийнабоғдан иборат. Кифоя кафани эса изор, лифофа ва рўмолдир.

Кафан маййитнинг аввал чап, сўнг ўнг томонидан ўралади. Очилиб кетиш эҳтимоли бўлса, боғланади.

Кафан ўрамасдан олдин, тоқ сонда хушбуй суртилади.

Жаноза намози фарзи кифоядир. Фарзлари: такбирлар ва қиёмдир. Вожиби: икки томонга салом бериш, шарти битта: ният қилишдир. Жаноза намозини бошлашдан олдин имом агар маййит эркак бўлса, «эркак кишига», аёл бўлса, «хотин кишига», бола бўлса, «ўғил болага» ёки қиз бўлса, «қиз болага» деб баланд овоз билан айтиб қўйиши, муаззин орқа сафга етказиши лозим. Жа-

ⁱ . Иштон.

ⁱⁱ . Қўйлак.

ⁱⁱⁱ . Бутун танани ўровчи мато.

^{iv} . Рўмол.

ноза ўқилиши учун маййитнинг жасади ёки жасадининг аксари ёки боши билан танасининг ярми мавжуд бўлиши керак.

Жаноза ўқиш учун такбир айтиб, Сано ўқилади. Яна такбир айтиб, Пайғамбар алайҳиссаломга салавотⁱ айтилади. Яна такбир айтиб, маййит ҳақиға дуо қилинади. Сўнгра яна бир такбир айтиб, салом берилади. Биринчи такбирдан бошқа такбирларда қўллар кўтарилмайди. Такбирларда бош қимирлатилмайди.

Маййит эркак ёки аёллигидан қатъи назар, имом унинг кўкраги тўғрисида туради. Имом адашиб беш такбир айтса, жамоат унга эргашиб такбир айтмайди, балки салом беришини кутади.

Жаноза намозига кеч келган одам ният қилиб имомга эргашади. Имом салом бергандан кейин нечта такбирга кеч қолган бўлса, ўшаларни ўзи айтиб қўяди. Бошқа нарсаларни ўқимайди. Агар у имом тўртинчи такбирни айтиб бўлганидан кейин келса, намозга улгурмаган бўлади.

Жанозада имомликка ҳақли бўлганларнинг тартиблари қуйидагича: давлат бошлиғи, қози, маҳалла имоми ва маййитнинг яқин эркак қариндошлари.

Жанозада имомликка лойиқ киши бошқасини имомликка ўтказиши мумкин. Жанозада имомликка ҳақли бўлмаган одам имомликка ўтса, марҳумнинг қариндоши ўзи имом бўлиб қайта жаноза ўқиши мумкин.

Имомликка лойиқ киши маййит тириклигида «Жанозамни ўқисин», деб васият қилинган одамдан устун туради.

ⁱ . Намоздаги «Ташаҳҳуд»дан кейинги салавот.

Жаноза ўқилмасдан кўмилган маййит ҳали ёрилиб кетмаган бўлса, қабр устида жанозаси ўқиладиган.

Бир неча маййит тўпланиб қолса, жанозалари алоҳида-алоҳида ўқилгани яхшироқдир. Қайси бири аввал келган бўлса, шунисига биринчи ўқилади. Агар баравар келган бўлса, олдин фазилатлироқ кишининг жанозаси ўқилади. Қолганларининг жанозаси ҳам фазилатига кўра, навбат билан ўқилади.

Имом бир неча маййитнинг жанозасини бирданига ўқимоқчи бўлса, ҳар бир маййитнинг кўкси имомнинг рўпарасига тўғрилаб қўйилган ҳолда саф қилинади. Кейин жанозалари ўқилади. Бу хусусда ҳам тартибга риоя қилинади: имомга яқин жойга эркак, кейин ўғил бола, сўнгра хунаса,¹ кейин аёл маййит қўйилади ва жаноза ўқилади.

Агар зарурат юзасидан бир қабрга бир неча маййитни кўмишга тўғри келиб қолса, қибла томонга эркаклар, кейин ўғил болалар, кейин аёл қўйилади. Фақат ҳар бирининг ораси тупроқ билан тўсилиши керак.

Жаноза намозини масжид ичида ўқиш макруҳдир.

Туғилаётганида ўлган гўдакда ҳаёт белгилари кўрилган бўлса, йиғласа, қимирласа, исм қўйилиб, ювиб, жанозаси ўқилади. Агар ҳаётнинг аломатлари бўлмаса, ювилиб, исм қўйилиб, матога ўраб кўмилади, жаноза ўқилмайди. Агар тўла шаклланган бўлмаса, устидан сув қуйиб, латтага ўраб, исм қўйиб кўмилади.

Тобутни қабристонга олиб боришда, тўрт томонидан тўрт киши елкасига кўтариши суннатдир.

¹ . Хунаса (Гермафродитизм) – ҳам эркаклик, ҳам аёллик жинсий аъзолари бор одам.

Тобутнинг аввало бош томонидан, сўнгра оёқ томонидан ўнг елкада кўтариш керак. Кейин чап томонига ўтиб, аввал бош, сўнгра оёқ томонидан чап елкада кўтарилади.

Ҳар томондан ўн қадамдан, жами қирқ қадам кўтариб юриш мустаҳабдир. Тобутдаги жасадни қўзғаб юбормаслик шарти билан тез юриш мустаҳабдир. Тобутнинг ортидан юрилади. Қабристонда тобут ерга қўйилмасдан олдин ўтириш макруҳдир.

Қабр учун одамнинг ярим бўйи ёки кўксигача етадиган чуқурлик қазилади. Маййитни қабрга қўювчи киши «Бисмиллаҳи ва ала миллати Росулиллаҳи», дейди. Маъноси: «Аллоҳ номи билан ва Пайғамбарнинг шариатига кўра (тупроққа қўймоқдаман)».

Маййитни ўнг тарафи ила юзини қиблага қаратиб ётқизилади. Чалқанча ётқизиб, юзининг ўзини қиблага қаратиб қўйиш билан суннат адо бўлмайди.

Аёл кишини маҳрамлари қабрга қўядилар. Агар маҳрамлари бўлмаса, аёл кишилар, улар ҳам бўлмаса, кўмишга кучи етадиган солиҳ қари кишилар қўядилар. Аёл киши дафн қилинаётганда унинг қабри бирор мато билан тўсиб турилади.

Қабрнинг усти тўртбурчак шаклда эмас, туянинг ўркачи каби тепача қилинади.

Денгизда ўлган одамни агар қирғоққа етиб бориш имкони бўлмаса, кафанлаб, жаноза ўқиб, денгизга ташланади. Денгиз тубига чўкиб кетиши учун жасадга бирор оғирроқ нарса боғлаш мумкин.

Ер ўта зах-нам бўлса ёки сув ювиб турадиган ер бўлса, марҳумни тобутга солиб кўмишнинг зарари йўқ. Бу ҳо-

латда тобутнинг ичига тупроқ солиб, ўликни тупроқнинг устига қўйилади.

Маййитни вафот этган жойига яқин қабристонга кўмиш мустаҳабдир.

بَابُ الشَّهِيدِ

ШАҲИДЛАР ҲАҚИДАГИ БЎЛИМ

Мусулмон, пок,ⁱ балоғатга етган, зулм билан ўлдирилиб, қотилидан қасос олинмайдиган, жароҳат етганидан сўнг дарҳол ўлган ёки жанг майдонида жароҳати билан ўлик ҳолда топилган одам шаҳиддир.

Шаҳиднинг кийимидан бошқа нарсаси, кафанликка ярамайдиган дубулға, қурол-яроғ каби нарсалари ечиб олинади.

Агар шаҳиднинг кийими суннатга мувофиқ бўлган кафандан кам бўлса, тўлдирилади, агар ортиқча бўлса, камайтирилади. Уни ювилмайди, лекин жаноза намози ўқилади. Уни қони билан дафн қилинади.

Ярадор бўлганидан кейин ҳаётдан баҳраманд бўлганлар: ухлаган, еб-ичган, даволанган, чодир ичига олиб кирилган, жанг майдонидан тирик ҳолда олиб чиқилган, дунё ишларини васият қилган, кўп гапирган, намоз ўқиган ёки намоз ўқиш муддатича ҳуши ўзида бўлганидан сўнг жон таслим қилганлар ювилади ва жаноза намози ўқилади.

ⁱ . Яъни, ғул вожиб бўлмаган, агар ҳайзли, нифосли ва ғул қилиши лозим бўлса, ювилади.

Шунингдек, шаҳарда топилган қотили номаълум жасад ювилади ва жанозаси ўқилади. Чунки ўликнинг эгаларига унинг хуни тўланади. Шу сабабли у шаҳидлик ҳукмидан чиқади.

Фасод ишлар, боғийлик ва йўлтўсарлик қилганнинг жазо учун қатл қилинганлар ювилади, аммо уларга жаноза ўқилмайди. Улар жиноятчи бўлганлари учун шу тарзда хорланадилар ва бошқаларга ибрат бўладилар.

بابُ صَلَاةِ الْخَوْفِ

ХАВФ НАМОЗИ БЎЛИМИ

«Хавф намози» деганда мусулмонларнинг душман ҳужумидан хавфда турганларидаги, душман билан уруш ҳолати бўлиб, аскарлар саф тортиб ўқиладиган намоз тушунилади.

Душманнинг бостириб келиб қолиш хавфи бўлса, имом одамларни икки гуруҳга бўлади. Бир гуруҳни душман қаршисида қолдиради ва бошқа гуруҳ билан намоз ўқишни бошлайди. Ўқиладиган фарз намоз икки ракатли бўлса бир, тўрт ёки уч ракатли бўлса, икки ракат ўқиганидан сўнг, биринчи жамоат душман қаршисига боради. Уларнинг ўрнига иккинчи гуруҳ келиб, имомга эргашади. Имом намознинг қолган қисмини ўқиб, якка ўзи салом беради. Иккинчи жамоат душман олдида қайтгач, биринчи жамоат ўринларига қайтиб, қироат қилмасдан намозларини тугатадилар ва салом бериб душман олди-

га қайтадилар. Иккинчи жамоат ҳам намознинг қолган қисмини жойларига қайтиб ёки душман қаршисида, холироқ жойда қироат билан ўқиб тугатадилар.

Агар хавф янада кучайиб кетса, ҳамма от-улов ёки шунга ўхшаш восита устида кучи етган томонга қараб, намозни имо-ишора билан якка-якка ўқийди. Бундай намозни урушиш, юриш ва уловга миниш бузади. Намоз асносида қуролларнинг ёнда бўлгани афзалдир. Уруш бошланиб кетиб сира намоз ўқишнинг иложи бўлмаса, имкон туғилгунича намоз кечиктирилади.

Жамоат бир имомнинг орқасида намоз ўқишни талаб қилмасалар, ҳар бир гуруҳ хавф-хатарсиз ҳолатидагидек, ўз имомлари билан ўқиганлари афзалдир.

باب الصلاة في الكعبة

КАЪБАДАГИ НАМОЗ

Каъбанинг ичида орқаси имомнинг орқасига бўлган ҳолатда ҳам фарз ёки нафл намозлари ўқиш мумкин. Аммо орқаси имомнинг юзига қараб қолган бўлса, намози бузилади. Чунки бу ҳолатда имомдан олдинга ўтиб кетган бўлади.

Юзини имомнинг юзига қаратган ҳолда ва Каъбанинг устида намоз ўқиш макруҳдир.

Каъбанинг эшиги очиқ бўлганида, унинг ичидаги имомга ташқаридан иқтидо қилиш мумкин.

Имом ва жамоат Каъба ташқарисида ҳалқа шаклида намозга саф тортишлари мумкин. Бу ҳолатда имомга имом турган томонда бошқа тарафдан эргашган одамлар Каъбага имомдан ҳам яқинроқ турсалар, намозлари дуруст бўлади. Имом турган томондан иқтидо қилганлар, имомдан кўра Каъбага яқинроқ бўлсалар, намозлари дуруст бўлмайди.

کتابُ الزَّكَاةِ

ЗАКОТ КИТОБИ

Закот (زکوة) сўзининг луғавий маъноси ўсмоқ, покланмоқ маъноларида келади. Закот шаръий истилоҳда «Маълум бир молдан маълум бир жойга, маълум бир вақтда бермоқдир». Закот озод, мусулмон, балоғатга етган, ақли бор, эҳтиёж ва қарзлардан ташқари, бир йил тўлган, нисобга етган, кўпаядиган мол-мулкка тўлиқ эга бўлган одамга фарздир.

“Эҳтиёж” деганда инсон ҳожати учун ишлатиладиган кийимлар, уй анжомлари, миниладиган уловлар, ҳунарманднинг асбоблари ва илм аҳлининг китоблари тушунилади. “Қарзларидан ташқари” деганда эса мол эгасининг бошқа одамлар талаб қиладиган қарзлардан ташқари яна нисобга етган мол-мулки бўлиши кераклиги тушунилади. Агар қарзини берганидан кейин ҳам қолган моли нисоб миқдорида бўлса, закот беради. Назр, каффорат сингари қарзлар закотнинг фарзлигини ман қилмайди.

“Бир йил тўлган” деганда қўлдаги мол нисобга етганидан кейин ҳижрий йил ҳисоби билан бир йил ўтиши лозимлиги тушунилади. Бу нисоб йилнинг бошида ва охирида мавжуд бўлиши кифоя. Агар мулк йил ўртасида нисоб миқдоридан камайган бўлса ҳам, закот берилади. Бордию йил ўртасида мулк батамом йўқ бўлиб кетса, йил ҳисоби ҳам бекор бўлади.

“Кўпаядиган мол” деганда пуллар, йилнинг аксарият қисмини далаларда ўтлаб ўтказадиган қўй, сигир ва туяга ўхшаш ҳайвонлар ва сотиш учун олиб қўйилган ҳар бир нарса тушунилади.

“Мол-мулк” деганда инсон эга бўлиши ва фойдаланиши мумкин бўлган нарсалар тушунилади.

“Тўлиқ эга бўлиш” деганда ўз молига тўлиқ эгалик қила оладиган одамгина закот бериши тушунилади. Кишининг сотиб олган моли унинг қўлига тегмаслиги, молнинг гаровга қўйилганлиги, йўқолиб қолганлиги, мусодара этилганлиги, қаерда экани эсдан чиққанлиги, қарз олган одамнинг тан олмаслиги молга тўлиқ эга эмаслик ҳисобланади. Бу моллар ўз эгасининг қўлига текканидан бошлаб ҳисобга олинади ва ўтган вақт учун закот чиқарилмайди.

Ўғирлик ва пора каби ҳаром йўллар билан топилган моллардан закот берилмайди. Чунки бу молларни қўлида сақлаётган одам унинг ҳақиқий эгаси эмас. Молнинг ҳақиқий эгаси мазлумлардир.

Закотни бериш тўғри бўлиши учун закот бераётган киши уни бераётганида ёки мулкидан керакли миқдорни закот учун ажратаётганида ният қилиши ёхуд молнинг барчасини садақа қилаётган бўлиши керак.

Камбағалнинг ўзига берилган мол закот эканини билиши шарт эмас. Ҳатто закот бераётган кишининг камбағалга бераётган мулкани эҳсон деб, фақат қалбда закот ниятида бериши ҳам мумкин.

Эсда тутиш лозимки, мол-мулк қуйида баён қилинадиган нисобга етгандан бир йил ўтгунча тушган фойдаларни ҳам қўшиб закот чиқарилади.

زكاة الماشية

ЧОРВА МОЛЛАРИНИНГ ЗАКОТИ

Туяларда закот қилиб урғочи туя ёки унинг баҳосини бериш лозим.

Закот берадиган кишида закотга бериладиган ёшдаги туя бўлмаса, ундан каттароғини беради ва фарқини закот олган камбағалдан олади ёки ундан кичигини бериб, камига пул беради ёки туянинг тўлиқ баҳосини беради.

Туя учун закот жадвали

Туя беш бош бўлмагунича закот берилмайди.

Туянинг сони		Берилиши лозим бўлган миқдор
- дан	- гача	
5	9	битта қўй
10	14	2 та қўй
15	19	3 та қўй
20	24	4 та қўй
25	35	битта бинти махоз (бир ёшдан иккига ўтган урғочи туя)
36	45	битта бинти лабун (икки ёшдан учга ўтган урғочи туя)
46	60	битта ҳиққа (уч ёшдан тўрт ёшга ўтган урғочи туя)
61	75	битта жазаъа (тўрт ёшдан беш ёшга ўтган урғочи туя)
76	90	2 та бинти лабун
91	124	2 та ҳиққа

Қорамол учун закот жадвали

Қорамол деганда мол ва қўтос тушунилади. Ўттизтадан камига закот берилмайди. Қорамолда закот қилиб сигир ёки буқа берилиши мумкин.

Молнинг сони		Берилиши лозим бўлган миқдор
- дан	- гача	
1	29	ҳеч нарса берилмайди
30	39	битта табиъ (бир ёшдан иккига ўтган мол)
40	59	битта мусинна (икки ёшдан учга ўтган мол)
60	69	2 та табиъ
70	79	битта табиъ ва битта мусинна
80	89	2 та мусинна
90	99	3 та табиъ
100	109	1 та мусинна, 2 та табиъ
110	119	2 та мусинна, 1 та табиъ
120	129	3 та мусинна ёки 4 та табиъ

Қўй учун закот жадвали

Қирқтадан камига закот берилмайди. Қўйда закот қилиб урғочи ёки қўчқор берилиши мумкин. Эчкилардан закот бериш қўйлардан закот бериш кабидир. Улардан икки ёшга ўтганлари закот қилиб берилади.

Қўйнинг сони		Берилиши лозим бўлган миқдор
- дан	- гача	
1	39	ҳеч нарса берилмайди
40	120	битта қўй
121	200	иккита қўй
201	399	учта қўй
400	499	тўртта қўй
500	599	бешта қўй

Отлар фақат эркак бўлса, закот берилмайди, чунки бу ҳолда қўпайиш юз бермайди. Ҳаммаси урғочи ёки аралаш бўлса, ҳар бир от баҳоланиб, баҳосининг қирқдан бири закот сифатида берилади.

Юқоридаги ҳайвонлар фақат қўзи, улоқ, бузоқ ёки бўталокдан иборат ёшига тўлмаганлар бўлса, улардан закот олинмайди. Лекин ёшга тўлганлар билан аралаш ҳолда бўлса, ҳаммаси қўшиб ҳисобланади.

Закот учун берилаётган ҳайвоннинг ўртача сифатдагиси берилади.

Юк ташийдиган, ер ҳайдайдиган, миниладиган иш ҳайвонларидан закот олинмайди.

Сотиб фойда қилиш учун боқилаётган ҳар қандай ҳайвондан закот олинади.

نصاب الذهب والفضة

ТИЛЛА ВА КУМУШНИНГ НИСОБИ

Кишининг қўлидаги маблағи 85 гр. миқдордаги тилла ёки 595 гр. миқдордаги кумушга тўғри келса, моли нисобга етган ҳисобланиб, закот бериш фарз бўлади. Қўлидаги бошқа мол-мулкнинг ҳисоби ҳам тилла ёки кумуш билан чамаланади ва нисобга етса, закот берилади. Тилла ёки кумушнинг қайси бири билан ҳисоблашиш масаласига келсак, қай бири камбағал учун фойдали бўлса, шу билан баҳолаб закот ажратилади.

Тилла ва кумушдан ясалган ва тилла идишлар, эрка-кларнинг тилла тақинчоқлари каби ишлатилиши ҳаром бўлган нарсалардан ҳам закот берилади.

Аёлларнинг тилла ва кумушдан ясалган тақинчоқлари 85 грамм тиллага ёки 595 грамм кумушга етса, улардан ҳам закот берилади. Зарурат учун, кишининг соғлиғи учун қилинган тилла ва кумуш нарсалар, масалан, тиш, бурун ва шунга ўхшаш нарсалардан закот берилмайди. Маржон, лаъл, олмос, ёқут каби нарсалардан закот берилмайди. Чунки бу нарсалар ўсмайдиган мол ҳисобланади. Фақат аёлларнинг зебу зийнати шаклида ишлатилади.

Савдо-сотик учун тайёрланган ёки савдо учун ишлаб чиқарилган моллар «Тижорат моллари» дейилади. Ула-моларимиз: “Тижоратда иккита асосий унсур: ният ва амал бор”, дейдилар. Ният – фойда кўриш мақсадида бўлса, амал – олди-сотдидир. Ушбу икки унсур бир бўл-

ганидагина тижорат бўлади. Буларга сотиш ниятида олинган асбоб-ускуналар, кийим-кечаклар, озиқ-овқатлар, зеб-зийнатлар, ҳайвонлар ҳамда ер ва иморатлар киради. Буларнинг жами қиймати олтин ёки кумушнинг нисоб миқдорига етса, закот бериш фарз бўлади. Жами миқдор ҳисобланаётганида алоҳида-алоҳида турдаги молларнинг қиймати бир-бирига қўшиб ҳисобланади. Мол закот бериладиган кундаги нархи билан баҳоланади.

Яна муҳим жиҳати шуки, бир тижорат молидан бир йилда икки марта закот олинмаслиги керак. Масалан, киши тижорат учун ер сотиб олса ва сотилгунича унга экин экиб турса, ҳосилидан ушр¹ берса кифоя.

Закот, фитр садақаси, каффорат, ушр ва назрларда мол-қўй, буғдой, овқат кабилар ўрнига уларнинг баҳосини бериш ҳам мумкин.

Нисобга етган мол бир йил ўтганидан сўнг закоти берилмай туриб нобуд бўлса, йўқолса, ёниб кетса, ўғирланса, унинг закоти бекор бўлади. Агар унинг бир қисми нобуд бўлса, қолган қисмининг закоти берилади. Масалан, бир киши икки юз тангадан беш танга закот чиқариши керак бўлса-ю, шу маблағнинг юз тангаси нобуд бўлса, қолган юз тангадан икки ярим танга закот беради.

Юқорида айтилганидек, қирқта қўйдан битта қўй закотга берилади. Аммо қўйлар сони қирқтадан ошиб бир юз йигирмага етгунича ҳам барибир битта қўй берилаверади, яъни закот қилиб бериладиган қўйлар сони оширилмайди. Мана шу қирқ ва бир юз йигирма орасидаги қўйлар миқдори «авф», яъни шариат авф этиб, қўшимча

¹ . Ушрнинг тафсили қўйироқда келади, иншоаллоҳ.

закот белгиламаган миқдор ҳисобланади. Мабодо мана шу авф этилган миқдор нобуд бўлса-ю, қолган мол нисобга етса, закот шунга қараб чиқарилаверади. Мисол учун, бир кишининг юзта қўйи бўлиб, улардан олтмиштаси ҳалок бўлса, қолган қирқтадан битта қўй закотга берилади. Агар қирқта туядан бир йил ўтгач, ўн бештаси ўлиб қолса, битта бинти махоз туя берилади.

Нисоб миқдорини тўлдириш учун тижорат молларининг қиймати, олтин ва кумушнинг қийматлари ҳам, бошқа пуллар ҳам бир-бирига қўшиб ҳисобланади. Шунингдек, кимда ҳам пул, ҳам тижорат моли бўлса, пулга савдо молининг қийматини қўшиб ҳисоблаб, умумий ҳисобдан закот беради.

Закотни бир йил ва ундан кейинги йиллар учун бериш мумкин. Аммо закоти берилган йиллари ўтмасдан аввал молсиз қолса, берган закотини камбағаллардан қайтариб ололмайди.

Шунингдек, бир нисобга қодир бўлган киши бир неча нисобнинг закотини олдиндан бериб қўйиши мумкин.

Мисол учун, бир кишининг бешта бўғоз туяси бор. У аслида закотга битта қўй берса кифоя эди. Аммо у икки-та қўй берди. Вақти келиб туялар туғиб, ҳамма туялар ўнта бўлганда, олдинги берган бир дона ортиқча қўйи янги туғилган туяларга закот бўлади. Мазкур янги туғилган туяларга яна закот беришга ҳожат қолмайди.

فصل في أحكام العاشر

ЗАКОТ ЙИҒУВЧИЛАРНИ ТАЙИНЛАШ БЎЛИМИ

Закот йиғувчилар ҳоким томонидан қўйилади. Закот йиғувчи мусулмон савдогардан қирқдан бир, зиммийдан эса йигирмадан бир олинади. Зиммий – бу икки тарафлама шартнома асосида мусулмонлар жамиятида ва уларнинг ҳимоясида яшаётган ғайридин киши.

Савдогар хоҳ мусулмон, хоҳ зиммий бўлсин, нисобга етган молига бир йил ўтмаганлигини, қарзларидан фориг эмаслигини ёки борлиги маълум бўлган бошқа закотчига берганлигини ёхуд бирор камбағалга берганлигини айтса, қасам ичганидан кейин гапи қабул қилинади.ⁱ Ҳозирги кунда тўлов ҳақидаги қоғозни кўрсатиш билан иш битади.

Бировнинг қўлида турган омонат молидан ҳам закот олинмайди. Чунки бу одам молнинг ҳақиқий эгаси эмас. Мазкур молдан унинг ҳақиқий эгаси закот беради.

ⁱ . Бундай ҳолда берилган закот ҳайвон бўлмаслиги керак.

فصل في زكاة المعادن

ЕР ОСТИ БОЙЛИКЛАРИ ЗАКОТИ

Харож ва ушр еридан топилган тилла ва шунга ўхшаш ўтда эрийдиган нарсаларнинг бешдан бири закотга олинади. Агар бойлик топилган ернинг эгаси бўлмаса, қолгани топиб олганга тегади. Акс ҳолда, ернинг эгасига тегади.

Ўз ҳовлисида ёки еридан топилган бойликдан закот сифатида ҳеч нарса берилмайди. Яъни, топган заҳоти ҳеч нарса бермайди. Лекин бир йил ўтгач, нисобга етган бўлса, шу молнинг ўзидан, нисобга етмаган бўлса, бошқа молларга қўшиб закот беради. Чунки топилган нарса ҳовли ёки ернинг бир қисми ҳисобланади. Ўз еридан бойлик топган одам ўз мулкини топгандек бўлади.

Ер остидан киши кўмган хазина топилса ва у исломият даврига оид бўлса, у ҳолда топиб олинган мол ҳукмида бўлади, яъни уни бозорларда эълон қилинади ва эгаси топилса, қайтариб берилади, агар топилмаса, топиб олинган нарса нима қилинса, шуни қилади.

Агар хазинада исломият давридан аввалги даврга оидлигини кўрсатувчи бирор белги бўлса, хазинанинг бешдан бири закотга берилади. Қолгани ернинг эгаси бўлмаса, топиб олганга, акс ҳолда, ер эгасига мазкур юртга мусулмонлар келганларида хатлаб берилган одамга тегади. Ернинг эгаси ҳаёт бўлмаса, унинг меросхўрларига тегади.

Агар хазинанинг қайси даврга оидлиги маълум бўлмаса, исломият даврига оид деб ҳукм чиқарилади.

Мусулмонлар билан уруш ҳолатида бўлганларнинг еридан улар киришга рухсат берган одам топиб олган ер ости бойликларининг ҳаммаси уникидир. Агар шу одам бойликни уларнинг ҳовлиларидан бирида топиб олса, бойлик ҳовли эгасиникидир. Агар уларнинг кўмилган матоларини эгаси йўқ ердан топиб олса, бешдан бирини беради ва қолгани ўзига бўлади.

Ер ости бойликларининг нисоби йўқ. Озми-кўпми, барибир бешдан бири закотга берилади. Шунингдек, топилганидан кейин бир йил ўтиши ҳам кутилмайди. Балки топилиши билан дарҳол закоти берилади.

فصل في زكاة الخَضَرَاوَاتِ

ЭКИНЛАРДАН БЕРИЛАДИГАН ЗАКОТ

Ушрий ернинг ва тоғнинг асалидан, экинидан ва мева-сидан, агар у оқин сув ёки ёмғир билан суғорилган бўлса, оз-кўплигидан қатъи назар, ўндан бири закотга берилади. Пақир ва шунга ўхшаш нарсалар воситасида инсоннинг қўл кучи билан суғорилган ер ҳосилидан эса йигирмадан бири закот қилиб берилади. Агар экинлар иккала йўл билан ҳам суғорилган бўлса, қайси биридан кўпроқ фойдалангани эътиборга олинади. Қайсиниси устун эканлиги аниқланмаса, эҳтиёт жиҳатидан ҳосилнинг ўндан бири берилади.

Экинлардан ушр умумий ҳосилдан, яъни экин ва уруғ харажатлари, хизматчилар, уловлар ҳақини ҳисоблаб чиқариб олмасдан илгариги миқдор ҳисобидан берилади.

Ўтин, ёғоч ва қамишлардан ушр берилмайди. Аммо махсус ўтинзор ва қамишзор қилиб фойдаланилса, ўндан бири берилади. Шунингдек, сомон ва хас-хашаклардан ушр лозим эмас.

Боғларда етилган олма, ўрик, нок, шафтоли, хурмо сингари хоҳ улар ҳўл, хоҳ қуруқ бўлсин, ҳамма мевалардан ўндан бири берилади. Шунингдек, бодринг, тарвуз, бақлажон, сабзи, шолғом, редиска каби полиз-сабзавот экинларидан ҳам ўндан бири берилади.

Ҳовлидаги мевали дарахтлардан ушр олинмайди. Чунки улар одатда даромад олиш мақсадида экилмайди.

Ижарага олинган ердаги экинлар ушри ер эгасига эмас, балки ерни ижарага олган деҳқонга тааллуқли. Чунки закот ерга эмас, балки унда унган экинга берилади.

Ушр бериш учун бир йил ўтиши ва нисоб шарт эмас. Ҳосил олиниши билан, озидан ҳам, кўпидан ҳам ўндан бири берилади. Неча марта ҳосил олинса, шунча марта ушр чиқарилади.

Ушрни адо этмай туриб, ҳосилдан еб бўлмайди, лекин экиннинг эгаси ушрни беришга қатъи қарор қилган бўлса, емоғи ҳалолдир.

Бизнинг диёримиз ерлари, асосан, ушр ерлари ҳисобланади. Ушр ерлари деганда Араб ерлари, аҳолиси ўз ихтиёри билан Исломни қабул қилиб, халқнинг ўз қўлида қолдирилган ерлар, шунингдек, мусулмонлар лашкарига қарши урушган ва ерлари жангдан сўнг мусулмон аскарларга тақсимлаб берилган жойлар тушунилади.

Харож ерлари деганда мусулмон лашкарига қарши урушган ва ерлари жангдан сўнг ўз қўлларида қолдирилган, шунингдек, сулҳ билан қўлга киритилган ва маҳаллий халқнинг ихтиёрида қолдирилган жойлар тушунилади.

Очилган қўриқ ер ўз яқинидаги ернинг ҳукмида бўлади. Маълум қаровсиз ерни биров обод қилиб, ундан ҳосил олишни бошласа, унинг ушрий ёки харожий эканлигини аниқлаш учун унга яқинда жойлашган ерга қаралади. Яқиндаги ер ушр ери бўлса, у ҳам ўшандай, агар харож ери бўлса, у ҳам харож ери бўлади.

Демак, ерлар иккига бўлинади:

Ушр ерлари – эгалари молик бўлатуриб, Исломга кирган ерлар.

Харож ерлари – мусулмонлар ўша ер аҳли билан уруш қилиб эгаллаган, лекин тақсимланмай, ўз эгаларига қолдирилган ерлар.

Харож ерларидан олинадиган солиқнинг миқдори мусулмонлар раҳбари ва маҳаллий аҳоли орасидаги келишувга қараб белгиланади. Келишув чиққан умумий маҳсулотнинг маълум қисмини тўртдан бири, бешдан иккиси каби, энг кўпи билан ярми ёки маълум ер майдонига маълум миқдорда солиқ солиш юзасидан бўлади.

Агар ердан сув узилиб қолса, ерни ишлатиш имкони бўлмаса ёки экинга офат етса, харож олинмайди. Бордию ернинг эгаси уни ишловсиз қолдирса, харож олинаверади.

Агар ернинг эгаси Исломга кирса ёки ерни мусулмон одам сотиб олса, харож аввалгидек қолаверади.

Агар кофир мусулмоннинг ушр ерини сотиб олса, у ердан харож олинади. Чунки ушр бериш ибодатдир. Мусулмон бўлмаган одам эса ибодатга лойиқ эмас. Шунинг учун унга харож солинади.

فصلٌ في مَصْرِفِ الزَّكَاةِ

ЗАКОТ МОЛИ САРФ ҚИЛИНАДИГАН ЎРИНЛАР

1. Фақирлар. Моли нисобга етмаган одам.
2. Камбағаллар. Ҳеч нарсаси йўқ одам.
3. Закотчилар. Давлат раҳбари томонидан закот йиғиш топшириғи берилган кишилар. Уларга ишига яраша закотдан берилади.

4. Мукотаблар. Маълум мол эвазига озод бўлишлари хусусида хожалари билан шартнома тузган қуллар.

5. Қарздорлар. Қарзини тўлашдан ожиз бўлган одамлар.

6. Аллоҳ йўлидагилар. Қўшиндан ажраб қолган аскар, йўлда қолиб кетган ҳожилар.

7. Ўз диёридан ва у ердаги мулкидан узоққа кетиб, уларни олиб келишдан ожиз бўлган мусофирлар.

Аллоҳ таоло:

﴿ إِنَّمَا الصَّدَقَتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسْكِينِ وَالْعَمِلِينَ عَلَيْهَا وَالْمُؤَلَّفَةِ
فُلُؤْهِمْ وَفِي الرِّقَابِ وَالْغَرَمِينَ وَفِي سَبِيلِ اللَّهِ وَأَبْنِ السَّبِيلِ فَرِيضَةً
مِّنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴾

“Албатта, садақалар фақирларга, мискинларга, унда (садақа ишида) ишловчиларга, қалблари улфат қилинадиганларга, қулларга, қарздорларга, Аллоҳнинг йўлига ва йўқсил йўлчига Аллоҳ томонидан фарз қилингандир. Ва Аллоҳ ўта билувчидир, ўта ҳикматлидир”, деган (Тавба сураси, 60-оят).

Закотни шароитга қараб айтиб ўтилганларнинг барчаси ёки баъзиларига шахсий мулк қилиб берилади. Жинни ва ёш болага закот бериб бўлмайди.

Закотни ўзи бермай, бировни унга вакил қилиш мумкин. Вакил қилинган одам мусулмон бўлиши керак. Вакилга закотни топшираётганда закотни ният қилиш лозим. Бунда вакил закотни ҳақдорга топшираётиб ният қилиши шарт бўлмайди.

Закотни Бани Ҳошимⁱга, яъни Пайғамбар алайҳис-саломнинг қариндошлариⁱⁱ ва уларнинг озод қилган қулларига, ота-онага, бобо-момога, ўғил-қизга, нева-ра-чеварага, эр хотинига ва хотин эрига, ўзининг қулига, бойга ва унинг кичик ёшдаги боласи ва қулига, кофирга бериб бўлмайди. Зиммийга закотдан бошқа садақаларни бериш мумкин.

Кимки закотини узоқ ўйлаб-ўрганиб берганидан сўнг ўша закот олган одами закотга ҳақли эмаслиги маълум бўлиб қолса, закотини қайта бермайди. Аввалги берган закоти закот ўрнига ўтаверади. Аммо ўйламасдан закот берган бўлса-ю, кейин олган одам бунга ҳақли эмаслиги маълум бўлса, қайтадан закот беради.

Ўз қишлоғи ва шаҳрида камбағал кишилар бўла туриб, закотни бошқа қишлоқ-шаҳардаги мухтож кишиларга юбориш макруҳдир. Фақат бошқа қишлоқ-шаҳардаги камбағаллар закот берувчининг яқинлари ёки ўз қишлоқ-шаҳридаги фақирлардан кўра қашшоқроқ бўлса, макруҳ эмас.

Фитр садақаси озод, нисоб миқдори мол-мулкка эга мусулмонга вожиб бўлади. Мазкур нисоб миқдоридаги мулкнинг кўпаювчи бўлиши ёки орадан бир йил ўтган бўлиши шарт эмас. Нисоб эгаси фитр садақаси нисобига

ⁱ . Бани Ҳошим – Қурайш ичида энг нуфузли уруғ. Ҳошим ибн Абдуманоф – Расулulloҳнинг боболари бўлган (Муҳаммад алайҳиссалом ибн Абдуллоҳ ибн Абдулмутталиб ибн Ҳошим ибн Абдуманоф).

ⁱⁱ . “Ол” – яъни, Расули акрам соллаллоҳу алайҳи ва салламга қариндош бўлган Бани Ҳошим уруғи, улар: Али, Аббос, Жаъфар, Ақил ва Ҳорис ибн Абдулмутталиблардир. Шу жойда “Умдатур-риоя” соҳиби Абдулҳай Лакнавий “Наҳрул-фоиқ” китобидан далил қилиб: “Абу Лаҳаб болалари бундан мустасно, чунки уларнинг Пайғамбар алайҳиссаломга қариндошчилиги ботил қилинган”, деб ёзади.

қурбонлик ва нафақа харажатларини ҳам киритади. Закотда эса мазкурлардан ортган мулк нисоб ҳисобланади. Мол нисобга етиши билан садақа олиш ҳаром бўлади ва қурбонлик қилиш ҳамда муҳтож қариндошларга нафақа бериш вожиб бўлади.

Фитр садақаси миқдори 2 кг буғдой ёки 4 кг арпа ёки 4 кг араб хурмоси ёки 4 кг майиз ёки шуларнинг баҳосича қилиб белгиланган.

Фитр садақасини ота фақат ўзи учун эмас, балки қанча болага эгалик қилиб, моддий жиҳатдан таъминлаб турган бўлса, ҳаммаси учун беради. Хотини ҳамда балоғатга етган фарзандлари, шунингдек, бой бўлган ёш фарзандлари учун бериш вожиб эмас. Лекин улар илтимос қилмаса ҳам, отанинг улар учун фитр садақасини бериши маъқул иш ҳисобланади. Чунки одатда бундай тўловларда улар отага кўпроқ таянадилар.

Фитр садақасини бериш Рамазон ҳайитининг биринчи куни тонг отиши билан вожиб бўлади. Ҳайит намозига чиқмасдан туриб бериш мустаҳабдир. Уни ҳайит кунидан аввал ҳам бериш мумкин, агар ҳайит кунидан кечиктирса ҳам барибир бериши керак. Тонг отгандан кейин камбағал бўлиб қолган киши ҳам фитр садақасини бериши керак. Тонг отишидан олдин туғилган ёки Исломга кирган киши ҳам беради. Кексалиги ёки хасталиги сабаб рўза соқит бўлган кишидан фитр садақаси соқит бўлмайди. Фитр садақаси закот олиши мумкин бўлган кишиларга берилади.

کتاب الصوم

РЎЗА КИТОБИ

“Рўза” арабчада (صوم) “Савм” дейилиб, луғатда бир нарсадан ўзини тиймоқ, сақланмоқ маъноларини билдиради. Шариат истилоҳида эса, тонг отгандан то қуёш ботгунча ният билан рўзани очувчи нарсалардан ўзини тиймоқдир.

Рамазон рўзасининг адоси тонг отгандан бошланиб, то қуёш ботгунча бўлган муддатнинг ярмидан аввал ният қилиш билан тўғри бўлади. Шаръий тонг – қуёш чиққандан эмас, тонг отгандан бошланиб, қуёш ботгунча давом этади.

Рамазон рўзасини нафл нияти билан ёки умуман рўза тутишни ният қилиш билан ёхуд бошқа вожиб рўза нияти билан ҳам адо этса бўлаверади. Мисол учун бир киши Рамазон куни нафл рўза тутишни ният қилса, ёки «рўза тутишни ният қилдим» деса, ёки «ўтган йилги қазони ёки каффорат учун тутишим лозим бўлган рўзани ёки назр қилган рўзамни тутишни ният қилдим», деса ҳам, Рамазоннинг фарз рўзасини тутган бўлади. Чунки Рамазон ойи ўша ойнинг фарз рўзасини тутишга тайин қилинган ва ўша фарз рўзадан бошқа рўза бу ойнинг ичига сиғмайди.

Аммо Рамазон ойида сафарга чиққани ёки бемор бўлгани учун рўза тутмасликка рухсати бўлган одам, ўз ихтиёри билан бошқа вожиб рўзани тутишни ният қилса, ўша ният қилган рўзаси бўлади.

Худди Рамазон рўзаси каби нафл ва «ўқишга кириб

олсам, ҳар душанба куни рўза тутиб бераман» каби вақти аниқ белгиланган назр рўзасини ҳам тонг отгандан бошлаб, то қуёш ботгунча бўлган муддатнинг ярмидан аввал ният қилиб тутиш мумкин. Фақат нафл ва вақти белгиланган назр рўзани бошқа вожиб рўза нияти билан тутиб бўлмайди. Қазо, каффорат ва «бирор кун рўза тутиб бераман» деган каби вақти белгиланмаган назр рўзалар учун тонг отишдан олдин ният қилиш шарт.

Рамазон ойидан олдинги Шаъбон ойининг йигирма тўққизинчи куни кечқурун қуёш ботаётганида Рамазон ҳилоли кўринмаса ва ҳаво булутли бўлса, ўттизинчи кун “шак куни”, яъни «гумонли кун» бўлади. Чунки ўша куннинг Шаъбоннинг ўттизинчи куними ёки Рамазоннинг биринчи куними экани шубҳали бўлади. Агар ҳаво очик бўлиб, ой кўринмаса, шак бўлмайди. Шак куни нафл рўза тутувчи кишининг одатда рўза тутадиган кунига тўғри келиб қолса, унинг рўза тутгани афзал. Шунингдек, муфтий ва қози каби илмли кишиларнинг ҳам шак куни рўзадор бўлганлари яхши. Аммо улардан бошқалар эса шак куни ўша кун Рамазоннинг биринчи куни экани аён бўлмаса, кундузнинг ярмидан кейин оғизларини очадилар. Шак куни Рамазондан бошқа вожиб рўзани ният қилиш макруҳдир.

«Агар эртага Рамазон бўлса рўзадорман, бўлмаса, йўқ» деб ният қилса, тутган рўзаси тўғри бўлмайди. Чунки ният қатъи бўлиши шарт.

«Агар эртага Рамазон бўлса, Рамазон рўзасини ният қилдим. Агар эртага Шаъбон бўлса, нафлни ният қилдим» деб ният қилиш макруҳ бўлса-да, тутган рўзаси ниятига қараб бўлаверади.

Рамазон кирганининг ёки чиқганининг аломати бўлган ҳилолни ёлғиз ўзи кўрган одам қозининг олди-га келиб, ойна кўргани ҳақида гувоҳлик берганда қозининг гувоҳлигини баъзи сабабларга кўра қабул қилмаса, ҳалиги одам икки ҳолатда ҳам рўза тутади. Агар тутмаса, қазосини тутиб беради, лекин каффорат тўламайди, чунки вазият гумонли бўлгани учун каффорат соқит бўлади.

Булутли кунда адолатли¹ бир кишининг, гарчи у қул ёки аёл киши бўлса ҳам, Рамазон ойини кўрганлиги ҳақидаги хабари қабул қилинади.

Ҳаво булутли бўлганида, адолатли икки эркак ёки бир эркак ва икки аёлнинг, Шаввол ҳилолини кўриш хабарини «Гувоҳлик бераман...» деб айтиши шарт. Шунда уларнинг хабари қабул қилинади.

Ҳаво очиқ бўлса, кўп кишиларнинг Рамазон ва Шаввол ҳилолларини кўриши бу ойларнинг бошланишига шарт қилинади.

Бир адолатли кишининг гувоҳлиги билан тутилган Рамазон рўзаси 30 кун тутилса ҳам, ҳаво очиқ бўлганида янги ой, яъни Шаввол оyi кўрилмаса, ҳайит қилинмайди. Аммо шу ҳолатда рўза икки адолатли кишининг гувоҳлиги билан тутилган бўлса, ҳайит қилинаверади.

Тушдан олдин ёки тушдан кейин кўрилган ой ўтган кечага эмас, кейинги кечага тегишлидир.

Қурбон ҳайити учун Зулҳижжа ҳилолини кўриш ҳукми Рамазон ҳайити учун Шаввол ҳилолини кўриш ҳукми кабидир.

¹ . Муслмон, балоғатга етган, ақлли ва тақводор инсон адолатли ҳисобланади.

فصل فيما يُفسد الصوم وفيما لا يُفسده

РЎЗАНИ БУЗАДИГАН ВА БУЗМАЙДИГАН НАРСАЛАР ҲАҚИДАГИ БЎЛИМ

Қуйидаги ишларни ўз хоҳиши билан қасддан қилган кишининг рўзаси бузилади, унга ҳам қазо, ҳам каффорат, яъни қул озод қилиш, бунга қодир бўлмаса, кетма-кет, орасини узмай олтмиш кун рўза тутиш, бунга ҳам қодир бўлмаса, олтмиш мискинга таом бериш вожиб бўлади.

1. Жинсий алоқа қилиш ёки хоҳ аёл, хоҳ эркакнинг орқа йўлидан қўшилиш. Бунда иккисига ҳам қазо ва каффорат вожиб бўлади. Бу ҳолатда манийнинг нозил бўлиши шарт эмас. Эркаклик олатининг бош қисми иккинчи тарафнинг олди ёки орқа йўлига кирса бўлди.ⁱ

2. Хоҳ овқат, хоҳ дори бўлсин деб бирор нима ейиш.

3. Хоҳ овқат, хоҳ дори бўлсин деб бирор нима ичиш.

Бир киши бир неча куннинг рўзасини қасддан бузса, уларнинг ҳаммаси учун битта каффорат етарлидир. Лекин бир кунни қасддан бузса, сўнгра унинг каффоратини адо қилса, сўнгра яна бир кунни рўзасини қасддан бузса, унга яна каффорат вожиб бўлади.

Каффорат фақат Рамазоннинг ҳурматини қасддан оёқости қилганлик учун вожиб бўлади. Бошқа рўзаларда каффорат йўқ.

ⁱ . Аёлнинг ёки эркакнинг орқа йўлига яқинлик қилиш ҳаром ва катта гуноҳдир. Бу ерда фақат фикҳий жиҳатдан ҳукм баён қилиняпти.

Агар қуёш ботди деб ўйлаб оғиз очиб юбориш каби, хато туфайли ёки бировнинг мажбурлаши туфайли, шунингдек, «Ҳали сахарлик вақти тугагани йўқ» деб ўйлаб, еб-ичганда, қорнига ёки димоғига тери тешикларидан бошқа тарафдан дори етганда, майда тошни ютганда, ўзини ўзи зўрлаб оғзи тўлиб қусганда фақат қазосини тутади.

Агар рўза тутганини унутиб оғзини очиб юборса, беихтиёр қусса, томоғига чанг, тутун ёки пашша кирса, эркак ёки аёлнинг шаҳват қўзғайдиган жойига тикилиб қолиб, шаҳват суви чиқса, шунингдек, эрталаб эҳтилом бўлиб уйғонса, рўза бузилмайди.

Агар жирканч иш бўлса-да ҳайвонга, ўликка ёки аёлнинг олди ва орқа томонидан бошқа жойига, масалан, сонига жинсий яқинлик қилганда ёхуд ўпганда ва ушлаганида шаҳват суви келса, рўзаси бузилгани учун, қазосини тутиб беради, лекин каффорат бермайди. Тиш орасига кириб қолган нўхатдан кичик нарсани ейиш билан рўза бузилмайди. Аммо ўша нарсани оғзидан чиқариб туриб кейин еса, рўзаси бузилади.

Бир дона кунжутни чайнаб ейиш билан рўза очилмайди. Чунки у чайнаганда майдаланиб тишларига ёпишиб қолади ва қорнига ҳеч нарса етиб бормайди. Аммо кунжутни бутунича ютса, рўзаси очилади.

Имом Муҳаммад раҳимаҳуллоҳ наздида қусиқ оғизга келиб, яна қасддан қайтиб ютилса, кўп бўлса ҳам, оз бўлса ҳам, рўза бузилади. Агар ўзи қайтса, рўза бузилмайди. Мана шу гап амал учун қабул қилинган. Имом Абу Юсуф раҳимаҳуллоҳнинг наздларида қусиқнинг

ичга қайтиб кетиши, агар у кўп бўлса, рўзани бузади, оз бўлса бузмайди.

Бирор нарсанинг мазасини татиб кўриш ёки чайнаш рўзадор учун макруҳдир. Фақат зарурат юзасидан ёш болага овқат чайнаб бериш мумкин.

Ўзини тутолмасликдан қўрқса, ўпиш макруҳ.

Мисвок қилиш ва сурма қўйиш макруҳ эмас.

Рўза тутолмайдиган даражада қари, қувватсиз бўлган чол ва кампирлар рўза тутмасликлари мумкин. Бироқ улар ҳар бир тутмаган куни учун фитр садақаси миқдорида бир камбағалга таом берадилар. Мабодо кейин рўза тутишга кучлари етиб қолса, қазосини тутадилар. Даволашнинг имкони йўқ касалликка чалинганлар ҳам чол ва кампир ҳукмидадир.

Ҳомиладор ва эмизикли аёл ўзи билан боласига зарар етишидан қўрқса, бемор одам касаллиги кучайиб кетишидан қўрқса, шунингдек, сафардаги одам ҳам рўза тутмасликлари мумкин. Бироқ имкон бўлганда қазосини тутиб берадилар. Зарар қилмаса, сафарда рўза тутган афзал.

Бемор тузалганидан, мусофир муқим бўлганидан кейин ўтиб кетган кунларнинг рўзасини тутиши керак. Аммо «Кейинроқ тутарман» деган хаёл билан юриб, уни тутишдан олдин ўлиб қолса, бу ҳолда қуйидагига эътибор берилади: агар унинг касалликдан соғайган ёки муқим бўлган кунлари рўзани қазо қилган кунларича ёки ундан кўп бўлса, унинг меросхўри қазо бўлган кунлар миқдорича фидя беради. Аммо унинг соғлом юрган ёки муқим бўлган кунлари қазо бўлган кунлардан оз бўлса, меросхўри унинг соғ ва муқим бўлган кунлари миқдорича фидя беради.

Меросхўр мазкур фидяни бериши учун марҳум вафотидан олдин бу ҳақда васият қилган бўлиши керак. Васиятга марҳум қолдирган мол-мулкнинг учдан бири доирасида амал қилинади. Агар фидянинг миқдори мероснинг учдан биридан кўп бўлса, ундан ортганини меросхўрлар бермасликка ҳақлидир.

Киши ўлимидан олдинги беморлигида баъзи намозларни ўқий олмаган бўлса, ўша қазо қилинган намозларнинг ҳар бири учун меросхўрлар бир кунлик рўзанинг фидяси миқдорича фидя беришлари мумкин.

Вафот этган кишининг қазо намоз ва рўзалари ўрнига унинг меросхўрлари намоз ўқиб беришлари ёки рўза тутиб беришлари асло мумкин эмас.

Нафл рўзани бошлагандан кейин охиригача тутиш лозим. Агар нафл рўзани бирор сабаб билан очиб юборса, унинг қазосини тутиб бериш вожиб бўлади. Аммо рўза тутиш ман қилинган кунлари, яъни рўза ҳайити, қурбон ҳайити ва ундан кейинги уч кунда тутилган рўзани очиб юбориш керак. Ўша кунларда очиб юборилган нафл рўзанинг қазоси тутилмайди.

Рўза тутиш ман қилинган кунларда назр қилиб қўйилган рўзани тутса бўлади. Лекин яхшиси уни очиб юбориб, кейин қазосини тутишдир. Агар тутса назр бажарилади, аммо рўза тутган гуноҳкор бўлади. Нафл рўза тутаётган одам меҳмон келиши ёки меҳмонга бориши туфайли рўзасини очиши мумкин. Кейин қазосини тутати.

Мусофир муқим бўлган, ҳайзли аёл тоза бўлган, ёш бола балоғатга етган ва кофир мусулмон бўлган куни куннинг қолган қисмида худди рўзадордек емай-ичмай

юради. Балоғатга етган ёш бола ва янги мусулмон бўлган одамга ўша куннинг қазосини тутиб бериши лозим эмас.

Ўз шаҳрида яшаб турган киши рўза тутса ва куннинг маълум қисми ўтганидан кейин сафарга чиқса, рўзасини сафарда бўлса ҳам охирига етказди. Мабодо ўша куннинг рўзасини очиб юборса, қазосини тутди. Аммо каффорат бермайди.

Бир одам Рамазон ойи тўлиқ жинни бўлса, ундан шу ойнинг рўзаси соқит бўлади. Аммо Рамазон ойнинг баъзи кунлари жинни бўлиб, баъзи кунлари соғайиб қолса, соғ кунларининг рўзасини, жинни бўлган кунларининг қазосини тутди.

Бир одам Рамазон ойида бир неча кун хушидан кетиб ётган бўлса, ўша кунларнинг қазосини тутди. Аммо ниятини қилган кунни тутмайди. Чунки ўша кунги рўзаси ўз ўрнида адо бўлган ҳисобланади.

فصل في الاعتكاف

ЭЪТИКОФ БЎЛИМИ

Эътикоф суннати муаккададир. У рўзадорнинг жамоат масжидида эътикоф ибодати нияти билан қолишидир. Аёлнинг эътикоф ўрни уйнинг намоз ўқиладиган жойи ёки бурчагидир, чунки аёл киши учун энг яхши жой ўшадир.

Эътикофнинг ози бир кундир. Имом Муҳаммад раҳимаҳуллох: «Эътикофнинг ози бир оз муддат бўлса ҳам

бўлади», деганлар ва шунга фатво берилган. Ким эътикофни бузса, қазосини ўтайди. Эътикоф ўтирган одам масжиддан инсон эҳтиёжидан бошқа нарса учун чиқмайди. Жума намозига қуёш оғгандан кейин боради.

Кимнинг эътикоф ўтирган масжиди Жума ўқиладиган масжиддан узоқ бўлса, жуманинг суннати ва фарзига бемалол етишадиган вақтни чамалаб йўлга чиқади. Шунинг учун ҳам уламолар жума ўқиладиган масжидда эътикоф ўтиришни афзал ҳисоблаганлар.

Жума ўқиладиган масжидда намоздан сўнг кўпроқ туриб қолса ҳам эътикофи бузилмайди. Чунки бу жой ҳам масжид, ҳам эътикоф жойидир.

Шунингдек, масжид йиқилгани, жамоат тарқалиб кетгани, золимнинг мажбуран чиқариб юборгани, жиноятчининг жонга ёки молга таҳдид солгани учун масжиддан чиққани туфайли эътикоф бузилмайди. Бошқа ерга бориб эътикофини давом эттираверади.

Агар узрсиз бир зумга ҳам ташқарига чиқса, вожиб эътикоф бузилади ва қазоси лозим бўлади.

Эътикофга кирган одам масжидда еб-ичиши ва ухлаши жоиз. Бошқаларга бу ишларни масжидда қилиш мумкин эмас. Ўзи ёки оиласининг рўзгорини тебратиш учун молни масжидга киритмай олди-сотди билан шуғулланиши мумкин. Эътикофдаги одам жим ўтирмайди, балки намоз ўқиш, Қуръон ўқиш, зикр, ҳадис ўқиш, илм ўрганиш билан машғул бўлади.

Жинсий алоқа, шунингдек, шаҳват суви келишига сабаб бўлган аёлнинг олдидан бошқа ерига жинсий алоқа қилиш, ўпиш, ушлаш каби ишлар ҳам эътикофни бузади.

Аммо шу ишлар сабабли шахват суви келмаса, эътикоф бузилмайди, гарчи мазкур ишларнинг ўзи эътикофчига ҳаром бўлса ҳам. Чунки булар жинсий алоқага олиб борадиган нарсалар бўлса ҳам, уларда жинсий алоқанинг маъноси йўқ.

Киши бир неча кун эътикоф ўтиришни назр қилган бўлса, ўша кунларнинг кечалари ҳам бу назрга киради. Бу ҳолатда шарт қилмаган бўлса ҳам, кетма-кет эътикоф ўтиради.

Агар бир неча кечаларда кетма-кет эътикоф ўтиришни назр қилган бўлса, ўша кечаларнинг кундузларида ҳам ўтириши лозим бўлади.

Икки кун эътикоф ўтиришни назр қилган киши икки кеча ва икки кундуз ўтиради.

Кечаларни қўшмасдан фақат кундузларни ният қилиб ҳам эътикоф ўтириш мумкин.

Рўзадор бўлиш фақат назр қилинган эътикофда шарт.

کتاب الحجّ

ҲАЖ КИТОБИ

“Ҳаж” (حَجّ) деб луғатда “қасд қилмоқ”ни айтилади. Шаръий истилоҳда ҳаж – махсус маконда махсус амаллар билан махсус ибодатни адо этишдир.

Ҳаж мусулмон, балоғатга етган, ақлли, озод, ҳаждан қайтгунича қарамоғидаги кишиларнинг эҳтиёжларидан ташқари ўзининг барча сафар харажатларини ҳам қоплайдиган маблағга эга, соғ-саломат одамга фарздир. Шунингдек, йўлнинг хавфсиз бўлиши ва сафар камида уч кунлик бўлса, аёлларга эри ёки маҳрамининг ҳамроҳ бўлиши шарт. Ҳаж ибодатини умри давомида бир марта адо этиш фарз. Иложи бўлганида кечиктирмаслик лозим.

Ҳажнинг фарзлари учта: эҳром, Арафот¹да туриш ва Зиёрат, яъни “Ифоза тавофи”. Бу тавоф қурбон ҳайитининг уч куни мобайнида барча ҳожилар томонидан адо этилиши шарт.

Эҳром – соч ва тирноқни олиш, жинсий яқинлик, ов қилиш каби нарсаларни қилмасликни ният қилишдир.

Эҳромнинг фарзи талбия айтиш, яъни Аллоҳни улуғлаш, шарти эса ният қилишдир.

Агар ёш бола ҳажга эҳром боғлаганидан кейин балоғатга етиб қолса, қилган ҳажи нафл бўлади. Лекин

¹ . Арабча «арафот» сўзи луғатда «билиш, таниш» маъноларини билдиради. Макканинг жануби-шарқий қисмидаги, ундан йигирма икки қақирим узоқликдаги тоғ ва водий Арафот деб аталади.

эхромини янгилаб фарзни ният қилса, фарз бўлган ҳажни адо қилган ҳисобланади.

Эҳром боғлаганидан сўнг озод қилинган қул, эхромини янгилаб, фарзни ният қила олмайди. Чунки қул балоғатга етган киши бўлгани учун аввалги нафл ниятида боғлаган эҳромидан чиқа олмайди, балки бошлаган ишини охирига етказиши лозим бўлади.

Ҳажнинг вожиблари қуйидагилардир: Қурбон ҳайитининг биринчи куни тонг отгач, кун ёришгунича бир лаҳза бўлса ҳам Муздалифаⁱда туриш, Сафо ва Марва орасида етти марта саъй қилиш,ⁱⁱ тош отиш, соч олдириш ёки қисқартириш, маккалик бўлмаган ҳожиларнинг Видо – хайрлашув тавофини қилишлари.

Ҳайз ёки нифос кўрган аёлга Видо тавофи қилиш вожиб бўлмайди. Улар узрли бўлганлари учун ушбу тавофни қилмай юртларига қайтаверадилар (эҳромда қолмай деганлар учун тавофни бажариб туя сўйиш тавсия этилади).

Ҳажнинг юқорида зикр этилганлардан бошқа амаллари суннат ва одоблардир.

Ҳаж ойлари Шаввол, Зулқаъда ва Зулҳижжанинг илк ўн кунидан иборат. Мана шу пайтда ҳажни ният қилиб эҳромга кириш мумкин. Ушбу ойлардан олдин ҳаж учун эҳромга кириш макруҳдир.

Умри давомида бир марта умра қилиш суннати

ⁱ . Муздалифа (араб. مزدلفة) – Макка яқинида Мино водийси ва Арафот тоғи ўртасида жойлашган водий.

ⁱⁱ . Сафо ва Марва тепаликлари орасида юриб бориб келиш саъй қилиш дейилади. Сафодан Марвагача бориш бир саъй, қайтиш яна бир саъй саналади. Шу тариқа еттинчи саъй Марвада тугайди. Икки тепаликнинг ўрталарида яшил чироқлар ўрнатилган иккита яшил устун бор, шуларнинг орасида тезлаб юриш керак.

муаккададир. Ҳажга қўйилган шартлар умрага ҳам тегишлидир. Умра тавоф, Сафо ва Марва ўртасида саъй қилиш ва соч олдиришдан ёки қисқартиришдан иборат.

Умрани йил бўйи қилиш мумкин. Бироқ Арафа куни ва ундан кейинги тўрт кунда макруҳдир. Чунки бу беш кун ҳаж учун ажратилгандир.

Мийқот деганда эҳромсиз ўтиш мумкин бўлмаган жойлар тушунилади. Ҳаж ва умрани адо этиш учун йўлга чиққанлар бу жойлардан эҳромсиз ўтишлари мумкин эмас.

Мадиналиклар ва Мадина тарафдан келаётганлар учун Зулхулайфа,ⁱ ироқликлар ва Ироқ тарафдан келаётганлар учун Зоту Ирқ,ⁱⁱ шомликлар ва бу йўлдан келаётганлар учун Жухфа,ⁱⁱⁱ наждликлар ва Нажд орқали келаётганлар учун Қорнул Манозил,^{iv} яманликлар ва Яман орқали келаётганлар учун Яламлам^v деган жой мийқот қилиб белгиланган.

Маккага киришни хоҳлаган, лекин маккалик бўл-

ⁱ . Зулхулайфа – Мадинаи мунаввара яқинидаги жой. Ҳозирда «Абйару Алий» деб аталади. Мадина тарафидан келадиган ҳожилар учун мийқот ҳисобланади. Макка билан Зулхулайфанинг ораси 450 км.

ⁱⁱ . Зоту ирқ – Ироқ аҳолиси ва ўша томондан келадиганлар мийқоти. Маккаи мукаррамадан 100 км масофада жойлашган.

ⁱⁱⁱ . Ал-Жухфа – Миср, Африка мамлакатлари, Сурия, Мағриб аҳли ва ўша томондан келадиганлар мийқоти. Мадинаи мунаввара яқинидаги Робиғ деган жойга тўғри келади. Ҳозирда кишилар Робиғдан эҳромга кирадилар. Бу Маккаи мукаррамадан 186 км масофада жойлашган.

^{iv} . Қорнул Манозил – Нажд ва ўша томондан келадиганлар мийқоти. Бугунги кунда “ас-сайлул кабир” деб номланади. Маккаи мукаррамадан 78 км масофада жойлашган кичкина тоғ.

^v . Яламлам – Яман аҳли учун ва ўша томондан келадиганлар мийқоти. Ҳозирги кунда кишилар Саъдия деб номланадиган жойдан эҳромга кирадилар ва бу жой Маккаи мукаррамадан 92 км узоқликда жойлашган. Ўша жойда онамиз Ҳалима Саъдиянинг қудуғи ҳам жойлашган.

маганлар учун мазкур мийқот жойларидан эҳромга кирмасдан ўтиш ҳаромдир. Истаганлар мийқотга етиб келмасдан олдин ҳам эҳромга киришлари мумкин.

Мийқот билан Макканинг орасида яшовчилар ҳаж қилмоқчи бўлсалар, Ҳарам деб белгилаб қўйилган чегарага етиб келмасларидан олдин эҳром боғлашлари керак. Лекин умуман олганда уларнинг дунёвий ишлар билан Маккага эҳромсиз киришларига рухсат берилган. Чунки улар эҳтиёж юзасидан Маккага кўп марта кириб-чиқиб туришларига тўғри келади ва доим эҳром билан келиш уларга қийинчилик туғдиради.

Маккадаги кишилар учун ҳажнинг мийқоти Ҳарамдир.ⁱ Умраники эса Ҳилдир.ⁱⁱ

Ҳажга эҳром боғламоқчи бўлган киши ғусл ёки таҳорат қилади. Кейин тоза изорⁱⁱⁱ ва ридо^{iv} кияди, хушбўйлик сепади ва икки ракат намоз ўқийди. Намоздан сўнг ифрод^v ҳаж қилувчи: «Аллоҳим, мен ҳаж қилмоқчиман, уни менга осон қил ва мендан уни қабул эт» деб дуо қилади. Арабчаси «Аллоҳумма инний урийдул ҳажжа фаяссирҳу лий ва тақоббалҳу минний» (”اللهم إني أريد الحج فيسره لي، وتقبله مني“). Сўнгра ҳажни ният қилиб талбия, яъни «Лаббайка»ни айтади. Талбиянинг лафзлари қуйидагича: «Лаббайкаллоҳумма лаббайк, лаббайка лаа шарийка лака лаббайк. Иннал ҳамда ван-неъмата лака

ⁱ . Бугунги кунда Макка шаҳрининг аксарият қисми Ҳарам деб номланган ҳудуд ичида жойлашган.

ⁱⁱ . Ҳил деганда Ҳарам деб белгилаб қўйилган жой ташқарисидаги мийқотгача бўлган ерлар тушунилади.

ⁱⁱⁱ . Киндикдан падини ёпиб турадиган эҳром кийими.

^{iv} . Киндикдан юқорисини тўшиш учун елкадан ташлаб олинадиган эҳром кийими.

^v . Ҳажнинг турларидан бири, бошқа турлари ҳақида кейинроқ маълумот берилади.

вал мулк, лаа шарийка лак» («ليک اللهم ليک. ليک لا شریک») (”لك ليک. إن الحمد والنعمة لك والملك. لا شریک لك”). Талбия сўзларидан бирортасини тушириб қолдирмайди, лекин бошқа сўзлар қўшиш мумкин. Ният қилиб талбия айтгач, эҳромга кирган ҳисобланади.

Эҳромга киргач, аёли билан жинсий яқинлик қилишдан, ёмон сўз айтишдан, гуноҳ қилишдан, тортишишдан, қуруқликдаги ҳайвонни ов қилишдан, ё овчига уни кўрсатишдан, тикилган либос кийишдан, атир сепишдан, тирноқ олишдан, соч олдириш ва соқол қисқартиришдан, юз ва бошни тўсишдан, оёқнинг тўпикдан юқорисини тўсадиган оёқ кийими кийишдан сақланиши лозим.

Эҳромли ҳолда ҳаммомга кириш, чодирга кириб салқинланиш, белга камар ва шунга ўхшаш нарсаларни тақиш мумкин. Ҳар намоздан сўнг пастдан юқорига чиқаётганида ёки юқоридан пастга тушаётганида, ҳожилар гуруҳига дуч келганида, саҳар вақтида ҳамда бир ҳолатдан иккинчи ҳолатга кўчганда, эркаклар бошқаларга халақит бермаслик шарти билан талбия айтишади. Аёлларнинг ўзлари эшитадиган даражада талбия айтишлари кифоя.

Ҳожи Маккага келгач, хушу билан, талбия айтган ҳолда Масжидул Ҳарамга киради. Каъбани кўргач, уч бор такбир «Аллоҳу акбар» ва таҳлил «Ла илаҳа иллаллоҳ» айтади. Аввал такбир ва таҳлил айтган ҳолда, Ҳажарул Асвадга юзланиб, намоздаги каби қўлларини кўтаради ва қўлларини тушириб икки қўлини тошнинг устига қўйиб, қўллари орасидан тошни ўпади, бунинг иложи бўлмаса, тошга бирор нарсани теккизиб, уни ўпади, бунинг ҳам

иложи бўлмаса, икки қўл кафтларини кўтариб у томонга қаратиб такбир, таҳлил, ҳамд ва салавот айтади, сўнг кафтларини ўпади.

Сўнгра агар ҳожи маккалик бўлмаса, Ҳатимⁱ – Каъба ёнидаги ярим доира шаклидаги девор орқасидан Каъба атрофида ўнг елкасини очган ҳолда, ридони ўнг қўлтиғидан ўтказиб, учини чап елкасига ташлаб, етти марта «Қудум» тавофини қилади. Ифрод ҳажини ният қилган ҳожи ушбу тавофни “қудум”, деб ният қилади. Қирон ва таматтуъни ният қилганлар эса “умра тавофи”, деб ният қиладилар. Тавофни Ҳажарул Асваднинг рўпарасидан бошлаш вожиб, бошқа жойдан бошлаш мумкин эмас. Ушбу етти даврлик тавофнинг илк учтасида ҳожи елкаларини ҳаракат қилдирган ҳолда тез-тез юради. Бунини «рамл» дейилади. Қолган тўрт тавофда эса виқор билан секин-аста юради. Аёллар одатдагидек юрадилар.

Ҳар гал Ҳажарул Асвад ёнидан ўтаётганида юқорида айтилган – қўлларни кўтариш, такбир, таҳлил айтиш каби

ⁱ . Ҳатим – Каъбанинг шимолий ва ғарбий бурчак оралиғида ярим ой шаклидаги (умумий узунлиги 21 метр 57 см, баландлиги 1 метр 32 см, эни 1 метр 55 см) бино бўлиб, уни «Ҳатим» деб аталади. Бу жой ҳам Каъбанинг бир қисми ҳисобланади, шунинг учун тавофда ҳам унинг атрофидан айланиб ўтилади. Бу девор билан Каъбанинг ўртасида қолган жой эса «ҳижри Исмоил» деб аталади. Ривоятларга кўра, ҳазрати Ҳожар ва Исмоил (алайҳимассалом)ларнинг қабри шу ерда жойлашган. Бу ерда ҳам намоз ўқиш, дуо қилиш мумкин. Фақат Каъбага юзланган каби бу ерни қибла қилиб намоз ўқилмайди. Манбаларда келтирилишича, аслида Иброҳим (алайҳиссалом) ўғиллари Исмоил (алайҳиссалом) билан бирга Каъбани қурганларида у мана шу ҳатимгача бўлган. Пайғамбаримиз Муҳаммад (соллаллоҳу алайҳи ва саллам) 35 ёшга кирганларида қурайшликлар Каъбани қайта тиклаш жараёнида фақат ҳалол маблағ билан қуришга аҳдлашишади. Лекин ҳалол моллари асл пойдевордан қуришга етмаслиги маълум бўлгач, уни кичикроқ қилиб қайта қуришга келишганлар. Каъбанинг биносидан ташқарида қолган жойини эса паст девор билан ўраб қўйганлар. Мана шу ерни «Ҳижри Исмоил» дейилади.

амалларни бажаради. Ҳар тавофда Каъбанинг «Рукнул Ямоний»ⁱ деган бурчагини имкони бўлса, истилом қилади, яъни ўпади. Имкон тополмаса, унга қўли билан ишора қилади ва қўлини ўпади.

Тавофни Ҳажарул Асвадни силаш ва ўпиш, юқорида айтилганидек, унинг ўрнини босадиган амаллар билан тамомлайди.

Сўнг Иброҳим алайҳиссалом мақоми деган жойда, агар бунинг иложи бўлмаса, Масжиднинг хоҳлаган жойида, ҳар тавофдан кейин вожиб бўладиган икки ракат намозни ўқийди, намоз ўқиш макруҳ бўлган вақтларда ҳам тавоф қилинаверади. Фақат тавофдан кейинги икки ракатни мазкур вақтда ўқиб бўлмайди. Кейин Каъбанинг Ҳажарул Асвад ва эшик оралиғига бориб, икки қўлини қўйиб ўнг юзини босади ҳамда тазарру ва хушу билан дуо қилади. Сўнгра бориб, Замзам сувидан ичади. Сўнгра қайтиб бориб Ҳажарул Асвадни силаб ўпади ёки унинг ўрнини босувчи амалларни қилади. Шундан сўнг саъй қилишни истаса, Сафога кўтарилади. Унинг устида Байтуллоҳга қараб уч бор такбир ва таҳлил, Пайғамбаримизга салавот айтади ва қўлларини кўтариб истаганича дуо қилади.

Сўнг Марва томон юради. Йўлдаги икки яшил чироклар оралиғида тезлаб юради. Марвага чиқиб, Сафода қилган амалларини такрорлайди. Шу тариқа етти марта юради, Сафодан бошлаб Марвада тугатади. Сўнгра эса эҳром кийган ҳолда Маккада қолади ва хоҳлаганича Каъбани рамл қилмай нафл тавоф қилади.

ⁱ . Рукни Ямоний – тавоф йўналиши бўйича ҳисоблаганда, Каъбанинг Ҳажарул Асвадга яқин қолган бурчагидир.

Имом Зулҳижжанинг еттинчи куни пешин намозидан кейин бир хутба қилади. Бу хутбада орада ўтириш йўқ. Унда имом келгуси кунларда адо этиладиган ибодатлар ҳақида таълим бердилар. Кейин тўққизинчи куни Арафотда иккинчи хутбани қилади. Бу хутба худди жуманинг хутбасига ўхшайди. Учинчи хутбани Зулҳижжанинг ўн биринчи куни Минода бўлиб, орасида ўтириш йўқ.

Кейин Зулҳижжанинг саккизинчи куни тонгда Маккадан Минога йўл олади ва Арафа куни бомдод намозини ўқигунча Минода туради.

Зулҳижжанинг тўққизинчи куни Минода бомдод намозини ўқигач, Арафотга чиқади ва Раҳмат тоғига яқин жойда завол – пешин вақтидан ҳайит куни тонг отгунча бўлган вақт ичида бир лаҳза бўлса ҳам туради. Агар ухлаган, ҳушидан кетган, унинг номидан ҳамроҳи ният қилган ёки Арафотлигини билмасдан турса ҳам, жоиз бўлади. Арафотда туриш ҳажнинг асосий фарзидир. Бусиз ҳаж бўлмайди. Арафотнинг “Батни Урана”,¹ деган жойидан бошқа ҳамма жойи туриш жойидир. Арафотда туришга муяссар бўлмаган одам тавоф ва саъй қилиб эҳромдан чиқади ва келаси йиллари қазосини қилади.

Қуёш заволидан сўнг имом жума намозининг хутбаси каби иккита хутба ўқийди. Хутбадан сўнг бир азон, икки такбир билан пешин ва аср намозларини бир вақтда ўқийди. Пешиннинг икки ракат суннати ўқилмайди. Эҳромсиз

¹ . Батни Урана – Урана водийсидаги жой. Урана водийси (وادي عرنة) – Макка водийларидан бири бўлиб, энг машҳуридир. У Арафотнинг ғарб томонида жойлашган. Намира масжиди ёнидан Нўмон водийсига ҳамда Макка жанубидан Ҳарам ҳудудига бирлашиб кетади. Бу жой Маккаи мукаррама ва Арафот чегараси бўлгани сабабли, Пайғамбар алайҳиссалом Арафа куни бу ерда туришни тақиқлаганлар.

ва энг катта имомнинг жамоаси билан ўқимаётган одам пешин ва асрни бир вақтда ўқий олмайди.

Куёш ботгач, барча ҳожилар Муздалифага боришади. Унинг “Водий Мухассар”ⁱдан бошқа ҳамма ери туриш жойидир. Муздалифада шом ва хуфтон намозларини бир азон ва бир такбир билан ўқийдилар ва тунни ўша ерда ўтказадилар. Бирор киши шомни Арафотдами ёки йўлдами ўқиб олган бўлса, Муздалифага келгандан сўнг, тонг отмасдан олдин қайта ўқиши лозим бўлади.

Зулҳижжанинг ўнинчи куни, яъни қурбон ҳайити куни бомдод намозини тонг қоронғусида ўқигач, Муздалифада бир лаҳза бўлса ҳам тўхтаб, такбир, таҳлил ва Пайғамбаримизга салавот айтади ва дуо қилади. Ҳанафий мазҳабига кўра, Муздалифада ҳайит куни фаждан кейин бир лаҳза бўлса ҳам туриш вожибдир. Тонг жуда ёришгач, Минога йўл олади. Беморлар, заифҳол кишилар, ёш болалар Муздалифадан тонг отишидан олдин кетишларига рухсат бор.

Сўнг Жамратул Ақабаⁱⁱ деб номланган жойда етти дона тошчаларни бош ва кўрсаткич бармоқлари билан тутиб, такбир айтган ҳолда бир-бир отади. Биринчи тошчани отиши билан талбия айтишни тўхтатади. Биринчи куни тош отиш вақти ўша куннинг тонгидан бошлаб келаси куннинг тонгигачадир. Лекин ўша куни заволгача отиш

ⁱ . Водий Мухассар (وادي محسر) – Мино ва Муздалифа ўртасида жойлашган водий. Бу икки ҳудуд ўртасидан ўтаётганда тез юриш суннатдир. Фил сурасида хабар берилишича, Маккага юриш қилган Абраҳа қўшинлари йўқ қилинган жой.

ⁱⁱ . Жамратул Ақаба (جمرة العقبة) – Макка билан Мино оралиғидаги ҳожилар шайтонга тош отадиган жой. Ал-Ақаба (араб. العقبة “тоғ йўли, кўтарилиш”) – Макка ва Мино водийси ўртасидаги тепалик, Арафот тоғи ва Мино водийси орасидан ўтувчи йўл яқинида жойлашган.

– суннат. Тош отишга ўзининг қурби етмайдиган ёш болалар, касаллар, кексалар ёки ҳомиладор аёлларнинг ўрнига уларнинг вакиллари тош отиб қўйса ҳам бўлаверади. Агар тош бирор одам ёки нарсага тегиб кетса ҳам, махсус жойга тушса бўлди, ҳисобга ўтади. Лекин кўзланган жойга етмаса, бошқатдан отиш вожиб бўлади.

Бундан сўнг, ифрод ҳаж қилувчи хоҳласа, қурбонлик сўяди ва сочларини қисқартиради ёки тўлиқ олдиради. Сочларни тўлиқ олдириш афзалдир. Юқорида санаб ўтилган амалларни бажаргач, аёли билан жинсий алоқадан ташқари, эҳромда тақиқланган барча ҳаракатлар ҳалол бўлади. Буни биринчи ҳалоллик дейилади.

Сўнг ҳожи шу куни ёки эртасига ёхуд учинчи куни Маккага бориб, Каъбани етти марта тавофи зиёрат қилади. Бунда рамл қилмайди. Бу тавофни ҳайит кунда қилиш афзал. Бу тавофсиз қилинган ҳаж тўлиқ ҳаж бўлмайди. Агар аввал тавофи қудумда Сафо ва Марва ўртасида саъй қилган бўлса, бу гал қилмайди. Зиёрат тавофини Қурбон ҳайитининг учинчи кунидан кейинга қолдириш қаттиқ макруҳ бўлиб, бир жонлиқ сўйиш билан бу хато тўғриланади.

Зиёрат тавофининг ҳамма ёки аксарият қисми бажарилгач¹, сочини қисқартирган ёки тўлиқ олдирган бўлса, аёлига яқинлашиш ҳам мумкин бўлади. Буни иккинчи ёки сўнгги ҳалоллик дейилади.

Зиёрат тавофидан сўнг Минога қайтади ва тунни ўша жойда ўтказади. Зулҳижжанинг ўн биринчи куни завол вақтидан сўнг, дастлаб Хайф Масжиди ёнидаги тош отиш

¹ . Тавофи Ифозанинг тўрт тавофи фарз, учтаси эса вожибдир.

жойи – Жамаротус-Суғродан бошлаб навбати билан ўрта – Жамаротул-Вусто ва Жамаротул Ақабада етти донадан майда тошни ҳар бирида такбир айтиб отади. Жамаротус-Суғро ва Жамаротул-Вустода тош отиб бўлганидан кейин дуо қилади.

Зулҳижжанинг 12-куни ҳам 11-кун амалларини айнан такрорлайди. Агар тўртинчи кунга ҳам қолмоқчи бўлса, унда ҳам худди аввалги икки кундаги каби тош отади. Бордию тўртинчи куннинг тонгигача жўнаб кетса, тош отиш зиммасидан соқит бўлади. Шундай қилиб ҳаж ибодати якунланади.

Эртасига Маккага қайтишда Муҳассоб деган жойда қисқа муддатга бўлса ҳам, қўниб ўтади. Маккага боргач, етти бор видо тавофини қилади. Ушбу тавоф маккалик бўлмаганлар учун вожибдир. Унда рамл ва саъй бўлмайди. Тавофни қилиб бўлганидан сўнг икки ракат намоз ўқийди.

Сўнгра Замзам булоғига келиб, қониб ичади. Кейин Каъба остонасига келиб, эшигини ўпади. Сўнг эшик билан Ҳажарул Асвад орасидаги «Мултазам» деб номланган жойга келиб, кўкрагини ва ўнг юзини Каъбага суради, Каъбапўшни ушлаган ҳолда дуо қилиб, йиғлайди. Ниҳоят, Каъбадан юз ўгирмаган ҳолда, орқаси билан юриб масжиддан чиқади.

Видо тавофини ҳажнинг барча амалларини бажариб бўлиб, Маккаи мукаррамадан чиқишдан олдин адо этилади.

Бирор киши Видо тавофини қилмасдан жўнаб кетган бўлса, модомики, мийқотдан чиқмаган экан, қайтиб ке-

либ мазкур тавофни адо этиш вожибдир. Агар мийқотдан чиққан бўлса, қайтмайди, лекин жонлиқ сўйиши лозим. Ҳайз ёки нифос кўрган аёлга видо тавофини қилиш вожиб бўлмайди. Улар узрли бўлганлари учун видо тавофини қилмай юртларига қайтараверадилар.

Аёллар ҳам худди эркаклардек ҳаж қиладилар. Аммо бошларини очмасдан, фақатгина юзларини очадилар, талбияда овозларини чиқармайдилар. Тавофда елкаларини қимирлатиб, тез юрмайдилар, Сафо ва Марва орасида ҳам оҳиста юрадилар. Сочларини олдирмайдилар, фақат бироз қисқартирадилар. Эҳромда ҳам тикилган кийимларни кийишлари мумкин.

Аёллар тиқилинч бўлса, Ҳажарул Асвадга яқинлашмайдилар. Узоқдан ишора билан саломлашадилар.

Аёл эҳромга кираётганида ҳайзли бўлса, намоз ўқиш эмас, балки эҳром кийиш учун ювинади ва эҳром кияди. Фақат бундай ҳолатда аёл ҳажнинг барча амалларини бажарса-да, Каъбани тавоф қилмайди. Чунки тавофнинг шартларидан бири тавоф қилувчининг тўла пок бўлишидир. Ҳайзи тўхтагунича Маккада туради, тўхтагач, тавоф қилади.

Агар аёл Арафотда бўлганидан ва Зиёрат тавофини бажарганидан сўнг ҳайз кўрса, у ҳажнинг барча фарзларини бажарган ҳисобланади ва уйига қайтади. Видо тавофи қилолмагани учун унга ҳеч нарса лозим бўлмайди.

فصل في القران والتمتع

ҚИРОН ВА ТАМАТТУЪ БЎЛИМИ

Қирон ҳажи таматтуъдан афзалдир. Таматтуъ ҳажи эса ифроддан афзалдир.

Киши икки ракат эҳром учун ўқиган намозидан сўнг ҳаж ва умрани бирданига ният қилса, «Аллоҳумма инни урийдул ҳажжа вал умрата»ни охиригача айтиб ният қилади, унинг бу ҳажи «Қирон» деб номланади.

Қирон ҳажини ният қилган киши маккалик бўлмаслиги керак. Агар Маккада истиқомат қилаётган киши Қирон ҳажи қилмоқчи бўлса, ҳаж мавсумидан аввал бошқа жойга кетиши ва ўша ердан ҳажга келиши лозим.

Қирон ҳаж қиладиган киши Маккага киргач, умра учун етти марта айланиб тавоф қилади. Аввалги уч тавофни елкаларини қимирлатган ҳолда, тез-тез юриб, рамл қилади. Сўнг икки ракат тавоф намози ўқийди. Сўнгра Сафо ва Марва орасида етти марта саъй қилади. Сочларини олдирмайди ва қисқартирмайди. Шу билан умра ниҳоясига етади. Бундан сўнг шу эҳроми билан ҳаж ибодатини бошлайди ва Қудум тавофини адо этиб, Сафо билан Марва орасида саъй қилади. Ҳажнинг қолган амалларини юқорида айтилган тарзда бажаради.

Қирон ҳаж қилаётган киши ҳайитнинг биринчи куни Жамротул Ақабада тош отгач, бир сафарда икки ибодатни, ҳаж ва умрани адо этишга муваффақ қилгани учун

Аллоҳ таолога шукрона ниятида битта қўй ёки қора мол ёки туяни бир ўзи ёхуд етти киши биргалашиб сўяди ва бу гўштдан ўзи ҳам ейди, ундан фақирларга садақа қилади. Агар жонлиқ сўйишга ожиз бўлса, уч кун Қурбон ҳайитидан аввал ва ҳаж амаллари тугагач, истаган ерида етти кун рўза тутиб беради. Ҳаммаси бўлиб ўн кун рўза тутати. Агар уч кунлик рўзани тута олмай ўтказиб юборса, қурбонлик қилиш вожиб бўлади.

Киши ҳаж ойларида умра учун эҳромга кириб уни адо этгач, ҳаж учун яна қайта эҳромга кирса, унинг бу ҳажи «Таматтуъ» деб номланади.

Таматтуъ ҳажини ният қилган киши маккалик ва у ерда яшовчилардан бўлмаслиги керак.

Таматтуъ ҳажини ният қилмоқчи бўлган одам аввал умра учун мийқотда эҳромга киради ва икки ракат намоздан кейин «Аллоҳумма инни уридул умрата фаяссирҳа лий ва тақоббалҳа минни» деб ният қилади ва талбия айтади.

Маккага борганида умра учун Каъбани тавоф қилади, Сафо ва Марва орасида саъй қилади, соч олдиради ёки қисқартиради. Шундан сўнг умра эҳромидан чиқади. Зулҳижжанинг саккизинчи, тарвия куни Ҳарами Шарифда ҳаж учун эҳромга киради ва ҳаж амалларини айтиб ўтилган тартибда адо қилади. Тавофи қудумдан бошлайди, агар унда саъй қилса, ифоза тавофида саъй қилмайди.

Қурбон ҳайити куни шайтонга тош отганидан сўнг икки ибодатни, ҳаж ва умрани бажаришга мушарраф қилгани учун Аллоҳга шукр нияти билан битта қўй ёки катта бош ҳайвонни етти киши биргалашиб сўяди. Ундан ўзи

ейди ва камбағалларга тарқатади. Бунга қурби етмаса, ҳайитдан олдин уч кун ва ҳаж амалларидан сўнг етти кун, жами ўн кун рўза тутати.

Маккаликлар, Макка ва мийқот орасидаги ҳудудда яшовчилар фақатгина Ифрод ҳажи қиладилар.

فصل في الجنایات

ҲАЖ ВА УМРА БОБИДАГИ ЖИНОЯТ

“Ҳаж ва умра бобидаги жиноят” деб эҳром ва ҳарам ман қилган ишларни қилишга айтилади. Жиноятлар икки хил бўлади:

1. Эҳромга боғлиқ жиноятлар. Булар ҳаж ва умрада эҳромга кирган кишиларга хос.

2. Ҳарамга боғлиқ жиноятлар. Булар ҳарам ҳудудида бўлган кишиларга хос.

3. Эҳромга боғлиқ жиноятлар ўз навбатида қуйидагича бўлинади:

4. Туя ёки мол сўйишни вожиб қиладиган жиноятлар.

5. Қўй сўйишни вожиб қиладиган жиноятлар.

6. Садақани вожиб қилувчи жиноятлар.

7. Қўй сўйишни вожиб қиладиган жиноятларга қуйидагилар киради:

8. Ҳаж асносида тўлиқ бир аъзосига хушбўйлик суриш.

9. Бошига хина қўйиш, зайтун ёғи ёки ҳар хил ёғлар билан сочини ёғлаш.

10. Бир кун ёки бир кеча давомида тикилган либос

кийиб юриши. Бунда тикилган кийимни доимий ҳолатдаги каби кийиш тушунилади.

11. Бошни тўлиқ бир кун ёки бир кеча ёпиб юриш.

12. Сочнинг тўртдан бир қисмини ёки тўлиқ бир аъзо-сидаги тукни олиш.

13. Бир қўл ёки бир оёғининг тирноғини ёхуд ҳаммасини бир ўтиришда олиш.

14. Таҳоратсиз ҳолда фарз тавофни қилиш ёки фарздан бошқа тавофни ғусл вожиб бўлган ҳолатда қилиш.

15. Ҳажнинг вожибларидан бирини ёки унинг аксарият қисмини бажармаслик.

16. Бир амални бошқасидан олдинга ўтказиб юбориш.

17. Фарз бўлган тавофни қурбонлик кунларидан кечга суриш ёки унинг озроқ қисмини бажармаслик. Бордию унинг кўпини бажармаган бўлса, янгидан тавоф қилмагунича эҳромлик ҳолатида деб ҳисобланади. Агар фарз тавофни ғусл вожиб бўлатуриб қилса, туя ёки мол сўйиш вожиб бўлади.

18. Тавоф пайтида авратнинг тўртдан бири очилиб қолса-ю, қайта тавоф қилмай Маккадан чиқса.

19. Сочни олдириб бўлиб, тавофи ифозадан аввал аёлига яқинлик қилиб қўйса.

Юқорида зикр қилинган жиноятларни айтилган миқдордан камроқ қилса, масалан, тикилган кийимни бир кундан камроқ кийса, фарз бўлмаган тавофни таҳоратсиз қилса, вожиб амалларнинг озроқ қисмини бажармаса, масалан, еттита тошни ўрнига бешта отса, бошқа кишининг сочи, мўйлаби, тирноғини олса, бунда сочи, мўйлаби ёки тирноғи олинган киши эҳромдами ёки йўқми – барибир,

икки кило буғдой ёки унинг пулини бир камбағалга садақа қилиши вожиб бўлади.

Агар узр сабабли тўлиқ бир аъзосига хушбўйлик суртса ёки сочини олдирса, Ҳарам деб белгилаб қўйилган ҳудудда бир қўй сўяди ёки олти мискинга 12 кг буғдойни ёки пулини тенг бўлиб беради ёхуд уч кун рўза тутади.

Шунингдек, эҳромли ҳолида қилиши ҳаром бўлган бошқа ишларни узрли сабаб туфайли қилса, мазкур уч ишнинг бирортасини қилишда ихтиёрлидир.

Эҳромли киши Арафотда туришдан олдин жинсий яқинлик қилиб қўйса, ҳажи бузилади. Лекин у ҳажини давом эттиради. Лекин қилган айби учун қўй сўяди ва бу ҳажининг қазосини келгуси йиллари қилади.

Агар Арафотда туришдан кейин жинсий яқинлик қилиб қўйса, туя ёки мол сўяди. Сочини олдиргандан сўнг жинсий яқинлик қилса, бир қўй сўйиши вожиб.

Эҳромдаги киши қуруқликдаги овладиган ҳайвонни ўлдирса ёки уни ўлдириш учун бошқа кишига йўл кўрсатса, ўлдирган ҳайвоннинг ҳақини тўлаб беради. Бунинг учун ҳайвон ўлдирилган жойда ёки унга яқинроқ бўлган ерда ишонарли икки киши томонидан ушбу ҳайвоннинг тириклик пайтидаги нархи баҳоланади.

Агар айтилган нархга етса, қурбонлик сотиб олиб Маккада сўйиш ва камбағалларга тарқатиш ёки овқат сотиб олиб садақа қилиш ёхуд ҳар бир камбағалнинг овқати ўрнига бир кун рўза тутиш мумкин. Эҳромдаги киши овладиган ҳайвонга зарар етказса, етказган зарарини тўлаши вожибдир. Зарарни аниқлаш учун ҳайвоннинг

олдинги пайтидаги нархидан зарар етказилган кейинги нархи айириб ташланади.

Етказилган зарар туфайли ҳайвон ўзини ҳимоя қила олмайдиган ҳолга келса, масалан, йиртқичдан қоча олмаса, унинг зарардан олдинги нархи тўлиқ тўланади. Агар бирор қушнинг тухумини синдириб қўйса, бутун қушнинг нарҳини тўлайди.

Шунингдек, эҳромда бўлмаган одам Ҳарам ҳудудидаги овладиган ҳайвонни сўйса ёки сутини соғиб олса, ҳайвоннинг бутун баҳосини ёки сутнинг баҳосини тўлаб беради.

Хоҳ эҳромли, хоҳ эҳромда бўлмаган одам Ҳарам ичидаги ўт-ўланни ёки дарахтни кесса, юқоридаги каби баҳоси аниқланади ва тўлаб беради. Кесилган нарсалар кесувчининг ўз мулки бўлса ёки ўзи униб чиқмаган ёхуд қуриб қолган бўлса тўлаб берилмайди.

Ҳарам ҳудудидаги ўт-ўланларда ҳайвонлар ўтлатилмайди ва ундаги изхир номли ўсимликдан бошқаси кесилмайди. Битни ёки чигирткани ўлдиргани учун фитр садақасидан кам миқдордаги истаган садақасини беради. Ола қарға, калхат, чаён, илон, сичқон, қопағон ит, чивин, бурга, кана, тошбақа ва ҳужум қилган йиртқичларни ўлдирган одам ҳеч нарса тўламайди.

Эҳромдаги киши уй ҳайвонларини сўйиши, эҳромда бўлмаган кишининг овлаган ва сўйган ҳайвон гўштидан ейиши мумкин. Бунда эҳромда бўлмаган одам ҳалиги ҳайвонни эҳромли кишининг ёрдами ёки буйруғисиз овлаган бўлиши шарт.

Ҳарам ҳудудига овладиган ҳайвонни олиб кир-

ган одам уни қўйиб юбориши вожибдир. Агар уни сотиб юборса, ҳайвонни қайтариб олиши ва пулини харидорга қайтиб бериши керак. Бордию ҳайвонни қайтариб олиш имкони бўлмаса, масалан, ҳайвон сўйиб юборилган бўлса, юқорида айтилган тартибда тўлаб беради.

Эҳромга киришидан олдин ўзи билан ов ҳайвонини Ҳарамга кирганидан кейин қўйиб юбориши лозим бўлмайди. Чунки у эҳромга киришидан олдин овлангандир. Ким эҳромдаги кишининг қўлидаги овини қўйиб юборса, агар эгаси уни эҳромга киришидан аввал овлаган бўлса, тўлаб беради.

Агар бир эҳромдаги киши бошқа бир эҳромдаги кишининг овини ўлдирса, бири овлагани учун, иккинчиси ўлдиргани учун жазо ўтайди. Овлаган ўлдиргандан тўлаиб олади. Ифрод ҳаж қилувчи жазо сифатида битта жонлиқ сўйиши вожиб бўлган ўринларда қирон ҳаж қилаётган одам иккита жонлиқ сўяди. Фақат мийқотдан эҳромсиз ўтганда битта жонлиқ сўяди. Чунки мийқотдан ўтаётганда ҳаж ва умрага битта эҳром боғлаш лозим бўлгани учун, бериладиган жазо ҳам битта бўлади. Бир ов ҳайвонини икки эҳромли одам ўлдирса, ҳар бири алоҳида тўлаб беради. Агар Ҳарам ҳудудидаги ов ҳайвонини икки эҳромсиз киши ўлдирса, иккаласи биргаликда тўлайди.

Эҳромдаги одамнинг овланган ҳайвонни сотиши ёки сотиб олиши ҳаромдир. Агар у ов ҳайвонини сўйса, унинг гўшtidан ейиш ўзига ҳам, бошқаларга ҳам ҳаром бўлади. Бордию ўзи шу гўштдан ноиложликдан еса, еган миқдорининг баҳосини тўлаб беради. Шу гўштдан еган бошқа эҳромли кишилар эса тавба қилишлари керак.

کتاب النکاح

НИКОҲ КИТОБИ

Никоҳ (نکاح) луғатда “қўшилиш”, “яқинлик” маъноларини англатади. Шариатда эса у “эр кишининг никоҳида шаръан монелик бўлмаган аёл кишидан ҳузур олишини ҳалол қилишдир”.

Никоҳ битими бир томоннинг ижоби ва иккинчи томоннинг қабул қилиши билан ҳосил бўлади. Бу нарсa никоҳнинг асоси ҳисобланади ва бу асосни мустаҳкамлаб турувчи шартлар ҳам мавжуддир. Бу шартлар кейинроқ тилга олинади. Ижоб ва қабул сўзлари «хотинликка қабул қилдим», «ўзимни бағишладим» каби ўтган замон феъли ёки «қизингни менга бер» ва «уни никоҳладим» каби буйруқ ва ўтган замон феъли билан ифода этилади. Бир тараф никоҳга истагини билдирганда, иккинчи тараф қабул қилганини билдирса ҳам бўлаверади. Араб бўлмаган халқлар ижоб ва қабулни ўз тилларида ифодалашлари мумкин.

Никоҳ битими никоҳланиш, жуфтланиш ва бирор нарсани нақд мулк қилиб беришни ифодаловчи сўзлар билан амалга ошади. Бунга хотиннинг: «Мен ўзимни сизга ҳадя қилдим» деганида эрнинг «Қабул қилдим» дейишини мисол келтириш мумкин.

Келин-куёв бир-бирларининг ижоб ва қабул ҳақидаги сўзларини эшитмоқлари шарт. Шунингдек, озод, ақлли, балоғатга етган икки эркак ёки бир эркак ва икки аёлдан

иборат гувоҳлар келин-куёвнинг ижоб ва қабул ҳақидаги сўзларини бир пайтда эшитишлари шарт.

Никоҳ ақди фосиқ (шариатга хилоф иш қилиб юрадиган) одамнинг гувоҳлиги билан ҳам боғланади. Аммо даъво вақтида унинг гувоҳлиги қабул қилинмайди.

Шунингдек, никоҳ ақди икки тарафнинг ўғиллари ёки бирортасининг икки ўғли гувоҳлиги билан ҳам боғланади. Аммо бу гувоҳлар ҳам даъво вақтида яқинларининг фойдасига гувоҳлиги қабул қилинмайди.

Шунингдек, мусулмон одам зиммийⁱ аёлни икки зиммий гувоҳлигида никоҳлаб олиши мумкин. Бироқ кейинчалик мазкур эр-хотин ораларида низо чиқиб, ишлари маҳкамада кўриладиган бўлса, зиммийларнинг мусулмон одам зиёнига берган гувоҳликлари қабул қилинмайди.

Агар узоқ йўлдан етиб кела олмаслигидан қўрқиб ёки бетоблиги туфайли никоҳ ишига бировни вакил қилиб қўйган куёв ёки келиннинг ўзи никоҳ ақди вақтида қатнашаётган бўлса, вакил бу ақди никоҳда гувоҳга айланиб қолади. Шунингдек, балоғатга етган валийсиⁱⁱ турмушга узатаётган қизнинг ўзи никоҳ ўқиш пайтида мавжуд бўлса, валий ҳам никоҳда гувоҳ сифатида иштирок этаверади. Аммо қиз балоғатга етмаган бўлса, валий тўлиғича унинг номидан иш юритгани сабабли, гувоҳ бўлиб қатнаша олмайди. Чунки бир киши ҳам иш юритувчи, ҳам гувоҳ бўла олмайди.

Ҳар бир эркакка бир неча тоифа аёлларнинг никоҳи ҳаром қилинган, яъни уларга уйланиш мумкин эмас. Улар

ⁱ . Зиммий – мусулмонлар юртида жия тўлаб яшаётган ғайридин.

ⁱⁱ . Валий – қизнинг никоҳ ишларини бошқарадиган ота, ака, амаки кабилар.

қуйидагилардир: 1) Онаси ва момолари: отасининг онаси ва онасининг онаси қанча юқорилаб кетсалар ҳам; 2) қизи ва фарзандларининг қизлари, яъни қиз набиралари қанча пастлаб кетсалар ҳам; 3) ота ва онасидан тарқалганлар: опа-сингиллари; 4) бобо ва момоларининг қизлари: амма ва холалари; 5) хотинининг онаси, бу ҳолатда шу хотини билан жинсий яқинликда бўлганми ёки йўқми аҳамиятсиздир; 6) жинсий яқинлик қилган хотинининг қизи, яъни ўғай қизи. Агар бир хотинни никоҳига олган, аммо унга яқинлик қилмаган бўлса, ундан ажрашгач, шу аёлнинг бошқа эридан бўлган қизига уйланса бўлаверади; 7) отасининг ва ўғлининг хотини.

Эмиш туфайли ҳам юқорида санаб ўтилган аёллар никоҳи ҳаром бўлади, яъни эмизгани сабабли она бўлиб қолган аёлни, унинг болаларини, онасини ва юқорида бошқа санаб ўтилганларни никоҳлаб олиш ҳаромдир.

Шунингдек, ўзи билан зино қилган аёлнинг, шаҳват билан ушлаган аёлининг ҳамда шаҳват билан шу эркакни ушлаган аёлнинг ва авратига шаҳват билан назар солинган аёлининг қизлари ва оналарининг никоҳи ҳаромдир.

Эр ўз никоҳидаги хотини устига унинг синглиси, аммаси ва холаси кабиларни никоҳлаб ололмайди. Чунки шаръий қоидага биноан бу икки аёлдан бирини (масалан, никоҳда турган хотин ва унинг синглиси) эркак киши деб фараз қиладиган бўлсак, уларнинг турмуш қуришлари мумкин эмас. Чунки эркакнинг ўз синглисига ёки опасига уйланиши ҳаром қилинган. Шунингдек, аёл талоқ иддасида ўтирган бўлса, эр идда муддати тугамагунича унинг синглиси, аммаси кабиларни ўз никоҳига оломай-

ди. Эътибор бериб қаралса, бундай никоҳлар қариндош хотинлар орасидаги муносабатларни бузиши учун ҳам ҳаром қилинган.

Агар юқорида зикр қилинган қариндош аёллардан (опа-сингил, амма ва хола) бири бирор эркакнинг чўриси бўлса-ю, унга чўрилиги туфайли жинсий яқинлик қилган бўлса, шу чўрининг юқорида айтилган сифатдаги яқин аёл қариндоши билан чўри сифатида ҳам, никоҳидаги хотини сифатида ҳам жинсий яқинлик қилиши ҳаром бўлади, бироқ никоҳ битимини тузиш мумкин. Чунки никоҳ битими жинсий алоқасиз ҳам бўлаверадиган нарса. Эркак иккинчи аёл билан никоҳ битими тузгач, биринчи ёки иккинчи аёлдан бирини озод бўлса, талоқ, чўри бўлса, озод қилиб юбормагунича иккаласи билан ҳам жинсий яқинлик қила олмайди.

Китобия аёлларга, яъни масиҳий ёки яҳудий динига эътиқод қилувчи аёлга, гарчи чўри бўлса ҳам, шунингдек, эркак озод аёлга уйланишга қодир бўлса ҳам, чўрига уйланиши дуруст бўлади. Манбаларда келтирилишича, ҳур аёлнинг устига чўрига уйланиши мумкин эмас, аввал чўрига уйланиб, кейин ҳурга уйланса, жоиз.

Шунингдек, ҳаж ёки умра учун эҳром боғлаган эркак ва аёлнинг никоҳ битимини тузишлари;

Туққунча яқинлик қилмай туриш шарти билан зинодан ҳомила орттирган аёлни никоҳлаб олиш;

Никоҳи ҳаром бўлган аёлга қўшиб никоҳ қилинган аёлнинг никоҳи мумкин. Масалан, бир эрга бир йўла икки аёл никоҳлаб берилса, аммо бу хотинларнинг бири уйланиш ҳаром бўлган аёллардан бўлса, уйланиш ҳаром

бўлмагани билан никоҳ боғланади ва иккаласига аталган маҳрнинг ҳаммаси мана шу аёлга берилади.

Аммо ўз чўрисини никоҳлаб олиш (хожа чўридан шундоқ ҳам хотин ўрнида фойдаланиши мумкин бўлгани учун);

қулнинг ўз хожаси бўлмиш аёлга уйланиши (қул ўз эгаси бўлган аёлдан эр хотинидан талаб қилиши мумкин бўлган нарсаларни талаб қила олмагани учун);

китобия бўлмаган кофира аёлга уйланиш;

озод эр тўртинчи хотинини талоқ қилгач, хотинининг иддаси тугамасдан олдин бошқа аёлни никоҳлаб олиши;

қулнинг эса иккинчи хотини иддасида учинчи хотинни никоҳлаб олиши;

озод хотин устига чўрини никоҳлаб олиш;

ҳомиласининг отаси аниқ бўлган ҳомиладорни туққунча никоҳлаб олиш;

маълум нарх ва маълум муддатга келишиб никоҳ қуриш, яъни вақтинчалик никоҳ мумкин эмас.

فصل في الأولياء والأكفاء

ВАЛИЙЛИК ВА ТЕНГЛИК БЎЛИМИ

Ақлли, озод, балоғатга етган аёлнинг валий¹ розилигисиз ҳам ўз тенги бўлмаган эркак билан тузган никоҳи шаръий кучга эга бўлаверади. Бироқ мазкур ҳолатда валийнинг эътироз билдириши, яъни қозига арз қилиб никоҳни бўзиш ҳақи сақланиб қолади. Имоми Аъзам раҳматуллоҳи алайҳдан, аёл ўз тенги бўлмаган эркакка валийнинг рухсатисиз тегса, бундай никоҳнинг ботиллиги – ҳеч қандай шаръий кучга эга эмаслиги ҳақида ривоят бор.

Валий балоғатга етган аёлни, гарчи у бокира бўлса ҳам, мажбурламайди. Бокира қизнинг розилик сўралганда ёки эрга тегиш ҳақидаги хабарни эшитганда жим туриши, кулиши ва овоз чиқармасдан йиғлаши розилик аломатидир. Овоз чиқариб йиғлаши эса норозилик аломатидир. Бунда куёвнинг номи айтилиши шарт, маҳрнинг қанчалигини айтиш шарт эмас.

Узоқроқ валий, масалан, бобо ёки амаки бокира қизнинг турмуш қуришга розилигини сўраганда, у ўз розилигини жувон аёл сингари сўз билан билдириши керак. Қизлиги зино ёки жинсий яқинликдан бошқа сабаб билан кетганларнинг розилиги ҳам бокира қизники кабидир. Бунга сакраш ёки йиқилиш сабабли қизлик кетишини мисол қилиш мумкин.

Валий кичик ёшли ўғил ёки қиз болани никоҳлаб

¹ . Валий – аёлни эрга бериш ҳақида эга бўлган ота, бобо, ака ва амаки каби ишбошилардир.

қўйиши мумкин. Мазкур ҳолатда ота ёки бобо валийлик қилган бўлса, улар валийлиги остида никоҳланган ўғил ёки қиз балоғатга етгач, бу никоҳни бузиш ҳуқуқига эга бўлмайдилар. Аммо уларни ота ёки бободан бошқа валийлар никоҳлаган бўлсалар, балоғатга етгач ёки балоғатга етиб никоҳдаликларини билганларидан сўнг қозига арз қилиб никоҳни бекор қилиш ҳуқуқига эга бўладилар. Мазкур ҳолатда, яъни балоғатга етган пайтда ёки балоғатдан сўнг никоҳланганлигини билган жойда дарҳол никоҳни бекор қилиш ҳақида сўз очмаса, бокира қизнинг никоҳни бузиш ҳуқуқи бекор бўлади. Бундай пайтда ҳам қизнинг сукут сақлаши розилик аломати деб ҳисобланади. Ўзининг никоҳни бекор қилиш ҳуқуқига эгалиги ва унинг пайтини билмаслик узр ҳисобланмайди.

Никоҳдаги чўри аёл озод қилинган, шу никоҳга рози эканини дарҳол билдириши шарт эмас. Балки эри билан қолиш ёки қолмаслик ҳақидаги ихтиёри шу масала муҳокама қилинаётган мажлисининг охиригача давом этаверади.

Ўғил боланинг ва жувоннинг никоҳни бекор қилиш ҳуқуқлари очиқ-ойдин розиликсиз ёки унга далолат қиладиган нарсасиз (қучоқлаш, ўпиш каби), шунингдек, мана шу масала кўрилаётган мажлисдан туриб кетишлари билан бекор бўлмайди.

Отаси ёки бобоси томонидан кичиклигида никоҳлаб қўйилган шахслар балоғатга етганларида никоҳни бекор қилмоқчи бўлсалар, қозига мурожаат қилишлари шарт. Озод қилинган чўри учун эса шарт эмас.

Валий деганда озод, ақли ва балоғатга етган бўлиш

шарти билан «асаба»лар, яъни ўғиллар, оталар, ака-укалар ва амакилар каби яқин эркак қариндошлар тушунилади. Мусулмон йигит ёки қизга валий бўладиган шахс ҳам мусулмон бўлиши шарт. Агар асабалардан валий топилмаса, у ҳолда она валий бўлади. Она мавжуд бўлмаган ҳолатда она томонидан бўлган қариндошлар қизга яқинликларига қараб валий бўладилар. Агар улар ҳам бўлмасалар, ўзаро дўстлик аҳду паймони бор киши валий бўлади. У ҳам бўлмаса, валий бўлишга ҳуқуқ берилган қози бўлади.

Яқинроқ валий узоқда бўлсаю (баъзилар сафар муддатича узоқликда бўлса дейдилар), келиннинг тенги бўлган куёв кутишни истамаса, узоқроқ валий ҳам никоҳлайверади.

Никоҳда келин ва куёв орасидаги олти турдаги тенглик эътиборга олингани маъқул. Бу ҳолатда тақво – Аллоҳ таолодан қўрқиш асосий мезон эканини ёддан чиқармаслик шарт. Биринчиси: насабда тенглик керак. Қурайш насабидан бўлганлар бир-бирларига тенг, бошқа араблар эса бир-бирларига тенгдирлар. Иккинчиси, ажамларда, яъни араб бўлмаганларда эса насаб эмас, балки мусулмонлик жиҳатдан тенглик керак. Масалан, уч ёки ундан ортиқ ота-боболари мусулмон бўлган кишига отаси ва бобоси мусулмон бўлган киши тенг ҳисобланади. Бироқ отасигина мусулмон бўлган одам, икки ва ундан ортиқ ота-бобоси Исломда бўлган одамга тенг бўлолмайди. Ўзигина мусулмонликни қабул қилган киши бир ёки ундан ортиқ ота-бобоси Исломда бўлган одамга тенг бўлолмайди. Учинчиси, келин-куёв озодлик, яъни ўзи ёки авлодлари қул бўлган-бўлмагани масаласида тенг бўлишлари керак.

Бу масала ҳам иккинчи турда тилга олинган мусулмонлик масаласидек ҳал этилади. Тўртинчиси, диёнатдаги, яъни диндорлик жиҳатидан тенглик. Масалан, фосиқ йигит солиҳ ва тақволи кишининг қизига тенг бўлолмайди. Бешинчиси, бойликдаги тенглик. Маҳрнинг дастлабки (кўпинча маҳр иккига бўлиб берилади ва аввал берилгани дастлабки қисм ҳисобланади. Иккинчи қисми эса кейинроқ берилаверади) қисмини ва аёлнинг нафақасини бера олмайдиган йигит камбағал қизнинг ҳам тенги эмас. Маҳрнинг дастлабки қисмини ва нафақани бера оладиган йигит эса бой қизга тенг бўла олади. Олтинчиси, касб-ҳунардаги тенглик. Масалан, тўқувчи, қон олувчи, фаррош ёки тери ошловчилар атир-упа сотувчи, газлама сотувчи кабилар тенги эмас.

Агар аёл валийнинг рухсатисиз ўзига муносиб маҳрдан озга никоҳланган бўлса, валийнинг маҳрни тугал қилиш ёки ажралишни талаб қилиб, эътироз билдиришга ҳақи бор.

Бировни унинг рухсатисиз бошқа кишига никоҳлаб қўйган одамнинг (бундай одамни фузулий дейилади. Бундай одам ўзи никоҳламоқчи бўлган кишининг валийси ёки вакили бўлмаслиги керак. Акс ҳолда фузулий ҳисобланмайди) қилган никоҳи никоҳ қилинган одамнинг рухсатига боғлиқ. Агар у рози бўлса, никоҳ амалга ошган, рози бўлмаса, амалга ошмаган ҳисобланади.

Фузулий бўлмаган никоҳлантирувчи киши ҳар икки тарафдан, яъни келин ва куёв тарафидан валий бўлиб, никоҳни амалга ошира олади. Масалан, бобо бир пайтнинг ўзида бир ўғлининг қизи ва бошқа ўғлининг ўғлига валий

бўлиб, никоҳга бош-қош бўла олади. Шунингдек, бир одам икки томоннинг ҳам вакили бўлиб ёки бир тарафдан вакил, бошқа тарафдан валий бўлиб, никоҳ ишида қатнаша олади.

فصل في المهر وأحكامه

МАҲР ВА ҲУКМЛАРИ БЎЛИМИ

Маҳр турмуш қуриш сабабли эрнинг хотинга бериши керак бўлган молидир. Маҳрнинг энг ками ўн дирҳамдир. Бу нисобга етган молнинг йигирмадан бирига тенг. Куёв тараф ўн дирҳам ёки бу қийматдан оз миқдордаги нарсани маҳр деб айтса ҳам, барибир ўн дирҳам ёки унинг қийматидаги нарсани бериши лозим.

Агар ўн дирҳамдан ортиқ мол маҳр деб белгилангач, келин-куёвлардан бири вафот этиб қолса ёки саҳиҳ хилват юз берса, белгиланган маҳрнинг ҳаммасини бериш вожибдир. “Саҳиҳ хилват” деганда эру хотиннинг бир жойда қолиб, жинсий яқинлик қилишларига ҳиссий (турли касалликлар каби), шаръий (рўзадорлик каби) ёки табиий (ҳайз-нифос каби) тўсқинликлар бўлмаслиги тушунилади. Бироқ эркак жинсий аъзосининг кесилган бўлиши, жинсий заифлик ва бичилганлик саҳиҳ хилватга монелик қила олмайди. Бундай ҳолатларда келин-куёв ёлғиз қолсалар, саҳиҳ хилват юз берган деб ҳисобланаверади.

Маҳр ўн дирҳамдан ортиқ қилиб белгиланган-у, бироқ саҳиҳ хилватдан илгари талоқ тушган ҳолатда, белгиланган маҳрнинг ярмини бериш вожибдир.

Маҳр белгиланмай туриб, талоқ саҳиҳ хилватдан илгари содир бўлса, мутъаⁱ бериш, кейин содир бўлса, маҳри мислⁱⁱ бериш вожибдир.

Маҳрни тилга олмай ёки маҳр бермаслик шарт билан ёхуд шариатда нопок деб ҳисобланадиган ароқ, чўчқа каби нарсалар ва жинси номаълум нарсалар эвазига, мисол учун куёв келинга “Маҳрингга кийим ёки тақинчоқлар бераман” деса-ю, қанақа кийим ёки қандай тақинчоқлигини айтмасдан никоҳланса, дуруст бўлаверади. Бироқ шу ҳолатда юқорида айтилгандек куёв ёки келин вафот этиб қолса ёхуд саҳиҳ хилват содир бўлса, аёлга муносиб маҳр (маҳри мисл) берилади. Аммо саҳиҳ хилватдан аввал талоқ юз берса, юқорида айтилганидек, мутъа берилади. Агар сифати номаълум нарса эвазига никоҳланса, мисол учун «Маҳрга от бераман» десаю унинг қанақа отлигини айтмаса, келинга ўртача отнинг ўзини ёки қиймати берилади.

Агар маҳр учун қул эрнинг хизмат қилиб бериши аталган бўлса, қул эр ўша хизматни қилиб бериши вожибдир.

Агар куёв маҳрга «Анави қулни ёки манави қулни бераман» деб аниқ бир қулни кўрсатмаса ва келинга муносиб бўлган маҳр, яъни маҳри мисл иккала қул баҳоси орасида бўлса, келинга ўша маҳри мисл берилади. Агар маҳри мисл арзон қулдан ҳам арзонроқ бўлса, келинга арзон қул берилади. Агар маҳри мислнинг баҳоси қиммат қулдан баланд бўлса, баҳоси қиммат қул берилади. Бу ҳолатда саҳиҳ хилватдан олдин талоқ юз берса, келинга арзон қул

ⁱ . Кўйлак-иштон, рўмол каби ҳадя.

ⁱⁱ . Шу аёлга муносиб бўлган маҳр.

баҳосининг ярми берилади. Бу масалага, яъни «Анави ёки манави қулни бераман» дейишга, «Анави ёки манави ма-шинани бераман» деган масалани қиёслаш мумкин.

Агар куёв келинни ўз юртидан чиқармаслик шарти билан минг танга (сўм, доллар) маҳрга никоҳлаб олса ёки юртидан олиб кетса, икки минг танга, олиб кетмаса, минг танга маҳр бериш шарти билан никоҳлаб олса, сўнгра эр сўзида турса, хотинга минг танга бериши вожиб. Аммо сўзида турмаса, хотинга маҳри мисл берилади. Аммо берилган маҳри мисл икки минг тангадан ошмаслиги ва минг тангадан кам бўлмаслиги шарт.

Агар куёв келинни «Манави икки қулни бераман» деб никоҳлаб олган бўлса-ю, қуллардан бири аслида озод инсон чиқиб қолса, келинга уларнинг ҳақиқатда қул бўлгани берилади. Бироқ берилаётган қулнинг баҳоси ўн дирҳамдан оз бўлса, ками қўшиб берилади.

Куёв никоҳдан олдин қизнинг бокира бўлишини шарт қилиб, юз танга маҳр беришни айтган бўлса-ю, сўнгра келин жувон чиқиб қолса ҳам, маҳрнинг ҳаммасини бериш керак.

Фосид никоҳда¹ келин-куёв жинсий яқинликка улгурмаган бўлсалар, келинга бирор нарса берилиши вожиб эмас. Агар ўртада яқинлик бўлган бўлса, келинга никоҳ пайтида тилга олинган маҳр миқдоридан кўп бўлмаган маҳри мисл берилади ва яқинлик қилинган кундан бошлаб олти ойдан кам бўлмаган ҳамда икки йилдан ортиқ бўлмаган муддатда бола туғилса, куёв чақалоқнинг отаси ҳисобланади.

¹ . Фосид никоҳ – шариат қўйган талабларга тескари бўлган никоҳ, масалан, гувоҳларсиз уйланиш, опа-сингилга бирданига уйланиш каби.

Маҳри мисл – келин бўлаётган қизнинг ота уруғлари ичида шу қизга ёшда, ҳуснда, бойликда, ақлда, диёнатда, маълум бир шаҳарда туришда, замондошликда, бокиралик ёки жувонликда ўхшаш бўлган қизларнинг олган маҳрлари миқдоридир. Агар отасининг қариндошлари орасида ўхшаши топилмаса, она тарафдан эмас, балки бегоналардан изланади ва топилади. Онанинг отага қариндош бўлган ҳолати эса бундан мустасно.

Қизнинг валийси қизнинг маҳрига хоҳ у балоғатга етган ёки етмаган бўлсин, кафил бўлиши мумкин.

Никоҳ пайтида маҳрнинг қанчаси олдин (муъажжал) ва қанчаси кейин (муаххар) берилишига келишилган бўлса, ўша келишувга қараб иш юритилади. Агар бундай келишувга розилик бўлмаса, урф-одатдан келиб чиқиб иш юритиш вожиб бўлади.

Маҳрнинг олдинги (муъажжал) қисмини олишдан аввал, гарчи бошида ўз розилиги билан жинсий яқинлик қилган бўлса-да, келинни жинсий яқинлик қилмасликка, куёв билан бирга сафарга чиқмасликка ҳақи бор.

Бу ҳолатда келиннинг нафақаси куёвдан соқит бўлмайди, аммо келин куёвнинг рухсатисиз сафар қилишга ва зарурат туфайли уйдан чиқишга ҳақли бўлади. Маҳрнинг олдинги (муъажжал) қисмини олгач эса, эр уни бир шаҳардан иккинчи бир шаҳарга кўчириб олиб кетишга ҳақли бўлади.

Маҳрнинг олдинги қисмини бермаган куёв келинга бирор нарса юборса-ю, сўнгра келин: «Буни мен ҳадя деб қабул қилдим» деса, куёв эса: «Мен буни маҳр деб юборганман ёки берганман» деб даъволашиб қолсалар,

куёвнинг сўзи эътиборга олинади. Бироқ юборилган ёки берилган нарса тез айнийдиган озиқ-овқат, масалан нон, гўшт кабилар бўлса, келиннинг сўзи ҳисобга олинади.

فصل في نكاح الرقيق والكافر

ҚУЛ ВА КОФИРНИНГ НИКОҲИ БЎЛИМИ

Қул,ⁱ мукотаб,ⁱⁱ мудаббар,ⁱⁱⁱ умму валад^{iv} хожалари рухсатисиз никоҳланишлари, агар у (хожа) ижозат берса шаръий кучга киради, ижозат бермаса бузилади. Хожа ижозат берган тақдирда, қул маҳр учун сотилади, чунки унинг маҳрни тўлашга маблағи бўлмагани сабабли, сотилишдан бошқа чораси йўқ. Мудаббар ва мукотаб эса сотилмас, балки хожаси рухсати билан ишлаб, пул топиб хотинларига берадилар. Бироқ хожа ўз хоҳиши билан юқорида тилга олинганларнинг хотинларига қилишлари керак бўлган сарф-харажатларни ўз зиммасига олиши ҳам мумкин.

Чўрисини эрга берган хожага унинг куёв билан бирга бўлишига шароит яратиб бериш масъулияти юкланган эмас. Куёв имконини топганда яқинлик қилади. Бундай бўлишига сабаб, чўрида хожанинг ҳақи эрникидан устунлигидир. Эр тунни бирга ўтказиш имконига эга бўлмаса ёки шароит топиб хотини билан яқинлик қилмагунича, хотинга нафақа бериши вожиб бўлмайди.

ⁱ . Қул – бировга тўлиқ мулк бўлган шахс.

ⁱⁱ . Мукотаб – хожаси билан маълум бир муддатда, маълум миқдор пул тўлаб озод бўлиш ҳақида шартнома тузган қул.

ⁱⁱⁱ . Мудаббар – хожаси, «менинг вафотимдан кейин озодсан», деб айтиб қўйган қул.

^{iv} . Умму валад – хожасидан фарзанд кўрган чўри.

Хожада ўз қули ва чўрисини уларнинг розилигисиз никоҳлаш ҳуқуқи бордир. Бироқ озод ёки қул эрга никоҳлаб берилган чўри ёки мукотаба озод бўлгач, бу никоҳда қолиш-қолмаслик ўзининг ихтиёридадир.

Агар чўри хожанинг рухсатисиз никоҳлаб олинган бўлса-ю, сўнгра озод қилинса, қилинган никоҳ шаръий кучга киради ва чўрига танлаш, яъни ушбу никоҳда қолиш ёки қолмаслик ҳақи берилмайди. Ушбу ҳолатда жинсий яқинликдан сўнг уни озод қилинса, келишилган маҳрни хожа олади. Агар аввал озод қилинса-ю, сўнгра жинсий яқинлик бўлса, келишилган маҳрни озод қилинган чўрининг ўзи олади.

Чўрининг эри чўри хожасининг рухсати билангина азл¹ қилади. Озод аёлнинг эри эса хотинининг рухсати билангина азл қилиши мумкин.

Ким ўғлининг чўрисига яқинлик қилса ва у бола туғса-ю, ҳалиги одам: «Бола меники» деб айтсагина, у боланинг отаси ҳисобланади. Чўри эса унинг умму валадига, яъни боласининг онасига айланади ва уни сотиб юбориш мумкин бўлмай қолади. Бу ҳолатда чўри билан яқинлик қилган ота чўрининг хожаси бўлган ўғлига чўрининг маҳрини эмас, қийматини тўлайди. Юқоридаги ҳолатда отанинг ўрнида бобо бўлсаю ота вафот этган бўлса, унга ҳам отага қилинганидек муомала қилинади.

Ота ўз ўғлининг чўрисини никоҳига олса бўлаверади. Ота ўғлига чўрининг қийматини эмас, маҳрини тўлайди. Туғилган бола чўрининг хожаси билан қариндош бўлиб

¹ . Азл – жинсий алоқа пайтида бола бўлиб қолмаслиги учун, эркаклик уруғини ташқарига тўкишдир.

қолгани учун озод бўлади. Бироқ чўри отанинг мулкида бўлмагани учун умми валадга айланмайди.

Ота-она икки хил динда бўлсалар, бола уларнинг дини яхшироғига тобе ҳисобланади, яъни бола ўша динда деб эътибор қилинади. Масалан, ота мусулмон, она насроний бўлса, бола мусулмон ҳисобланади. Ота оташпараст, она насроний бўлса, бола насроний деб эътиборга олинади. Агар ота-она мавжуд бўлмаса, қайси жойдан топилган бўлса, ўша жойдагилар динида деб қаралади.

Агар гувоҳсиз ёки кофир эрнинг талоқ иддасида турмуш қурган эр-хотин Исломга кирсалар, ўз динлари бўйича гувоҳсиз ёки идда тугамасдан турмуш қуришни тўғри деб билсалар, никоҳларини янгиламай, шу никоҳларида қолаверадилар. Аммо маҳрамлар бир-бирларига никоҳланганларидан кейин Исломга кирсалар, оралари ажратиб қўйилади. Улардан бири Исломга кирса ҳам шундай қилинади. Маҳрам деганда ўзаро никоҳ қуриши мумкин бўлмаган ака-сингил, амаки-жиян қаби-лар тушунилади.

Оташпарастнинг эри ёки кофирнинг хотини Исломга кирса, иккинчисига Исломга кириш тақлиф қилинади. Агар Исломни қабул қилса, никоҳларида қоладилар. Акс ҳолда оралари ажратилади. Эр Исломга киришдан бош тортаётган бўлса, қозининг уларни ажратиб қўйиши талоқ ҳисобланади. Мабодо аёл бош тортаётган бўлса-ю, у билан ҳали жинсий яқинлик қилинмаган бўлса, унга маҳр берилмайди. Акс ҳолда маҳр берилади.

Эр ёки хотиннинг Исломга кириши кофирлар яшаётган юртда юз берса, улардан бири уч ҳайз ўтгунча Исломга

кормаса, аёл эридан ажраган деб ҳисобланади. Шунингдек, эр-хотиндан бири мусулмонлар юртига мусулмон бўлиб ёки асир бўлиб келса ҳам бир-биридан ажраган деб ҳисоб қилинади. Бироқ эр-хотин бирга асир тушсалар, бундай деб ҳисобланмайди.

Эр-хотиндан бири Исломдан чиқса, никоҳ ўша лаҳзада бузилади. Бу ҳолатда яқинлик қилинган аёлга келишилган маҳрнинг ҳаммаси берилади. Яқинлик қилинмаган аёлга, агар эр Исломдан чиқса, маҳрнинг ярми берилади. Хотин диндан чиқса, унга ҳеч нарса тегмайди.

Агар эр-хотин икковлари барабар диндан чиқиб, яна барабар Исломга қайтсалар, никоҳга футур етмайди. Бордию бири иккинчисидан олдин Исломга қайтса, никоҳ бузилади.

Хоҳ ёш, хоҳ қари бўлсин, хотинларнинг барчаси, навбат масаласида баробардир. Чўриларга озод хотинлар улушининг ярми берилади, яъни озод аёлга икки кун ажратилса, чўрига бир кун ажратилади.

Сафарда эса навбат бўлмайди, балки эр ўзи хоҳлаган аёли билан сафарга чиқади, бироқ шунда ҳам масалани қуръа ташлаб ҳал қилган афзалдир. Аёл ўз навбатини кундошига бериши ва хоҳлаган вақтида ўз навбатини қайтиб олиши мумкин.

کتاب الرضاع

ЭМИЗИШ КИТОБИ

Икки ярим ёшга тўлмаган бола бирор аёлнинг кўрагини бир марта эмса, шу аёл болага она, аёлнинг эри эса (аёлдаги сут шу эр сабабли бўлса) отага айланадилар. Боланинг кўкракни оғзига олиб эмиши ва эмиб бўлгач қўйиб юбориши бир марта эмиш ҳисобланади.

Икки ярим ёшдан кейинги эмишнинг аҳамияти йўқ. Сут она ва сут ота икковлари ўз қариндошлари билан биргаликда бу болага насл-насабдаги (яъни, қон орқали қариндош бўлиш) сингари ҳаром бўладилар. Яъни, насаб жиҳатидан қайси тоифадаги эркак-аёлнинг никоҳи ҳаром бўлса, эмиш-эмизиш туфайли ҳам ўша тоифаларнинг никоҳи ҳаром бўлади. Эмгандан тарқаганлар ва эмганнинг эр ва хотини ҳам сут она ҳамда сут отага ҳаром бўладилар.

Насл-насаб жиҳатидан олиб қаралганда, бир кишининг ота бир ака ёки укаси бўлса-ю, ўша ака ёки уканинг она бир, ота бошқа синглиси бўлса, мазкур кишига мана шу сингилга уйланиш ҳалол бўлади. Шунингдек, бировнинг эмиқдош укаси ёки акаси бўлса-ю, унинг эмиқдош бўлмаган, балки насл тарафдан синглиси бўлса, мазкур кишига ҳалол бўлади.

Игна (ёки клизма) орқали юборилган сут, эркакнинг кўкрагидан чиқадиган суюқлик ва овқатга аралаштирилган сут сабабли ҳеч нарса бўлмайди. Аммо сут бошқа

нарсага, масалан, сувга ёки дорига аралаштириб берилган бўлса, уларнинг қайси бири кўпроқлиги эътиборга олинади. Агар сути кўпроқ бўлса, эмиш ва эмизишга доир ҳукмлар кучга киради, акс ҳолда ҳеч нарса бўлмайди.

Бурундан сут томизиш, бокира қизнинг ёки ўлган хотиннинг сутини эмиш билан эмизишга доир ҳукмлар кучга киради.

کتاب الطلاق

ТАЛОҚ КИТОБИ

Талоқ сўзи луғатда «моддий ва маънавий тугунни ечиш» маъносини билдиради. Шаръий маъноси эса, махсус лафз билан никоҳни кетказиш ёки ҳалолни нуқсонга учратишга талоқ дейилади. Махсус лафздан мурод талоқ ёки унинг маъносини англатувчи лафздир.

Талоқ лафзи билан талоқ тушишининг шарти эр ақлли ва балоғатга етган бўлишидир. Эр гарчи маст ёки қул бўлса ҳам талоқ тушади.

Хожа ўз қулининг хотинини ва уйқудаги киши хотинини (босинқираб) талоқ қилса, талоқ тушмайди.

Талоқ уч хил кўринишда бўлади: аҳсан талоқ, ҳасан талоқ, бидъий талоқдир. Талоқнинг аҳсани, яъни энг яхшиси жинсий яқинлик бўлмаган покликда, хотиннинг ҳайздан пок бўлганида бир талоқ қўйишдир.ⁱ

Талоқнинг ҳасани, яъни яхшиси покликдан кейин жинсий яқинлик қилинмаган хотинга ҳайз пайтида бўлса ҳам бир талоқ беришдир. Шунингдек, жинсий яқинлик қилинган аёлни, агар у ҳайз кўрадиган бўлса (эр уч талоқ бермоқчи бўлган тақдирда), уч талоқни битта-биттадан жинсий яқинликсиз уч покликда беришдир. Агар хотин ёшлиги ёки ҳайз кўриш ёшидан ўтиб қолгани учун ҳайз кўрмайдиган бўлса ёхуд ҳомиладор бўлса, гарчи у билан

ⁱ . Аслида талоқ яхши эмас, лекин унинг шариат рухсат берган вақт ва ададда бўлгани учун яхши деб сифатланади.

жинсий яқинлик бўлган бўлса ҳам, уч талоқни бир талоқдан қилиб бўлиб-бўлиб уч ойда беришдир.

Бидъат талоқ жинсий алоқа бўлган покликда бир талоқ қилиш; жинсий алоқада бўлинган хотинни ҳайз пайтида талоқ қилиш ва яна аёлнинг поклик вақтида талоқдан қайтмай туриб бирдан ортиқ талоқ қилишдир.

Эр хотинини ҳайз вақтида талоқ қилса, бу талоғидан қайтади ва хотин ҳайзидан поклангач, хоҳласа, талоқ қилади.

Озод аёлнинг талоғи сони учта, чўриники эса иккита. Агар озод аёлни қул, чўрини эса озод эркак никоҳлаб олган бўлса ҳам ҳукм шундай.

Очиқ-равшан талоқ фақатгина талоқ учун қўлланиб, ундан бошқа ўринда ишлатилмайдиган, «сен талоқсан», «талоқ қилиндинг», «сени талоқ қилдим» каби сўзлар билан бўлган талоқдир. Бу сўзлар билан хотинга бир ражъий талоқⁱ тушади.

Агар эр талоқ пайтида «сен талоқ бўлмоқ» каби иш-ҳаракат номини тилга олса ва уч талоқни ният қилган бўлса, уч талоқ, акс ҳолда бир ражъий талоқ тушади.

Талоқ аёлнинг бутун танасига ёки «бошинг», «бўйнинг», «руҳинг», «юзинг», «авратинг» каби бутун танани ифодаловчи сўзларга боғлаб айтилганда, шунингдек «ярминг», «тўртдан биринг» каби тананинг барча қисмида мавжуд бўлган, ажратиб-бўлиб бўлмайдиган бўлақларини билдирувчи сўзларга боғлаб айтилганда ҳам тушаверади. Аммо «қўл», «оёқ», «орқа» ва «қорин» сўзларига боғлаб ай-

ⁱ . Ражъий талоқ – сариҳ лафз билан тушадиган талоқ бўлиб, идда ичида эр хотинни унинг розилигисиз қайтиб олиш ҳуқуқига эга бўлади.

тилганда талоқ тушмайди (яъни, «қўлинг талоқ», «оёғинг талоқ» дегани билан талоқ тушмайди).

Бир талоқнинг бир қисмини айтиш барибир бир талоқни ифодалайди. «Ярим», «учдан бир талоқ қилдим» деганда бир талоқ тушаверади.

Эр «сени иккига икки талоқ қилдим» деса-ю, кўпайтиришни ният қилган бўлса ҳам, бўлишни ният қилган бўлса ҳам, икки талоқ тушади. Агар «икки билан икки талоқ қўйдим» деган ниятни қилган бўлса, у ҳолда хотин уч талоқ бўлади.

Гапнинг аввалги қисми талоқ ҳукмига киради, бироқ охириги қисми кирмайди. Масалан, эр хотинига «сен бирдан иккигача талоқсан» деса, бир талоқ тушади ва «бирдан учгача талоқсан» деса, икки талоқ тушади.

Араб тилидаги «орасида» маъносини билдирувчи «маа, байна» сўзи чиқиш келишигидаги «дан» қўшимчасини ифодаловчи «мин» сўзи билан ҳукмда бир хилдир. Яъни, «сен бир билан учнинг орасида талоқсан», дегани «сен бирдан учгача талоқсан», деганидекдир.

«Сен Маккада талоқсан» деса, хотин қайси шаҳарда турган бўлса ҳам ўша заҳоти талоқ тушади. Агарда «Маккага кирсанг талоқсан» деса, у ҳолда, Маккага кирсагина талоқ бўлади.

«Сен эртага талоқсан», ёки «эрта ичида талоқсан» деса, тонг отиш пайтида талоқ тушади. Бироқ «эрта ичида талоқсан» деганда эртанги куннинг аср вақтини ният қилган бўлса, талоқ аср пайтининг охирида тушади.

Эр хотинига «сен кеча талоқсан» деса, ўша заҳоти талоқ тушади. Бегона аёлга шу сўзни айтиб, сўнгра уни

никоҳига олса, айтган сўзининг ҳеч қандай таъсири йўқ. Чунки никоҳга эга бўлмай туриб айтилган сўз билан талоқ тушмайди.

Эр «агар сени талоқ қилмасам талоқсан» деса, эр ёки хотин умрининг охирида талоқ тушади. «Қайси вақт сени талоқ қилмасам талоқсан» деса-ю, ундан кейин талоқ қилмай бир оз тўхтаб турса, дарҳол талоқ тушади.

«Қачон сени талоқ қилмасам талоқсан» деса, нияти сўралади. Агар «умуман вақтни назарда тутган эдим» деса, дарҳол талоқ тушади. Ҳеч нарсани ният қилмаган бўлса, Абу Ҳанифа наздларида «Агар сени талоқ қилмасам талоқсан», дегандаги сингари эр ёки хотин умрининг охирида талоқ тушади.

«Кун» сўзи «Зайд келган куни талоғинг ўз ихтиёрингда» каби чўзила оладиган феъл билан қўлланганида «кундузни» ифодалайди (кишининг «ихтиёр қилмоғи» чўзиладиган, узая оладиган иш-ҳаракатдир) ва бу ҳолатда Зайд келган куни хотин кун ботгунича ихтиёр қилиш ҳуқуқига эга. Чунки бу жумладаги «кун» сўзи кундузнинг аввалидан охиригача бўлган вақтни ифода этади. Чўзилиши мумкин бўлмаган феъл билан бирга ишлатилса, умуман вақтни ифода қилади. Масалан, эр хотинига: «Сен Зайд келган куни талоқсан» деса, бу ҳолда Зайд қайси вақт келса, ўша вақтда талоқ тушади. Чунки «талоқ бўлмоқ» феълининг чўзилиш-узайиш имкони йўқ.

Бир одам ҳали жинсий яқинликда бўлмаган хотинига: «сен уч талоқсан» деса, уч талоқ тушади. Агар шу гапини “боғловчи сўзлар” билан айтса, биринчиси билан аёл эридан ажрайди. Яъни, бир талоқ тушади ва

ўртада яқинлик бўлмагани учун иддаси чиқиб бегона бўлади. Қолган талоқлар эса тушмайди. Масалан, эр ҳали жинсий яқинликда бўлмаган хотинига: «Сен талоқсан ва талоқсан ва талоқсан» деса, биринчи талоқни айтиши билан эридан бегона бўлади ва иддаси дарҳол чиқади. Қолган талоқлар эса бегона хотинга айтилгани учун тушмайди. Шунингдек, талоқни бирор шартга боғлаб, шартни аввал айтса, гарчи уч мартаба айтса-да, бир талоқ тушади. Масалан, эр ҳали жинсий яқинликда бўлмаган хотинига «агар фалончининг уйига кирсанг, талоқсан ва талоқсан ва талоқсан» деса, биринчи талоқни айтиши билан бир талоқ тушади-да, кейинги талоқлар беҳуда гапга айланиб қолади. Борди-ю юқоридаги ҳолатда шартни кейин айтса, у ҳолда айтилган талоқларнинг ҳаммаси тушади.

«Сен бир талоқдан олдин бир талоқсан» ёки «Бир талоқдан сўнг бир талоқсан» деса, яқинлик қилинмаган хотинга битта, яқинлик қилинган хотинга иккита талоқ тушади. Эр хотинига «сен бир талоқ, ундан аввал бир талоқ» ёки «сен бир талоқ, ундан сўнг бир талоқ» ёки «сен бир талоқ, унинг билан бир талоқ» ёки «сен бир талоқ билан бирга бир талоқ» деса, бу тўрт ҳолатларнинг ҳаммасида хоҳ хотин билан жинсий яқинлик қилинган бўлсин, хоҳ қилинмаган бўлсин, икки талоқ тушади.

Агар эр тили билан сўзламай, талоқлар сонини қўлининг бармоқлари билан кўрсатса ва кафтининг ич тарафини хотинига қаратган бўлса, очиқ турган (ёзилган) бармоқлар сони ҳисобга олинади. Агар кафтнинг ташқи тарафини хотинга қаратган бўлса, ёпиқ турган бармоқлар

сонича талоқ тушади. Бу ҳолатда ҳар бир даврнинг ўз урф-одати эътиборга олинади.

Агар эр хотинига «сени темир каби қаттиқ» ёки «терақ бўйи» ёки «тоғ баландлигича» ёки «дарё кенглигича талоқ қилдим» деса, унинг нияти сўралади. Бордию «уч талоқни ният қилган эдим» деса, уч талоқ тушади. Икки талоқни ёки бир талоқни ният қилган бўлса, бир талоқ тушади.

Кинояли талоқ – талоқ қилишни ҳам, талоқ қилмасликни ҳам англатувчи сўз билан бўлган талоқдир. Масалан, эр хотинига «чиқ!», «тур», «кет» деганда бу сўзлар билан талоқни мақсад қилиши мумкин (булар кинояли сўзларнинг биринчи туридир). Бироқ бу сўзлар хотин талоқ сўраганда унинг сўзини қайтариш, рад қилиш учун ҳам ишлатилган бўлиши мумкин. Яъни, «талоқ сўрамасдан кет, йўқол» деганга ўхшаш. Бундай ҳолатда талоқ тушмайди.

Эрнинг хотинига «сен бўшсан», «бегонасан», «ажрагансан» ва «ҳаромсан» деган сўзлари ҳам талоқ қилиш учун ёки сўқиш учун ишлатилган бўлиши мумкин (булар кинояли сўзларнинг иккинчи туридир).

Эрнинг хотинига «санайвер», «бачадонингни тозалигини бил», «сен эркинсан», «танловингни қил», «ишинг ўзингнинг қўлингда», «йўлингни очиб қўйдим» ва «сендан ажрадим» кабиларда (булар кинояли сўзларнинг учинчи туридир) хотиннинг сўровига жавобнинг ҳам, сўқишнинг ҳам эҳтимоли йўқ. Балки бу сўзлар талоқ учун ёки ундан бошқа маънолар учун ишлатилади. Масалан, «санайвер» деганда «Аллоҳнинг сенга берган неъматларини санайвер» деган бўлиши ёки «талоқсан, иддангни санайвер» деган бўлиши мумкин.

Юқоридаги кинояли сўзлар (хотиннинг талоқ ҳақидаги талабига жавобан айтилган бўлиш эҳтимоли бор, сўкиш мақсадида айтилган бўлиш эҳтимоли бор ва мазкур икки маънодан бошқа маънолар учун айтилган бўлиш эҳтимоли бор сўзлар) эр-хотин бир-бирларидан хурсанд, рози бўлиб турган ҳолатларида, яъни уруш-жанжал ёки талоқ тўғрисида гап-сўз бўлмай турган пайтда айтилса талоқ тушмайди. Аммо эр «мен бу гапни талоқ ниятида айтдим» деса, талоқ тушади.

Уруш-жанжал ҳолида кинояли сўзларнинг биринчи ва иккинчи турида зикр қилинган сўзлар билан дарҳол талоқ тушмайди. Балки иш эрнинг ниятига боғлиқ бўлади. Талоқни ният қилган бўлса тушади. Бўлмаса йўқ.

Аммо ғазаб ҳолатида киноя сўзларининг учинчи турида зикр қилинган сўзлар айтилса, талоқ тушади.

Агар эр-хотин ўрталарида талоқ масаласида ўзаро тортишув бўлиб турганда эр юқоридаги уч турли сўзлардан бирини айтса, биринчи турдаги сўзларда унинг нияти ҳисобга олинади. Қолган икки турида эса тўғридан-тўғри талоқ тушаверади. Бу ҳолат қози олдида хотин ажрашишни даъво қилган ўринга тегишли. Хотин даъво қилмаган ўринларда барчаси ниятга боғлиқ бўлди.

Киноявий сўзларни айтган эр уларни тилга олганида уч талоқни ният қилган бўлса, уч талоқ тушади, акс ҳолда бир боин¹ талоқ тушади.

Эр «санайвер», «бачадонинг тозалигини бил» каби сўзларни ишлатганда қандай талоқни ният қилса ҳам, ба-рибир бир ражъий талоқ тушади.

¹ . Боин талоқ – идда ичида эрга хотинни қайтариб олишга имкон қолдирмайдиган талоқдир.

Эр хотинига «мен сендан ажралганман», «мен сенга ҳаромман» деса ва талоқни ният қилса, талоқ тушади. Аммо «мен сендан талоқман» деса, талоқ тушмайди. Чунки эркак киши талоқ бўлмайди.

فصل في تَفْوِيزِ الطَّلَاقِ

ТАЛОҚНИ ТОПШИРИШ БЎЛИМИ

Эр талоқ қилиш ҳуқуқини хотиннинг ўзига ёки бошқа кишига ҳам топшириши мумкин. Агар хотиннинг ўзига топширилса, масалан эр «Талоғинг ўз ихтиёрингда» деса, хотин бу гапни эшитган жойидагина ўзини талоқ қилишга ҳақли бўлади. Мабодо, эр «қачон хоҳласанг» каби сўзларни ишлатган бўлса, истаган вақтида ўзини талоқ қилиши мумкин. «Сен талоқ, агар хоҳласанг» деса, юқорида айтилганидек, бу гапни эшитган жойидагина ўзини талоқ қилишга ҳақлидир. Талоқ қилиш ихтиёрини хотиннинг ўзига топширгандан сўнг эрнинг бу сўздан қайтиши мумкин эмас.

Агар талоқ қилиш ихтиёри хотиндан бошқага топширилса, у киши бу гапни эшитганидан сўнг истаган пайтида талоқ қилиш ҳуқуқига эга. Эр эса истаган вақтида бу ҳуқуқни ундан олиб қўйишга ҳақлидир.

Хотин ўзига талоқ ихтиёри топширилганини билганидан сўнг жойини ўзгартирса, яъни ўтирган жойидан туриб кетса ёки бошқа томонга юрса, ёхуд шу мавзуга оид бўлмаган гап ёки ишга киришиб кетса, у ҳолда унинг ўзини ўзи талоқ қилиш ҳақи қолмайди.

Хотин ўтирган кема уй ҳукмидадир. Яъни, эр хотинига кемадалигида талоқ ихтиёрини берганида, юқорида айтилганидек, хотин ўз жойини ёки суҳбат мавзуини ўзгартирмаса, кеманинг юриши билан жой ўзгарган ҳисобланмайди. Бироқ хотин минган отнинг юриши билан жой ўзгарган ҳисобланади. Чунки от аёлнинг ихтиёри билан юради.

Эр хотинига талоқни топшириш ниятида «ихтиёр қил» деса, хотин «ихтиёр қилдим» деса, фақатгина бир боин талоқ тушади. Яна шуни ҳам билиш керакки, хотинга талоқ қилиш ихтиёри берилган пайтда талоқ тушиши учун эр ёки хотиндан бири «ўзингни» ёки «ўзимни» деган сўзни қўшиб айтиши шарт. Акс ҳолда талоқ тушмайди. Шунингдек, талоқ тушиши учун эрнинг «ихтиёр қил, бир ихтиёрни» дейишидаги сингари «ихтиёр» сўзига талоқни англатувчи қўшимча қўшиб айтиши ва хотиннинг «ихтиёр қилдим» дейиши шарт қилинган.

Эр ўз хотинига «ихтиёр қил, ихтиёр қил, ихтиёр қил» деса-ю, аёл «аввалгисини ихтиёр қилдим» ёки «ўртасидани ихтиёр қилдим» ёхуд «охиргисини ихтиёр қилдим» деса, уч талоқ тушади. Аммо бу ҳолатда “ўзимни бир талоқ қилдим” ёки “ўзимга бир талоқни ихтиёр қилдим” деса, бир боин талоқ тушади.

Агар эр талоқни топшириш ниятида «ихтиёринг ўз қўлингда» деса ва шундан сўнг хотин «ўзимни талоқ қилдим» деса, бир боин талоқ тушади. Бу ҳолатда эр уч талоқни ният қилган бўлса, уч талоқ тушади. «Бир талоқ қилишга ихтиёринг қўлингда» ёки «Бир талоқни ихтиёр қил» дейилганда, хотин ихтиёр қилса, ражъий талоқ тушади.

Эр хотинига «бугун ва эртага ихтиёринг қўлингда» деса, икки куннинг орасидаги кеча ҳам ҳисобга киради. Яъни, ўша кечада хотин талоқни ихтиёр қилса, талоқ тушади.

Эр талоқ қилишни хотинга топширганидан сўнг ўша куни хотин бу таклифни рад қилса, ўзини талоқ қилишга на бугун, на эртага унинг ҳақи қолмайди. Эр «бугун ва индинга ихтиёринг ўз қўлингда» деганида хотин унинг таклифини ўша куни рад қилса ҳам, индинга ихтиёр ҳақи қолаверади. Шунингдек, талоқни рад этмасдан айтилган икки кун орасидаги кечада талоқни ихтиёр қилса ҳам, барибир талоқ тушмайди.

Эр уч талоқ ниятида «ўзингни талоқ қил!» деса, хотин «талоқ қилдим» деса, уч талоқ тушади, эр уч талоқни ният қилмаган бўлса, бир ражъий талоқ тушади.

Эр «ўзингни уч талоқ қил» деганида хотин ўзини бир талоқ қилса, бир талоқ тушади. Аммо «ўзингни бир талоқ қил» деганида хотин ўзини уч талоқ қилса, асло талоқ тушмайди.

Эр хотинга боин талоқ қилишни ёки ражъий талоқ қилишни буюрса-ю, хотин унинг аксини қилса, бу ҳолда эрнинг буюрган талоғи бўлади.

Эр хотинига «агар хоҳласанг талоқсан» деса-ю, хотин дарҳол «хоҳладим» деса ёки ўз хоҳишини шу пайтда мавжуд бўлиб турган нарсага боғлаб гапирса, масалан, «агар Муҳаммад алайҳиссалом пайғамбар бўлсалар талоқни хоҳладим» деса, бир ражъий талоқ тушади. Аммо кейинроқ юз бериши мумкин бўлган нарсага боғлаб гапирса, талоқ тушмайди. Масалан, «сен хоҳласанг, хоҳладим»

деса, талоқ тушмайди. Чунки эр хоҳлаб-хоҳламагани шу онда маълум эмас, балки кейинроқ маълум бўлади.

Эр хотинига «ҳар хоҳлаганингда талоқсан» деса, аёл ўзини бирданига уч талоқ қила олмайди, балки бўлиб-бўлиб уч талоқ қилади. Энди аёл уч талоқ бўлиб, бошқа эрга тегиб, у эри ҳам ўлиб ёки талоқ қўйганидан кейин иддаси чиқиб, биринчи эрга қайтиб тегса, олдин айтилган «ҳар хоҳлаганингда» деган гапнинг кучи қолмайди.

Эр хотинига «сен қандай хоҳласанг, шундай талоқсан» деганида аёл бир талоқни ният қилса ва бу нияти эрнинг ниятига мос келса, бир боин талоқ тушади. Аммо уч талоқни ният қилиб, ният эрникига мос бўлса, уч талоқ тушади. Хотиннинг нияти эрникига тескари келган пайтда эса бир ражъий талоқ тушади. Эр хотинига «учтадан хоҳлаганигни танлайвер» деганида, хотин ўзини бир ёки икки талоқ қўйиши мумкин, уч талоқ қўйишга ҳақи йўқ.

فصل في التعليق

ТАЪЛИҚ ТАЛОҚ БЎЛИМИ

Таълиқ – талоқни бирор шартга боғламоқдир. Аёл эрнинг мулкида, яъни никоҳида ёки иддаси бўлсагина таълиқ шаръий кучга эга ҳисобланади. Масалан, эрнинг ўз хотинига «фалон ҳовлига кирсанг талоқсан» дейиши таълиқ ҳисобланади ва хотин ўша ҳовлига кирса, талоқ тушади. Шунингдек, бегона аёлга «сени никоҳимга олсам талоқсан» деса ва уни никоҳига олса талоқ тушади. Таъ-

лиқ учун одатда «агар», «қачон», «қачонки», «вақтики», «ҳар қачонки» сўзлари ишлатилади.

Хотиннинг эр никоҳидан чиқиши таълиқни бекор қилолмайди. Таълиқ бекор бўлиши учун у боғланган шарт юзага чиқиши керак. Масалан, бир одам хотинига «сен бу ҳовлига кирсанг талоқсан» деса-ю, хотинни ўша ҳовлига кирмасидан илгари бошқа сабаб билан бир боин талоқ қилса, ундан сўнг яна никоҳлаб олса ва хотин ўша ҳовлига кириб қўйса, яна талоқ тушади.

Эр таълиқ қилаётиб «ҳар вақт» сўзидан бошқасини ишлатган бўлса қаралади: агар таълиқда айтилган шарт юзага чиққанда хотин эрнинг никоҳида ёки иддасида бўлса, шартга боғланган ҳукм кучга киради. Масалан, «уйга кирсанг талоқсан» деган бўлса, талоқ тушади ва шу билан таълиқ ҳам тугайди. Аммо шарт юзага чиққанда хотин эрнинг никоҳида бўлмаса, шартга боғланган ҳукм кучга кирмайди ва таълиқ бекор бўлади (тугайди).

Эр таълиқ қилаётиб «ҳар вақт» деган сўзни ишлатган бўлса, масалан, «ҳар вақт уйга кирсанг, талоқсан» деган бўлса, у ҳолда таълиқ тугаши учун хотин уч марта уйга кириб, уч марта талоқ тушиши керак. Уч талоқ бўлган хотин бошқа эрга тегиб чиққандан кейин аввалги эри қайта никоҳига олса ва яна ҳалиги уйга кирса, талоқ тушмайди. Бироқ таълиқ қилаётиб: «Ҳар вақт сени никоҳлаб олсам талоқсан» деса, ҳар сафар никоҳлаб олганида талоқ тушаверади.

Эр таълиқ қилганидан кейин айтилган шартнинг юзага чиққан-чиқмагани ҳақида эр-хотин тортишиб қолсалар, эрнинг гапи қасами билан қабул қилинади.

Аммо аёл гапи тўғрилигини далил билан исботласа, аёлинг гапи қабул қилинади.

Эр хотинидангина билиши мумкин бўлган шартга таълиқ қилиб, «агар ҳайз кўрсанг, сен ҳам, кенжа хотиним ҳам талоқ» деганидан сўнг икковлари шартнинг юзага келгани-келмагани хусусида тортишиб қолсалар, яъни эр «ҳайз кўрганинг йўқ» деса, хотин «ҳайз кўрдим» деса, ўзигагина талоқ тушади, кенжа хотинга эса талоқ тушмайди. Агар эр хотинининг гапини тасдиқласа, кенжа хотинга ҳам талоқ тушади.

Аёл «ҳайз кўрдим» деганидан уч кун ўтгачгина ўша уч куннинг аввалида талоқ тушгани ҳақида ҳукм қилинади. Уч кун ўтгач, ҳукм қилинишининг сабаби ҳайз эмас, истиҳоза бўлишининг эҳтимоли борлигидир.

Эр «ҳайз кўрсанг, талоқ бўласан» деган бўлса, хотин ҳайз кўриб поклангач, талоқ тушади. Чунки ҳайз кўрган аёл ундан пок бўлмагунича тўлиқ ҳайз кўрган саналмайди.

Эр: «Бир кун рўза тутсанг, талоқсан» деганидан сўнг хотин рўза тутса, кун ботганида талоқ тушади. Агар «рўза тутсанг, талоқсан» деса, рўза тутишни бошлаши билан талоқ тушади.

Агар эр ўғил бола туғилишига бир талоқни, қиз бола туғилишига икки талоқни таълиқ қилган бўлса-ю, хотин иккисини ҳам туғса ва қайси бири олдин туғилгани билинмай қолса, эҳтиёт юзасидан икки талоқ тушган ҳисобланади. Идда иккинчи фарзанд туғилиши билан тугайди.

Эр хотиннинг талоқ бўлишини икки шартга таълиқ қилган бўлса ва хотин эрнинг никоҳидалиқ вақтида ик-

кинчи шарт ҳам юзага чиқса, талоқ тушади. Биринчи шартнинг эр никоҳидалик вақтида юзага чиқишининг ёки никоҳдан ташқарида юзага чиқишининг аҳамияти йўқ. Масалан, эр хотинига «сен Ботир ҳамда Зокир билан сўзлашсанг, талоқсан» деса, хотин иккаласи билан ҳам гаплашмасдан олдин талоқ тушмайди. Аммо уларнинг бири билан сўзлашиб, кейин бошқа сабаб туфайли эри талоқ қилса ва шу эрга янгидан никоҳланмасдан бурун ҳалигиларнинг иккинчиси билан сўзлашса, никоҳлангач, янгидан сўзлашса-да талоқ тушмайди. Аммо эридан ажралгач, ҳалигиларнинг иккинчиси билан сўзлашмасидан бурун эрига яна қайта никоҳланса ҳамда никоҳланганидан сўнг иккинчиси билан сўзлашса, талоқ тушади.

Шартга боғланган уч талоқни, шарт юзага чиқмасдан илгари тўғридан-тўғри қўйиб юборилса, таълиқ бекор бўлади. Масалан, эр хотинига «Уйга кирсанг, уч талоқсан», деди. Кейин хотин ўша ишни қилмасдан аввал уни уч талоқ қўйиб юборди. Хотин бошқа эрга тегди. Ундан ажрашиб яна аввалги эрига тегди. Кейин шартда тилга олинган уйга кирса ҳам, талоқ тушмайди.

Эр гапига «иншоаллоҳ», «Аллоҳ хоҳласа» сўзини қўшса, гапи бекор бўлиб, кучи қолмайди.

فصل في طلاق المريض

КАСАЛНИНГ ТАЛОҒИ БЎЛИМИ

Уйдан ташқаридаги ишларини қила олмай қолган бемор, яккама-якка олишувга чиққан ёки қасос ва тошбўрон билан ўлдирилишга олиб келинганлар, яъни ўлими яқин қолган кишиларнинг ҳукми ўлим тўшагида ётган киши кабидир. Яъни, уларнинг молия ва талоқ масалалари каби ишларидаги эркинликлари чеклангандир. Мазкур кишилардан бири хотинини унинг розилигисиз боин талоқ қилгач, бошқа нарса сабаб бўлиб вафот этса ҳам, хотин иддада бўлса, ундан мерос олаверади.

Жангчилар сафида турган ёки иситмага чалинган ёхуд қатл қилиниши учун тутиб турилган кишилар саломат киши ҳукмидадир, яъни уларнинг эркинликлари чекланмайди. Шунинг учун улар хотинларини талоқ қилиб, вафот этсалар, хотинлари иддада бўлса-да, мерос ололмаслар.

Агар эр касал пайтида «мен хотинимни аввалроқ талоқ қилганман ва унинг иддаси ҳам тугаган» деса-ю, хотин ҳам унинг гапини ёлғон демаса ёки эр хотиннинг қистови билан уни талоқ қилган бўлса, сўнгра «хотинимдан мана бунча қарзим бор» деб айтса ёки қолдираётган молу дунёсидан хотинига ҳам қанчадир беришни васият қилса, бу ҳолатда айтилган қарз ва васият қилинган нарса билан хотин мерос олганда тегадиган улуши солиштирилиб, қайси бири оз бўлса, ўшани хотинга берилади.

Бир киши хотинининг талоқ бўлишини ўзининг ёки хотинининг емоқ, ичмоқ, дам олмоқ каби усиз яшаш мумкин бўлмаган иш-ҳаракатларга хоҳ саломатлик вақтида, хоҳ касал вақтида таълиқ қилиб қўйса, аммо шарт эрнинг касаллик вақтида юзага чиқса, хотин талоқ бўлади ва иддаси тўлмасдан илгари эри вафот этса, хотин мерос олади. Агар шарт эрнинг соғ вақтида юзага чиқса, эр хотиннинг иддаси тўлмасдан илгари вафот этса ҳам хотин мерос ололмайди. Мабодо, эр хотиннинг талоғини усиз ҳам яшаш мумкин бўлган иш-ҳаракатга таълиқ қилган бўлса, масалан, «сен олтин узук тақсанг талоқ бўласан» деса ва хотин олтин узукни эрнинг касал вақтида тақса, сўнгра иддаси тугамасдан олдин эр вафот этса, мерос ололмайди.

Агар эр касал пайтида хотинига берадиган талоқни ўзи ёки хотинидан бошқанинг иш-ҳаракатига таълиқ қилса, масалан, «Зокир Тошкентга борса талоқсан» деса, сўнгра эрнинг касал вақтида Зокир Тошкентга борса, хотин талоқ бўлади ва эр хотинининг иддаси тўлмасдан олдин вафот этса, хотин мерос олади. Аммо эр шу таълиқни соғ пайтида қилса ва шарт унинг касал пайтида юзага келса, хотин талоқ бўлади ва эр хотинининг иддаси тўлмасидан олдин вафот этса, хотин мерос олмайди.

فصل في الرجعة

РАЖЪАТ БЎЛИМИ

Ражъат – эрнинг иддаси тугамаган хотинини яна ўз ихтиёрига қайтариб олишидир. Аёл агар кичик боин талоқ (бир ёки икки) ёки катта боин талоқ (уч талоқ) бўлмаган бўлса, идда муддати ичида гарчи аёл истамаса ҳам, ражъат қилиш мумкин.

Эр хотинини идда ичида қайтариб олганини «сени қайтариб олдим» дейиш билан ёки жинсий яқинлик ёки унинг баданини шаҳват билан ушлаш ёхуд авратига шаҳват билан қараш орқали билдиради.

Эрнинг хотинини қайтариб олганига икки одил кишини гувоҳ қилиб қўйиши ва қайтганини хотинига билдириб қўйиши мустаҳабдир.

Агар эрда хотинни қайтариб олиш истаги бўлмаса, унинг идда ўтирган жойига огоҳлантириб кириши мустаҳабдир.

Ражъий талоқ бўлиб идда ўтирган аёл ўзини пардозлаб зийнатлайди.

Ражъий талоқ иддасида ўтирган хотин билан жинсий яқинлик қилишга эр ҳақлидир.

Эр хотинини қайтариб олганига икки кишини гувоҳ қилмай туриб, уни сафарга олиб кета олмайди.

Хотин киши талоқ қилинганидан кейин идданинг чиққан-чиқмагани ҳақида ҳукм чиқариш учун фақат хотиннинг гапи инобатга олинади. Чунки унинг қачон ҳайз кўргани-ю, қачон покланганини фақат ўзи билади. Аммо

аёл «иддам чиқди» деса, бунинг имкони бор-йўқлиги текшириб кўрилади. Бу билан унинг ёлғон гапириб муддатидан олдин «иддам чиқди» дейишига ҳожат қолмайди ва талоқ қилинганидан бошлаб неча кун ўтгани санаб чиқилади. Агар чиндан ҳам керакли муддат ўтган бўлса, гапи қабул қилинади. Шунингдек, эр «Идданинг ичида қайтариб олганман» деган даъвои қилса, хотиннинг бу гапни тасдиқлашга ёки ёлғонга чиқаришга ҳақи бор.

Озод хотин уч талоқ ёки чўри икки талоқ қилинганидан кейин уларни тўлақонли жинсий алоқа қила оладиган эркак шариат кўрсатмаларига риоя қилган ҳолда никоҳлаб олиб, жинсий яқинлик қилмагунича ва бирор сабаб туфайли талоқ қилганидан ёки вафот этганидан сўнг ўлим ёки талоқ иддаси тугамагунича аввалги эрига ҳалол бўлмайди.

Агар уч талоқ қилинган хотин «мен ҳалол бўлдим, яъни бошқа эрга тегиб чиқдим» деса, аввалги эр ўзи талоқ қилгандан буён ўтган вақтни ҳисоблаб кўради. Агар ўзи ва кейинги эр талоқ қилганидан кейин ўтиши лозим бўлган идда муддати ўтганига ишонса, аёлни қайта никоҳлаб олиши мумкин.

Аёл уч талоқ бўлгач, бошқа эрга тегиб чиқиб, қайта аввалги эрига никоҳланса, эр яна уч талоқ қилиш ҳуқуқига эга бўлади.

فصل في الإيلاء

ИЙЛО БЎЛИМИ

Ийло – озод хотинга тўрт ой, чўри хотинга икки ой жинсий яқинлик қилишни ман қилувчи қасамдир. Бу ерда эрнинг ўз хотинига «мен сенга яқинлик қилмайман» деб қасам ичиши назарда тутилмоқда. Агар эр шу муддат ичида хотини билан яқинлик қилиб қўйса, қасамини бузган ҳисобланади ҳамда Аллоҳ номини қўшиб қасам ичган бўлса, каффорат тўлаш вожиб бўлади. Бундан бошқа ҳолатда (масалан, эр хотинига «сенга яқинлик қилсам, талоқ бўлгин» каби шарт қўйган ҳолатида) қасамда тилга олинган шарт кучга киради ва шу билан ийло ҳам тугайди.

Аммо юқорида айтилган муддат ичида эр яқинлик қилмаса, хотинга бир боин талоқ тушади ва ийло ҳам тугайди. Бироқ эр хотинига «мен сенга абадий яқинлик қилмайман» деган бўлса, у ҳолда ийло ўз кучида қолади. Шунга кўра, эр-хотин ажрашиб, кейин яна турмуш қурсалар ва эр аввалгидек тўрт ой яқинлик қилмаса, хотинга иккинчи марта боин талоқ тушади. Эр-хотин мабодо яна қайта турмуш қуриб, эр олдингидек тўрт ой яқинлик қилмаса, энди хотинга учинчи боин талоқ тушади. Бу учинчи талоқдан сўнг ийло ўз кучини йўқотади, бироқ қасам ўз кучида қолаверади, яъни пайти келиб шу аёлга яна уйланиб, у билан қовушса, қасамини бузгани учун каффорат тўлайди, аммо ийло сабабли талоқ тушмайди. Чунки ийло учинчи талоқдан кейин тугаган бўлади.

Эр тўрт ой муддат ичида ийлодан қайтмоқчи бўлса-ю, бироқ ўзи ёки хотини касаллиги сабабли жинсий яқинлик қила олмаса, у ҳолда ийлодан қайтганини сўз билан билдириб қўяди. Аммо муддат тугашидан илгари жинсий яқинликка имкон туғилиб қолса, эрнинг ийлодан қайтиши хотинига яқинлик қилиши билан амалга ошади, акс ҳолда хотинга бир боин талоқ тушади.

Эр хотинига «сен менга ҳаромсан» деб зиҳорни ёки уч талоқни ёхуд ёлғонни ният қилган бўлса, ният қилгани бўлади. Агар «сен менга ҳаромсан» деган сўзи билан ўзига хотинини ҳаром қилишни ният қилган бўлса, ийло бўлади. Агар шу гапи билан талоқни ният қилган бўлса, ёки ҳеч нарсани ният қилмаган бўлса, бир боин талоқ тушади. Шунингдек, «ҳамма ҳалол нарса менга ҳаром бўлсин» деганда ҳам, хоҳ талоқни ният қилсин, хоҳ ҳеч нарсани ният қилмасин, бир боин талоқ тушади.

فصل في الخلع

ХУЛУЪ БЎЛИМИ

Эр-хотин бирга яшашга иложлари қолмаса ёки хотиннинг эрдан кўнгли тўлмаса, эрга тўлов тўлаб, уни рози қилиб ажрашишни хулуъ дейилади. Демак, қаттиқ зарурат туғилганда маҳрга яроқли нарса эвазига хулуъ қилиш мумкин. Хотин хулуъни таклиф қилганда эр бунга рози бўлса, хотинга бир боин талоқ тушади. Хотин эса ўз бўйнига олган тўловни тўлаши вожиб.

Эр ўзининг айби билан хотинни хулуъ қилишга олиб келган бўлса, унинг хотиндан тўлов олиши макруҳдир. Аммо айб хотинда бўлса ва тўлов сифатида эрдан олган маҳрдан ортиғини бераётган бўлса, эрга ўша ортиғини олиш макруҳдир.

Ўзаро хулуъ сўзи тилга олинмасдан эр хотинини молни ҳозироқ бериш эвазига ёки кейинроқ бериш шарти билан талоқ қилса ва буни хотин қабул қилса, бир боин талоқ тушади. Масалан, «Сени минг тилла эвазига талоқ қилдим» деса ёки «Сени минг тилла бериш шарти билан талоқ қилдим» деганида хотин рози бўлса, орага бир боин талоқ тушади.

Хулуъ ёки талоқ маст қилувчи нарсалар ёки чўчка каби шариятда ман этилган нарсалар эвазига бўлганида эрга ҳеч нарса берилмайди. Бу ҳолатда гап хулуъ ҳақида бораётган бўлса, бир боин талоқ, талоқ ҳақида бораётган бўлса, бир ражъий талоқ тушади.

Агар аёл минг тилла эвазига уч талоқ сўраса-ю, эр бир талоқ қўйса, бир боин талоқ тушади ва эрга минг тилла-нинг учдан бири берилади.

Минг тиллани кейин бериш шарти билан талоқ сўраса-ю, эр талоқ қилса, Абу Ҳанифа наздида бир ражъий талоқ тушади ва эр ҳеч нарсани олишга ҳақли бўлмайди.

Хулуъ аёл учун савдо сингари олди-берди ҳукмидадир. Яъни, аёл хулуъни таклиф қилганидан кейин эр таклифни қабул қилишидан олдин гапини қайтариб олишга ҳақлидир. Шунингдек, эр хотинига «сени юз танга эвазига хулуъ қилдим, уч кунгача қабул қилиш-қилмасликка ихтиёринг бор» деса, хотиннинг уч кунгача таклифни қабул қилиш-қилмасликка ҳақи бор.

Агар эр хотинига «ўзингни юз танга эвазига хулуъ қил» деса-ю, хотин бу гапни ўша жойда қабул қилмай, туриб кетса, эрнинг таклифи бекор бўлади ва хулуъ содир бўлмайди.

Хулуъ эр учун қасам ҳукмидадир. Шунинг учун ҳам унга тегишли ҳукмлар аёлга тегишли ҳукмлардан бошқачадир. Яъни, хулуъ таклифи эр тарафидан бўлганда унинг ўз лафзидан қайтиши мумкин эмас. Шунингдек, унга уч кунгача танлаш ихтиёри берилмайди ва хулуъ таклифини қилган жойидан туриб кетса ҳам таклиф бекор бўлмайди.

Қул хожасидан мол эвазига озод қилишни сўраганида гўё хулуъни сўраган хотин ўрнида бўлади. Бунга рози бўлган хожа эса хулуъни қабул қилган эр ўрнида бўлади. Хожа ва қулнинг ҳуқуқлари хулуъдаги эр-хотиннинг ҳуқуқлари кабидир. Мисол учун, қулга ихтиёр ҳақи берилади. Хожага эса бу ҳақ берилмайди.

Хулуъ ва бир-биридан воз кечиш эр-хотиндан никоҳга тегишли ҳақларнигина соқит қилади. Воз кечиш деганда эрнинг хотинига «мен сенинг никоҳингдан минг танга эвазига воз кечдим» дейиши тушунилади. Воз кечиш билан хулуъдаги сингари бир боин талоқ тушади ҳамда хотиннинг эрга келишилган молни бериши лозим бўлади.

Агар ота ёш қизини унинг моли эвазига хулуъ қилса, бу ҳолда талоқ тушади ва эрга ҳеч нарса берилмайди. Қизнинг мол тўлашга розилигининг аҳамияти йўқ. Мабодо қизнинг отаси «молни мен бераман», деб хулуъни талаб қилса, талоқ тушади ва ота тўловни беради.

فصل في الظهار

ЗИҲОР БЎЛИМИ

Зиҳор хотиннинг талоқ бўлганини ифодалашда қўл-ласа бўладиган бирор аъзосини, эр ўзи уйланиши абадий ҳаром бўлган, яъни маҳраманинг назар солиш мумкин бўлмаган бирорта аъзосига ўхшатишидир. Масалан, бир киши хотинига «сенинг бошинг мен учун онамнинг қорнидек» деса, зиҳор бўлади.

Зиҳор қилган эрга каффорат бермай туриб хотини билан жинсий яқинлик қилиши ва уни ўпиши, қучоқлаши ва ушлаши ҳаромдир. Агар каффорат бермай туриб шу ишларни қилиб қўйса, тавба қилиб истиғфор айтиши керак.

Эр хотинига «сен менга худди онамдексан» деса, бу гап билан аёлини эҳтиром қилишни, зиҳор қилишни ёки талоқ қилишни ният қилган бўлиши мумкин. Булардан қайси бирини ният қилган бўлса, ўша нияти ҳисоб бўлади. Аммо ҳеч қайсисини ният қилмаган бўлса, гапи ҳеч нарсани англатмайдиган беҳуда гапга айланади.

«Сен менга онамдек ҳаромсан» деганда зиҳор ёки талоқни ният қилган бўлса, ниятидаги бўлади. Ҳеч нарсани ният қилмаган бўлса, Имом Муҳаммад наздларида зиҳор бўлади ва Имом Абу Юсуф наздларида ийло бўлади.

Бир киши бирдан ортиқ хотинини зиҳор қилса, зиҳор

қилган хотинлари сонича каффорат тўлаши лозим бўлади. Каффоратни аёлга жинсий яқинлик қилишга қарор қилганда бериш вожибдир.

Зихорнинг каффорати бир қулни озод қилишдир. Бироқ кўр, икки қўли кесилган, икки бош бармоғи кесилган ёки бир томондаги қўл-оёғи кесилган қулни, мудаббар¹ни ва озод бўлиши учун тўланадиган маблағнинг бир қисмини тўлаб бўлган қулни каффорат учун озод қилиш мумкин эмас. Шунингдек, шерикликка олинган қулдаги ўзига тегишли қисмини озод қилиб, сўнгра шеригига ҳақини тўлаб, қолган қисмини ҳам озод қилиши ёки ўз қулининг ярмини олдин, қолган ярмини аёлига яқинлик қилгандан кейин озод қилиши ҳам мумкин эмас.

Агар зихорнинг каффорати учун қул озод қилишга кучи етмаса, Рамазондан ва рўза тутиш ман қилинган кунлардан бошқа вақтда икки ой кетма-кет рўза тутати. Агар оғзини очиб юборса, рўза тутишни янгидан бошлайди. Шунингдек, аёлига кечаси атайлаб, кундузи эса қасддан ёки беҳосдан яқинлик қилса ҳам рўзани қайтадан бошлайди. Агар рўза тутишга кучи етмаса, олтмиш мискинга таом беради. Таом уларнинг ҳар бирига садакаи фитр миқдорида берилади, қийматини бериш ҳам мумкин. Агар уларга тушлик ва кечки овқат қилиб берса ёки қоринларини тўйғизса ёхуд 1 кг буғдой ёки 2 кг қуруқ хурмо ёки 2 кг арпа берса ҳам бўлаверади. Шунингдек, олтмиш мискинни эмас, балки бир мискинни икки ой тўйғизса ҳам бўлаверади. Аммо бир мискинга бир кунда икки ойлик нарсани бир йўла бериш мумкин эмас.

¹ . Мудаббар – хожаси, «ўлганимдан кейин озодсан», деб айтиб қўйган қул.

فصل في اللعان

ЛИЪОН БЎЛИМИ

Лиъон деб хотинини зинода айблаб, гувоҳ келтира олмаган эрнинг ва зинони инкор этган хотиннинг қози олдида бир-бирларини лаънатлашларига айтилади.

Бир киши ўз никоҳидаги покиза хотинини зинода айбласа, «зинокор» деса ёки шу маънодаги бошқа сўзларни айтса ва уларнинг иккиси ҳам гувоҳлик шартларига жавоб берадиган бўлсалар ёки эр хотини туққан болани инкор қилиб «бола мендан эмас» дейиши ҳам хотинни зинода айблаш ҳисобланади, хотин бу ҳақоратларга лозим бўлган жазо беришни талаб қилса, иккиси қозининг олдида лаънатлашадилар, яъни бир-бирларини лаънатлайдилар. Бу қўйидагича бўлади: эр «Аллоҳ номи билан гувоҳлик бераманки, мен хотинимни «зинокор» деб айблаганимда, рост гапирдим» деб, агар болани инкор этаётган бўлса «болани тан олмаслигимда рост гапирдим» деб тўрт марта айтади. Сўнгра бешинчисида «агар сўзимда ёлғончи бўлсам, менга Аллоҳнинг лаънати бўлсин», дейди. Сўнг хотин: «Аллоҳ номи билан гувоҳлик бераманки, эрим мени зинода айблашида ёки болани инкор этишида ёлғончидир» деб тўрт марта айтади. Бешинчисида «агар эрим рост гапираётган бўлса, менга Аллоҳнинг ғазаби бўлсин», дейди.

ⁱ . Гувоҳлик шартлари: мусулмонлик, ёмон ишларда айбланган бўлмаслик, озодлик, балоғатга етган бўлиш ва ақлли бўлиш.

Эр тарафидан айтилган лиъон тухмат учун бериладиган жазонинг, хотин тарафидан айтилган лиъон эса зино учун бериладиган жазо ўрнини босади. Мана шундан кейин қози эр билан хотин ораларини ажратиб қўяди ва буни бир боин талоқ деб эътибор қилинади.

Лиъон болани тан олмаслик юзасидан бўлганда, қози эрни боланинг отаси эмас, деб ҳукм қилади. Агар эр лиъондан бош тортса, лиъон айтишгунича ёки ёлғон сўзлаганини тан олгунича қамаб қўйилади. Агар ёлғон сўзлаганини тан олса, саксон дарра урилади. Аммо хотин лиъондан бош тортадиган бўлса, уни ҳам лиъон айтишгунича ёки эрнинг гапини тасдиқлагунича қамаб қўйилади. Агар хотин эрнинг болани тан олиб айтган сўзини тасдиқласа, эр боланинг отаси ҳисобланмайди, аммо хотинга дарра урилмайди.

Агар гувоҳлик шартларига жавоб бермайдиган эр қул, кофир ёки илгари кимнидир зинода айблаб дарраланган одам гувоҳлик шартларига жавоб берадиган хотинини зинода айбласа, ўзаро лаънатлашмайдилар. Балки эр озод инсон бўлса саксон, қул бўлса қирқ дарра урилади.

Агар эр гувоҳлик шартларига жавоб берса-ю, хотин унга жавоб бермаса, чўри, кофир, илгари кимнидир зинода айблаб дарраланган, кичик ёшда, жинни ёки зинокор бўлса, эрга дарра ҳам урилмайди, ўзаро лиъон ҳам айтилмайди. Чунки мазкур сифатлардан бирига эга аёл лиъон айтишга яроқли эмас деб ҳисобланади.

Лиъон айтишганларнинг қайтадан никоҳланишларига ҳар иккиси гувоҳлик бериш шартларига жавоб берган муддатда мутлақо йўл йўқ. Мабодо уларнинг бири

ёки иккиси ҳам гувоҳлик бериш шартларига яроқли бўлмай қолсалар, қайта никоҳланишлари мумкин. Масалан, юқоридаги ҳолатда эр ўзини ёлғончига чиқарса, бу гувоҳликдан қайтиш ҳисобланади, унга дарра урилади. Бундан кейин ўртадаги лиъон ҳам бекор бўлиб, аёлнинг никоҳи унга ҳалол бўлади. Шунингдек, эр ўзи лиъон айтишган хотинидан бошқа аёлни зинода айблаб, сўнг гапи ёлғонга чиқиб дарра урилгандан кейин лиъонга яроқли эканини йўқотади. Шунинг учун аввал лиъон айтишган хотиннинг никоҳи унга ҳалол бўлиб қолади.

Эр никоҳдан кейин саҳиҳ хилватдан олдин аёл билан лиъон айтишиб ажрашгач, ҳалиги аёл зино қилиб, оилали бўлмагани учун дарраланса, эрга мазкур аёлнинг никоҳи, гарчи у билан лиъон айтишган бўлса ҳам, ҳалол бўлади.

Соқов киши ўз хотинини зинода айбласа ҳамда ҳомиласини инкор қилса, лиъон айтилмайди. Чунки лиъон очиқ-ойдин сўзлар билан бўлади. Қолаверса, зинодан бошқа сабаб туфайли ҳам ҳомила пайдо бўлиши мумкин. Шунинг учун бу ҳолатда лиъон амалга оширилмайди.

Эр хотинига «сен зино қилдинг ва бу ҳомила ўшандан» деса, лиъон айтишади, бироқ эр ҳомиланинг отаси ҳисобланаверади. Бу ерда «зино» сўзини очиқ айтгани учун лиъон айтишга асос топилди. Ҳомиланинг тан олинмаслиги эса лиъоннинг ҳомилани рад этгани учун эмас, балки «зино» сўзи учун бўлгани сабабдир.

Болани «мендан эмас» деб айтишнинг ҳам чегараланган вақти бор. Болани туғишга тайёргарлик пайтида керакли анжомларни сотиб олаётганда ёки туғилганидан

кейин одамлар табриклаётганда тан олмаса, бу инкор инобатга олинади. Аммо мазкур вақтларда индамай туриб, кейин тан олмаса, инкори ҳисобга ўтмайди. Аммо зинода айблаш борлиги учун, ҳар икки ҳолатда ҳам лиъон айтилади.

Эр эгизакларнинг аввалгисини тан олмай, кейингисини тан олса, унга дарра урилади. Чунки бу ўзини ўзи ёлғончи қилишдир. Аввалгисини тан олиб, кейингисини инкор қилса, ўзаро лиъон айтилади. Чунки бунда зинода айблаш маъноси бор.

Юқоридаги ҳар икки ҳолатда ҳам эр болаларнинг отаси ҳисобланади. Чунки эгизаклардан бирини тан олиш иккинчисини ҳам тан олишни билдиради.

فصل في العَيْنِ

ЖИНСИЙ ЗАИФЛИК БЎЛИМИ

Эр хотини билан жинсий яқинлик қила олмаганига иқрор бўлса, қози унга аёл арз қилган кундан бошлаб бир йил муҳлат беради. Рамазон ойи ва аёлнинг ҳайз кунлари ҳам шу муҳлат ичига киради, бироқ эр ёки хотиндан бирининг бемор бўлган вақтлари кирмайди.

Агар берилган муддат ичида эр яқинлик қила олмаса, хотиннинг истаги билан қози, эр талоқ беришни истама-са ҳам, иккаласини ажратиб қўяди. Бу ажратиш билан бир боин талоқ тушади, агар саҳиҳ хилват содир бўлган бўл-са, аёл тўлиқ маҳрини, акс ҳолда ярим маҳрини олади ва идда ўтиради. Чунки саҳиҳ хилват маҳр ва иддани вожиб қилади.

Ўртада жинсий алоқа бўлган-бўлмагани юзасидан эр-хотин тортишиб қолиб, эр «алоқа бўлган» деса, хотин эса «алоқа бўлмаган» деса, хотиннинг қиз ёки жувонлиги-ни аёллар текшириб кўрадилар. Агар хотин жувон бўлиб чиқса, эр ўз сўзининг тўғрилигини тасдиқлаш учун қасам ичади ва аёлнинг ажралиш талаби бекор бўлади. Бордию хотин бокира чиқса ёки эр ўз сўзининг тасдиғи учун қасам ичишдан бош тортса, эр-хотиннинг тортишуви биринчи марта бўлаётган бўлса, эрга бир йил муҳлат берилади. Берилган муҳлатдан кейин ҳам эр-хотин шу масалада тортишадиган бўлсалар, худди аввалгидек иш кўрила-

ди, бироқ хотин бокира чиқса ёки эри ўз сўзи ростлигига қасам ичишдан бош тортадиган бўлса, хотин ажралиш ҳақиға эгадир. Шунингдек, хотин йил тўлмасдан олдин ҳамда йил тўлгач, эридан ажралмасликни истаса, унинг ажралиш ҳақидаги талаби бекор бўлади.

Бичилган эркакнинг ўз хотини билан тортишуви ҳам жинсий заиф одамнинг ўз хотини билан тортишувидек ҳал этилади. Бироқ олати кесик одамнинг хотини ажрашни хоҳласа, талаби қози томонидан ўша заҳоти қондирилади.

Эр-хотин икковларидан бирига бошқасининг айби сабабли жиннилик, песлик каби ажралиш ихтиёри берилмайди. Яъни, бу ҳолатлардан қозига мурожаат этилмайди. Балки муаммо талоқ, хулуъ каби йўллар билан ҳал этилади.

Уламолар айб туфайли ажралишга оид икки шарт қўйганлар:

1. Ажралишни талаб қилаётган томон никоҳ пайтида айбдан беҳабар бўлиши шарт. Агар ўша пайтда у айбни билса, ажралишни талаб қилиш ҳуқуқига эга бўлмайди. Чунки айбни билатуриб никоҳга рози бўлиши айбга ҳам рози бўлиш белгисидир.

2. Никоҳдан кейин ҳам айбга рози бўлмаган бўлиши шарт. Аввал айбни билган бўлса ҳам, никоҳдан кейин айбни билатуриб рози бўлган бўлса, ажралишни талаб қилиш ҳақидан маҳрум бўлади.

فصل في العدة

ИДДА БЎЛИМИ

Идда – аёл киши эрининг вафотидан кейин ёки эри билан ажрашгандан сўнг кутиши лозим бўлган муддатдир.

Ҳайз кўрадиган озод аёлнинг иддаси талоқ ва фасҳдан (масалан, эр-хотиндан бирининг муртад бўлиш ҳолати, никоҳнинг бекор қилиниши) сўнг тўлиқ уч ҳайз-дир, яъни аёл ҳайз кўрадиган бўлса, тўлиқ уч марта ҳайз кўриб тугаши билан иддаси чиқади. Талоқ қилинган вақтда ҳайз кўриб турган бўлса, ҳисобга кирмайди, бошқа уч ҳайз кўриши лозим.

Юқорида айтилган ҳукмлар хожаси вафот этган ёки озод қилинган умму валадга, гумон ёки фосид никоҳ туфайли жинсий яқинлик қилинган хотиннинг эри ўлган ёки эридан қози ҳукми билан ажрашган ҳолатига ҳам тегишлидир.

«Гумон туфайли жинсий яқинлик» деганда, қоронғида билмасдан, «ўзимнинг хотиним» деб ўйлаб бегона хотинга яқинлик қилиб қўйиш каби ҳолатлар тушунилади.

Кичиклиги ёки кексалиги ёхуд балоғат ёшига етган бўлса-да, умуман ҳайз кўрмайдиган хотинлар иддаси уч ойдир.

Эри вафот этган озод хотинлар ҳомиладор бўлмасалар, тўрт ойу, ўн кун идда сақлайдилар.

Чўри аёлнинг талоқ ва фасҳ учун ўтирадиган идда-

си тўлиқ икки ҳайздир. Ҳайз кўрмайдиган ёки эри ўлган чўрининг иддаси озод аёл иддасининг ярмидир, яъни талоқ иддаси бир ярим ой ва ўлим иддаси икки ой-у беш кундир.

Ҳомиладор бўлган озод ва чўри аёлларнинг (эр ҳомила пайдо қила олмайдиган ёшда бўлса ҳам) иддаси ҳомиласини туғмоқликдир, яъни туғиши билан иддаси тугайди. Аёлни ҳомиладор қиладиган ёшга етмаган эр вафотидан кейин ҳомиладор бўлган хотиннинг иддаси ўлим иддасидир. Бу икки ҳолатда, яъни кичик ёшдаги боланинг никоҳида бўлган аёл унинг тириклигида ҳомиладор бўлса ҳам, ўлганидан кейин бўлса ҳам, эр ҳомиланинг отаси ҳисобланмайди. Чунки кичик ёшдаги боладан ҳомила бўлиши мумкин эмас.

Ўлим тўшагида ётган эр «хотинимга мерос тегмасин» деган мақсадда талоқ қилса, қаралади: агар боин талоқ бўлса, аёл ўлим ва талоқ иддаларидан қайси бири узоқроқ бўлса, ўшани ўтиради. Яъни, эри ўлгандан кейин тўрт ой-у ўн кундан олдин уч ҳайз кўрса, ўлим иддасини ўтиради. Агар унинг уч ҳайз кўриши тўрт ой-у ўн кундан кўпроққа чўзилса, талоқ иддасини ўтиради. Агар ражъий талоқ бўлса, аёл ўлим иддасини ўтиради. Чунки ражъий талоқ иддасида ҳали никоҳ алоқаси сақланиб турган бўлади.

Ражъий талоқ иддасида озод қилинган чўрининг иддаси озод аёл иддаси кабидир. Аммо боин талоқдан сўнг ёки эри ўлгандан сўнг иддаси тўлмасдан бурун озод қилинса, чўрининг иддаси кабидир.

Ҳайздан қолган аёл бир неча ойдан кейин қон кўриб қолса, бу ҳолда у янгидан идда бошлайди ва иддасини

уч ҳайз кўриш билан ҳисоблаб тугатади. Шунингдек, бир ҳайз кўриб, кейин ҳайз кўрмай қолган аёл ҳам янгидан бошлаб, уч ой идда сақлайди. Ҳар икки ҳолатда ҳам ўтган кунлар ҳисобга олинмайди.

Иддада ўтирган аёлга гумон билан жинсий яқинлик қилинса, шу кундан эътиборан иккинчи янги иддани бошлайди. Биринчи ва иккинчи иддалар бир-бирига киришиб кетади. Биринчиси тугаганида иккинчисининг ҳам бир қисми ўтган деб қаралади. Мисол учун, иддадаги аёлга биров билмасдан уйланиб яқинлик қилиб қўйди, дейлик. Бу ҳолатдаги жинсий яқинлик «гумон билан бўлган яқинлик» дейилади. Мана шу ҳолатда аёл биринчи идда учун бир ҳайз вақтича идда ўтирган бўлса, энди яна уч ҳайз вақтича ўтириши лозим. Қолган икки ҳайз биринчи идданинг давоми бўлиши билан иккинчи идданинг биринчи ва иккинчи ҳайзлари бўлади. Ундан кейин аёл иккинчи иддани тўлдириб қўйиши учун яна бир ҳайз идда ўтиради.

Фосид никоҳнинг иддаси эр-хотин ажратилган ёки эр аёл билан қовушишни тўхтатганидан кейин бошланади. Буни тўхтатгани ҳақида эр хотинига айтиб қўйиши шарт.

Хотин ўз иддасининг қайси вақтдан бошланганини билмаса ҳам, идда ўтаверади. Яъни, эрнинг талоқ қилганини ёки ўлганини хотин билмаса ҳам, идда ўтаётган ҳисобланаверади. Идда ҳисобининг бошланиши учун талоқдан ва ўлимдан хотиннинг хабардор бўлиши шарт эмас.

Эр ўзининг боин талоқда идда ўтирган аёлини қайта никоҳлаб олса-ю, яқинлик қилмасдан аввал талоқ қилса, аёлга айтилган маҳрнинг ҳаммаси берилади ва у

янгидан идда бошлайди. Чунки кейинги никоҳ янги никоҳ ҳукмида бўлади.

Зиммий эркак талоқ қилган зиммий аёл ва мусулмонлар билан уруш ҳолатидаги кофирлар юртидан мусулмонлар юртига муслима бўлиб келган аёл, агар ҳомиладор бўлмаса, идда сақламайди. Аммо мусулмон эркак зиммия хотинни талоқ қилса, идда ўтириши вожиб бўлади.

Боин талоқ ёки ўлим иддасида ўтирган хотин муслима, оқила ва балоғатга етган бўлса, зебу зийнатни, байрамона ранглардаги кийимларни, узрсиз мой (крем), хина, атир-упа ва сурма қўйишни тарк қилиб аза тутади. Аммо озод бўлгани ёки фосид никоҳ туфайли идда ўтирган аёл аза тутмайди.

Боин талоқ ёки ўлим иддасида ўтирган аёлга совчи қўйилмайди. Лекин уйланиш нияти борлигини мужмал қилиб билдиришга рухсат берилган (масалан: «бирор-та муносиб аёл топилса, уйланмоқчи бўлиб юрибман, аёл киши бўлмаса, қийин экан» каби).

Ражъий талоқ иддасидаги хотинга эса совчи ҳам қўйилмайди, уйланиш нияти мужмал, пардали қилиб ҳам айтилмайди. Боин ва ражъий талоқ иддасидаги аёл уйдан умуман чиқмайди. Иддаси чиқмагунча аёлни уйдан чиқариб юборишга эрнинг ҳақи йўқ. Аёлнинг зино қилган ҳолати эса бундан мустасно.

Қайси аёл талоқдан сўнг иддаси чиқмай туриб, эрининг уйдан чиқиб кетса, гуноҳкор бўлади. Ўлим иддасида ўтирган аёл уйдан чиқиши мумкин, аммо кечаси уйда тунаши керак.

Эридан ажрашган ёки эри вафот этган аёллар уларни биров чиқариб юбормаса, қўлларидаги молга зарар етиши, уйнинг қулаб тушиши ёки уйнинг ижара ҳақини тўлай олмаслик каби хавф-хатарлар бўлмаса, эрлариникида идда ўтирадилар.

Боин талоқ иддасидаги аёл эри билан бир хонада турадиган бўлса, ораларида парда бўлиши, эрнинг кўзи унга тушмаслиги керак. Агар уй иккаласи бошқа-бошқа туришига торлик қилса ёки эр зинодан жирканмайдиган фосиқ бўлса, эрнинг бу уйдан идда тугагунича чиқиб тургани яхшироқ. Қозининг давлат ғазнасидан ойлик бериб, идда сақлаётган хотин ва эр ораларини нохуш ҳолатлардан тўсиб турадиган ишончли, ёши каттароқ аёлни тайинлаб қўйиши бағоят кўркам ишдир. Шунда икки бегонанинг холи қолмаслиги каби буларнинг ҳам холи қолмасликлари таъминланган бўлади.

Агар эр-хотин бирга сафарга чиққан пайтларида хотинини боин талоқ қилса ёки эр вафот этиб қолса-ю, ўша жой шаҳар ёки шаҳар ҳукмидаги ер бўлмаса, қуйидаги ҳолатга эътибор берилади. Агар ўша жой аёлнинг ўз шахри ва мақсад қилиб кетаётган шахридан бирига сафар масофасидан камроқ масофада жойлашган бўлса, аёл яқинроқда жойлашган манзилга боради. Акс ҳолда қайси томонга боришни аёлнинг ўзи танлайди. Бироқ ўз шахрига қайтгани яхшироқдир. Бу ҳолатда аёлнинг валийси у билан бирга бўлиши шарт эмас.

Агар аёлнинг талоқ бўлган ёки эри ўлган жой шаҳар бўлса, аёл ўша ерда идда сақлайди. Идда тугаганидан кейин маҳрами билан ўз юртига қайтади.

فصل في الحضانة

БОЛАНИ ПАРВАРИШЛАШ БЎЛИМИ

Бу бўлимда ота-она ажрашгандан кейин болани ким парваришлаши ҳақида сўз юритилади.

Хоҳ талоқ қилинган бўлсин, хоҳ бўлмасин, болани парваришлаш ҳуқуқи онага берилгандир, бироқ онанинг ўзи буни истамаса, мажбур қилинмайди. Диндан қайтган, гуноҳ йўлидан чиқмайдиган оналар эса бундай ҳуқуқдан маҳрумдир. Боланинг онаси бўлмаса ёки бўлса ҳам парваришлашни истамаса, уни онанинг онасига, яъни момога берилади. Момо бўлмаса, бўлса ҳам истамаса, ҳуқуқ отанинг онасига берилади. Отанинг онасидан сўнг боланинг ота-она бир опаси, сўнг она бир опаси, сўнг ота бир опаси парваришлаш ҳуқуқига эга ҳисобланадилар. Сўнгра шу тартибда боланинг холаси ва аммасига берилади. Юқорида баён қилинган аёллар озод бўлиш шарти билан бу ҳуқуққа эгадир. Аммо чўри ёки умму валад бўлсалар, бу ҳуқуқдан маҳрумдир.

Бола динга ақли етадиган бўлгунича зиммий аёл ҳам муслима аёл каби болани парваришлаш ҳуқуқига эга. Ундан кейин тарбиячи аёл мусулмон бўлиши зарур.

Болани парваришлаш ҳуқуқига эга аёл болага маҳрам бўлмаган кишига эрга тегса, бу ҳуқуқдан маҳрум этилади. Агар болага маҳрам бўлган кишига турмушга чиқадиган бўлса, бу ҳуқуқ сақланиб қолади (боланинг онаси қайноғасига ёки момоси бобосига турмушга чиққани каби).

Бегона кишига эрга тегиши билан парваришлаш ҳуқуқидан ажраган хотин, ўша эрдан ажрашса, парваришлаш ҳуқуқи яна унга қайтади.

Мабодо юқорида айтилган болани парваришлаши керак бўлган аёллар йўқ бўлсалар, ҳуқуқ боланинг меросдаги асабаларига, яъни энг яқин эркак қариндошларига маълум тартиб бўйича берилади (ота, бобо, ака-ука, амаки каби). Бир хил даражадаги асабалар мавжуд бўлсалар, масалан, амакилар икки ёки ундан кўпроқ бўлсалар (бу ерда амакилар бир хил даражада ёки мақомда деб ҳисобландилар. Чунки уларнинг ҳаммаси ҳам бола отасининг ака ёки укаларидир), бола уларнинг тақводорроғига берилади. Бордию тақвода ҳам тенг бўлсалар, ёши улугроғига берилади. Лекин қиз боланинг парвариши гарчи асаба ҳисобланса ҳам, амакисининг ўғли каби номахрам эркакларга, шунингдек, махрам бўлса ҳам шарм-ҳаёсиз қариндошга топширилмайди. Чунки булар қиз болани ўз қарамоқларига олсалар, фитна содир бўлиши мумкин. Ёш болага танлов ҳуқуқи берилмаган, яъни «сен ким билан бўласан, ўзинг танлаб ол», дейилмайди.

Ўғил боланинг парваришига ўзи еб-ичадиган, киядиган ва истинжо қиладиган бўлгунича, қиз болани эса ҳайз (Имом Муҳаммад «уни кўнгил истайдиган бўлгунича» деганлар, бугунги кунда шу фатвога амал қилинади) кўргунича қарамоғида сақлашга она ёки момо ҳақлидир.

Агар қиз бола онаси ёки момосидан бошқанинг парваришида бўлса, кўзга кўриниб, эркаклар кўнгли уни хоҳлайдиган бўлгунича уларнинг қарамоғида қолади. Шундан сўнг боланинг парвариш ва тарбияси отага ўтади.

Талоқ қилинган она ўз қарамоғидаги болани ўзи никоҳланмиш шаҳардан бошқасига олиб кета олмайди. Чунки бу иш боланинг отасига зарардир. Онадан бошқа, болани қарамоғига олган кишилар эса болани ўз шаҳридан бошқа ҳеч қаерга олиб кета олмайдилар. Чунки бу нарсa болага зарар келтиради.

فصل في ثبوت النسب

НАСАБНИНГ СОБИТ БЎЛИШ БЎЛИМИ

Ҳомиладорликнинг ози олти ой ва кўпи икки йилдир. Ражъий талоқ иддасида ўтирган аёл иддаси тугаганини айтмаган бўлса, талоқ қилинган кунидан бошлаб икки йилдан ортиқ вақтда туғса ҳам, талоқ қилган эр туғилган боланинг отаси ҳисобланади. Хотинни эса эр идда ичида никоҳига қайтариб олган деб эътибор қилинади. Чунки идда ичида жинсий яқинлик бўлсагина хотин икки йилдан ортиқ вақтда туғади. Бордию аёл икки йилдан кам вақтда туғса, талоқ қилган эр боланинг отаси ҳисобланса-да, хотин эрнинг никоҳига қайтган деб ҳисобланмайди. Чунки бу ҳолатда жинсий яқинлик идда ичида эмас, балки ундан илгари бўлгандир.

Боин талоқ қилинган аёл иддаси тугаганини айтмасдан туриб икки йилдан оз муддатда туғса, талоқ қилган эр туғилган боланинг отаси ҳисобланади. Икки йил тўлганда туғса, эр боланинг отаси ҳисобланмайди, бироқ эр «бола меники» деса, бола унинг фарзанди, у эса боланинг

отаси ҳисобланади. Бундай бўлишига сабаб эр хотини билан идда ичида билмасдан яқинлик қилиб қўйган бўлиши мумкинлигидир.

Эр хотинининг туққанини тан олмаса, бир адолатли аёлнинг гувоҳлик бериши билан туққанлиги исбот қилинади.

Агар эр «бола мендан эмас» дейдиган бўлса, эр-хотин лиён айтишадилар.

فصل في النفقة والكسوة والسكنى

НАФАҚА БЎЛИМИ

Нафақа дейилганда кишининг ўз қарамоғидагиларни етарли кийим, овқат ва жой билан таъминлаши тушунилади.

Хотиннинг нафақаси, либоси ва турар жойи у мусулмон ёки кофир бўлсин, балоғатга етган ёки етмаган бўлса ҳам жинсий яқинлик қилишга яраса, эрининг зиммасидадир. Эрнинг ёш жиҳатдан кичик бўлгани сабабли жинсий яқинлик қила олмаслиги унинг бўйнидан нафақа беришни соқит этмайди.

Нафақанинг миқдори эр ва хотиннинг ҳолига қараб бўлади. Агар иккиси бой бўлса, бойларникидек, агар камбағал бўлсалар, камбағалникидек нафақа берилади. Агар эр бой, хотин камбағал ёки аксинча бўлса, ўртача нафақа, яъни бойникидан кам ва камбағалникидан кўп нафақа берилади.

Отасининг уйида бўлган ёки эр уйида бемор бўлган хотинга ҳам нафақа берилади. Бироқ ўзбошимчалик билан эрнинг уйидан чиққан, қарзи борлиги учун қамокда ўтирган, никоҳлангандан кейин касаллиги туфайли куёвнинг уйига олиб келинмаган, эрининг қўлидан тортиб олинган ва эрисиз ҳаж қилаётган аёлларнинг нафақаларини бериш эрга вожиб эмас. Агар аёл эри билан ҳаж қилаётган бўлса, эр унга сафар нафақасини (йўл харажатлари каби сафар учун лозим бўлган чиқимлар) эмас, балки уйда бериладиган нафақани беради. Уйда бериладиган нафақадан ортиғини хотиннинг ўзи кўтаради.

Агар хотин хизматкор ишлатиб юрадиган тоифадан бўлса, унинг ўз пулига олган бир хизматкорини нафақа билан таъминлаш эрнинг зиммасидадир. Бунинг учун эса эр бой бўлиши шарт қилинган.

Эр хотинига нафақа бера олмагани сабабли эр-хотин ажратиб юборилмайди, балки қози аёлга эрининг ҳисобидан қарз олиб туриш ҳақида ҳукм чиқаради.

Қози кимгадир камбағаллигига қараб нафақа юклаган бўлса-ю, кейин шу одам бойга айланса, у ҳолда хотин талаб қиладиган бўлса, бойларга мос нафақа тўлашга ўтади. Аксинча, бойлигига қараб нафақа белгиланса-ю, кейин камбағал бўлиб қолса, камбағаллигига қараб нафақасини камайтиради.

Ўтган кунларнинг берилмай қолган нафақаларини эр тўлаши лозим эмас. Бироқ нафақа қозининг ҳукми ёки эр-хотиннинг ўзаро келишувлари асосида белгиланган бўлса, ўтган кунларникини ҳам тўлайди, бунинг учун эса эр-хотин иккаласи ҳаёт бўлиши шарт. Мабодо икковидан

бири вафот этса ёки белгиланган нафақани олишдан илгари хотин талоқ қилинса, нафақа бекор қилинади. Фақатгина, хотин қозининг ҳукми билан эр ҳисобидан қарз олган бўлса, нафақа бекор қилинмайди.

Муддатидан олдин берилган нафақани эр-хотиндан бири ўша муддат келмасидан олдин вафот этса, қайтариб олинмайди. Масалан, эр хотинининг бир йиллик нафақасини олдиндан бериб қўйган бўлса, аммо икковидан бири бир йил ўтмасдан, дейлик, ярим йил аввал вафот этса, қолган ярим йиллик нафақа хотиндан қайтариб олинмайди.

Қулга хотин бўлган аёлнинг нафақаси қул эрнинг устига юкланган. Аммо қул хожасининг рухсати билан уйланиб, хотинига нафақа бера олмай қолса, нафақага пул топиш учун хожа қулини сотади. Мана шу зайлда қул нафақа бера олмай қолганда, бир хожадан иккинчи хожага сотилаверади. Аммо нафақадан бошқа қарзи учун фақат бир мартагина сотилади ҳамда қарзнинг тўлай олмаган қисмини озод бўлгач, тўлайди.

Эрнинг хотинига бериши керак бўлган уйи эрнинг қариндошлари яшайдиган уйдан алоҳида бўлиши лозим. Агар бир ҳовлида бошқа уйлар ва кишилар бўлса ҳам, аёлга алоҳида яшаши учун керакли қулайликлари мавжуд, қулфи бор уй берилса, кифоя қилади. Хотинга ажратилган уйда эрнинг бошқа хотинидан бўлган боласи ҳам бўлмаслиги керак. Хотин рози бўлса, тураверади.

Эр хотини турган уйга қайнота-қайнонасини ва хотиннинг бошқа эрдан бўлган фарзандини киритмасликка ҳақли. Чунки уй уники ва унда ўзи хоҳлаганича тасаруф қилиш ҳуқуқига эгадир. Бироқ аёлнинг ота-онаси (эрга

бундан зарар етмайдиган бўлса) у билан истаган пайтларида гаплашишлари ва уни кўришлари мумкин. Чунки бу силаи раҳм ҳисоблангани учун, уни ман қилишга ҳеч кимнинг ҳаққи йўқ.

«Эр ҳафтада бир марта аёлини ота-онасининг ҳузурига боришига ва уларнинг эса қизларининг уйига келишига монелик қила олмайди» деган гаплар ҳам бор. Бироқ ота-онадан бошқа маҳрам қариндошларни бориб кўриш ёки уларни аёлнинг уйига келиб кўришлари ҳар йили бир марта амалга оширилади.

Қози ғойиб – ўзи йўқ кишининг молидан хотини, ота-онаси ва ёш боласи учун нафақага яроқли бўғдой, ун, кийим ва пул кабилардан нафақа белгилайди. Бошқа қариндошларнинг нафақаси эса бекор қилинади.

Ғойиб одамнинг юқорида айтилган нарсалари бировнинг қўлида бўлиб, ўша одам буни тан олса, кифоя. Молнинг омонат қилиб сақлашга, савдога шерикликка ёки қарзга берилганининг аҳамияти йўқ.

Шунингдек, қози нафақа белгилаши учун хотин ҳам ғойиб эрининг никоҳидалигини мол қўлида бўлган одамлар эътироф этишлари лозим. Юқоридаги ишларни (молнинг кимдалиги, хотиннинг ғойиб эр никоҳидалигини) қози билса ҳам нафақа ҳақида ҳукм чиқараверади. Чунки қозининг билиши ҳужжат ҳисобланади. Қози нафақа белгилаётиб аёлга эри нафақасини бермай кетгани ҳақида қасам ичиради ва ундан кафил олади. Шундан сўнг қози аёлга эр номидан қарз олишни буюриб ҳукм чиқаради, лекин эр-хотин ўртасида никоҳ борлиги ҳақида ҳукм чиқармайди. Имом Зуфар «Қози нафақа ҳақида ҳукм чиқаради, ни-

коҳ мавжудлиги ҳақида эмас», деган. Бугунги кунда қозилар Имом Зуфарнинг сўзига амал қиладилар.

Аёлнинг қасам ичиши эр ғойиб бўлишидан олдин нафақа берган бўлиши ва аёл қозини алдаётган бўлиши эҳтимоли борлиги учундир. Кафил эса, мабодо эр келиб, аёлга керакли нафақани қолдириб кетганини исбот қилиб қолса, тўлаб бериш учундир.

Хотиннинг ғойиб эр никоҳида эканини ва нафақа учун нарсашлаб кетмаганини исботлаб беришининг ўзигина қозининг нафақа ҳақида ҳукм чиқариши учун асос бўла олмайди.

Ражъий ҳамда боин талоқ бўлган аёлларга (идда ичида) ва қозининг ҳукми билан ажратиб қўйилган аёлларга (ажралиш аёлнинг гуноҳ қилиб қўйгани сабабли бўлмаса, масалан, озод бўлганда ёки балоғатга етганда эр билан қолиш-қолмасликни танлаш вақтида ажралиш ҳуқуқидан фойдаланиши, эрнинг хотинга мос эмаслиги туфайли ажралиш каби) нафақа ва турар жой берилади, аммо эрнинг вафот этиши туфайли идда ўтирган аёлга ва қилиб қўйган гуноҳи сабабидан ажрашган аёлга (масалан, аёлнинг диндан қайтиши каби) эса берилмайди.

Уч талоқ иддасида ўтирган хотиннинг диндан қайтиши нафақанинг бекор қилинишига сабаб бўлади (чунки муртад бўлган аёл тавба қилиши учун қамалади. Қамалган аёлга эса нафақа берилмайди).

Камбағал ёш болаларнинг нафақаси касб-ҳунар билан пул топадиган вақтигача отанинг бўйнига юкланади.

Онага боласини эмизиш ундан бошқа эмизадиган топилмагандагина вожибдир. Чунки болани эмизиш нафақа

қилишдир. Нафақа эса ота бўйнидадир. Агар эр эмизувчи ёлласа, уни боланинг онаси ёнида тутати. Чунки бу пайтда болани парваришлаш ҳақи онада бўлади. Эр боланинг онасини ўз никоҳидалигида ёки ражъий талоқ иддасида ўтирганида эмизиш учун ёллай олмайди. Бу ҳолатларда аёл ўз боласини бепул эмизишга мажбурдир. Боин талоқ иддасида ўтирган онани эса эмизиш учун ёллаш мумкин.

Боланинг ўз онасини идда тамом бўлгач, эмизиш учун ёллашга (аслида она бегоналардан кўра кўпроқ пул талаб қилмаса, бошқалардан кўра болани эмизишга ўзи ҳақлидир) ёки эрнинг ўз хотинини бошқа хотинининг боласини эмизиб бериш учун ёллашига рухсат берилади.

Балоғатга етган қизнинг (агар эри бўлмаса) ва ногирон ўғилнинг нафақаси отанинг зиммасидадир.

Моли нисобга етган бойга камбағал ота-онанинг (бо-бо-момонинг) нафақаси юкланади. Бу нафақа ўғил-қиз орасида тенг тақсимланади. Ота-онага нафақа беришда ўғил ёки қиз бўлишнинг фарқи йўқ. Ўғил қанча нафақа берса, қиз ҳам шунча беради. Бу масалада яқинлик эътиборга олинади, мерос олиш эмас. Масалан, бир камбағал хотиннинг бир қизи ва ўғлининг ўғли бўлиб, иккаласи ҳам бой бўлса, гарчи ўғилнинг ўғли ҳам момодан мерос олса ҳам, онага яқинроқ бўлгани учун нафақани қиз беради. Шунингдек, бир камбағал одамнинг қизининг ўғли ва укаси бўлса, қизнинг ўғли нафақа беради. Агар ота касб-кор қилишга қодир бўлса, ўғилни унга нафақа беришга мажбурланмайди. Шунингдек, ўғил касб-ҳунар билан пул топишга қодир бўлса, отани нафақа беришга мажбурланмайди.

Моли нисобга етган бойга камбағал ота-онасининг на-

фақасидан ташқари кичик ёшдаги, балоғатга етган бўлса ҳам камбағал бўлган аёл, ногирон ва кўр эркак маҳрамларнинг нафақалари бойнинг улардан оладиган мероси миқдорига қараб юклатилади (бу масалани тушуниш учун мерос илмидан бохабар бўлиш керак). Масалан, бир кўр кишининг бир бой акаси ва бой синглиси бўлса, нафақа уч улушга бўлиниб, икки улуш бой акага ва бир улуш бой сингилга юклатилади. Чунки мабодо ҳалиги кўр киши вафот этиб, ушбу ака ва сингилдан бошқа меросхўрлар бўлмаса, улар марҳумнинг қолдириб кетган меросини уч улушга бўлиб, юқоридагидек бўлишиб олар эдилар. Бу масалада, яъни юқорида айтилганларнинг нафақалари маҳрам қариндошлари зиммасига мерос олиши миқдорича юкланишида, нафақа берувчи қариндошнинг мерос олиш имконияти борлиги эътиборга олинади, ҳақиқатда мерос оладими-йўқми, бу нарса нафақа олувчи вафот этганда аниқ бўлади. Масалан, бир кўр кишининг тоғаси ва амакисининг ўғли бўлса, гарчи кўр одам вафот этганда амакининг ўғли меросхўр бўлса-да, нафақа маҳрам қариндош бўлгани учун тоғага юкланади. Чунки мерос тақсимоотида амакининг ўғли бўлмаса, тоға мерос олган бўлар эди.

Мусулмон одам ўзга динда бўлган қариндошларидан фақат хотини, ота-онаси ва бобо-момоси ҳамда болалари, неvara ва эвараларига нафақа беради, холос. Камбағал одам фақат хотинига ва ўзидан тарқалганларгагина нафақа беради. Камбағаллиги туфайли бошқа қариндошларнинг нафақаси унга юкланмайди.

Камбағал одам хотини бой бўлса ҳам, унга нафақа беради. Бундан бошқа ҳолатларда бойга нафақа берилмайди.

Ота нафақаси учун ўғлининг кўчмас мулкани эмас, кўчар мулкани сотади. Ўғилнинг отадан нафақадан бошқа қарзи бўлса, ота унинг мулкани сотмайди. Она эса ўз нафақаси учун ўғлининг мулкани сотмайди. Баъзи фатволарда она отадан кўра муҳтожроқ бўлгани учун унга ҳам олиш жоиздир.

Агар ўғилнинг молини омонат сақлаб турган одам қозининг ҳукмисиз уни ўғилнинг ота-онаси нафақасига сарфлаган бўлса, тўлаб беради. Чунки бировнинг молини унинг рухсатисиз ишлатиш мумкин эмас. Ота-она ўзларидаги ўғилнинг молини ўз нафақалари учун сарфласа, тўлаб бермайди.

Қози бирор одамга хотинидан бошқа қариндошларининг нафақасини юклагандан сўнг, ҳалиги одам нафақа бермай, озми-кўпми вақт ўтса, ўтган кунларнинг нафақаси бекор қилинади, яъни қозининг ҳукми билан нафақа қарз бўлиб қолмайди. Бироқ нафақа бермай юриш ҳолати қозининг нафақа берувчи ҳисобидан қарз олиб туриш ҳақидаги ҳукмидан сўнг содир бўлса, у ҳолда ўтган кунларнинг нафақаси бекор бўлмайди, балки тўпланиб қолган қарзни нафақа бериши керак бўлган одам тўлайди.

Қул ва чўриларнинг нафақаси хожаларнинг зиммасидир. Агар хожа нафақа бермаса, ўзлари ишлаб нафақа топадилар.

Мабодо ишлаб нафақа топа олмаса, хожа уни сотиши керак. Шунда хожа пулга, қул ёки чўри нафақага эга бўлади. Сотиш мумкин бўлмаган (мудаббар ва умму валад) ва ишлаб нафақа топа олмайдиган қул ва чўриларга нафақа беришга хожани мажбурланади.

کتاب البیع

САВДО-СОТИҚ КИТОБИ

Савдо-сотиқ араб тилида “бай” дейилиб, луғатда бир нарсани мулкига киритиш ёки мулкидан чиқариш маъносида ишлатилади.

Истилоҳда эса “савдо – икки томоннинг розилиги билан бир мутақаввам молни иккинчи бир мутақаввам молга алмаштириш” деб таъриф берилади.

“Мутақаввам” деганда шарият фойдаланишга рухсат берган, “мол” деганда инсон табиати мойил бўлган, қиймат белгиланган ва эҳтиёж вақтигача уни сақлаш имкони бор нарса тушунилади. Савдо ақди ўтган замон лафзидаги розилигига далолат қилувчи “ижоб” ва “қабул” билан боғланади. Масалан, сотувчи «сотдим» ва олувчи «олдим» деса, иккисининг ўртасида келишув тугаган ва мулк кўчган ҳисобланади.

Шунингдек, икки томоннинг розилигига далолат қилувчи очиқ лафз бўлмаса-да, томонларнинг розилиги билан ўз молларини олди-берди қилиш билан ҳам барча нарсаларда савдо ақди боғланади. Масалан, баъзи дўконларда нарсанинг нархи тайин қилинган бўлади ва ушбу нархни кўрган ҳолда розилик билан олади.

Икки ақд қилувчидан бири ижоб қилиб, бир нарх айтган вақтда иккинчи томон айтилган нархга олиши ёки олмаслиги мумкин. Аммо айтилган нархнинг ярмига нарсанинг ярмини сотишга мажбур қилмайди. Масалан,

сотувчи бир қоп ун юз сўм деса, олувчи бир қопни ўн сўмга олишда ихтиёрли, аммо аввалги асосида беш сўмга ярим қоп унни олиши мумкин эмас.

Аммо ижоб вақтида нарсанинг ҳар бир килоси, донаси ёки метри баҳоланса, иккинчи томон айрим қисмини олиб, айрим қисмини олмасликка ҳақли бўлади.

Бир томондан ижоб бўлган вақтда иккинчи тараф ҳали қабул қилишидан олдин биринчи томон ўз ижобидан қайтиши мумкин. Бу ҳолатда ижоб ботил бўлади. Шунингдек, бир томондан ижоб бўлган вақтда қабул вужудга келмасдан олдин икки томондан бири ақд мажлисидан кетиши билан ҳам ижоб ботил бўлади.

Бир мажлисда ижоб ва қабул топилса, савдо ақди охирига етган бўлади. Икки ақд қилувчилардан ҳеч бирига савдони бузишга ихтиёр қолмайди. Имом Шофий мазҳабида модомики икки ақд қилувчилар бадан билан ажрашмаса, уларнинг ҳар бирига савдо ақдини бузишга ихтиёр бор дейилади. Бу ихтиёрни “хиёри мажлис” дейилади.

Савдо вақтида сотилаётган мол ва унинг эвазига берилаётга пул маълум бўлиши шарт. Сотилаётган нарса маълум бўлиши учун «Мана бу нарса» деб кўрсатиш кифоя қилади, у нарсанинг миқдор ва сифатини баён қилиш шарт эмас. Лекин салам савдосида миқдор ва сифатини олдиндан баён қилиш шарт қилинади (Салам савдосининг ҳукмлари ўз ўрнида баён қилинади).

Пулни маълум бўлиши учун кўрсатиш кифоя қилса, пулнинг миқдор ва сифатини баён қилиш шарт эмас. Аммо савдо вақтида пул бирлиги нотаниш бўлгани учун

кўриш ва ишора қилиш маълум бўлмаса, пулнинг миқдор ва сифатини баён қилиш шарт бўлади.

Агар савдо насия бўлмаса, аввал пул олинади, сўнгра мол топширилади. Чунки савдо ақди билан сотилган нарсa тайин топади ва унинг ўрнига бошқасини беришга ҳақи бўлмайди. Аммо савдо ақди билан пул тайин бўлмайди, ҳаттоки харидор бир пулга ишора қилган ҳолда савдо қилиб, ўрнига бошқа пулни беришга ҳақи бўлади. Демак, пул сотувчининг қўлига тегсагина тайин бўлади. Тайин бўлишда икки томон баробар бўлиши учун олдин пул олинади.

Савдо ақдида сотиладиган нарсанинг миқдорини маълум бир ўлчов бирликлари билан ўлчамасдан, чамалаган ҳолда савдо қилишнинг зарари йўқ. Яъни, чамалагандagi ноаниқлик савдони бузмайди. Бироқ бир хил жинсдаги нарсаларни бир-бирига чамалаб алмаштириш тақиқланади. Чунки жинси бир хил нарсалар ўзарo тенг миқдорда алмаштирилиши шарт.

Шаҳарда бир неча хил пул муомалада бўлган вақтда улардан бирини қайд қилмасдан савдо қилинса, муомалада энг кўп юрган пулга савдо ақди боғланади. Масалан, Тошкентда Бухоро амирининг ва Қўқон хонлигининг пуллари бир вақтда муомалада юрса, ақд қилувчилар бу икки пулнинг бирини тайин қилмаса ҳам, муомалада иккинчисига нисбатан кўп юрган пулга савдо ақди боғланади. Агар икки пул муомалада баробар юрса ва кучи (харид қуввати) ҳар хил бўлса, савдо ақди боғланмайди. Чунки бу ўриндаги ноаниқлик икки ақд қилувчининг ўртасида жанжал келтириб чиқаради.

Агар пулларнинг муомаласи баробар бўлиш билан бирга кучи (харид қуввати) ҳам тенг бўлса, савдо ақди боғланади ва тўловни хоҳлаган пул бирлиги билан амалга ошириш мумкин бўлади.

Доналаб сотиладиган нарсаларнинг “Ҳар бир донаси фалон сўм” деб савдо қилинса ва уларнинг ораси тухумга ўхшаш тафовут бўлмаса, Имом Абу Ҳанифа розийаллоҳу анҳу наздларида у нарсаларнинг фақат бир донасига савдо ақди боғланади, бошқаларида ақд боғланмайди. Агар доналаб сотиладиган нарсалар қўйга ўхшаш орасида тафовут бўлса, асло савдо ақди уларнинг ҳеч бирида боғланмайди. Лекин бу ҳолатда нарсаларнинг ҳаммаси санаб ёки ўлчаб бўлингандан кейин савдо дуруст бўлади.

Агар бир тўп нарсани – буғдойни тарозида тортмасдан ва бирон идишда ўлчамасдан туришини “Бу юз соъ” деб савдо қилган вақтда у нарса юз соъдан кам чиқса, олувчи хоҳласа уни ҳиссасига кўра олади, хоҳласа савдони бузди. Агар кўп чиқса, сотувчига бўлади.

Агар зироъ билан ўлчанадиган нарсаларда худди шу шарт билан савдо қилинса ва кам чиқса, олувчи келишилган баҳонинг ҳаммасига олади ёки савдо ақдини тарк қилади, яъни савдони бузишга ихтиёри бор. Агар бу ўринда кўп чиқса, унинг ортиғи ҳам аввалги пулнинг эвазига олувчига бўлади. Лекин ортиғини олмагани афзал. Агар “ҳар зироъси бир дирҳам” дейилса, икки ҳолда ҳам, яъни кўп чиқса ҳам, оз чиқса ҳам, ҳиссасига кўра олади.

Шунингдек, меванинг пишган-пишмаганини сотиш мумкин. Иккала ҳолатда ҳам уни узиб олиш шарт. Яъни, харидор дарахтдаги меваларни узиб олиб, сотувчига да-

рахтни бўшатиб бериши керак. Агар мевани дарахтда маълум вақтгача қолишини шарт қилиб ақд қилса, савдо бузилади. Чунки бу нотўғри шарт бўлиб, кейинроқ жанжал чиқишига сабаб бўлади. Аммо савдолашиб бўлингач, сотувчининг розилиги билан мевани узмай дарахтда қолдиришга рухсат берилгандир.

Мева ҳали дарахтда тугмасдан олдин (дарахт ҳали гуллаб турибди), бу ҳолатда йўқ мевани сотиш, имомларнинг иттифоқи билан ҳаром. Бу савдодан қатъи қайтарилган. Бугунги кунда сотувчи ва олувчи ўзаро савдо қилиб, “Бу боғдан қанча мева чиқадиган бўлса, сенга сотдим”, деб савдо қиладилар. Бу суратда савдо қилиш жоиз эмас. Чунки бу ерда ҳали йўқ нарсанинг савдоси бўляпти. Ҳолбуки, шариатда йўқ нарсанинг савдосидан қайтарилган, жоиз эмас (айрим ҳолатларда салам шартларига кўра жоиз бўлади).

Бу савдонинг яна бир ёмон томони шуки, боғнинг бир неча йиллик мевасини сотадилар. Масалан, уч йил ё беш йил, ё ўн йилгача боғдан чиқадиган мевани савдосини қиладилар. Бу савдонинг жоиз эмаслиги ҳам ҳадиси шариф матнига очиқ хилофдир. Ҳадиси шарифда:

نَهَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ بَيْعِ السَّنِينِ

“Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам бир неча йилнинг мевасини сотишдан қайтардилар”. Шунинг учун бу суратда савдо қилиш жоиз эмас.

Шунингдек, сотувчининг битта дарахтдаги меванинг маълум миқдорини ўзига қолдиришни шарт қилиб савдолашиши савдони бузади. Чунки бу ҳолатда сотувчи ўзи

айтган миқдорни олганидан сўнг, харидорга қанчаси қолиши номаълумдир. Номаълумлик эса савдони бузувчи асосий омиллардандир.

Савдо ақдини бузишдаги ихтиёрлар

Савдо ақди икки томоннинг розилигига далолат қилувчи “ижоб” ва “қабул” лафзлари боғланади, дедик. Ақд вужудга келгандан кейин икки ақд қилувчилардан бири иккинчисини мажбурлаган ҳолда ақдни бузишга ҳақи бўлмайди. Аммо қуйидаги тўрт ҳолатда шариат савдо ақдини бузишга ихтиёр беради. 1. Шарт ихтиёри. 2. Тайин қилиш ихтиёри. 3. Кўриш ихтиёри. 4. Айб ихтиёри.

خيار الشرط

ШАРТ ИХТИЁРИ

Шарт ихтиёри – савдо ақдида келишилган савдони бузишга ихтиёрни сўраб олишдир. Бу ихтиёрни олувчи ҳам, сотувчи ҳам ва бир вақтнинг ўзида ҳар иккисига биргаликда уч кун ёки ундан кам муддатга олиши мумкин. Қиёс қондасига кўра, савдо ақдида савдони бузишни сўраш ва келишиш дуруст эмас. Аммо қуйидаги ҳадис асосида шарт ихтиёри жоиз дейилади.

عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى، قَالَ هُوَ جَدِّي مُنْقِذُ بَنِي عَمْرٍو، وَكَانَ رَجُلًا قَدْ أَصَابَتْهُ آمَةٌ فِي رَأْسِهِ، فَكَسَرَتْ لِسَانَهُ، وَكَانَ لَا يَدْعُ عَلَى ذَلِكَ التِّجَارَةَ،

فَكَانَ لَا يَزَالُ يُغْنِي، فَأَتَى النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَذَكَرَ ذَلِكَ لَهُ، فَقَالَ: «إِذَا أَنْتَ بَايَعْتَ، فَقُلْ: لَا خِلَابَةَ، ثُمَّ أَنْتَ فِي كُلِّ سِلْعَةٍ ابْتَغْتَهَا بِالْخِيَارِ ثَلَاثَ لَيَالٍ، فَإِنْ رَضِيتَ فَأَمْسِكْ، وَإِنْ سَخِطْتَ فَأَرُدُّهَا عَلَى صَاحِبِهَا» رَوَاهُ الدَّارَقُطْنِيُّ

Муҳаммад ибн Яхёдан ривоят қилинади. У: “Бобом Мунқиз ибн Амрнинг бошига жароҳат етди ва жароҳат унинг тилига шикаст етказди. У доим тижорат билан машғул бўлар ва тижоратда алданиб қолар эди. Бобом Набий соллаллоҳу алайҳи ва салламга учраб, ўзининг алданиб қолишини айтиб берди. Шунда Набий соллаллоҳу алайҳи ва саллам: **«Қачон сен савдо қилсанг, “савдода алдаш йўқ”, деб айтгин. Сўнгра сен савдо қилган ҳар бир нарсада уч кун ихтиёрли бўласан. Агар рози бўлсанг, ақд қилган нарсангни оласан, агар рози бўлмасанг, эгасига қайтариб берасан»**, дедилар (Дороқутний ривояти).

Ушбу ривоятга кўра, уч кундан кўп ихтиёр олиш дуруст эмас. Шарт ихтиёри билан савдо қилинган молни қайтариб бериш ёки қайтариб олиш уч кун ичида бўлиши шарт бўлади. Қайтариб бериш ёки қайтариб олиш муддати уч кундан ўтиб кетмаслиги керак. Агар савдони бекор қилиш ҳуқуқига уч кундан ортиқ муддат эга бўлишни шарт қилинса, шу ҳуқуқни олган томон уч кун ичида савдога розилигини билдирсагина, савдо тўғри бўлади. Акс ҳолда, бундай савдо бузилади.

Шунингдек, насия савдо қилинганда сотувчи харидорга «уч кун ёки ундан кўпроқ муддатда, пулни тўламасангиз,

ўртамиздаги савдо бекор бўлади» деб шарт қилиш мумкин бўлади. Бу ихтиёрни “Хиёри нақд” деб номланади.

Сотувчи савдони бузиш ҳуқуқини олган вақтда сотилган мол сотувчининг мулкидан чиқмайди. Яъни, сотувчининг мулки бўлган ҳолда туради. Шунга кўра, сотувчи ихтиёр олган муддат ичида олувчининг қўлида бу мол ҳалок бўлса, қийматни тўлайди. Қиймат деганда нарсанинг бозордаги баҳоси тушунилади.

Шунингдек, савдолашилаётган вақтда мол харидорнинг қўлида туриб нобуд бўлса ҳам, харидор унинг қийматини тўлайди.

Аммо юқоридаги ҳар иккала ҳолатда мол харидорнинг қўлида айбли бўлиб қолса, сотувчи истаса, савдо келишувини кучга киритади, истамаса, савдони бузади-да, харидор етказган зарарни тўлатиб олади.

Савдони бузиш ҳуқуқини харидор олиб савдолашганда, мол сотувчининг мулкидан чиқади. Аммо харидорнинг мулкига кирмайди. Бу ҳолатда мол харидор қўлида айбли бўлиб қолса ёки нобуд бўлса, сотувчига келишилган нархни бериш керак бўлади.

Сотувчи ёки харидор савдони бузиш ҳуқуқидан фойдаланишни шарт қилиб савдолашсалар ва белгиланган муддат ичида савдони бузишни истаб қолсалар, бу ҳақда иккинчи томонни хабардор қилишлари керак. Акс ҳолда савдони бузиш имконияти бўлмайди. Аммо савдога рози бўлганликларини иккинчи томонга билдириш шарт эмас.

Савдони бекор қилиш муддати тугаса ёки харидор сотиб олган молига ўзининг мулкидек муносабатда бўлса, савдони бузиш ихтиёри ботил бўлади. Масалан, шарт

ихтиёри билан сотиб олинган отни минса, кийимни кийса, савдони бузиш ихтиёри ботил бўлади. Шунингдек, мол харидор қўлида айбли бўлиб қолса ҳам, савдони бузиш ихтиёри ботил бўлади.

خيار التَّغْيِينِ

ТАЙИН ҚИЛИШ ИХТИЁРИ

Ўзгаларнинг фикрини сўраш ёки олган нарсасининг муносиблигини билиш учун бир турдаги икки ёки уч нарсадан бирини танлаб оламан, деб савдо қилиш дуруст бўлади. Бу ихтиёрни “тайин қилиш ихтиёри” деб номланади. Бунда олинган нарсалар сони учтадан ошмаслиги ва танлаб олиш муддати уч кундан кўп бўлмаслиги керак.

Икки нарсани бирга сотганида ёки олганида, савдони бузиш ихтиёридан фойдаланмоқчи бўлган томон бу нарсаларнинг ҳар бирининг нархини аниқлаб олиши ва савдоси бекор қилиниши мумкин бўлган молни кўрсатиши шарт. Акс ҳолда савдо бузилади. Масалан, чойнак ва пиёлани бирга қўшиб сотиб олаётган харидор, чойнак ва пиёланинг нархини алоҳида-алоҳида билиб олиши, шунингдек, қайтариб бериш эҳтимоли мавжуд бўлган молни, яъни пиёла ёки чойнакни тайин қилиш керак бўлади.

Харидор бирор молни ўзи истаган сифатда бўлишини шарт қилган ҳолда савдо қилганда у сифат топилмаса, харидор учун савдони бузиш ёки келишган нархга олиш ихтиёри бўлади.

خيار الرؤية

КЎРИШ ИХТИЁРИ

Харидор молни кўрмай туриб сотиб олиши дуруст бўлади. Харидор кўрмасдан олишга рози бўлган бўлса-да, молни кўрган вақтда савдони бузишга ихтиёри бўлади. Бу “кўриш ихтиёри” деб номланади.

Сотувчи молни кўрмай туриб сотиб юборса, савдони бузишга ихтиёри бўлмайди. Сотиб олинган мол харидор қўлида айбли бўлиб қолса ёки харидор бу молни хоҳ кўришдан олдин, хоҳ кўрганидан кейин бошқа одамга узил-кесил сотиб юборса, шунингдек, молни кўрганидан кейин шу молни сотиш учун дўконга қўйиши ва ҳадяга аташи каби ҳолатлар, харидордаги “кўриш ихтиёри” ботил қилади. Яъни, харидор молни сотиб олишга мажбур бўлади.

Харидорнинг молни кўриши дейилганида, унинг шу молни сотиб олишдан кўзлаган мақсадига тегишли бўлган жойларни кўриши тушунилади. Масалан, тўй учун уст-бош олаётган одам унинг ташқи кўринишига, атир олаётган одам ҳидига, гўшт олаётган одам унинг янги-эскилигига эътибор беради.

Харидор молни кўрмай сотиб олгач, сотиб олишдан кўзлаган мақсадига боғлиқ жойларини кўрса ва савдога розилигини билдирмаса, савдони бузиш ихтиёри ботил бўлмайди. Харидор кўргандан кейин сўз ёки феъл билан розилигини билдирса, савдо бузиш ихтиёри кетади.

Агар молни сотиб олишга ёки кўрмай сотиб олинган молни қабул қилиб олишга вакил қилиб тайинланган киши молни кўрса, вакил қилувчининг савдони бузиш ихтиёри бекор бўлади.

Кўр киши ушлаб билинадиган нарсани ушлаб кўрса, ҳидлаб билинадиган нарсани ҳидлаб кўрса, татиб кўриш билан билинадиган нарсани татиб кўрса, шунингдек, ҳовли-жой каби нарсаларни сотиб олаётганида унга сифати тўла айтилса ва у савдога розилик берса, унинг савдони бузиш ҳуқуқи қолмайди.

Бир одам аввал кўрган молни, бир оз муддат ўтгач, қайта кўрмасдан сотиб олса, мол у кўрган пайтдагидан ўзгариб қолган бўлса, савдони бузиш ихтиёри берилади. Агар сотувчи ва харидор молнинг ўзгарган ва ўзгармагани ҳақида талашиб қолсалар ва сотувчи молнинг ўзгармаганини даъво қилса, сотувчининг сўзи қасам билан қабул қилинади.

Харидорнинг илгари молни кўргани ёки кўрмагани юзасидан сотувчи билан жанжал чиқса, қасам ичганидан кейин харидорнинг сўзи қабул қилинади.

خيار العيب

АЙБ ИХТИЁРИ

Савдо ақди сотилган молни айбсиз бўлишни тақозо қилади. Фақиҳлар савдогарлар эътиборида молнинг баҳосини пасайтирадиган айбни “айб” деб баҳолайдилар.

Харидор олган молига мазкур сифатдаги айбни топса, савдони бузиш ёки келишилган нархга олиш ихтиёри бўлади. Бу ихтиёрни “айб ихтиёри” деб номланади. Аммо харидор молнинг айбини билиб туриб сотиб олса, бу ҳуқуққа эга бўлолмайди.

Агар сотиб олинган нарса харидорнинг қўлидалигидан қайтариб бериб бўлмайдиган ҳолга келганидан сўнг, масалан, харид қилинган молни егандан, кийим йиртилгандан кейин эски айби ошкор бўлса, сотувчидан шу айбга яраша пул қайтариб олинади.

Шунингдек, харидорнинг қўлида янги айб пайдо бўлгандан кейин эски айби ошкор бўлса, сотувчидан шу айбга яраша пул қайтариб олинади. Бироқ шу ҳолатда сотувчи молни қайтариб олишга рози бўлса, харидор молни қайтариб бериб, пулини олади.

Агар харидор бу ҳолда молни сотувчига қайтариб беришни истамаса ёки молни сотиб юборган бўлса, сотувчидан ҳеч нарса ололмайди. Агар харидор молнинг эски айбини унга ўз моли қўшилганидан кейин билса (сотиб олган матони бўяш каби), сотувчи уни қайтариб олишни истаса ҳам, уни қайтариб бериш мумкин эмас. Балки бу ҳолда гарчи молни бошқага сотиб юборган бўлса ҳам, сотувчидан эски айбга яраша пулни қайтариб олиши мумкин бўлади.

Қовун, тарвуз, бодринг, тухум ва ёнғоқ каби ейиладиган нарсаларни сотиб олган киши уларни кесгач ёки чакқач, уларнинг истеъмолга бутунлай яроқсизлиги, яъни ҳайвонлар ҳам ея олмаслиги аниқланса, сотувчидан пулни тўлиқ қайтариб олади. Чунки фойдаланиб бўлмайдиган

нарсани сотиш мумкин эмас. Агар у нарсаларнинг баъзи қисмини истеъмол қилиш мумкин бўлса, сотувчидан айбга яраша пул қайтариб олинади.

Харидор молнинг айби борлигини даъво қилса ва сотувчига молнинг пулини ҳали бермаган бўлса, айбнинг йўқлиги маълум бўлгунича сотувчига пулни тўлашга мажбур қилинмайди.

Харидор сотиб олган нарсасида айб борлигини билганидан сўнг унга ўз молидек муомалада бўлса, яъни сотиб олинган отни минса ёки айбни бартараф этишга ҳаракат қилса, молни сотувчига қайтариб бериш ҳуқуқи бекор бўлади. Чунки бу молга рози бўлиш аломатидир. Бироқ айбли отни қайтариб бериш, суғориш, унга ем сотиб олиш учун миниш билан харидорнинг савдони бекор қилиш ҳуқуқи ботил бўлмайди. Айбли молни қайтариш харажатлари харидор зиммасидадир.

Икки молни бир ақд билан сотиб олган харидор қабул қилгандан кейин бирида айб топса, харидор учун хоссатан, айблисини қайтариб бериш ихтиёри бор. Аммо ҳали қабул қилмасдан айб маълум бўлса, уларнинг иккисини ҳам олиши ёки иккисини ҳам қайтариб бериши лозим. Чунки молнинг ҳаммасини қабул қилиб олмасдан савдо тугалланган ҳисобланмайди. Тугалланмаган савдони эса қисмларга ажратиб “бунисини оламан” ва “мана бунисини олмайман» деб бўлмайди. Бу айтилган ҳукм килолаб ёки сиғими билан ўлчаб сотиладиган молларга тегишли эмас. Мисол учун, ўн кило картошка сотиб олган одам унинг бир қисми айбли эканини кўрса, молнинг ҳаммасини қайтариб бериши ёки ҳаммасини олиб қолиши керак.

Унинг фақат айниганини қайтариб бериб, яхшисини олиб қолиш мумкин эмас. Чунки бир идишдаги нарса бир бутун мол ҳисобида бўлади. Агар картошка икки қопда бўлса, уларни қабул қилиб олгач, қайси қопдаги картошка айбли бўлса, ўша қопни сотувчига қайтариб бериб, пулини олиш мумкин.

Харидорнинг қўлидаги молда бошқанинг ҳам ҳақи борлиги юзага чиқса, масалан, сотилган ҳовлида сотувчининг ака ёки укасининг ҳам ҳақи борлиги аниқланса, сотувчидан пулини қайтариб олади. Чунки ҳовлининг бўлиниб кетишидан харидор зарар кўради. Аммо сотиб олинган нарса ажратиш мумкин бўлган моллардан бўлса, ўзгага тегишли қисмини ажратиб бериб, унга яраша пулини қайтариб олади ва қолган қисмини ўзида сақлаб қолиши мумкин.

Сотувчи савдо вақтида молнинг айбларига жавоб бермаслигини айтиб сотиши мумкин. Бунга рози бўлган харидор савдони бекор қилиш ҳуқуқидан маҳрум бўлади.

Тайин қилиш ихтиёри ва айб ихтиёри вафот қилувчидан меросхўрларига ўтади. Шарт ва кўриш ихтиёри меросхўрларга ўтмайди, балки шахснинг вафот этиши билан бекор бўлади. Чунки бу икки ҳолатда харидор ўз ихтиёри билан савдо қилган ва дастлабки розиликни бергандир.

فصل في البيع الصحيح، والباطل، والفاسد، والمكروه

САҲИҲ, БОТИЛ, ФОСИД, МАКРУҲ САВДО БЎЛИМИ

Шариат мол деб ҳисобламаган нарсалар (савдо китобининг бошида нималар мол деб ҳисобланиши айтиб ўтилди) инсон аъзолари, озод инсон, ароқ, чўчқа кабиларнинг савдоси ботилдир, яъни бошиданоқ савдо-сотик деб ҳисобланмайди.

Озод инсонга қўшиб сотилган қулнинг ёки ҳаром ўлган ҳайвоннинг гўштига қўшиб сотилган ҳалол гўштининг (гарчи ҳар қайсинисининг нархи алоҳида айтилса ҳам) савдоси ҳам бекор қилинади.

Ботил савдо билан олинган нарса омонат ҳукмидадир. Уни ишлатиб бўлмайди, балки зудлик билан қайтариб бериш керак.

Барча фойдаланиши мумкин бўлган ердаги ҳеч кимга тегишли бўлмаган нарсани фақат қўлга киритгач, сотиш (ўрмондаги қуённи, дарёдаги балиқни тутиб олгач, тоғдаги ўтинни йиғиб олгач сотиш) мумкин.

Харидорга топшириш қийин бўлган нарсани (масалан, қочиб кетган отни сотиш), харидорга топширса, сотувчининг ўзига зарар етадиган нарсани (масалан, кийимнинг бир енгини мажбурликдан сотиш), харидорнинг алданиш эҳтимоли бўлган нарсани (масалан, сигир елинидаги сутни сотиш, бу ҳолатда елиндаги нарса сут-

ми ёки елин касалликдан шишиб кетганми маълум эмас), жанжалга олиб келадиган ноаниқлиги бор нарсани (сотилаётган ернинг эни ва бўйининг номаълум бўлиши каби) савдо-сотиқ қилиш нотўғридир, яъни фосиддир.

Шунингдек, узилган ва қуритилган хурмони дарахтида турган хурмога чамалаб (ўлчамасдан) сотиш, тош отиш савдоси (отилган тош қайси нарсага тегса, ўшани олиш каби), ушлаганини олиш савдоси (бунда молни яхшилаб текшириб кўришга имкон берилмайди), сотувчи берганини олиш савдоси (сотувчи харидорнинг олдига нимани ташласа, харидор шуни олиши керак бўлади) фосиддир.

Бир молни фалон нархга насиёга сотиб, кейин сотган нархидан камга, нақдга қайтариб олиш (чунки бу судхўрликнинг бир кўринишидир) ёки шу ҳолатда ўзи сотган нарсани сотмаган нарсаси билан қўшиб аввалги нарсаси нархига қайта сотиб олиш (бу ҳам судхўрликнинг бир кўриниши ҳисобланади), идишдаги молни сотаётганда харидорнинг умумий вазндан идишнинг вазнига тенг бўлмаган вазни (масалан, идиш бир кило бўлгани ҳолда икки кило) чиқариб ташлашни шарт қилиши ножоиз.

Шунингдек, номаълум муддатга боғланган савдо («ҳожилар ҳаждан келганда сотаман» ёки «ўрик гуллаганда пулини бераман» дейиш) ва амалга оширилаётган савдога алоқаси бўлмагани ҳолда, томонларнинг бирига (сотувчига ёки харидорга) ёхуд сотилаётган молга фойдаси бор шартлар қўшилган савдо (сотувчининг “молимни сенга сотаман, аммо сен менга фалонча сўм қарз берасан” ёки “молимни сенга сотсам, фалон нарсани ҳадя қиласан” дейиши ёки ҳовлини бир ой ўтириб туриш шarti билан

сотиши, шунингдек, харидорнинг газмолни сотувчига бичиб-тикиб бериш шарти билан сотиб олиши ёхуд сотувчининг харидорга «бу қўлни сотиб олгач, озод қиласан» дейиши) ҳам ножоиздир.

Шу ўринда айтиб ўтиш керакки, савдо вақтида сотувчи ёки харидор қўядиган шартлар 3 хил бўлади. Биринчиси, савдо келишуви тақозо этадиган ва унинг руҳига мос келадиган шарт (овқатни ейиш шарти билан, отни миниш шарти билан савдо қилиш каби). Бундай шартларнинг савдо келишувига зарари йўқ.

Иккинчиси, савдо келишуви тақозо этмайдиган ва унинг руҳига мос келмайдиган, лекин томонларнинг бирига ёки сотилаётган молга фойда келтирадиган шарт. Бунинг мисоли юқорида ўтди. Бундай шартлар савдони фосидга айлантиради. Шунинг учун бундай шартни қўйган томон дарҳол уни бекор қилиши керак.

Учинчиси, савдо келишуви тақозо этмайдиган ва унинг руҳига мос келмайдиган, шунинг билан бирга томонлардан бирига зарар келтирадиган шартлар (овқатни емаслик, отни минмаслик шарти билан савдо қилиш каби). Бундай шарт ботил (яъни, бошидан мавжуд эмас ҳисобланади) саналади ва савдо кучга киравереди.

Бундай ўринларда савдо аҳди саҳиҳ бўлиб, еса шарт ботил бўлади. Валлоҳу аълам.

Фосид деб ҳисобланган савдоларни бузмасдан тўғри-лаб юбориш мумкин. Мисол учун, савдони бузмасдан илгари елиндаги сутни соғиб олиб харидорга топширилса, ушлаганини олиш савдосида харидорга молни кўриш ва ёқтирса олиш ҳуқуқи берилса, «молингни сотиб ол-

сам, мана бу нарсани менга совға қиласан» деган шартни харидор қайтариб олса, савдо тўғри бўлиб кетаверади. Бироқ савдони нотўғри бўлишига сабаб бўлган нарсалар бартараф қилинмаган бўлса, бундай савдони бекор қилиб юбориш (бузиш) сотувчига ҳам, харидорга ҳам вожибдир.

Бу ҳолда харидор молни қабул қилиб олган бўлса, пулини қайтариб олиб, молни сотувчига қайтариб бериши керак. Агар айнан ўша молни қайтариб беролмаса (масалан, мол харидор қўлида нобуд бўлган бўлса), ўша молга ўхшаган бошқа молни ёки ўша молнинг қийматини қайтариб бериши керак. Бордию мол харидорнинг мулкидан чиқиб кетган бўлса (сотиб юборган, ҳадя қилиб юборган бўлса) ёки сотиб олинган нарса ер бўлиб, харидор бу ерга бирор нима қурган бўлса, бундай савдони энди бузиб бўлмайди. Сотувчига сотган молдан келган фойда ҳалол бўлади, аммо харидор шу молни сотиб фойда қилган бўлса, фойдасини садақа қилиши керак. Молни нотўғри савдо билан сотиб олган киши оламдан ўтса, уни қайтариш меросхўрлари зиммасига ўтади.

Бошқаларни қизиқтириш мақсадида ўзини харидор қилиб кўрсатиш ва молнинг нархини ошириш, икки тараф нархига рози бўлиб турган савдонинг устига савдо қилиш, мева-чева каби шаҳарга келаётган молларнинг йўлига чиқиб, шаҳарнинг четида кутиб туриб сотиб олиш (агар шаҳардаги нархнинг кўтарилиб кетишига сабаб бўлса), очарчилик вақтида шаҳардаги озиқ-овқатни қишлоқдагиларга сотиш, жума намозига азон айтилган пайтдаги савдо-сотиқ макруҳдир.

Ким ошди савдосига рухсат берилган.

فصل الإقالة

ИҚОЛА БЎЛИМИ

“Иқола” луғатда бекор қилиш, кечиш деган маънони билдиради. Истилоҳда эса амалга ошган савдони ҳар икки томоннинг розилиги билан бекор қилишдир. Савдо қилган томонлардан бири (сотувчи ёки харидор) савдони бекор қилиш ҳуқуқига эга бўлмай туриб, маълум сабаблар туфайли (молни сотишга ёки олиб қолишга ҳожат қолмагани учун ёки бу молнинг ўрнига бошқасини сотиш-олиш фойдали бўлиб қолгани учун) савдони бекор қилиш (иқола қилиш)ни истаса, иккинчи томоннинг савдони бекор қилишга рози бўлиши ўта савобли ишдир.

Тарафлардан бирида савдони бекор қилиш ҳуқуқи бўлмаган ҳолида иқолани таклиф қилса, иккинчи томон савдони бекор қилишга рози бўлмаса, фақат бир томоннинг хоҳиши билан савдони бекор қилиб бўлмайди.

Савдо бекор бўлганида молга тўланган пулнинг қийматини кам ҳам, кўп ҳам қилмай қайтариш лозим. Мол харидор қўлида айбли бўлиб қолса, сотувчи айбга яраша пулни олиб қолиши керак.

Агар мол кўпайган бўлса (масалан, қўй қўзилаган ёки мато бўялган бўлса) ёки nobуд бўлса, савдони бекор қилиб бўлмайди. Аммо молнинг баъзи қисми nobуд бўлса, қолган қисмини иқола қилиш мумкин.

فصل في التَّوْلِيَةِ وَالْمُرَابَحَةِ

ТАВЛИЯ ВА МУРОБАҲА БЎЛИМИ

Молнинг устига фойда қўймай, сотувчига тушган нархига деб сотиш «тавлия» дейилади. Сотувчига тушган нархи устига маълум фойда қўйганини айтиб сотиш эса «Муробаҳа» дейилади. Тавлия ва муробаҳа савдоси тўғри сўзликка ва ишончга асосланган савдодир. Шунинг учун тавлия ва муробаҳа савдоси билан сотилаётган молни сотувчининг ўзи ўхшаши бор нарса эвазига (масалан, сўм, буғдой кабилар) олган бўлиши керак. “Ўхшаши бор” деганда литрлаб ёки килолаб ўлчанадиган нарсалар, бири иккинчисига катта-кичикликда жуда ўхшаш бўлган нарсалар тушунилади.

Агар сотувчи сотаётган молини ўхшаши йўқ нарса (қўй ёки ҳовли каби) эвазига харид қилган бўлса, уни тавлия ва муробаҳа савдоси билан сотиб бўлмайди. Чунки ўхшаши йўқ нарсани ҳар ким ҳар хил баҳолагани учун (қўйни ёки ҳовлини ҳар ким ҳар хил баҳолайди) нархи аниқ бўлмайди.

“Ўхшаши йўқ” деганда бири иккинчисига ўхшамайдиган нарсалар тушунилади. Зеро, бир қўй иккинчи қўйга, бир ҳовли иккинчи ҳовлига ўхшамайди.

Тавлия ва муробаҳа савдоси билан сотилаётган молнинг нархига одатда савдогарлар харажатини ҳам қўшиш мумкин. Бу ҳолда тавлия савдосида «мол менга

шунчага тушди» деб, муробаҳа савдосида эса «мол менга шунчага тушган, устига шунча фойда қўйдим», деб сотиш лозим.

Молни муробаҳа савдоси билан сотиб олган киши сотувчининг алдаганини билиб қолса, хоҳласа молни олдин келишилган нархда олиб қолади ёки молни қайтариб бериб, пулини олади (Имом Абу Юсуф берган ортиқча пулини сотувчидан қайтариб олади, деганлар).

Тавлия савдосида харидор алданганини билиб қолса, тўлаган ортиқча пулини сотувчидан қайтариб олади.

Имом Муҳаммад муробаҳа ва тавлия савдосида харидор алданганини билиб қолса, истаса молни аввал келишилган баҳосига олиб қолади, истаса, қайтариб бериб пулини олади, деганлар.

Харидор молни ишлатиб қўйганидан сўнг ёки мол нобуд бўлганидан ёхуд айбли бўлиб қолганидан сўнг сотувчининг алдагани аниқланса, савдони бекор қилиб бўлмайди.

فصل في الربا

СУДХҲҲҲРИК БҲҲЛИМИ

Судхҳҳҳриликнинг катта гуноҳ экани барчага маълум. Судхҳҳҳрилик дейилганда молни молга алмаштираётган томонлардан бирининг эвазига ҳеч нарса бермасдан ортиқча мол олишни шарт қилиши тушунилади.

Судхҳҳҳрилик ҳосил бўлиши учун алмаштирилади

моллар идишда ўлчанадиган ёки тарозида тортиладиган бўлиши ва иккиси бир жинсдан бўлиши керак.

Бугдой, арпа, хурмо ва туз идишда ўлчаб сотилади. Тилла ва кумуш эса тарозида тортиб сотилади. Улардан бошқалари ҳар жойнинг ўз урф-одатига кўра сотилаверади. Имом Абу Юсуф юқорида номи тилга олинганларнинг барчаси ҳар ернинг ўз урф-одатига кўра сотилади, деганлар.

Агар алмаштирилаётган молларнинг жинси ва ўлчаниши (иккиси ҳам тарозида тортиб ўлчанадиган ёки идишлаб ўлчанадиган бўлса) бир хил бўлса, бу молларни бир хил миқдорда ва нақдма-нақд (қўлма-қўл) алмаштириш шарт. Бу ҳолда моллар сифати ҳар хил бўлишининг аҳамияти йўқ. Масалан, 10 гр яхши сифатли тиллани 10 гр ёмон сифатли тиллага нақдма-нақд алиштириш керак. Акс ҳолда савдога судхўрлик аралашади.

Агар алмаштирилаётган молларнинг жинси ва ўлчаниши бир хил бўлмаса, уларни ўзаро алмаштиришда тенглик ҳам, нақдма-нақдлик ҳам шарт эмас. Масалан, 10 гр кумушга 100 пақир бугдойни алмаштириш мумкин.

Агар молларнинг жинси икки хил бўлиб, ўлчаниши бир хил бўлса, бу ҳолатда моллар нақдма-нақд алиштирилади. Уларнинг ўзаро тенг бўлиши шарт эмас. Масалан, 10 пақир бугдойни 20 пақир арпага нақдма-нақд алиштирилаверади.

Демак, тарозида тортиладиган ва идишда ўлчанадиган молларгагина судхўрлик аралашishi мумкин экан. Қийматига қараб ўлчанадиган ҳовли-жой, ҳайвон ва асбоб-анжомлар каби нарсаларда, сон, узунлик ўлчови

билан ўлчанадиган тухум, газлама каби нарсаларда суд-хўрлик бўлмайди.

Шунинг учун бир қўйни икки қўйга, бир дона тухумни икки дона тухумга ва бир метр газламани ўз жинсидаги бир ярим метр газламага алиштириш мумкин. Чунки бунда икки томон ҳам нима қилаётганини ва молининг миқдорини, сифатини жуда аниқ ва яхши билган ҳолда савдолашадилар.

Маълум муддатдан кейин берилиши лозим бўлган молиявий мажбуриятлар ҳақида келишув тузилаётган пайтда икки тараф қарздор қарзни адо қилаётганда эътиборга олинадиган қийматни келишиб оладилар.ⁱ Бу қиймат одатда нархи кам ўзгарадиган истеъмол молларидан бирининг (масалан, гўштнинг) ёки тилланинг ёхуд унча ўзгармай турадиган пул бирлиги (масалан, доллар) нинг қиймати бўлиши мумкин.

Бировга сўм қарз берган одам қарз берган жинсини олиши керак, у бўлмаса қарзини долларда қайтариб олаётган пайтдаги курс билан олиши мумкин. Бунда иккала томоннинг ҳам бир-бирларида ҳақлари қолмаслиги шарт. Қарз берувчи қарздор бўйнидаги қарзни нақд пулга ёки нақд бирор нарса эвазига қарздорнинг ўзигагина сотиши мумкин.

ⁱ . Айрим манбаларда бу иш жоиз эмас, дейилган.

فصل في بيع المنقول^{۱۸}

КЎЧМА МОЛ САВДОСИ БЎЛИМИ

Кўчма (хайвон, дон, кийим каби) мол сотиб олган харидор уни қабул қилиб олмасдан илгари сотиб юбориши мумкин эмас. Чунки харидор молни қабул қилиб олмагунча савдо тугал бўлмайди ва мол унинг мулкига тўлиқ ўтмайди. Харидор у молни сотиб юборса, ўзганинг молини сотган ҳисобланади. Ўзганинг молини эса сотиш мумкин эмас.

Аммо кўчма молни сотиб олган харидор уни қабул қилиб олмай, ҳадя ва садақа қилиши ёки қарзга бериши мумкин. Чунки ўша молни садақа ёки қарзга олувчи кишининг қабул қилиб олиши харидорнинг қабул қилиб олиши ўрнига ўтади.

Сотувчи эса молни нақдга сотган бўлса, пулини қўлига олмай туриб ишлатиши мумкин: уни ҳадя ёки садақа қилиши, шунингдек, қарзга бериши мумкин.

Харидорнинг келишилган нарх устига яна қўшиб бериши (агар сотувчи бунга рози бўлса ва мол нобуд бўлмаган бўлса), сотувчининг харидорга молни келишилганидан кўпроқ қилиб бериши (агар харидор рози бўлса) ва харидордан келишилган нархдан кам пул олиши ҳам мумкин.

Ҳовли сотилганда айтилмаса ҳам ундаги бинолар, омиборхона, болохона, уйларнинг калитлари савдога киради. Сотувчининг ҳовли ичидаги савдога кирмайдиган нарсаси

ларни аввалдан харидорга билдириб қўйиши юз бериши мумкин бўлган жанжалнинг олдини олади.

Ерни сотганда, ундаги дарахтлар савдога киради, (аввалдан келишилмаса) экинлар кирмайди. Дарахтни сотганда (аввалдан келишилмаса) ўша пайтдаги меваси савдога кирмайди.

بَيْعُ الْفُضُولِي

МАВҚУФ САВДО БЎЛИМИ

Агар киши ўзганинг молини унинг рухсатисиз фалончининг моли деб (мол эгасининг номини айтиб) сотса, бундай савдо мавқуф, яъни мол эгасининг рухсатига боғлиқ савдо ҳисобланади. Агар бировнинг молини ўзимнинг молим деб сотса, у ботил савдо бўлади.

Мавқуф савдода молнинг эгаси ўз рухсатисиз қилинган савдога рухсат бериши (розилик бериши) ёки уни бекор қилиши мумкин.

Мавқуф савдога молнинг эгаси рухсат берса, молнинг пули унинг мулки бўлади ва уни олгунча молини рухсатсиз сотган одам қўлида омонат ҳисобланади.

Агар мол айирбошланган бўлса, унинг ўрнига олинган мол рухсатсиз айирбошлаган одамнинг мулки бўлади ва у одам молнинг эгасига айирбошланган молнинг ўхшашини ёки унинг қийматини бериши лозим.

Бировнинг молини рухсатсиз сотган одам молнинг эгаси бу савдога рухсат беришидан олдин харидор билан савдони бузиши мумкин.

فصل في السلم

САЛАМ САВДОСИ БЎЛИМИ

Салам савдосида мол насия, унинг пули эса нақд бўлади. Яъни, савдо сотувчининг қўлида бўлмаган мол устида амалга оширилади. Салам савдосидан бошқа савдода молни насия қилиш мумкин эмас. Салам савдоси туфайли сотувчининг маблағга бўлган эҳтиёжи қопланса, харидорнинг ўзига керак молни арзонроқ ва керакли вақтда олиш имкони яралади.

Миқдори ва сифатини аниқ билиш мумкин бўлган (сиғими, вазни, узунлиги ўлчанадиган, доналаб сотилиб, бир-биридан айтарли фарқ қилмайдиган) нарсаларнигина салам савдоси билан савдо-сотиқ қилиш мумкин. Шунингдек, бу савдога судхўрлик аралашиб қолмаслигини катта эътибор бериш лозим.

Юқорида айтилганларга кўра, сифатини ва миқдори (оғирлигини) аниқлаштириб бўлмаса, ҳайвонларни, уларнинг аъзоларини, терисини, турли жавоҳирларни салам йўли билан савдолашиш тўғри эмас.

Салам савдоси пайтида сотилаётган молнинг жинси (масалан, буғдой), нави (масалан, баҳорги), сифати (масалан, олий), миқдори (масалан, беш тонна), харидорга топшириш куни (масалан, майнинг ўнинчи куни), топшириш жойи (масалан, улгуржи бозор эшиги ёнида), унга тўланаётган пул ёки нарса миқдори аниқ айтилиши шарт. Бундан ташқари, айтилаётган мол савдо бўлаётган пайтда

молни харидорга топшириш белгиланган кунда ҳамда шу икки вақт оралиғида савдо бўлган жой бозорларида соти-лаётган бўлиши керак. Бу молнинг нархини аниқлаш учун мўлжалдаги иш бўлмай қолса, харидорга бозордан олиб бериш имкони бўлиши учун зарур.

Салам савдосида сотувчи харидордан молга бери-лаётган пулни савдо жойида олиши лозим. Агар савдо жойида харидор пул бермаса ёки сотувчи пулни олмас-са, салам савдоси ҳисобланмайди. Масалан, бир киши беш тонна буғдойни юз минг сўмга салам савдоси қилиб, савдо жойида эллик минг нақд тўлаб, эллик минг сўмни кейин бераман деса, фақат тўлаган пулига яраша миқдор-даги буғдой олади, холос. Қолган икки ярим тонна буғдой устида салам савдоси ҳисоб бўлмайди.

Сотувчи молнинг пулини олмай туриб тасарруф қи-лиши (уни кимгадир совға қилиши, у пулга бирор нарса сотиб олиши) мумкин эмас. Шунингдек, харидор ҳам мол-ни қўлга олмай туриб тасарруф қила олмайди.

Молни топшириш вақти келганида сотувчи харидор-га молни топшира олмаса, харидор истаса кутади, истаса савдони бузиб, пулини қайтариб олади.

Сотувчи молни топшириш муддатидан олдин вафот этса, белгиланган муддат бекор бўлади. Бу ҳолда харидор ўз пулини сотувчининг меросга қолдирган молидан олади.

Салам савдосида томонларнинг савдони бекор қилиш ҳуқуқи мавжуд эмас.

Ҳунарманддан бирор буюмни (эшик, ром, бешик) маълум муддатда ясаб беришни талаб қилиш ҳам салам ҳисобланади.

Агар ясаб бериш учун муддат белгиланмаса ва бундай нарсаларга буюртма бериш халқ орасида маълум бўлса, бу урф савдо-сотиқ ҳукмида бўлади. Унга нисбатан савдо-сотиқдаги ҳукмлар қўлланади. Хунарманд ҳам, буюртмачи ҳам узрсиз келишувни буза олмайдилар.

Агар буюртманинг хом ашёси буюртмачидан бўлса, бу ижара ҳукмида бўлади (ижаранинг ҳукми кейинроқ келади).

Хунармандга буюртма берилганда савдо унинг иши устида эмас, балки ундан талаб қилинган буюм устида бўлади. Яъни, талаб қилинган буюмни (ўзи ясаганми, бошқа ясаганми, барибир) буюртмачига топширса бўлди.

Харидор молни кўрган вақтида олиш ёки олмасликка ҳақлидир.

Сотувчининг молни харидор кўрмасдан олдин бошқага сотиб юборишга ҳақи бор. Чунки мол сотувчини, қолаверса, савдо айнан шу мол устида бўлмаган. Бироқ молни харидорга кўрсатгач ва харидор олишга рози бўлгач, бошқа бировга сота олмайди. Ит, айиқ ва бўри каби йиртқич ҳайвонларни савдо-сотиқ қилиш мумкин. Чунки улардан баъзи ишларда фойдаланишга тўғри келади.

Мусулмонлар жамиятида яшайдиган бошқа динга мансуб киши ҳам савдо-сотиқ масалаларида мусулмонлар кабиدير. Фақат уларнинг маст қилувчи ичимлик ва чўчка билан ўзаро савдо қилишларига рухсат берилган. Чунки мазкур икки нарса ғайридинлар учун мол ҳисобланади.

Тантана ва байрамларда сочилган пулни, қанд-қурсни олиш учун кўйлагининг этагини очиб турган бўлса

ёки тасодифан келиб тушгач, этагини йиғиштириб олса, тушган нарса ўша одамникидир. Акс ҳолда, ким олса ўшаникидир.

Ҳеч кимники бўлмаган ва фойдаланишга шариат рухсат берган нарсаларнинг ҳукми ҳам худди шундай. Масалан, овчи ёзиб қўйган тўрга тушган кийик шу овчини ки бўлади.

فَصْلٌ فِي الصَّرْفِ

САРФ БЎЛИМИ

«Сарф» деганда пулни пулга сотиш тушунилади. Агар бир хил пуллар алмаштирилаётган бўлса (сўмга сўм, динорга динор, тиллага тилла, кумушга кумуш), ўзаро тенг ва ажрашмасдан туриб икки томондан қўлма-қўл олди-берди бўлиши шарт қилинади. Масалан, янги минг сўмга эски минг сўм қўлма-қўл алмаштирилади. Минг сўмга бир минг икки юз сўмни алмаштириш ҳаром. Пулни пулга сотишда томонлар савдони бекор қилиш ҳуқуқига эга эмас.

Агар пуллар ҳар хил бўлса (сўмга доллар, тиллага кумуш), алмаштириш қўлма-қўл бўлиши шарт. Тенглик шарт эмас. Масалан, юз сўмга минг доллар қўлма-қўл алиштирилади.ⁱ

Агар томонлар қўлма-қўлликка эътибор бермасдан, олишлари керак бўлган пулни олмасдан савдо жойидан

ⁱ . Айрим манбаларда, олтин ва кумушдан бошқа нарсалар, масалан, қоғоз пуллар савдосини замонимизда ҳанафий уламолар ҳақиқий саррофлик ҳисобламайдилар. Шунга кўра, қўлма-қўл бўлишни шарт ҳисобламайдилар.

тарқалсалар (ажрашсалар), пул алмаштириш савдоси бузилади.

Агар томонлардан бири олиши керак бўлган пулнинг бир қисминигина олиб тарқалса, қўлига теккан қисмигина унинг мулки бўлади. Қолган қисми эса аввалги эгасининг мулки бўлиб тураверади. Агар шу ҳолат кумуш идишга тегишли бўлса, яъни, сотувчининг юз сўм бўлган кумуш идишига харидор эллик сўм бериб, эллик сўмини насия қилса, идишнинг ярми сотувчиники, ярми эса харидорники бўлиб қолади. Идиш эса икки кишининг шериклик мулкига айланди. Бордию мана шу ҳолат юз сўмлик қиличга тегишли бўлиб, унинг безарар ажратиб олса бўладиган саксон сўмлик беағи бўлса ва харидор қирқ сўм берса, безакнинг ярмини сотиб олган бўлади. Қолган қисмини тўлагунича қилич (беағи билан) сотувчи ва харидорнинг шерикли моллари бўлиб туради.

Агар харидор қилични олиш учун савдолашгач, пулни насия қилса, у ҳолда савдо қиличнинг ўзига тегишли бўлади, унинг тилла беағи эса савдога кирмайди.

Агар қиличнинг беағини ажратиб бўлмайдиган бўлса, харидор пулни тўлиқ насия қилган ҳолатда савдо бекор қилиб юборилади. Чунки пули берилмагани учун безак ҳам, безак ажратиб олиниши сабабли зарарланиб қолгани туфайли қилич ҳам савдога кирмайди.

کتاب الشُّفْعَةِ

ШУФЪА КИТОБИ

Шуфъа (شفع) сўзи луғатда “қўшиш” ва “жуфтлаш” деган маъноларни англатади. Шариат истилоҳида шуфъа кўчмас мулкни харидор олган баҳога унинг розилигисиз мажбурлаб эга бўлишдир. Бундай ҳуқуқга эга одамни шофеъ дейилади.

Биринчи ўринда сотилаётган молга моли аралаш бўлган киши шофеъ ҳисобланади. Мисол учун, бир ҳовли Зокир ва Ботир исмли шахсларга қарашли бўлиб, Ботир ўзига тегишли бўлган қисмини сотса, Зокирдан олдин ҳеч ким Ботирнинг жойини сотиб ололмайди. Агар Зокирдан илгари кимдир сотиб олган бўлса, Ботирнинг бу савдо-ни бузишга ҳақи бор. Фақат Зокирнинг сотиб олмаслиги аниқ бўлсагина, бошқалар харидор бўлишлари мумкин. Иккинчи ўринда сотилаётган молдан фойдаланиш учун зарур бўлган нарсаларга моли (йўл ва сув каби) аралашган одам шофеъ ҳисобланади. Мисол учун, бир йўлакда икки ҳовли бўлиб, улардан бири сотилаётган бўлса, йўллари битта бўлгани сабабли, қўшни шофеъ ҳисобланади, яъни, энг биринчи харидор саналади. Шунингдек, Салимнинг ҳовлисидан Ҳасаннинг ҳовлисига сув қувири ўтган бўлса, Салим Ҳасаннинг ҳовлисига, Ҳасан Салимнинг ҳовлисига шофеъ ҳисобланади. Учинчи ўринда сотилаётган молга ёки ундан фойдаланиш учун зарур нарсаларга моли аралашган бўлмаса-да, лекин ҳовлиси сотилаётган ҳовли-

га туташ бўлган (гарчи эшиги бошқа маҳаллада бўлса ҳам) қўшни шофеъ ҳисобланади.

Шофеълар кўпчилик бўлсалар, мол уларнинг сонларига қараб тақсимланади. Мисол учун, ўртадаги ҳовли сотилаётган бўлиб, унинг ўнг ва чап ёнидаги қўшнилар шофеълик талаб қилсалар, ҳовли иккига бўлиниб уларга берилади. Шунингдек, бир ҳовлида яшаб турган беш ака-укалар, опа-сингиллардан бири ўз улушини сотаётган бўлса-ю, қолганлари шофеълик талаб қилсалар, ҳовли тўртга бўлинади.

Шуфъа ҳақи бор одам қўшнисининг савдо қилгани ҳақидаги хабарни эшитиши билан ҳақини талаб қилиши керак. Сўнгра ўз талабини мол кимнинг қўлида турган бўлса (яъни шофеъ хабарни эшитган пайтда мол ҳали сотувчининг қўлида турган бўлиши ёки харидор қўлига ўтиб кетган бўлиши мумкин), ўша одамнинг олдида ёки ўша кўчмас мол олдида гувоҳларга билдиради. Мисол учун, «Эй одамлар! Гувоҳ бўлингларки, менинг бу молда шуфъа ҳақим бор», дейди.

Агар молнинг савдо қилингани ҳақидаги хабарни эшитиб индамаса ёки ўз талабини гувоҳлар олдида билдирмаса, унинг шуфъа ҳақи бекор бўлади.

Шофеъ юқоридаги ишларни қилганидан кейин қозига мурожаат этиб, унга ўз талабини билдиради (агар қозига мурожаат қилишни бир ой кечиктирса, унинг шуфъа ҳақи бекор бўлади). Шундан кейин қози шуфъа ҳақи талаб қилинган шахсни чақиртириб келади. Агар у ҳақиқатан ҳам даъвогарнинг шофеъ эканини тан олса ёки унинг шофеъ эканини билмаслиги ҳақида қасам ичишдан бош

тортса ёхуд шофеънинг ўзи ҳақиқатан ҳам шуфъа ҳақи борлигига далил-исбот келтирса, қози шуфъа ҳақи талаб қилинган шахсдан молнинг олди-сотди қилингани ҳақида сўрайди. Агар у олди-сотди бўлганини тан олса ёки олди-сотди бўлганини билмаслиги ҳақида қасам ичишдан бош тортса ёхуд шофеъ олди-сотди бўлганига далил-исбот келтирса, қози шофеънинг фойдасига ҳукм чиқаради бу айтилганларнинг барчаси мулк эгаси ва шофеъ ўзаро келиша олмаган ҳолатларга тегишлидир.

Қози шофеънинг фойдасига ҳукм чиқаргач, шофеъ талаш бўлаётган молнинг пулини олиб келади. Қози харидор келмагунича сотувчига қарши даъвони эшитмайди. Харидор келгач, қози улар орасидаги савдони бекор қилади ва шофеъ фойдасига ҳукм чиқаради. Молни эсон-омон шофеъга топширишни сотувчи зиммасига юклайди.

Шофеъ кўриш ҳуқуқи яъни, молни кўриб, ёқмаса олмаслик ҳуқуқи ва айб туфайли қайтариш ҳуқуқига эга.

Агар талаш бўлаётган молнинг нархи юзасидан шофеъ ва аввалги харидор, яъни молни шофеъдан илгари сотиб олган одам ўрталарида жанжал чиқса-ю, шофеънинг ўз сўзини исботлашга ҳужжат-далили бўлмаса, харидорнинг сўзи қабул қилинади. Яъни, харидор талаш бўлаётган мулкни «юз минг сўмга олдим» деса, шофеъ «саксон минг сўмга олдинг» деса, қози харидорга сўзининг ростлигига қасам ичиради ва унинг гапини қабул қилади.

Агар молнинг сотувчиси ва харидор нархига тортишиб қолиб, харидор бир нархни ва сотувчи ундан оз

нархни айтса, ҳали пулни қўлига олмаган ҳолатда, сотувчининг сўзи эътиборга олинади. Агар қўлига олган бўлса, харидорнинг сўзи эътиборга олинади.

Агар талаш бўлаётган молнинг нархи туширилган ёки орттирилган бўлса, шофеъ бу икки нархнинг камроғи билан молни сотиб олади. Мисол учун, юз мингга келишилган ҳовлининг пулини сотувчи қўлига олмасдан илгари харидорга «яна ўн минг сўм қўшиб бер» деса, шофеъ ҳовлини юз мингга сотиб олади. Агар сотувчи «ўн минг сўм тушириб бердим» деган бўлса, шофеъ тўқсон минг сўмга олади.

Аммо сотувчи харидордан молнинг ҳамма пулини кечиб юборган бўлса ҳам, шофеъ молнинг ҳамма пулини бериб олади. Масалан, юз минг сўмга келишилганидан кейин сотувчи баъзи сабабларга кўра молнинг ҳамма нархини харидордан кечиб юборса, шофеъ «харидордан пулини кечдинг, мендан ҳам кечасан» дея олмайди. Балки юз минг сўм тўлаб молни олиши мумкин.

Шофеънинг хужжати харидорнинг хужжатидан кўра ҳақлироқдир.

Сотувчи молни харидорга ўхшаши бор нарса эвазига сотган бўлса (бир-бирига жуда ўхшаган буғдой, гуруч, пул каби нарсалар “ўхшаши бор нарсалар” дейилади), шофеъ ҳам худди шундай нарса беради. Агар ўхшаши бўлмаган (бир-бирига жуда ўхшаш бўлмаган мол, қўй каби) нарсалар эвазига сотган бўлса, ўша нарсанинг бозор нархини беради.

Сотувчи харидорга кўчмас молни кўчмас мол эвазига сотганда (ҳовлини ҳовлига ёки ер эвазига сотиш каби), ҳар икки ҳовлининг шофеълари ўзлари шофеълик талаб

қилаётган ҳовлини унинг эвазига берилаётган ҳовлининг бозор нархига оладилар.

Сотувчи молни харидорга насияга сотган тақдирда ҳам, шофеъ пулни нақд бериши керак. Ёки юқорида айтилганидек, шофеълигини талаб қилади-да, харидорнинг сотувчига пул берадиган муддати келгач, сотувчига пулни бериб молни олади.

Харидор сотиб олган жойига иморат қурган ёки дарахт эккан бўлса, шофеъ талаш бўлаётган жойнинг нархини, иморат ёки дарахтнинг ердан ажратилган ҳолдаги қийматини, яъни бозор баҳосини бериб олади. Агар истаса, харидордан қурган ёки эккан нарсасини кўчириб олишни талаб қилиши ҳам мумкин.

Савдо-сотиққа ва эвазига нарса бериш шарт қилинган совға-саломгагина бундай совға ҳам савдо-сотиқ ҳукмидалиги туфайли шуфъа талабини қўйиш мумкин.

Алоҳида ерга қўшмай сотилаётган дарахтларга ёки меваларга, савдони бекор қилиш ҳуқуқи билан қилинган савдо-сотиққа белгиланган муддат тугашидан олдин, нотўғри қилинган савдо-сотиққа уни бузиш имкони бўлса, шофеълик даъвоси қилинмайди. Остидаги ер қўшмай сотилган дарахт ва мевада шуфъа йўқ. Хиёрли савдода ҳам йўқ. Фақат хиёр соқит бўлгандан кейин бўлади. Фосид савдода ҳам йўқ. Фақат фасхи, яъни бузиш ҳақи соқит бўлгандан кейин бўлади.

Кўчмас молни сотишда қатнашган одамнинг шуфъа ҳақи бекор бўлади. Мисол учун, қўшни қўшнининг ҳовлисини сотишга ёрдамлашиб, изидан шофеъликни талаб қилолмайди. Аммо молни харид қилишда қатнашган ки-

шининг шуфъа ҳақи сақланади. Масалан, ёнидаги ҳовлини амакисининг сотиб олишига ёрдам берган жиян, истаса, шофеълик талаб қилишга ҳақлидир.

«Мен бу ҳовлига шофеълик даъво қилмайман», деган гапни шофеъ ҳовли сотилгач айтса, унинг шуфъа ҳуқуқи бекор бўлади. Агар шу гапни ҳовли сотилмасдан олдин айтган бўлса, унинг шуфъа ҳуқуқи сақланади.

Шуфъа ҳуқуқи бор одам: «Агар менга фалон сўм берсанг, шуфъани талаб қилмайман», деб харидор билан сулҳ тузса, бу сулҳ шаръий кучга эга бўлмайди ва шофеънинг шуфъа ҳуқуқи бекор бўлади. Чунки шофеълик ҳуқуқини пулга сотиб бўлмайди. Шунингдек, шофеънинг сулҳ тузиши унинг ҳовлини сотиб олгиси йўқлигини кўрсатади.

Шофеънинг қози ҳукмидан олдинги ўлими унинг ҳуқуқини бекор қилади. Шунингдек, қозининг ҳукмидан олдин шофеъликка сабаб бўлаётган мол сотиб юборилса, масалан, Салимнинг ҳовлисига шофеълик талабини қўяётган Ҳасаннинг ҳовлиси сотилса ҳам, шофеънинг шуфъа ҳуқуқи бекор бўлади. Шофеънинг харидорлар кўп бўлган ҳолатда, фақат бирининг улушига шуфъа талабини қўйишга ҳақи бор. Мисол учун, Салимнинг ҳовлисини уч киши бирга сотиб олсалар, қўшни бўлмиш Ҳасан истаса, харидорларнинг барчасига, истаса, биттаси ёки иккитасининг улушига шофеълик талабини қўйиши мумкин. Аммо бир ҳовлини бир неча киши сотаётган бўлсалар, шофеъ улардан бирининг улушигагина шофеълик талабини қўя олмайди. Истаса, ҳовлининг ҳаммасини сотиб олиши керак.

Агар шофеъ ҳовлини Ҳасан олганини эшитиб шуфъа

ҳуқуқидан воз кечгач, ҳовлини бошқа одам олгани аён бўлса ёки ҳовлининг юз минг сўмлигини эшитиб шуфъа ҳуқуқидан воз кечгач, ҳовлининг камроққа сотилгани аён бўлса ёхуд ўхшаши йўқ нарса эвазига эмас, балки ўхшаши бор нарса эвазига сотилган бўлса, унинг шуфъа ҳақи сақланиб қолади.

Аммо ҳовлининг юз минг сўмга сотилганини эшитиб, шуфъа даъвоси қилмаган бўлса ва ҳовли юз минг сўмлик ёки ундан кўпроқ турадиган ўхшаши йўқ мол эвазига сотилган бўлса, шуфъа даъвоси қила олмайди.

Шофеъ маҳкамадан олдин шуфъа ҳақи бор мулкни сотса, савдоси ботил бўлади. Чунки у қўлида мулк бўлмаган нарсани сота олмас эди. Айни пайтда у шуфъа ҳақини ҳам талаб қила олмайди. Негаки, унинг ботил савдоси ўзининг шуфъа ҳақини ҳам ботил қилади.

کتاب القسمۃ

ТАҚСИМОТ КИТОБИ

“Қисма” (قِسْمَة) сўзи луғатда “тақсимлаш” маъносини билдиради. “Тақсимот” деганда икки ёки ундан ортиқ кишилар ўртасидаги молни бўлиб бериш ва ҳақдорларнинг улушларини аниқлаш тушунилади.

Бир-бирига ўхшаш молларни тақсимланганда, ҳар бир ҳақдорнинг улуши ажратиб берилади. Мисол учун, 5 ўғил 10 кг буғдойни мерос қилиб олсалар, буғдой ҳар бирига 2 кг.дан бўлиб берилади. Бу ҳолатда ҳақдорлардан бири мавжуд бўлмаса ҳам, қолган ҳақдорлар ўз улушларини олаверадилар.

Агар бўлинаётган мол ўхшаши йўқ нарсалардан бўлса, ҳақдорлардан бири молни ўзида олиб қолиб, қолганларга улушларининг пулини беради. Бундай ҳолатда эса ҳақдорларнинг барчаси ҳозир бўлишлари керак.

Ҳукумат давлатдан ойлик олиб одамлар орасида тақсимот ишларини бажарадиган мутахассисларни тайинлаб қўйиши керак. Агар тақсимотчи иш ҳақини давлат ғазна-сидан эмас, бевосита одамларнинг ўзидан оладиган вазият бўлса, бу ҳолатда унинг иш ҳақи тақсимлатувчиларнинг сонига бўлиб юборилади. Яъни, тақсимлатувчилар тўрт киши ва тақсимловчининг хизмат ҳақи 100 сўм бўлса, тақсимлатувчиларнинг ҳар бири 25 сўмдан тўлайдилар.

Тақсимловчининг адолатли ва ўз ишининг устаси бў-

лиши вожиб. Хизмат ҳақи ошиб кетмаслиги учун бир шаҳарда бир нечта тақсимотчининг бўлгани ва бир ишга бирдан ортиқ тақсимотчининг жалб этилмагани маъқул. Шунингдек, тақсимловчи қози томонидан тайинланган бўлиши шарт.

Агар тақсимотдан тақсимлатувчиларнинг ҳаммаси фойда кўрадиган бўлса, улардан бирининг талаби асосида, агар ҳаммаси зарар кўрадиган бўлса, фақат барчанинг талабига биноан тақсимланади. Шунингдек, тақсимланаётган молда улуши кўпроқ бўлган кишининг талаби асосида ҳам тақсимлаб берилади. Тақсимловчилар шерик бўлиб олишмайди, чунки улар келишиб олиб баҳони кўтаришлари мумкин.

Кишилар ўзаро розилик асосида, тақсимотчига мурожаат қилмасдан ҳам молни тақсимлаб олишлари мумкин. Агар ҳақдорлардан бири ёш бола бўлса, унинг ҳақини ҳимоя қилиш учун ишга қози ҳам аралашади.

Икки хил нарса (қўй ва мол), жавоҳирлар (узук, балдоқ) ва ҳаммом каби тақсимланса, тақсимлатувчиларга зарари етадиган нарсаларни ҳақдорларнинг розилигисиз тақсимланмайди.

Ҳақдор орасидаги ҳовлилар, ерлар ва дўконларнинг ҳар бири алоҳида-алоҳида тақсимланади.

Тақсимотчи молни тақсимлаб бериши учун ҳақдорлар молнинг ўзларига тегишли эканини исботлаб беришлари керак.

Тақсимотчи ҳақдорларнинг розилигисиз ўртага пул аралаштирмайди. Яъни, ҳовли икки киши ўртасида тақсимланганда, бирининг уйи иккинчисининг ерига ўтиб

кетса ва уй банд қилган ер эвазига ўзининг еридан беришини айтса, нариги тараф унинг бу гапини қабул қилмай пул талаб қилишга ҳақи йўқ. Чунки бу ерда пул эмас, ҳовли тақсимланяпти. Агар уй эгаси пул беришга, ер эгаси эса пул олишга рози бўлса, бўлаверади.

Шунингдек, тақсимлаш қийин бўлган нарсани сотиб, пулини бўлишиб олишга ҳақдорлар розилик берсалар, мол сотилиб, пули уларга тақсимлаб берилади.

Тақсимот пайтида ҳақдорлардан бирининг ҳақи иккинчисиникига аралашиб кетмаслигига ҳаракат қилинади. Агар бунинг иложи бўлмаса, тақсимлаш бекор қилинади.

Ҳақдорлардан бири ўз улушини олганини тан олгач, ҳақининг бир қисми бошқага ўтиб кетганини даъво қилиб, ҳужжат-далил билан исботласа, сўзи қабул қилинади. Акс ҳолда қолган ҳақдорлар унинг сўзини инкор қилиб қасам ичадилар ва унинг сўзи рад этилади.

Мол икки ҳақдор орасида (масалан, Ботир ва Зокир ўртасида) тақсимлаб берилганидан сўнг, ушбу молга яна бошқа янги ҳақдор чиқиб қолса, мол янгида тақсимланади. Агар янги ҳақдор аввалги ҳақдорлардан бири улушининг бирор қисмига даъвогарлик қилиб ўз ҳақини олса, унга ўз улушидан берган ҳақдор (масалан, Ботир) ўз шеригидан (Зокирдан) янги ҳақдорга берган қисмича миқдорини ундириб олади.

Ҳақдорлар молни тақсимлаб олмасдан ундан келишув асосида фойдалансалар ҳам бўлади. Масалан, ҳовлининг бу томонида ака яшаса, нариги томонида ука яшагани каби. Уларнинг битта кичик уйчалари бўлса,

бир кун сен яшайсан, бир кун мен яшайман деб келишишлари ҳам мумкин.

Агар бирига ҳақ бўлган ариқ ёки йўл бошқасини насибасига тушиб қолса, имкони бўлса бурилади, бўлмаса, тақсим бекор бўлади.

Икки тақсимловчининг гапи ҳужжатдир. Яъни, улар: “Шериклардан бирлари ўз ҳақини олганига биз гувоҳмиз” десалар, бу гаплари қозининг олдида ҳужжат бўлади.

کتابُ الهبّة

СОВҒА КИТОБИ

“Совға” деганда ўз молини бировга эвазига ҳеч нарса олмай мулк қилиб беришни тушунилади.

У «совға қилдим», «кўнгилдан чиқариб бердим» ва «бу сизгадир» каби иборалар билан амалга ошади. Совғанинг олди-бердиси уни олувчининг ўша жойда совғани қўлига олиши билан тугал бўлади. Агар кейинроқ қўлига оладиган бўлса, совға берган шахсдан қайта рухсат сўраши керак.

Ҳақдорлар ўртасида ҳали бўлинмаган молни совға қилиб бўлмайди. Шу иш бўлиб ўтгандан кейин берса, бўлаверади.

Шунингдек, қўлида бўлмаган (елиндаги сут, ҳаводаги қабулар каби) нарсани ҳам совға қилиб бўлмайди. Уларни қўлга олгачгина, совға қилиш мумкин.

Ўзининг биров қўлида турган нарсасини ундан олмай туриб, унинг ўзига совға қилса бўлаверади. Мисол учун, Аҳмад Салимда турган китобини Салимнинг ўзига совға қилса бўлаверади.

Ақлини таниган ёш болага совға берилса, боланинг ўзи қабул қилиб олиши керак. Бордию ақлини танимаган бўлса, уни тарбиялаётган одам қабул қилиб олиши лозим. Тўйдан кейин эрнинг уйига келган ёш хотинга берилган совғани унинг эри қабул қилиб олиши мумкин.

Икки киши ўрталаридаги ҳовлини ўзаро розилик билан бир кишига совға қилишлари мумкин. Аммо бир ҳовлини икки кишига ажратмасдан туриб совға қилиб бўлмайди.

Шунингдек, иккита бой одамга 10 000 сўм пулни садақа қилиб бўлмайди. Чунки уларга берилаётган нарса садақа дейилса-да, аслида совғадир. Улар садақа олишга ҳақли эмас. Шунга асосан жанжал чиқиш эҳтимоли бўлганидан икки ёки ундан кўп кишига битта нарсани совға қилиб бўлмайди.

Аммо иккита камбағалга 10 000 сўм садақа қилиш мумкин. Чунки уларга берилган нарса, аслида Аллоҳ таолога берилган ҳисобланади. Аллоҳ эса яғонадир.

Совғани совға берувчи ва олувчининг ўзаро розиликлари ҳамда зарурат туфайли қозининг ҳукми билан қайтариб олиш мумкин.

Бироқ қуйидаги етти ҳолатда совғани қайтариб олиш мумкин эмас:

Биринчи, совғага совға олувчининг моли туташса (совға қилинган ерга совға олувчининг уй қуриши, дарахт экиши каби).

Иккинчи, совға берувчи ёки олувчи вафот этса.

Учинчи, берилган совға эвазига совға қилувчига бирор нарса берилган бўлса.

Тўртинчи, совға совға олувчи мулкидан (сотиб юбориш, бировга совға қилиб юбориш билан) чиқса.

Бешинчи, совға олди-бердиси эр-хотиннинг ўрталарида никоҳдан кейин бўлса (бу ёмон оқибатларга олиб келади).

Олтинчи, совға олди-бердиси маҳрам қариндошлар ўрталарида бўлса (бу ҳам қариндошлар орасида адоватни келтириб чиқаради).

Еттинчи, совға қилинган нарса нобуд бўлган бўлса.

Совғани қайтариб олиш келишувни бузишдир. Уни совға олувчининг совға берувчига қилган совғаси деб тунмаслик керак.

Агар совға бераётиб эвазига совға олувчидан нимадир бериш шарт қилинса (сенга мана бу кўйлакни совға қиламан, эвазига шим берасан каби), бу бошида совға ҳукмини олади (шунинг учун ҳам томонлар ўзларига совға деб берилаётган нарсани қўлларига олишлари шарт). Охир-оқибат эса савдо-сотик ҳукмини олади ва унга нисбатан айб тўфайли қайтариш, кўриш ҳуқуқи ва шуфъа ҳуқуқи каби савдо-сотик ҳукмлари қўлланилади.

Агар совға бераётган одам «манави отни сенга совға қиламан, лекин қорнидаги боласи меники» сингари гапларни айтса ёки (савдо китобида айтиб ўтилган) савдони нотўғрига айлантириб юбуровчи шартларни қўйса («мана бу телефонни сенга совға қиламан, сен эса менга қарз бериб турасан» каби), унинг бу тариқа гаплари эътиборсиз (аҳамиятсиз) саналади ва қилаётган совғаси тўғри ҳисобланаверади.

Агар ҳомиладор чўрини совға қилмоқчи бўлса, қорнидаги боласини озод қилиб кейин совға қилиш керак. Агар ҳомилани мудаббар қилиб (қул озод қилиш китобига қаранг), сўнгра чўрини совға қилса, қилган совғаси нотўғри ҳисобланади.

Агар Ботир Зокирга: «Мана бу ҳовлидан умринг

бўйи фойдаланавер. Мабодо вафот этсанг, ўзим ёки меросхўрларим қайтариб оламиз», деса, Зокир ҳовлининг калитини олиши билан ёки унга кириши билан ҳовли унинг мулкига айланади. Ҳатто вақти келиб вафот этса ҳам, ҳовли унинг меросхўрларига ўтади. Ботирнинг “мана бу ҳовлидан умринг бўйи фойдаланавер” дегандан кейинги қўйган шартлари эса инобатга олинмайди.

Агар Ботир Зокирга “бу нарса сенга, сен олдин ўлсанг, менга қайтади, мен олдин ўлсам, сенда қолади” деса, Ботир вафот этса ҳам, мол Ботирнинг мулки бўлиб қолаверади, Зокирга ўтмайди.

Садақа ҳам садақа қилинган одам (совға сингари) қўлга олсагина уники бўлади. Садақани қайтариб олиш мумкин эмас.

كتاب الإجارة

ИЖАРА КИТОБИ

“Ижара” деганда молдан олинадиган манфаатни пул ёки буюм эвазига мулк қилиб бериш тушунилади, уйдан фойдаланиш учун ижарага олиш ёки бериш каби. Ижара келишуввида гарчи узоқ бўлса ҳам фойдаланиш муддати айтилиши шарт. Бу билан молдан олинадиган манфаатга аниқлик киритилган бўлади.

Аллоҳ йўлида вақф (бу ҳақда вақф китобида маълумот берилади) қилинган нарсани ижарага қўйганда уч йилдан ортиқ муддат белгилаш мумкин эмас. Чунки узоқ муддат бир жойда қолган ижарачи мулкни ўзиники қилиб олиш пайига тушиши мумкин.

Шунингдек, ишчини ижарага олиш (ёллаш) вақтида ундан талаб қилинаётган ишни айтиш («4x5 метр бўлган уйни бўяб берасиз» дейиш каби) ёки ишора қилиш («мана бу юкни анави жойга ташиб берасиз» каби) билан ишчидан олинадиган манфаатга аниқлик киритилади.

Ижарага олувчи ижара ҳақини ўша заҳотиёқ бериши шарт эмас. Бироқ ўз ихтиёри билан келишувдан кейин ёки ижара ҳақини олдиндан бериш шарт қилинган ҳолатларда ёхуд кўзда тутилган манфаат олиб бўлингач, шунингдек, молдан фойдаланиш имконига эга бўлгач, берса бўлади.

Мисол учун, бир одам ҳовлини бир ойда ижарага олиб, ўша ҳовлида турмаса ҳам (ҳовлидан фойдаланиш имко-

нияти бўла туриб, ундан фойдаланмагани учун) ижара ҳақини тўлайди.

Агар ижарага олинган ҳовлини ижарачи қўлидан кимдир тортиб олса, ижарачи ҳовлидан фойдалана олмаган вақтлари учун ижара ҳақи тўламайди.

Ҳовли ёки ерни ижарага берган одам ижара ҳақини (тўлов муддати белгиланмаган бўлса) кунма-кун талаб қилиши мумкин.

Ҳовлини бир йилга 1200 сўмга ижарага олган одам ҳар ойда 100 сўмдан тўлаб боради.

От, туя каби ҳайвонларни ижарага берган киши эса ижара ҳақини (тўлов муддати белгиланмаган бўлса) босиб ўтиладиган ҳар бир маълум масофадан, масалан, ҳар 50 км. дан сўнг талаб қилиши мумкин.

Ижарага олинган тикувчи ва бўёқчи каби ишчилар ишларини тамом қилгач, ўз ҳақларини оладилар. Нон ёпиш учун ижарага олинган новвой ўз ҳақини нонларни тандирдан узиб олгач, олади. Агар нонлар тандирдан олишдан аввал куйса, ҳақ олмайди. Кейин унинг айбисиз куйса, новвой ҳақ олади. Ошпаз овқатни сузиб бергач, ҳақини олади.

Ғишт қўйишга келишилган усталар ғиштни қўйиб, тахлаб бергач, ҳақларини оладилар.ⁱ

Тикувчи кийимни тиккач, ҳақини олмасдан олдин уни (кийимни) эгасига бермасликка ҳақи бор (чунки бу ҳолатда унинг ипи, тугмаси ижарага олувчи берган матога аралашди ва унинг меҳнати матода ўз изини қол-

ⁱ . Бу икки имом – Абу Юсуф ва Муҳаммад раҳимаҳумаллоҳ наздида. Абу Ҳанифа наздида эса ғишларни ўрнида тиклаб қўйса бўлди. Тахлаб бермаса ҳам, ҳақини олади.

дирди). Агар шу ҳолатда кийим ёниб кетса ёки ўғирлаб кетилса, тикувчи тўлаб бермайди. Шунингдек, хизмат ҳақи ҳам ололмайди.

Юк ташувчиларнинг эса ҳақини олгунча юкни ўз эгасига бермай туриши мумкин эмас. Чунки ташилган юкда уларнинг меҳнати ўз изини қолдирмайди. Савдо-сотиқда тўлов вазифасини бажарадиган нарсалар (пул, мол) ижарада ҳам шу вазифани бажаради.

Ишчини ижарага олувчи «Бу ишни ўзинг қил!» деб айтмаган бўлса, ишчи ишни бажаришда бошқа одамдан фойдаланиши мумкин. Бироқ «Ўз қўлинг билан қил!» деб таъкидлаган бўлса, мумкин эмас.

Бир одам ишчи ёллаб «фалон жойдаги фалон миқдордаги (масалан, олтита) одамларни олиб келсанг, сенга фалонча сўм (масалан, 1000 сўм) бераман» деса ва ёлланган ишчи борса-ю, айтилган одамларнинг баъзилари вафот этган ёки бошқа жойга кетиб қолган бўлсалар, ишчи олиб келган одамларининг сонига яраша ҳақ олади. Мисол учун, 3 кишини олиб келса, 500 сўм олади. Бу айтилган ҳукм йўловчилар сони камайиши билан ишчининг меҳнати енгиллашадиган ҳолатга тегишли. Агар уларнинг сони камайиши билан ишчининг меҳнати камаймайдиган бўлса, унинг ҳақи тўлиқ берилади.

Ҳовли ёки дўконни ижарага олувчи одам нима мақсадда фойдаланишини ижарага берувчига айтмаган бўлса (одатда ҳовли ёки дўкон нима мақсадда ижарага олинishi барчага маълум бўлгани учун), ижарага олинган жойнинг биносига зарар етказмайдиган ишларнигина қилиши мумкин.

Ерга нима экилишини айтмасдан ёки истаганини экишга келишмасдан, шунингдек, уни экин-тикиндан холи қилмай туриб ижарага олиш мумкин эмас.

Ерни бино (уй) қуриш ёки дарахт экиш каби ишлар учун ижарага олиш мумкин. Келишилган муддат тугагач эса ерни бўшатиб берилади. Агар ижарага берувчи истаса, ўша бино ёки дарахтларнинг ердан кўчириб олингандаги қийматини бериб, ўзида олиб қолиши мумкин. Бу иш бино ёки дарахтни кўчириш (суғуриш, бузиш) ернинг баҳосини камайтирадиган бўлса, ижарага олувчининг розилигисиз, камайтирмайдиган бўлса, унинг розилиги билан бўлади.

Юқоридаги ҳолатда ижарага берувчи ўз еридаги бино ёки дарахтни ижарага олувчида қолдириши ҳам мумкин. Ер эса ижарага берувчини ки бўлиб қолаверади.

Ижара муддати тугаб, ердаги нарса дарахт эмас, экин-тикин бўлса, ўриб-йиғиштириб олингунича ижарага олувчи ихтиёрига қолдирилади. Ижарага берувчи эса ер учун бозор нархида ҳақ олади.

Юк ташиш учун ижарага олинган ҳайвонга келишилганидан ортиқча юк юкланганда кўтара олмай майиб бўлса, етказилган зарар тўлаб берилади. Агар ортиқча юкни ҳайвон кўтара олса, ортиқча юкнинг ҳақи ҳам ижара келишуви вақтидаги нархга қўшиб тўланади.

فصل فيما يُفسد الإجارة

ИЖАРА АҚДИНИ ФОСИД ҚИЛАДИГАН ИШЛАР БЎЛИМИ

Ижарани савдо-сотикни бузадиган шартлар бузади, яъни нотўғрига айлантиради, чунки ижара ҳам савдо-сотикдек гап (савдо-сотикни бузадиган шартлар савдо китобида айтиб ўтилди). Мисол учун, ижара ҳақи, муддати ёки ижарага олинган ишчидан талаб қилинган иш ноаниқ бўлса, ижара келишуви нотўғри ҳисобланади. Агар мана шу ҳолатда томонлар (ижарага берувчи ва ижарага олувчи) келишувни бекор қилмасдан ишчи талаб қилинган ишларни бажарган бўлса, ижарага олинган ҳовлидан маълум муддат фойдаланилса, ўша иш учун одатда бошқалар тарафидан бериладиган ҳақ тўланади. Аммо мазкур ҳақ бошида келишилганидан кўп бўлмаслиги шарт. Мисол учун нархини келишмасдан бировнинг ҳовлисида ўн кун яшаган одам, шу ўтган муддат учун шу ҳовлига одатда бошқалар тўлайдиган нархини беради. Ёки мардикорни ишлатган одам унинг қиладиган ишларини аниқ айтмаган бўлса, унинг қилган ишлари чамалаб кўрилади ва одатда шу иш учун бошқалар неча пул берсалар, ўшани берилади. Лекин бошида айтилган нархдан оширилмайди. Агар бошида бирор нарх айтилмаган бўлса, одатда шу иш учун бошқалар неча пул берсалар, ўша пулни берилади.

Ҳовлини «ижара ҳақи ҳар ойга бунчадан» деб охириги муддатни айтмасдан (масалан, бир йил мобайнида ёки

олти ойгача каби) ижарага берилса, ижара келишуви бир ой учунгина тузилган бўлади. Келгуси ой учун янгидан келишиш керак.

Агар ижарага олувчи ойнинг бошида бир кун бўлса ҳам ўша ҳовлида яшаса, шу ой учун ижара келишуви тузилган ҳисобланади. Чунки ижарага берувчи ижарага рози бўлмаса, бунга имкон бермаган бўлар эди. Ижарага олувчи ҳам ижарага рози бўлмаса, янги ой бошланмасидан туриб ижарани тўхтатган бўлар эди.

Ижара келишуви айтилган муддатдан бошланади. Бордию муддат айтилмаган бўлса, келишув вақтидан бошланади.

Ижара келишуви ой (ҳилол) янги чиққан вақтига тўғри келса, вақт ой ҳисоби билан юритилади, яъни ҳар янги ой чиққанда бир ой ўтди деб ҳисобланади.

Агар янги ой чиққан пайтга тўғри келмаса, кун ҳисоби билан юритилади, яъни, ўттиз кун ўтса, бир ой ўтган бўлади.

Ҳаммомни (гарчи сарфланадиган сув, вақт ноаниқ бўлса ҳам), қон олувчини ва эмизувчини ҳам ижарага олиш мумкин.

Эмизувчи (энага) одатда қилиши керак бўлган ишларни болани ювинтириш, кийимларини ювиш, овқатини тайёрлаш ва баданини мойлаш каби ишларни бажаради.

Эмизувчининг иш ҳақини ва боланинг сарф-харажати боланинг отаси беради.

Эмизувчи ва унинг эри ўртасидаги никоҳ барчага маълум бўлса, эрнинг ижара келишувини бузишга ҳақи бор. Акс ҳолда йўқ.

Эмизувчи бемор ёки ҳомиладор бўлиб қолганда, бола-нинг ота-онаси ижарани бекор қилишга ҳақлидир. Чунки бу ҳолатда ижарадан кўзланган мақсадга зиён етади.

Агар эмизувчи келишувни бузиб, болани қўй (мол, эчки каби) сути билан ёки бошқа овқат бериб муддатни ўтказган бўлса, ҳақ олишдан маҳрум бўлади.

Гуноҳ ишлар учун (қўшиқ айтиш, ўйинга тушиш каби) ижарага олиш мумкин эмас. Шунингдек, эгалари ўртасида тақсимлаб олинмаган нарсани бир-биридан бошқага ижарага бериб бўлмайди.

Ишчига бажарган ишининг бир қисмини хизмат ҳақи қилиб бериш мумкин эмас. Мисол учун, тегирмончига ўзи чиқарган ундан хизмат ҳақи берилмайди. Аммо иш бошланмасидан олдин хизмат ҳақи сифатида маълум кило унга келишиб олинган бўлса, келишилган унни хоҳ шу ундан, хоҳ бошқа ундан бериш мумкин.

Ижара ишбай ёки вақтбай бўлиши керак. Ҳам ишбай, ҳам вақтбай бўлиши мумкин эмас. Мисол учун «бир кун ишлашингга 1000 сўм бераман» деса, тўғри бўлади. Шунингдек, «мингта ғишт қуйиб берсанг, 1000 сўм бераман», дейиш ҳам мумкин. Аммо «бир кунда 1000 та ғишт қуйиб берсанг, 1000 сўм бераман», дейиш нотўғри.

فصل في أحكام الأجير المشترك والأجير الخاص

УМУМИЙ ВА ХОС ИШЧИЛАР БЎЛИМИ

Ижарага олинадиган ишчилар икки қисмдир: умумий ва хос. «Умумий ишчи» дейилганда омма учун хизмат қиладиган ишчи тушунилади. У бир кишига боғланиб қолмай, ким буюртма берса, ўшанинг ишини қилиб, ҳақини олаверади. Буларга тикувчилар, ҳунармандлар ва бўёқчилар мисол бўла олади.

Умумий ишчи қўлидаги нарса (тикувчидаги газлама, дурадгорга берилган ёғоч) унинг айбисиз нобуд бўлса, тўлаб бермайди («агар нобуд бўлса, тўлайсан», деб шарт қўйилган бўлса ҳам). Агар нарса унинг айби билан нобуд бўлса (масалан, кийимни тикаётиб бузиб қўйса), тўлаб беради.

Агар аравадаги (ёки от устидаги) йўловчи аравакашнинг айбисиз нобуд бўлса, аравакаш одатдан ташқари иш қилмаган бўлса (отни арқонидан тортгани ёки дарахтга боғламоқчи бўлгани сабабидан йўловчи йиқилиб тушгани каби), хун пули тўламайди.

Умумий ишчи талаб қилинган ишни бажариб бўлгачгина ҳақ олади.

Хос ишчи деганда келишув муддатида ўзини ижарага олувчига топшириб, фақат унинг учун ишлаган ишчи тушунилади. Буларга бугунги кунда ойликка ишловчиларни мисол келтириш мумкин. Ижара келишуви вақтида муд-

датни белгилаш билан («бир кун менга ишлайсиз» каби) ёки ижарага олувчидан бошқага ишламасликни шарт қилиш билан ишчи «хос ишчи»га айланади.

Хос ишчи келишув муддатида ўзини топшириб қўйгани учун (ижарага олувчи ундан фойдаланмаса ҳам) ҳақини олаверади. Агар келишув муддатида бошқага ҳам хизмат қилса, ҳақи камайтиради.

Хос ишчи қўлидаги нарсаси хоҳ унинг айби билан (бу ерда одатда бўладиган ва атайлаб қилинмаган айб назарда тутиляпти), хоҳ унинг айбисиз нобуд бўлса, тўлаб бермайди. Чунки ўзини ижарага олувчига топширгани учун, унинг қўли ижарага олувчининг қўли деб ҳисобланади. Ижарага олувчи тикувчига «мана бу матодан ўзбекча қўйлак тиксанг, 100 сўм, арабча қўйлак тиксанг, 50 сўм бераман» деса, ишчи қайси бирини тикса, ўшанга белгиланган ҳақни олади.

Агар ижарага олувчи тикувчига «бугун тикиб берсанг, 100 сўм, эртага тикиб берсанг, 50 сўм бераман» дега, тикувчи ўша куни тикса, 100 сўм, эртаси куни тикса, шу меҳнатга одатда бошқалар берадиган ҳақни олади. Лекин юқорида айтилганидан (яъни, 50 сўмдан) оширилмайди.

Ижара келишуви пайтида айтиб қўйилмаган бўлса, ижара олувчининг ижарага олинган ишчини бошқа ёққа (бошқа шаҳарга) олиб кетишга ҳақи йўқ.

فصل في فسخ الإجارة

ИЖАРАНИ БЕКОР ҚИЛИШ ҲАҚИДАГИ БЎЛИМ

Ижарага олинган нарсадан фойдаланишга ҳалал берадиган айб сабабли ижара келишуви бекор қилиниши мумкин (ижарага олинган ер ёки тегирмонга сув келмай қолиши каби). Бироқ ижарага олувчи айбли нарсадан фойдаланишда давом этса ёки айб бартараф этилса, ижара келишувини бузиб бўлмайди.

Ижара келишуви, шунингдек, уч кун ичида келишувни бекор қилиш ҳуқуқини олиш билан (масалан, «истасам уч кунгача келишувдан воз кечаман», дейиш каби) ва кўриш ҳуқуқи сабабли (масалан, ижарага олинаётган ҳовлини кўрганда ёқтирмаслик каби) ҳам бекор қилинади.

У яна узр туфайли бекор қилинади. «Узр» дейилганда томонларнинг бирига келишувда кўзда тутилмаган зарарнинг етиши тушунилади. Бунга ижарага берувчининг ижарага берган нарсасини сотмаса бўлмайдиган даражада қарздор бўлиб қолишини, ижарага олувчининг банкрот бўлишини, ишчи ёллаган тикувчининг касодга учраб, ишини тарк қилишини мисол қилиш мумкин.

Ижарага берган нарсасини сотишни истаб қолиш узр ҳисобланмайди.

Ижарага берувчи ва олувчидан бирининг ўлими сабабли ижара келишуви ўз-ўзидан тўхтаydi. Агар улар келишувни ўзлари учун тузмаган бўлсалар (масалан, ака

укаси учун, ишчи хўжайини учун тузган бўлса) ижара келишуви белгиланган муддатгача давом этаверади.

Агар бировнинг ҳовлисини зўрлик билан тортиб олган одамга ҳовли эгаси «ҳовлини бўшатиб қўй, агар бўшатмасанг, ойига 1000 сўмдан тўлайсан» деса-ю, ҳалиги зўравон индамаса ва ҳовлида ўтиришни давом эттираверса, айтилган пулни тўлайди. Чунки унинг индамагани розилик аломати ҳисобланади.

Ижара келишувини келаси замонга боғлаб тузиш ёки бузиш мумкин («уйимни сенга келаси ойдан бошлаб ижарага бераман» ёки «келаси ойдан эътиборан келишувни бекор қиламан» каби). Бироқ савдо-сотиқда бундай қилиш мумкин эмас.

کتاب العاریّة

ОРИЯ КИТОБИ

“Ория” луғатда “ذهب وجاء – кетиб келди” деган маънони англатади. Яна “ор”дан келиб чиққан ҳам дейилади. Чунки уни талаб қилиш ор ва айбдир. “Ория” дейилганида манфаатли нарсани эвазсиз мулк қилиб бериш тушунилади. Соддароқ қилиб айтганда, бирор нарсани ҳақ олмасдан фойдаланишга бериб туришга ория дейилади. Бунинг учун эса икки томоннинг ҳам розиликлари шарт бўлади.

Ория «сенга бериб турдим», «сенга топширдим» ва «ишлатиб туравер» каби иборалар билан амалга ошади.

Орияга берувчи нарсасини истаган вақтда қайтариб олади. Чунки нарсани бериб туриш мажбурий эмас, ихтиёрий ишдир, ихтиёр билан берилган нарса ўзининг ихтиёри билан хоҳлаган вақтда қайтариб олинади.

Орияга олувчи қўлидаги нарса унинг тажовузкорлигисиз, яъни нотўғри ишлатиши, қасддан зарар етказиши каби ишларсиз нобуд бўлса, тўлаб бермайди, гарчи тўлаб бериш шарт қилинган бўлса ҳам.

Орияга олинган нарса ижарага берилмайди. Агар берса ва нарса нобуд бўлса, ижарага берувчи тўлайди. Агар нарсанинг эгаси нобуд бўлган молнинг товонини ижарага олувчидан ундирса, ваҳоланки ижарага олувчи ижарага олган нарсасининг аслида ория эканини билмаса, тўлаган ҳақини ижарага берувчидан ундириб олади.

Орияга олинган нарсани хоҳ у нарса ҳамма томонидан бир хил ишлатиладиган қозон, шоти каби нарса бўлсин, хоҳ ҳамма ҳар хил ишлатадиган кийим кийиш, от миниш каби нарсалар бўлсин, бу нарсаларни яна бошқа бировга орияга бериш мумкин. Лекин орияга берувчи «фақат ўзинг ишлат» демаган бўлиши шарт. Агар ориядаги нарсани ҳамма бир хил ишлатадиган бўлса, орияга берувчи «фақат ўзинг ишлат» деган тақдирда ҳам бошқага орияга берса бўлади. Ушбу айтилган ҳукмлар ижарага олинган нарсаларга ҳам тегишлидир.

От, туя, эшак каби орияга ёки ижарага олинадиган уловлардан қай тарзда фойдаланиш айтилмаган бўлса, олган шахс унга юк юклаши ёки юк юклаш учун орияга ёки ижарага бериши, шунингдек, миниши ёки миниш учун орияга ёки ижарага бериши мумкин. Шу айтилган тўрт ишдан қайси бирини қилса, отни шу иш учун олган ҳисобланади ва бошқасини қилиши мумкин эмас. Агар ундан бошқасини қилиш туфайли отга зарар етса, тўлаб беради.

Орияга берувчи фойдаланиш вақтини масалан, 5 соатга ва турини масалан, 10 кг юк юклашга чегараламаган бўлса, орияга олувчи ориядаги нарсадан истаганича фойдаланиши мумкин. Агар чегаралаб берса, орияга олувчи унга тескари иш қила олмайди. Акс ҳолда, етказилган зарарни тўлаб беради. Бироқ беш соатга олиб, тўрт соат ишлатса, 10 кг ўрнига 9 кг юк юкласа ёки ёғоч ўрнига пичан юкласа, тескари иш қилган деб ҳисобланмайди. Шунга биноан, етказилган зарар тўлаб берилмайди. Ушбу айтилган ҳукмлар ижарага олинган нарсаларга ҳам тегишлидир.

Орияга олувчининг ўзи ёки хизматкори орияга

олинган отни эгасининг отхонасига қайтариб киргизиб юбориши ёки мол эгасининг хизматкорига топшириши, қайтариб бериш ҳисобланади. Чунки отнинг эгаси ҳам барибир отни отхонага олиб киради, қолаверса, урф-одатда орияга олувчининг бу иши қайтариш саналади. Шундан кейин орияга олинган нарса нобуд бўлса, орияга олувчи тўламайди.

Нафис бўлган зирак, узук, маржон каби нарсалар ёки эгаси омонат қўйган нарсаларни ва эгасидан зўрлик билан тортиб олинган нарсаларни эгасининг ўзига топшириш керак. Нафис бўлмаган болта, теша, курак каби иш қуролларни эгасининг қўлига топшириш шарт эмас. Балки эгасининг ҳовлисига ташлаб келишнинг ўзи кифоя қилади.

Бировга бериб турилган пуллар тилла, кумуш ёки идишлаб бериладиган бугдой, арпа ёки килолаб бериладиган шакар, чой ёки санаб бериладиган тухум, қовун каби нарсалар “қарз бериш (ория қарзи)” ҳисобланади. Яъни, олган одам ҳар қандай вазиятда ҳам тўлаб беради.

Ерни бино қуриш ва дарахт экишга орияга берса бўлади. Ер эгаси қайтариб олиш муддати белгиланмаган ҳолатда истаган вақтда қайтариб олишга ҳақли. Агар муддат белгиланган бўлса, муддатидан олдин қайтариб олиш макруҳдир. Чунки ваъдага вафо қилиш ўта фазилатли ишдир.

Муддат белгиланмаган ҳолатда ер эгаси ерни қайтариб олмоқчи бўлса, орияга олувчидан қурган биноси ёки дарахтини кўчириб олиб, ерни бўшатиб қўйишни талаб қилади.

Агар белгиланган муддатдан олдин ерни қайтариб олаётган бўлса, бино ёки дарахтнинг нархига ердан кўчирганда етадиган зарарни тўлайди. Яъни, уларнинг муддат тугаганда кўчирилгандаги нархи билан ҳозир муддат тугамасидан аввал кўчирилгандаги нархлари орасидаги фарқини тўлайди.

Агар ерни экин экиш учун орияга берган бўлса, хоҳ муддат тайинланган ёки тайинланмаган бўлсин, экин ўриб олингунча ерни қайтариб ололмайди. Орияга олинган нарсани эгасига қайтариш харажати орияга олувчи зиммасидадир.

Зўрлик билан тортиб олинган нарсани ўз эгасига қайтариш харажати тортиб олган киши зиммасидадир.

Ижарага олинган нарсани қайтариб олиш харажати эса ижарага берувчи шахс зиммасидадир. Чунки ижарага олувчига ижарага олинган нарсани қайтариб топшириш эмас, балки уни бўшатиб бериш вожибдир.

کتاب الوَدِيعَةِ

ВАДИЪА КИТОБИ

“Вадиъа” сўзи луғатда “тарк қилиш”, “қолдириш” деган маънони билдиради. Шаръий истилоҳда сақлаш учун қолдирилган омонатдир. Уни тўлаб бериш ва тўлаб бермасликка оид ҳукмлари ориятнинг ҳукмидек. Вадиъанинг рукни ийжоб ва қабулдир. Омонатни қабул қилган одам ундан фойдаланса, сақлаш қонун-қоидаларига риоя қилмаса, молни зўрлик билан тортиб олган шахсга айланиб қолади.

Омонатни сақловчи уни ўзи ва оиласидагилар воситасида сақлаши мумкин. Чунки бу ишда оила аъзолари қатнашмаслигининг сира иложи йўқ.

Омонатни сақловчи уни ўз оиласидагилардан бошқага бериб сақлатганда омонат нобуд бўлса, тўлаб беради. Чунки омонат эгаси унинг ўзига ишонган, бошқага эмас. Лекин омонат ёниб кетиш ёки чўкиб кетиш каби хавф остида қолганда қўшнисиникида ёки бошқа кемада сақлаган бўлса, тўлаб бермайди. Чунки омонатни оғир вазиятларда ҳам ҳар қандай йўл билан сақлашга ҳаракат қилишга одатда омонат эгаси рози бўлади.

Агар хавф-хатар бўлмаса ва омонатга қўювчи тарафидан тақиқланган ёки қайтариб бериш бўлмаса, омонатни олиб сафарга чиқиш мумкин.

Эгаси қайтаришни сўраганда, топширишга қодир

бўла туриб ушлаб қолса, инкор қилса ва молни омонатга олгани ҳужжат-далил билан исботланса ёки омонатни ўзининг молига ажратиб бўлмайдиган қилиб аралаштириб юборса, омонатга қўйилган кийимни кийса, отни минса, омонатни сақлаш буюрилган ҳовлидан бошқасида сақласа ёки ўлимидан олдин қўлидаги нарсанинг омонатлигини айтмай кетса ва унинг омонатлиги исботланса, тўлаб берилади.

Агар омонат қўйилган кийимни кийишдан, отни минишдан тўхтаса, тўлаб беришдан озод бўлади.

Агар омонат мол билан уни сақловчи моли беихтиёр ёки бировнинг айби сабабли қўшилиб кетса, икковлари, яъни омонат эгаси ва уни сақловчи бу молга шерик бўлиб қоладилар. Бунинг айтиб ўтилишига сабаб шуки, аралаш молнинг бир қисми нобуд бўлса, зарар омонат қўювчи ва олувчи ўртасида бўлинади. Нобуд бўлмаган қисмини эса тақсимлаб оладилар.

Икки киши битта нарсани бировга омонат қўйсалар, икковлари ҳам келмагунча, фақат биттасига омонат топширилмайди.

Бир киши икки одамга бўлиб бўлмайдиган нарсани, масалан, телевизорни, гиламни омонатга берса, уни биттаси сақлаши мумкин. Агар омонатга берилган нарсани бўлиш мумкин бўлса, масалан буғдой, чой каби, омонатга олувчилар уни бўлишиб оладилар. Агар омонатнинг ҳаммасини икковларидан биттаси олгач, омонат нобуд бўлса, молнинг ҳаммасини сақлаётган одам ҳеч нарса тўламайди. Ўзи сақлаши керак бўлган улушни шеригига топшириб қўйган одам эса, ўзига тегишли улушни тўлаб беради.

Омонатни сақлашда қатнашуви зарур бўлган кишиларнинг омонат сақлаш пайтида қатнашмасликлари омонат қўювчи тарафидан шарт қилинса ҳам эътиборга олинмайди. Лекин шартни бажаришнинг иложи бўлса, унга риоя қилинади.

Шунингдек, ҳовлининг манави уйида сақла, манави уйида сақлама каби шартлар ҳам, агар бунинг арзигулик сабаби бўлмаса, эътиборга олинмайди.

Омонатга олувчи мол эгасининг рухсатисиз омонатни бировга омонат қўйса ва омонатга зиён етса, тўлаб беради.

Молни зўрлик билан эгасидан тортиб олган одам уни бировга омонат қўйганида мол нобуд бўлса, молнинг эгаси истаса зўрлик билан тортиб олгандан ёки омонатга олувчидан тўлатиб олади. Омонатга олувчи товон тўлаган тақдирда, қўлидаги нарсанинг бировдан тортиб олинганини билмаган бўлса, омонат қўювчидан ундириб олади.

Омонатни сақлаш учун қабул қилиб олган одам уни қайтаришни истаса, шахсан эгасига топшириши лозим.

کتاب الغضب

ҒАСБ КИТОБИ

“Ғасб” сўзи луғатда бир нарсани куч ишлатиб, зулм билан тортиб олишга айтилади. Шаръий истилоҳда шариатда мол ҳисобланадиган нарсани эгасининг рухсатсиз қўлидан очиқ-ойдин ҳолатда, тасарруф имконини бермайдиган қилиб, муҳтарамⁱ ва мутақоввам молни зулм билан тортиб олишни тушунилади.

Кўчмас молда тортиб олиш йўқ, яъни бундай мол тортиб олган золим қўлида турганида табиий офат сабабли нобуд бўлса, тўлаб берилмайди. Бироқ у ўз қўли билан зарар етказса, тўлайди.

Бировнинг қулини эгасидан рухсатсиз ишлатиш ҳам ғасбдир. Бировнинг уловини изн бермаса, уни миниш ҳам ғасбдир. Аммо бировнинг гиламига ўтириб олиш ғасб эмас, чунки эгаси уни тасарруф қилиш имконига эгадир.

Бировнинг мулкини тортиб олган киши қаттиқ гуноҳкор бўлади. Тортиб олинган мол турган бўлса, дарҳол эгасига қайтариб бериш керак. Агар нобуд бўлган бўлса, товон тўлаш лозим бўлади.

Нобуд бўлган ўхшаши бор нарса, бири иккинчисига жуда ўхшаш бўлган нарса ўрнига ўзига ўхшаган нарса, масалан, буғдой ўрнига буғдой, шакар ўрнига шакар, пул ўрнига пул қайтарилади. Агар ўзига ўхшагани топилмаса,

ⁱ . Мусулмонларни, мусулмон юртдаги зиммийларни ва сулҳ қилинган бошқа юртдаги ғайридинларнинг моллари “муҳтарам” мол ҳисобланади.

низога берилган кундаги қиймати тўланади. Агар нобуд бўлган нарса ўхшаши йўқ нарса бўлса, уни тортиб олинган кундаги қиймати тўланади. Мисол учун, ҳўл мевани ғасб қилиб еб юборган бўлса, хусуматлашаётган пайтда ҳўл мева мавсуми чиқиб кетган бўлса, ўша кундаги нархи билан қийматини тўлайди. Тафовути бор ададий нарсага ўхшаш мислий бўлмаган нарсада қиймати тўланади.

Тортиб олувчи «мол нобуд бўлган» деб даъво қилса ва молнинг айнан ўзини топиш эҳтимоли мавжуд бўлса, «айнан ўзини топасан» деб қамаб қўйилади. Қанча муддатга қамаб қўйиш қозининг ихтиёрида. Чунки у осонгина бадал тўлаб қутулмоқчи ва нодир нарсани ўзиники қилиб олмоқчи бўлиши мумкин. Аммо қамокда ҳам ўз даъвосидан қайтмайдиган бўлса, қози унинг гапига ишонч ҳосил қилгач, молнинг бадалини тўлаши ҳақида ҳукм чиқаради.

Молнинг бадалини тўлаш пайтида тортиб олувчи одам молнинг «нархи 1000 сўм» эди деса ва эгаси мол нархининг бундан ортиқ эканини исботлай олмаса, қасам ичирилади, сўнг тортиб олувчининг гапи ҳисобга олинади. Агар исботланса, тортиб олувчидан ўшанчаси ундирилади.

Молнинг бадали тортиб олувчининг гапига биноан тўланиб, молнинг эгаси бадални қўлига олганидан кейин, мол топилиб, қиймати тўланган бадалдан қимматроқ экани юзага чиқиб қолса, мол эгаси истаса молини олади, истаса, аввалги тўланган бадалга рози бўлиб қўяверади.

Агар молнинг бадали тортиб олувчининг гапига биноан тўланмаган бўлса, мол эгасининг қўлига олган бадалдан бошқа нарсани талаб қилишга ҳақи йўқ. Бу ҳолатда топилган мол тортиб олувчида қолади.

Тортиб олувчи тортиб олинган нарсани, омонат сақловчи омонатни ижарага бериш ёки бошқа йўллар билан фойда топсалар, топган фойдаларини садақа қилиб юборишлари керак, илло тилла ёки кумуш эвазига деб унга ишора қилмаган бўлса ёки ишора қилиб бошқасини берган бўлса, садақа қилмайди.

Тортиб олган нарсасининг номини ёки бажарадиган вазифасини йўқотадиган даражада ўзгартириб юборса, масалан, қўйни сўйиб пишириб олса, чўян пақирдан қозон ясаб олса, бу нарса тортиб олувчининг мулкига айланади, бироқ эгасига ҳақини бермасдан олдин ундан фойдаланиши ҳалол бўлмайди.

Тортиб олинган нарса тортиб олувчининг аралашувисиз ўзи ўзгарган бўлса, узумнинг майизга айланиб қолиши каби, мол эгаси истаса, молнинг ўзини олади, истаса, бадалини олади.

Тортиб олинган тилла ва кумуш ҳар қандай ҳолда ҳам тортиб олинган тилла кўза, зирак, балдоқ ёки билагузукка айланиб кетса ҳам, эгасига ҳеч нарсасиз қайтариб берилади.

Агар тортиб олган кийимини йиртса, унинг баъзи қисмини йўқ қилса, шунингдек, кийимдан кўзланган мақсаднинг, масалан, исиниш, безаниш, авратни ёпиш каби фойдаларидан бири йўққа чиқса, кийимнинг эгаси истаса, унинг қийматини тўлатади, истаса, кийимни олиб қолиб, етказилган зарарга яраша пул ундиради. Агар етказилган зарар енгилгина бўлса, ўшанга яраша пул ундиради холос. Чунки бу ҳолатда молнинг нархи пасайгани билан, унинг вазифаларига ҳалал етмайди.

Кимки бировнинг ерига рухсатсиз уй қурса ёки дарахт экса, қурган ёки эккан нарсаларини кўчириб олиб, ерни ўз эгасига қайтариши керак. Агар ҳалиги нарсаларни кўчириб олиш, бузиш ернинг баҳосининг пасайишига сабаб бўлса, ер эгаси кўчирилиши керак бўлган нарсанинг қийматини тўлаб, олиб қолади.

Тортиб олинган кийимини бошқа рангга бўяб олган бўлса ва бу ранг кийимнинг баҳосини кўтарган бўлса, кийимнинг эгаси истаса, ўз кийимининг қийматини олади, истаса, бўялган кийимни олиб, бўяш туфайли қўшилган баҳони тортиб олувчига қайтариб беради.

Агар тортиб олувчининг бўяши туфайли кийимнинг нархи пасайган бўлса, кийимнинг эгаси истаса, ўз кийимининг қийматини олади, истаса, бўялган кийимни олиб, тортиб олувчига ҳеч нарса тўламайди.

Тортиб олинган нарсасини сотса ёки қўлни озод қилса ва шундан кейин тортиб олгани учун бадал тўласа, қилган савдоси шаръий кучга кираверади. Аммо қўлни озод қилиши шаръий кучга эга бўлмайди.

Тортиб олинган молда кейин пайдо бўлган нарсалар, хоҳ у ажратиб бўлмайдиган бўлсин, масалан, қўйнинг семириши, дарахтнинг ўсиши каби, хоҳ ажрайдиган бўлсин, қўйнинг қўзиси, дарахтнинг меваси каби, ўзи нобуд бўлса, тўлаб берилмайди. Чунки улар омонат ҳукмидадир. Тортиб олувчи сабабли нобуд бўлганда эса тўланади. Шунингдек, молнинг эгаси «молимни қайтиб бер» деб талаб қилганидан сўнг бермаган бўлса ҳам, тўлаб беради.

Мусулмоннинг ароғи, чўчқаси мол ҳисобланмагани учун ва тортиб олинган нарсадан кўрилган фойдалар,

масалан, тортиб олинган отни мингани учун олинадиган ҳақлар тўлаб берилмайди.

Ким қулнинг кишанини ечиб юборса ёки қушнинг қасасини очиб юборса, зомин бўлмайди.

کتاب الرهن

ГАРОВ КИТОБИ

“Гаров” араб тилида “рахн” дейилади ва бир нарса-ни қандай бўлса ҳам бир сабабга кўра ушлаб туришга айтилади.

Шаръий истилоҳда гаров ҳақдорнинг берган қарзи эвазига қарздорнинг бирор молини ушлаб туришидир. Қарздор қарзини тўламаган ҳолатда, ҳақдор ўз ҳақини қўлидаги молдан гаровдан ечиб олади.

Гаров келишуви томонлардан бирининг ийжоби ва иккинчисининг қабул қилиши билан тузилади. Мисол учун, бир томон “мен фалон нарсани пистон нарса учун сенинг ҳузурингга гаровга қўймоқчиман” деганда, иккинчи томон “қабул қилдим” деса, гаровга қўйиш амалиёти юзага чиққан бўлади.

Гаровга қўйилаётган нарса тўлиғича топширилиши, шунингдек, қарздор ва бошқаларнинг мулкидан ажраган ҳолда бўлиши керак. Шунинг учун дарахт қолиб меванинг ўзини ва эгалари ўртасида тақсимланмаган молни гаровга қўйиб бўлмайди.

Гаров моли юқорида айтилганидек, ҳолатда топ-

ширилса, келишув тугал бўлади. Энди қарздор қарзини тўламасдан олдин ҳақдорнинг розилигисиз гаров молини қайтариб ололмайди.

Қарздорнинг ҳақдорга гаровни қабул қилиб олишга имкон бериши масалан, ўз қўли билан бермасдан «мана олаверинг» дейиши гаровни ҳақдорга топшириш ўрнига ўтади. Холи қолдириш худди байъдаги каби топширишга ўтади, яъни гаровга олувчи билан гаровга бериладиган нарсаси холи қолдирилса, уни топширган ўрнига ўтади.

Гаровдаги мол ҳақдор қўлида нобуд бўлганда ҳақдорнинг айбисиз нобуд бўлган тақдирда ҳам берилган қарз ва гаровдаги мол қиймати тенг бўлса, қарздор зиммасидаги қарз соқит бўлади. Агар гаровдаги мол қиймати олинган қарздан кам бўлса, қарздан гаров молининг қиймати миқдоричаси соқит бўлади, қолганини ҳақдор қарздордан олади. Агар гаровдаги мол қиймати олинган қарздан кўп бўлса, унинг қарз миқдоричаси олинган қарзни ёпади ва ортиқча қисми ҳақдор қўлида омонат ҳукмида бўлади. Яъни, ҳақдорнинг айби сабабли нобуд бўлса, ҳақдор тўлаб беради. Ҳақдорнинг айбисиз, масалан, табиий офат сабабли нобуд бўлса, тўламайди. Эътибор қилинса, юқорида зикр қилинган ҳолатларда ҳақдор ўзи берган қарз ва гаровдаги мол қийматининг қайси бири озроқ бўлса, ўшанга жавобгар бўляпти.

Ҳақдор гаров молини вадиъа каби сақлаши керак. Акс ҳолда тортиб олинган мол ҳукмида бўлиб тўлаб беради.

Гаров қўйилган молни ва вадиъани гаровга, ижарага, орияга ва вадиъага бериш мумкин эмас. Демак, гаровга олувчининг ўзига яраша мажбуриятлари бор.

Ижарага олинган нарсани гаровга қўйиш мумкин эмас, лекин ижарага, орияга ва вадиъага бериш мумкин.

Орияга олинган нарсани гаровга қўйиш ёки ижарага бериш мумкин эмас, орияга ва вадиъага бериш мумкин.

Ҳақдор зикр қилинган гаровга бериши тақиқланган ҳолатларда, молни гаровга қўйса, аввалги гаров келишуви бекор бўлмаса ҳам, гаров моли нобуд бўлган тақдирда тўлаб беришига тўғри келади. Чунки унинг бу иши гаров молини сақлаш ҳисобланмайди.

Ҳақдорнинг гаровдаги узукни одатда узук тақиладиган бармоққа тақиб олиши тажовузкорлик, яъни молни эҳтиёт сақлашни поймол қилиш ҳисобланади. Чунки бу ҳолатда ўзиники қилиб олганга ўхшаб қолади, бу эса мумкин эмас. Бошқа бармоқларига тақиши сақлаш ҳисобланади. Чунки бу ҳолатда «узук меники эмас» дегандек бўлади.

Ҳақдор қарзни қайтаришни талаб қилса, ундан қўлидаги гаровни ҳозир қилиш сўралади. Агар ҳақдор ва қарздорнинг розиликлари билан гаров бирорта адолатли, инсофли одамга топширилган бўлса, ҳақдорнинг гаров молини ҳозир қилиши талаб этилмайди. Бу ҳолатда қарздор ҳақдорга қарзини тўлайди ва ҳақдор гаровга қўйилган молни қарздорга топширади.

Ҳақдор қарзини гаров келишуви тузилган шаҳардан бошқа шаҳарда сўраганда ҳам, агар гаров молини келтириш сарф-харажат талаб қилмайдиган бўлса, гаров молини ҳозир қилиши сўралади.

Гаров молини сақлаш харажатлари, масалан, қоровул ҳақи, омборхона ҳақи ҳақдор одам зиммасидадир. Гаров молининг нобуд бўлмаслиги, тирик туриши учун кетади-

ган харажатлар мисол учун отнинг еми, боғни суғориш кабилар қарздор зиммасида бўлади.

Гаровга қўйилгач, қочиб кетган отни ушлаб келиш харажатлари, гаровдаги молни агар касал бўлиб қолса, даволаш харажатлари гаров молининг олинган қарзни ёпадиган ва ҳақдор қўлида омонат ҳисобланган қисмига тақсимлаб юборилади. Мисол учун, қарздор 1000 сўм қарз олиб, ўрнига 2000 сўмлик молни гаровга қўйган бўлса, ушбу 2000 сўмлик гаровнинг 1000 сўми қарзни ёпади, қолган 1000 сўми эса ҳақдор қўлида вадиъа ҳисобланади. Шунга кўра, ҳақдорнинг айбисиз нобуд бўлган тақдирда, тўлаб берилмайди. Гаров молининг қарзни ёпадиган қисми, яъни 1000 сўм билан омонат қисми 1000 сўм ўзaro тенг 50 % га 50 % бўлгани учун даволаш харажати ҳам ҳақдор ва қарздор ўртасида тенг тақсимланади. Агар мана шу ҳолатда гаров 1000 сўмлик бўлганда эди, унинг омонат қисми мавжуд бўлмагани учун харажат тўлиғича ҳақдорга юкланарди.

فصل فيما لا يصح رهن

ГАРОВГА ҚЎЙИШ МУМКИН БЎЛМАГАН НАРСАЛАР

Эгалари ҳали бўлиб олмаган молни, дарахтини қўйиб мевасининг ўзини, ернинг ўзини қўйиб экинини гаровга қўйиш мумкин эмас.

Вадиъани сақловчининг, ория ёки ижарага олувчилар-

нинг айбисиз нобуд бўлса, тўлаб берилмайдиган моллар учун гаров олиш мумкин эмас. Мисол учун, бировга молини сақлашга топширган одам сақловчидан гаровга нарса қўйишни талаб қилмайди. Чунки унинг сақлаш учун топширган моли сақловчининг қўлида унинг айбисиз нобуд бўлса, сақловчи тўлаб бермайди. Ундан олинган гаров молини эса қайтариб беришга тўғри келади. Ўз-ўзидан кўриниб турибдики, бу ҳолатда гаровга нарса олиш беҳуда ишдир.

Бировни ноҳақ ўлдиргани учун ўлимга ҳукм қилинган одамнинг ҳам гаровга нарса қўйиб, ҳукм ижро этилгунча озод юриши мумкин эмас. Чунки у қочиб кетадиган бўлса, ҳақдор томон қўйилган гаровдан ўз ҳақини (қасос олишни) ундириб ололмайди.

Худди ўзига ўхшаганни олиб бериладиган ёки қиймати тўлаб бериладиган нарсалар учун, масалан, зўрлик билан тортиб олинган ҳовли, хулуъ бадали, қарзга берилган пулдан гаров олиш мумкин.

Шунингдек, ваъда қилинган бўлса ҳам, қарзни “фалон миқдорда” қарз беришни келишиб гаровга қўйса бўлади. Ўшанда гаровга олинган нарса гаров олувчининг қўлида нобуд бўлса, унинг зиммасига ваъда берган нарсаси тушади. Масалан, бир одам иккинчисига: “Агар менга минг дирҳам қарз берсанг, буни сенга гаровга қўйдим”, дейди. Қарз беришни ваъда қилган гаровни олади. Бас, ҳалиги минг дирҳамни қарзга беришдан олдин гаровга қўйилган нарса нобуд бўлади. У гаровга олувчи зиммасида кафолатланган ҳолда нобуд бўлади. Гаров қўювчининг гарови нобуд бўлгани учун гаров олувчи унга минг дирҳамни қарзга эмас, ўз-ўзига бериши вожиб бўлади.

Бир инсон молни сотиб олишга аҳдлашса ва молни сотувчи ҳузурида қолдирган вақтда харидор сотувчидан гаров талаб қилмайди, агар мол нобуд бўлса, аҳд бузилади.

Агар гаров моли ҳақдор ва қарздорнинг розиликлари билан бирорта адолатли одам қўлига ўтса, гаровни унинг қўлидан ҳақдор ҳам, қарздор ҳам ололмайди. Гаров моли адолатли одам қўлида нобуд бўлса, жавобгарлик ҳақдор зиммасида бўлади.

Қарздор ҳалиги адолатли одамни ёки ундан бошқани қарзни тўлаш муддати келганда гаров молини сотишга вакил қилиши мумкин. Агар ушбу вакиллик гаров келишуви пайтида таъкидлаб ўтилган бўлса, у ҳолда вакил бўлиш гаров келишувининг бир қисмига айланади. Шунга кўра тайинланган вакилни бўшатиб бўлмайди. Шунингдек, ҳақдор ёки қарздорнинг ўлими туфайли ҳам вакил бўшамайди. Фақат вакилнинг ўзи ўлиб қолсагина, вакиллик тўхтайди.

Гаровдаги молни сотиш учун белгиланган муддат келганда қарздор ёки унинг меросхўри мавжуд бўлмасалар, вакил гаровни сотади. Агар сотмаса, мажбур қилинади.

Адолатли одам гаровни сотгач, унинг тўлови гаров сифатида сақланади. Тўлов нобуд бўлгандаги ҳукмлар гаров моли нобуд бўлгандаги ҳукмлар билан бир хил.

Саламнинг сармоясини, сарфнинг қийматини ва саламга берилган нарсани ҳақдор қабз қилгунича гаровга мол олишга ҳақли ҳисобланади. Агар гаровга қўйилган нарсаси мажлисда нобуд бўлса, олган ҳисобланади. Нақд олишдан ёки нобуд бўлишидан олдин иккиси ажрашиб кетсалар, салам ва сарф ботил бўлади.

فصل في التصرف بالرهن والجناية عليه

ГАРОВГА ҚЎЙИЛГАН НАРСАНИНГ ТАСАРРУФИ ВА УНГА ЕТКАЗИЛГАН ЗАРАРНИ ТЎЛАШ БЎЛИМИ

Баъзи сабабларга кўра қарздор гаровга қўйган нарсасини сотса, савдо кучга кирмай туради. Агар уни сотишга ҳақдор рухсат берса, савдо кучга киради ва унинг нархи гаровга айланади. Шунингдек, қарздор қарзини узса ҳам, савдоси кучга киради.

Агар ҳақдор бу савдога рухсат бермаса ва савдони бузса, савдо бузилмайди. Балки харидор истаса, гаров бўшатишгунча кутади, истамаса, савдони бузиш учун ишни қозига оширади.

Қарздорнинг гаровга қўйган қул ёки чўрисини озод қилиб юборишга, мудаббар қилишга ва ундан фарзанд кўриш учун ҳаракат қилишга ҳақи бор. Бу ишларни қарздор бой бўла туриб қилган ва қарзни узиш муддати ҳали келмаган бўлса, муддат тўлгунича ҳалиги қул ёки чўрининг қийматини гаровга қўйиб туради. Агар қарзни узиш муддати келган бўлса, дарҳол қарзни узади.

Агар юқорида айтилган ишларни камбағал бўла туриб қилган бўлса, озод қилинган қул ёки чўри меҳнат қилиб, ўзининг қиймати ва олинган қарзнинг қайси бири озроқ бўлса, ўшани ҳақдорга тўлаб беради. Тўлаган пулини хожасидан, яъни, қарздор бой бўлгач, ундириб олади. Мудаббар қилинган қул ёки чўри ва хожаси

ундан фарзанд кўрган чўрилар эса мана шу ҳолатда меҳнат қилиб хожанинг, яъни қарздорнинг қарзини тўлиқ тўлаб берадилар. Тўлаганларини эса хожаларидан ундириб олмайдилар.

Қарздор ўзи қўйган гаров молини ўзи нобуд қилиб қўйса, қарзни тўлаш муддати келгунича унинг қийматини гаровга қўяди. Агар тўлаш муддати келиб бўлгач, талафотга учраса, қарзини дарҳол тўлайди.

Бегона одам гаровни нобуд қилса, ҳақдор ундан ундириб олади ва ўша тўлов гаров бўлиб қолади.

Ҳақдор гаровдаги нарсани қарздорга орияга, яъни, фойдаланиб туришга берса ёки бири иккинчисининг рухсати билан бошқага орияга берса, ҳақдорнинг гаров молига нисбатан жавобгарлиги соқит бўлади. Яъни, нобуд бўлса, тўламайди.

Ҳақдорнинг ҳам, қарздорнинг ҳам орияга берилган гаров молини қайтариб олишга ҳақлари бор.

Агар қарздор орияга олиб турган гаров молини ҳақдорга қайтариб улгурмасидан вафот этиб қолса, ҳақдор ўша молга бошқа ҳақдорлардан кўра ҳақлироқдир.

Агар ҳақдор қарздорнинг рухсати билан гаровдаги молни ишлатиб турган вақтда қул бўлса, ишлатиб турганида, улов бўлса, миниб турганида ўша мол нобуд бўлса, жавобгар бўлмайди. Ишлатишдан олдин ёки кейин нобуд бўлса, жавобгар бўлади.

Гаровга қўйиш мақсадида орияга нарса олиш мумкин. Бу ҳолатда орияга берувчи шарт қўйган бўлса, масалан, «бу нарсани юз минг сўм учун гаровга қўй» каби унинг шартидан ташқарига чиқмаслик керак. Акс

ҳолда, нобуд бўлган тақдирда, орияга олувчи унинг қиймати тўлаб беради. Агар орияга берувчининг қўйган шартига риоя қила туриб, орияга олинган нарса, яъни гаров нобуд бўлса, унинг қарзни ёпган миқдори орияга берувчига тўланади. Мисол учун, орияга олинган нарсанинг қиймати 1000 сўм бўлиб, 1000 сўм қарз учун гаровга қўйилган бўлса, 1000 сўм тўлаб берилади. Агар олинган қарз 2000 сўм бўлиб, ориянинг қиймати 1000 сўм бўлса ҳам, 1000 сўм тўланади. Чунки у қарзнинг 1000 сўмини ёпади, холос.

Молини гаровга қўйиш учун орияга берган одам қарздорнинг қарзини тўлаб гаровдаги нарсасини ҳақдордан қайтариб олишга ҳақи бор. Ҳақдор бунга қарши бора олмайди. Орияга берувчи тўлаган пулини орияга олувчидан ундириб олади.

Гаровга қўйиш учун олинган ория орияга олувчи, яъни қарздор қўлида гаровга қўйишдан олдин ёки гаровдан бўшатилганидан кейин нобуд бўлса, тўлаб берилмайди. Қарздор гаров молига зарар етказса, тўлаб беради. Ҳақдор зарар етказган ҳолатда эса, етказилган зарар миқдори берилган қарздан ечиб олинади.

Гаровдаги молни масалан, ҳайвон ва шунга ўхшаш нарсаларда қарздорга ёки ҳақдорга ёхуд уларнинг молу мулкига етказган зарари тўлаб берилмайди, яъни, ҳеч ким ҳеч нарсани тўлаб бермайди.

Гаровдаги нарсанинг туққани, меваси, сути кабилар ҳам гаров сифатида ушлаб турилаверади. Масалан, туғилган той, қўзи нобуд бўлса, тўлаб берилмайди. Мабодо, гаровга қўйилган от нобуд бўлиб, унинг боласи

қолса, қарздор қарздаги тойнинг улушини тўлаб, ўзи билан олиб кетади. Мисол учун, олинган қарз 1000 сўм, отнинг гаровга қўйилган кундаги қиймати ҳам 1000 сўм, тойнинг гаровдан бўшатилиш кундаги қиймати 500 сўм дейлик. Энди тойнинг қийматини 500 сўмни от ва тойнинг қийматлари йиғиндисига 1500 сўмга бўламиз. Ҳосил бўлган 33 сони, тойнинг қарздаги 1000 сўмдаги улушини кўрсатади. Яъни, қарздор 1000 сўм қарзнинг 33 фоизини 330 сўмни ҳақдорга тўлаб, тойни олиб кетади. Қарзнинг қолган қисми 670 сўм эса нобуд бўлган отнинг қарздаги улуши ҳисобланади ва от ҳақдор қўлида нобуд бўлгани учун, қарздан олиб ташланади.

Гаровга қўйилган нарсани бошқасига алмаштириш ёки унга бошқасини қўшимча қилиш мумкин. Бироқ қарзга қўшимча қилиш мумкин эмас. Яъни, гаровга қўйилган 1000 сўмлик нарса ёнига яна бир 1000 сўмлик нарсани қўшиб гаровда қолдириш мумкин. Бироқ гаров эвазига берилган 1000 сўм қарз устига яна қўшимча қарз бериб, аввалги қарз учун қўйилган гаров бу қарз учун ҳам гаров деб бўлмайди.

Агар гаровдаги нарса ҳақдор қарзни кечиб юборганидан кейин нобуд бўлса, ҳеч ким ҳеч нарсани тўлаб бермайди. Агар ҳақдор берган қарзини қўлига олгач ёки ҳақдор билан қарздор сулҳ, яъни бирор нарса эвазига келишув тузганларидан кейин, шунингдек, қарздор қарзини тўлашни бошқа одамга ошириб юборганидан сўнг (бу ҳақда ҳавола китобида сўз юритилади) нобуд бўлса, юқорида баён қилинган тартибда тўлаб берилади.

Шунингдек, иккала томон ҳақдор ва қарздор ҳам қарздорнинг қарзи йўқлигини тасдиқлаганларидан кейин масалан, қарздор «сендан қарзим йўқ» деганда ҳақдор одам «ҳа, тўғри» деса ҳақдор қўлидаги гаров нобуд бўлса, ҳақдор қарздорга ҳеч нарса тўламайди, гаров қарзни ёпиб кетган деб ҳисобланади.

کتاب الکفالة

КАФОЛАТ КИТОБИ

Кафолат луғатда бир нарсани бир нарсага қўшмоқдир. Шаръий истилоҳда мутолабада, яъни сўраш ва излаш вақтида зиммани зиммага қўшишдир. Бу таъриф саҳиҳдир. Баъзилар айтганидек, “кафолат – қарзда зиммани зиммага қўшиш” эмас. Чунки зиммага қарз собит бўлган вақтда қарзга кафолат дуруст бўлганидек, зиммага қарз собит бўлмаган вақтда нафснинг ўзига кафолат дуруст бўлади. Шунингдек, қарзда кафолат дуруст бўлганидек, аъйн яъни, маълум нарсаларнинг ўзига кафолати ҳам дуруст бўлади.

Кафолат икки турли бўлади.

Кафолатун нафс. Бу кафолатда бир шахс иккинчи бир шахсни талаб қилинган вақтда маълум бир жойга ҳозир қилишни ўз зиммасига олади. Бу ақд билан кафолатни талаб қилган шахсни “макфулун лаҳ”, кафолатга олинган шахсни “макфулун биҳ” ёки “макфулун анҳ”, кафолатга олувчи шахсни эса “кафил” деб номланади.

Кафолатул мол. Бу кафолатда бир шахс иккинчи бир шахсдан талаб қилинадиган молни маълум бир вақтда тўлаб беришни ўз зиммасига олади. Бу ақдда ҳам кафолатни талаб қилган шахсни “макфулун лаҳ”, кафолатга олинган молни “макфулун биҳ”, кафолат даъво қилинган шахсни “макфулун анҳ” ёки “асил” ва кафолатга олувчи шахсни эса “кафил” деб номланади.

Кафолатнинг биринчи тури, яъни нафсга кафил бўлиш «мен унга кафилман», «уни менга қўйиб беринг» ва «унинг бошига кафилман» каби урф-одатда мавжуд иборалар билан боғланади.

Агар кафил кафолатга олинган одамни белгиланган вақтда олиб келиб топширмаса, қози уни қамаб қўйишга ҳақи бор. Агар кафил кафолатга олинган одамнинг қаердалигини билмаса, қамамайди. Мабодо биладиган бўлса, бориб олиб келиши учун муҳлат беради.

Кафил кафолатга олинган одамни хусуматлашиш мумкин бўлган жойга келтирса ёки “макфулун бих”, яъни кафолатга олинган шахс хусуматлашиш мумкин бўлган жойга ўзи келса, кафил зиммасига олган масъулиятини бажарган бўлади. Шунингдек, кафолатга олинган одам вафот этса ҳам, кафил масъулиятдан озод бўлади.

Агар макфулун лаҳ вафот этса, унинг меросхўри кафилдан ўз вазифасини бажаришни талаб қила олади.

Агар кафил «Мен кафолатга олган одамни эртага топширсам, унинг қарзини тўлайман», деса, кафолат ақди дуруст бўлади. Бу ақдда нафсга кафил бўлиш билан мол кафил бўлиш жам бўлган бўлади. Агар эртасига кафил уни топширолмаса, қарзни тўлайди. Бироқ шунда ҳам нафс кафиллигидан озод бўлмайди.

Кафолатнинг иккинчи тури мол кафолатидир. Бунда кафил кафолатга олинган одам тўлаши керак бўлган молга масъулликни ўз зиммасига олади.

Бу кафиллик «унинг қарзига мен жавоб бераман», «унинг тўлови менинг бўйнимда» каби иборалар билан амалга оширилади. Бундай кафолатда кафилнинг қанча

ва қандай қарзни ўз зиммасига олаётганини аниқ билиб олиши шарт қилинмаган.

Агар кафолатга олинган одамнинг қанча қарзи борлиги ҳужжат билан исботланган бўлса, кафил ўшани тўлаб беради. Агар қарзнинг қанчалигига далил-исбот бўлмаса, тўлов кафилнинг айтаётган гапига биноан амалга оширилади. Мисол учун кафил «мен бу одамнинг қарзи юз минг сўм деб ўйлагандим» ёки «мен юз минг сўмга кафил бўлганман» деса, гапининг ростлигига қасам ичгач, шу айтган маблағини тўлаб беради. Агар мана шу ҳолатда қарздор (кафолатга олинган одам) «йўқ, менинг қарзим икки юз минг сўм эди» деса, кафил айтганидан (юз минг сўмдан) ортиғини ўзи тўлайди. Чунки унинг иқрори фақат ўзига ўтади, холос.

Ҳақдор ўз ҳақини қарздордан ҳам, кафилдан ҳам талаб қилишга ҳақлидир.

Кафилликни бўйинга олиш қарздорнинг ёки кафил бўлувчининг таклифи билан амалга ошади. Агар қарздорнинг таклифи билан амалга ошган бўлса, кафил ҳақдорга тўлаган нарсасини қарздордан ундириб олади. Агар кафил бўлувчининг ўз таклифи билан амалга ошган бўлса, тўлаганини қарздордан ололмайди.ⁱ Чунки кафилнинг ўз розилиги билан қилган бу иши, хайр-эҳсон ҳисобланади.

Ҳақдор кафилдан ҳақини талаб қилса, кафил ҳам қарздордан қарзини узишни худди шундай талаб қилади. Агар ҳақдор кафилни қаматиб қўйса, кафил ҳам қарздорни қаматиб қўяди.

ⁱ . Ушбу ўринда кафилнинг ололмаслиги қарздан кафил билан хусуматлашса, кафилга тўлашдаш бош тортса, қози уни мажбурлаган ҳолда тўлатишга кучи етмайди. Аммо қарздор диёнат жиҳатидан тўлаши керак.

Ҳақдор қарздордан ўз ҳақини кечиб юборса ёки тўлов муҳлатини орқага сурса, бу ишлар кафилга ҳам тегишли бўлади. Яъни, қарздордан кечиб юборилган ҳақ кафилдан ҳам кечиб юборилган, қарздорга берилган муҳлат кафилга ҳам берилган муҳлатдир. Бироқ кафилга берилган қўшимча муҳлат қарздорга берилган қўшимча муҳлат ҳисобланмайди. Шунингдек, ҳақдорнинг кафилдан ҳақини талаб қилишдан воз кечиши қарздордан ҳам воз кечиши деб ҳисобланмайди.

Агар кафил ҳақдор билан 1000 сўм қарз учун 100 сўм тўлашга келишса, яъни ҳақдорни шунга қўндирса, қарздордан 100 сўм олади. Агар 1000 сўм қарз учун пулнинг ўрнига кийим-кечак, мол-қўй кабиларни беришга келишса, қарздордан 1000 сўм олади.

Агар кафил ҳақдорга «мана буни олгин-да, мени безовта қилаверма ёки мени тинч қўй» деб, унга бирор нарса берган ва ҳақдор бунга рози бўлган тақдирда ҳам, қарздор ўз қарзидан қутулган ҳисобланмайди.

Юқорида айтилганидек, тузилган кафолат келишувига ҳақдорнинг рози бўлиши шарт. Фақат ўзидан кейин мол-дунё қолдириб кетаётган бемор меросхўрларига «менинг қарзларимни тўлашга кафил бўлгин» деса ва меросхўр бунга рози бўлса, бу келишув ҳақдорларнинг розилигисиз ҳам шаръий кучга эга бўлаверади. Чунки бу кафолатга ўхшаса ҳам, асли васиятдир. Шунинг учун бу ҳолатда ҳақдорларнинг номини айтиб ўтиш шарт эмас.

کتاب الحَوَالَةِ

ҲАВОЛА КИТОБИ

Ҳавола луғатда кўчиш маъносидадир.

Шаръий истилоҳда бир шахснинг зиммасидаги қарзнинг бошқа шахсга кўчишини ҳавола дейилади.

Ҳавола ақди уч киши ўртасида бўлади. Қаздор кишини “муҳил”, қарз берувчини “муҳтал”, ҳавола ақди билан қарзни зиммасига олувчини “муҳтал алайх” деб номланади. Ҳавола ақди учун мазкур уч шахснинг розиликлари керак бўлади.

Ҳавола ақди билан қарз муҳтал алайхнинг зиммасига тушиб, муҳил, яъни қарздор қарздан озод бўлади. Мисол учун, бир киши бошқасидан қарздор дейлик. Қарздор «менинг қарзимни фалончи тўлайди», деб бошқага ўтказиб юборди. Айтилган одам қарзни тўлашни ўз зиммасига олади. Шундан сўнг асл қарздор зиммасида ҳеч нарса қолмайди.

Агар ҳавола ақдида қарздорнинг қарздан озод бўлмаслиги шарт қилинса, бу ҳавола эмас, балки кафолат ҳисобланади. Шунингдек, кафолат ақдида қарздорнинг қарздан озод бўлиш шарт қилинса, ақд кафолат эмас, ҳавола ҳисобланади.ⁱ

Ҳавола ақдидан сўнг муҳтол, яъни қарз берувчи муҳил яъни қарздордан қарзини талаб қилолмайди. Бал-

ⁱ . Муомила ақдларида шартноманинг маъноси ва моҳиятига эътибор қаратилади, лафзига эътибор қилинмайди. Шунинг учун ақд лафзда ҳавола бўлса ҳам, унинг маъноси кафолатнинг суратини ўз ичига олса, кафолат бўлади.

ки қарзни тўлашни бўйнига олган одамдан талаб қилади. Фақат қарзни тўлашни бўйнига олган шахс ўз мажбуриятини тан олмаса ва буни исботлашнинг иложи бўлмаса ҳамда мол-мулк қолдирмай вафот этган ҳолатда, шунингдек, қози уни синган (банкрот) деб ҳукм чиқарган пайтда ҳақдор яна қайтадан қарздордан ўз ҳақини талаб қила бошлайди.

کتاب الوکالة

ВАКОЛАТ КИТОБИ

“Ваколат” дейилганда бир кишининг ўз ишини тасарруф қилмоқни бошқа кишига топшириши тушунилади.

Вакил қилиш учун, аввало, вакил қилувчи одамнинг ўзи вакилга топшираётган ишини бажаришга ҳақли бўлиши керак. Вакил ўзига топширилган ишга ақли етиши ва вакил қилувчининг топшириғини бажаришни мақсад қилиши керак. Яни, агар беихтиёр ёки ҳазил тариқасида бажарса, вакил қилувчининг айтганини бажарган ҳисобланмайди.

Балоғатга етган озод киши шу сифатга эга бошқа одамни ва валийсидан (отасидан) савдо-сотикқа рухсат олган ақлли ёш болани вакил қилиши мумкин. Валийсидан рухсат олган ақлли ёш бола ҳам шу сифатдаги бошқа болани ва балоғатга етган озод кишини вакил қила олади. Ўз хожасидан савдо-сотик билан шуғулланишга изн берилган қулнинг ваколат бобидаги ҳукмлари ҳам юқорида айтилган ақлли ёш боланикидекдир.

Агар валийси ёки хожаси томонидан изн берилмаган ақлли ёш бола ёхуд қул вакил қилинсалар, уларнинг ижоб ва қабулидан кейинги ҳуқуқлар вакил қилувчи зиммасида бўлади.

Ҳар ким ўзи тузиши мумкин бўлган шартнома ёки келишувларга бошқани вакил қила олади. Шунингдек,

ҳақ-ҳуқуқни даъволашув учун ҳам вакил тайинлаш мумкин.

Яна бировдаги ўз ҳақини ундириш ёки бировнинг ўзидаги ҳақини адо этиш юзасидан ҳам бошқани вакил қилса бўлаверади.

Сотиш, харид қилиш ва ижара ишларига вакил қилинган одам бу ишларни ўз номидан бажаргани учун, ҳуқуқлар ҳам ўзининг бўйнида бўлади. Яъни, сотаётган нарсасини харидорга топшириш ва пулини олиш, харид қилган молининг пулини тўлаш ва қабул қилиб олиш, савдо-сотиқ юзасидан чиқадиган турли жанжалларга жавоб бериш унинг (вакилнинг) зиммасига тушади.

Вакилнинг ваколат ақдига кўра сотиб олган моллари аввал бошдан вакил қилувчини ки ҳисобланади.

Никоҳ, хулуъ, совға, орияга бериш, омонат қўйиш, қарз бериш ва гаровга қўйиш ишларига вакил қилинган одам бу ишларни ўз номидан бажара олмагани учун ҳуқуқлар ҳам вакил қилувчининг бўйнида бўлади. Шунга кўра, никоҳда куёв номидан қатнашаётган вакилдан келинга маҳр топширишни ёки келин тарафидан қатнашаётган вакилдан келинни топширишни талаб этиб бўлмайди. Чунки бу ҳолатларда вакил фақат элчилик ва-зифасини бажаради, холос.

Вакилдан бирор нарса сотиб олган харидор молнинг пулини вакил қилувчига бермасликка ҳақи бор. Чунки у молни вакилдан сотиб олган. Лекин берса ҳам бўлаверади. Чунки вакил қилувчи молнинг ҳақиқий эгасидир. Бу ҳолатда вакил харидордан молнинг пулини иккинчи марта талаб қила олмайди.

فصل في الوكالة بالبيع والشراء

САВДО-СОТИҚ ИШЛАРИДА ВАКИЛ ҚИЛИШ БЎЛИМИ

Бирор нарсани сотишга ёки харид қилишга вакил бўлган одамнинг ўша молни ўз фойдасига (яъни, вакилнинг фойдасига) гувоҳлик беришлари ман қилинган қариндошларига сотиш ёки улардан харид қилиши мумкин эмас. Бу ҳукм вакил қилувчида шубҳа уйғотмаслик учун жорий қилинган.

Вакилнинг молни бозордагидан оз ёки кўп нархга сотишга, уни бошқа молга алмаштиришга, насияга беришга, насия сотганда гаровга бирор нарса олишга ва молнинг пулини тўлаш учун харидордан кафил талаб қилишга ҳақи бор.

Вакил харид қилган нарсанинг баҳоси унинг одатдаги қиймати, яъни бозор нархига сотиб олиши керак. Мисол учун, одатда бозорда 100 сўмдан 110 сўмгача сотиладиган нарсани вакил ҳам 100 сўмдан 110 сўмгача бўлган нархга сотиб олиш мумкин. Одатдаги нарх-наводан ортиқ нархда сотиб олишга ҳақи йўқ.

Вакил молни насияга сотгач, вакил қилувчи «сенга нақдга сотгин дегандим» деса, вакил эса «хоҳлаганингдек сот дегансиз» деса, вакил қилувчининг сўзи қасами билан қабул қилинади. Чунки одатда моллар нақд сотишга берилади.

Агар икки киши бир ишга вакил қилинган бўлсалар, улардан бири иккинчисисиз ҳаракат қилиши мумкин эмас. Чунки вакил қилувчи уларни ўзаро маслаҳатлашиб ҳаракат қилишсин деган ниятда вакил қилгандир.

Лекин ҳақ-ҳуқуқ даъвосида, олинган омонатни қайтаришда, қарзни тўлашда, эвазига нарсасини олинмаган талоқ ва қул озод этиш ишларида вакил қилинган икки кишининг бири ёлғиз ҳаракат қилиши мумкин. Чунки бу ишларда вакилларнинг маслаҳатлашувига ҳожат йўқ.

Вакил қилувчи вакилга сотиб олиш лозим бўлган молнинг жинсини, масалан, от ёки туя деб тайин қилган ҳолда сифатини ҳам, масалан, араб оти, туркман туяси эканини маълум қилиш ёки жинси ва нархини, масалан, юз минг сўмлик туя деб айтиши керак.

Вакил «вакил қилувчи учун сотиб олинган туя ўлиб қолди» деса, аммо вакил қилувчи «туяни ўзинг учун сотиб олгансан» деб даъво қилса, қаралади: агар вакил қилувчи вакилга пул берган бўлса, вакилнинг гапи қабул қилинади. Агар пул бермаган бўлса, вакил қилувчининг гапи қабул қилинади.

Аниқ бир нарсани сотиб олишга буюрилган вакилнинг шу нарсани (масалан, фалончининг фалон машинасини каби) ўзи учун сотиб олиши мумкин эмас, сотиб олган тақдирда ҳам вакил қилувчини бўлади. Аммо вакил қилувчи «фалон пул бирлигига сотиб ол» деганида, вакил у нарсани ўзи учун бошқа пул бирлигига ёки бирор буюм эвазига савдо қилса, вакилни бўлади.

فصل في أحكام التوكيل بالخصومة

ХУСУМАТ ҚИЛИШДА ВАКИЛ ҚИЛИШ БЎЛИМИ

Ҳақ-ҳуқуқ даъволашувига вакил қилинган одамнинг ўз вакил қилувчиси фойдасига ундирилган молни қабул қилиб олишга ҳақи йўқ. Чунки у даъволашув учун керак бўлган сифатларга эга бўлиши, бироқ молни қабул қилиб олиш учун ишончсиз бўлиши мумкин.

Қарзни ундиришга вакил қилинган одамнинг қарз-ни ундириш учун лозим бўлган даъво ишларини олиб боришга ҳақи бордир. Аммо муайян нарсаларни олиб бериш учун вакил қилинган шахснинг шу иш юзасидан даъволашишга кириши мумкин эмас. Бунинг учун вакил қилувчининг алоҳида рухсати керак.

Вакил вакил қилувчининг рухсатисиз яна бошқани вакил қилишга ҳақи йўқ. Агар вакил қилувчи, «ўз фикринг билан иш қилавер», деган бўлса, унда дуруст бўлади. Бу ҳолатда кейин вакил қилинган шахс ҳам вакил қилувчининг вакили ҳисобланади ва биринчи вакил иккинчи вакилни ишдан бўшатишга ҳақи бўлмайди.

Вакил қилувчи ўз вакилини истаган вақтда ишдан бўшатиши мумкин. Лекин буни вакил билиши шарт. Агар билмаса, вакилликдан тушмайди. Шунингдек, вакилнинг ишдан бўшаши бошқаларга зарар келтирмаслиги керак. Вакил ўзини-ўзи ишдан бўшатса ҳам, бундан вакил қилувчини хабардор қилиши лозим.

Вакил қилувчи ёки вакилнинг вафоти туфайли ёки бирининг бир ой узлуксиз жинни бўлиб қолиши ёхуд диндан чиқиб душман юртига қочиб кетиши билан вакиллик бекор бўлади. Шунингдек, шериклик иш қилувчиларнинг шерикликни тўхтатишлари билан вакилларнинг фаолияти ҳам тўхтатилади. Бу ҳолатларда вакилларнинг вакилликдан бўшаганликларини билишлари шарт эмас.

Яна вакил қилувчи вакилга топширган ишига ўзи киришса ёки ўша ишни тасарруф қила бошласа ҳам, вакиллик бекор бўлади. Масалан, вакил қилувчи «ушбу кийимни сотиб бер» деса ва уни совға қилса, вакилликнинг вакилиги бекор бўлади.

Вакилнинг қўлидаги мол омонат ҳукмидадир.

کتاب الشَّرِکَةِ

ШИРКАТ КИТОБИ

“Ширкат” деганда шерикчилик тушунилади. У икки хил бўлади. Биринчиси, мулкда шериклик. Бунда икки ва ундан ортиқ киши муайян мулкка биргаликда эгалик қиладилар. Ушбу эгалик мерос, совға, савдо ва молларни қўшиб юбориш каби ишлар билан бўлади. Бунда шерикларнинг ҳар бири шеригининг рухсатисиз у нарсани тасарруф қила олмайди.

Иккинчиси, келишув шериклиги. Яъни, томонлар ўзаро розилик билан келишув асосида бир-бирларининг шерикларига айланадилар. Бу шерикликда томонларнинг бирига кўриладиган фойдадан маълум маблағ белгиланмаслиги шарт («фойдадан юз минг сўм меники бўлади» каби). Чунки бу шерикликка хилофдир. Лекин фоиз ҳисобида белгиланса бўлаверади («фойданинг учдан бири меники» каби).

Келишув шерикчилиги тўрт турли бўлиб, биринчиси **муфовазадир** (المفاوضة). Бу молда, озодлик ҳамда дин масалаларида тенг бўлганларнинг шериклигидир. Яъни, шерикларнинг қўшаётган сармоялари бир хил бўлиши, барчалари озод ва мусулмон бўлиши лозим. Муфоваза шерикчилиги жуда кам учрайди.

Бу турдаги шериклик ваколат ва кафолатни ҳам ўз ичига олади. Яъни, муфоваза ширкати тузганлар бир-бирларига вакил ва кафил бўладилар.

Шерикларнинг ўз оиласи нафақасидан бошқа сотиб олган нарсалари ширкатники ҳисобланади.

Шерикларнинг бирида ширкат юзасидан пайдо бўлган мажбуриятга иккинчи шерик ҳам масъул бўлади.

Шериклардан бирининг ўртадаги ширкат сармоясига қўшиб юборадиган маблағга эга бўлиши билан (мерос ёки совға тариқасида пулга эга бўлиши каби) молдаги шарт қилинган тенглик бузилади ва муфоваза ширкати инон ширкатига айланади.

Иккинчиси, **инондир** (العنان). Инон шериклигида томонларнинг ширкат сармояси учун қўшган маблағлари тенг бўлиши шарт эмас. Кўрилган фойда эса келишув асосида бўлинади.

Шериклар молларини ўзаро аралаштирмасалар ҳам, бўлаверади. Уларнинг ҳар бири сотиб олган нарсасининг пулига ўзи жавобгар, бошқасига эмас. Чунки ширкатнинг бу турида кафолат йўқ. Агар сотиб олинган нарсанинг пулини ўз ёнидан тўлаб юборса, шериги учун тўлаган қисмини ундан қайтариб олади.

Муфоваза ва инон шериклигида сармоя учун тилла ва кумуш тангалар, кенг тарқалган пуллар, шунингдек, одамлар пул ўрнида қабул қиладиган бўлсалар, тилла-кумуш парчаларини қўйиш мумкин.

Шериклардан ҳар иккисининг ёки бирининг моли ҳеч нарса харид қилмай туриб nobуд бўлса, шерикчилик бузилади. Бордию шеригининг молига қўшиб юборишдан олдин nobуд бўлса, зарар мол эгасининг бўйнида бўлади (бу ҳолатда молнинг қайси шерик қўлидалигининг аҳамияти йўқ). Агар шериклар молларини қўшиб

юборганларидан сўнг нобуд бўлса, зиён иккала шерикка бўлади.

Муфоваза ва инон шерикчилигидаги шерикларнинг ҳар бири ўртадаги молни бошқаларга сотгани беришга, омонатга қўйишга, музорабага (бу ҳақда кейинроқ маълумот берилади) беришга ва иш юзасидан вакил тайинлашга ҳақлидир.

Шерикчиликда шериклар қўлидаги мол омонат ҳукмидадир.

Учинчиси, **ҳунар ёки иш** келишуви. Бунда икки тикувчи ёки бир тикувчи ва бир бўёқчи каби икки ҳунарманд шерик бўладилар. Хизматлари эвазига олинган ҳақни ўзаро келишув асосида бўлиб оладилар. Улардан бирининг ишни қабул қилиши иккинчисининг ҳам қабул қилиб олгани ҳисобланади.

Хизмат ҳақини уларнинг ҳар бири талаб қила олади. Шунингдек, хизмат ҳақи мижоз томонидан уларнинг исталганига топширилиши ҳам мумкин.

Агар уларнинг биттаси ишласа ҳам, фойда келишилганидек ўртада бўлади.

Тўртинчиси, **вужух** (الوجوه), яъни, обрў келишуви. Бу ширкат шериклар ўз обрўини ўртага қўйиб насияга мол олиб сотганлари учун шундай номланган. Вужух келишувини Муфоваза ёки инон келишувидек олиб бориш мумкин.

Бунда шерикларнинг ҳар бири иккинчисига вакил бўлади. Ўртадаги фойда шерикларнинг насияга олган молларидаги улушларига қараб бўлади. Яъни, молни тенг иккига бўлиб олсалар, фойда ҳам тенг иккига бўли-

нади. Бордию молнинг учдан бири бир шерикка, учдан иккиси бошқа шерикка бўлса, фойда ҳам худди шундай тақсимланади.

Шерикчиликда кўрилган зарарлар шерикларнинг сармоядаги улушларига қараб бўлади. Яъни, сармоянинг учдан бири бир шерикка, учдан иккиси бошқа шерикка тегишли бўлса, зарар ҳам шериклар ўртасида худди шу тартибда тақсимланади.

Ҳеч кимники бўлмаган нарсаларни (ўрмондаги қуён, осмондаги қуш, тоғдаги ўтин каби) қўлга киритишда шерик бўлиш мумкин эмас. Бундай нарсаларни ким олса, ўшаники бўлади. Агар икки киши баравар олса, тенг тақсимланади. Бу нарсаларни қўлга киритишда ёрдам берган одамга хизматига яраша ҳақ берилади.

Нотўғри тузилган шерикчиликда топилган фойда шерикларнинг қўшган маблағлари миқдорига қараб бўлинади.

Шерикчилик шериклардан бирининг ўлими, жинни бўлиши, муртад бўлиб душман юртига ўтиб кетиши билан бекор бўлади.

Шериклардан бири иккинчисининг молидан унинг рухсатисиз закот бермайди. Агар улар бир-бирларига рухсат берган бўлсалар-у, иккиси ҳам бирин-кетин закот чиқарса, иккинчиси биринчисига тўлаб беради. Агар иккиси ҳам бир вақтда берса, ҳар бири бошқасига тўлаб беради.

كتاب المضاربة

МУЗОРАБА КИТОБИ

“Музораба” деганда бир кишидан маблағ, иккинчисидан хизмат бўлишини шарт қилиб, топиладиган фойдага шерик бўлиш учун тузилган келишув тушунилади. Мол эгасини “Роббил мол”, ишчини эса “музориб” дейилади.

Музораба ақди билан молнинг эгаси ишчига молни беради. Тушган фойда келишувга асосан бўлиб олинади. Кўрилган зарар мол эгасига бўлади. Ишчи эса қилган меҳнатига куяди, холос.

Музорабада мол эгасининг ишчига молни топшириши ваъдиа ҳукмида бўлади. Ишчи молни ишлатишни бошласа, ваколат ҳукмига ўтади. Фойда туша бошласа, шерикчиликка ўтади. Ишчи мол эгаси қўйган шартларга риоя этмаса, бировнинг молини зўрлик билан тортиб олувчига айланади. Агар тушган фойданинг ҳаммасини мол эгасининг олиши шарт қилинса, ишчи текинга ишлаб берган ҳисобланади. Агар «фойданинг ҳаммаси ишчига» деб шарт қилинса, ишчи мол эгасидан қарз олиб турибди деб ҳисобланади.

Агар музораба келишуви нотўғри тузилган бўлса, у ҳолда ҳукмлар юқорида айтилган нотўғри ижара ҳукмида бўлади. Бу ҳолда ишчига тушган фойдадан улуш тегмайди. Балки фойда бўлиш-бўлмаслигидан қатъи назар, ишига яраша ҳақ берилади.

Ширкат китобида айтилган сармоя бўлишга ярайдиган моллар музораба учун ҳам сармоя бўла олади.

Музораба кучга кириши учун мол эгаси ишчига маблағни топшириши лозим.

Музорабада томонлардан бирининг фойдадан маълум миқдордаги маблағ олишни шарт қилиши ман қилинади. Аммо фойдадан тегадиган улушни фоиз ҳисобида белгилаш шарт бўлади. Масалан, фойданинг ярмига ёки учдан бирига шерик деб тайин қилиш керак.

Ишчининг фаолиятини мол эгаси баъзи шартлар билан чегаралаб қўймаган бўлса («молни насияга сотма», «шаҳардан ташқарига чиқма» каби), ишчи тижорат учун лозим бўлган барча ишларни қилишга ҳақлидир. Лекин мол эгасининг рухсатисиз қарз бермайди ва олмайди. Агар мол эгаси ишчига «ўз фикринг билан иш қилавер» демаган ёки рухсат бермаган бўлса, унинг молини бошқа одамга музораба учун бера олмайди ва музораба молини ўз молига аралаштирмайди.

Музораба ақди икки тур бўлади. 1. Мутлақ. 2. Муқайяд. Мутлоқ музорабада мол эгаси молни бирор бир қайдсиз беради. Музориб ўзи билган ҳолда иш юритади. Муқайяд музорабада эса мол эгаси томонидан қуйидаги тўрт хил қайдлардан ҳаммасини ёки баъзисини қилиши билан бўлади.

1. Мол эгаси музораба амалини маълум вақтга қайтлаб қўйишга ҳақли. Шунинг учун “фақат ёз мавсумида” ёки “қишда” ёхуд “бир йил мобайнида” деб муддат шарт қилмоғи жоиз.

2. Мол эгаси музораба амалини муайян бир маконда

бўлишини талаб қилиши ҳам мумкин. Шунинг учун “фаолият фақат Андижонда ёки Бухорода ва ҳоказо бўлсин” деб бир юрт ёки маконни қайдлаб шартлашиши жоиз.

3. Мол эгаси музорабага меҳнат қилувчининг тижоратнинг бир турига қайдлаши мумкин. Шунга кўра “фақат ҳайвон боқиш билан ёки саноат моллари савдоси билан шуғулланинг” деб тижоратни хослаш ва уни шарт қилиш жоиз.

4. Музорабани бирор шахс ёки фирмага қайдлаш мумкин. Шунга кўра меҳнат қилувчи молни фақат муайян кишига сотиш ёки сотиб олиш билан фаолият юритишини шартномасида қайд этиш мумкин.

Ишчи мол эгаси чегаралаб берган шаҳар, мато (товар), вақт ва шахсдан бошқага ўта олмайди. Агар ўтадиган бўлса («Қўқонда сотгин» деса-ю, ишчи Марғилонда сотса, «қўй сотгин» деса-ю, туя сотса, «эрталаб сотгин» деса-ю, кечаси сотса, «фақат Аҳмадга сотгин» деса-ю, бошқага ҳам сотса) кўрган фойдаси ўзига бўлади ва зарар бўлса, мол эгасидан олган молини тўлаб беради.

Ўз шахрида музораба қилаётган ишчининг нафақаси ўз чўнтагидан бўлади. Сафардагиси эса ўртача тарзда музораба молидан бўлади. Ортиқча харажат қилса, тўлайди.

Ишчининг эрталаб кетиб, тунагани оиласи ҳузурига қайтиб кела олмайдиган жойга бориши ҳам сафар ҳисобланади.

Агар фойда кўрилса, мол эгаси сармоясини ажратиб олиб, қолганини келишув асосида тақсимлайди. Музораба молининг нобуд бўлган қисми ҳамда нафақа сарф-харажатлари ҳам фойдадан чиқариб ташланади.

Музораба келишуви икковларидан бирининг (мол эгаси ва ишчи) вафоти ва мол эгасининг диндан қайтиб душман юртига ўтиб кетиши билан бекор бўлади.

Мол эгаси ишдан бўшатгани ҳақидаги хабар етиб борган пайтдан бошлаб ишчи бўшаган ҳисобланади. Бироқ шундан кейин ҳам савдога қўйилган молларни сотишга ҳақи бор (чунки бусиз фойдани аниқлаб бўлмайди, ишчи эса фойдага шерикдир). Аммо тушган пулни тасарруф қила олмайди. Агар сармоя сўмда бўлиб, молларни сотиш туфайли ҳам сўмлар келиб тушса, уларга тега олмайди. Агар сотиш туфайли бошқа пул бирликлари келиб тушса, уларни сўмга алмаштириб қўйиш мумкин.

Мол эгаси ва ишчи ажрашаётган пайтларида бошқа одамларнинг булардан қарзлари бўлса, иш фойда кўриш билан якунланаётган ҳолатда ишчи қарзларни йиғиб келади (чунки у қилган хизматига ҳақ оляпти). Бордию фойда кўрилмаган бўлса, қарзларни йиғиб келишга мол эгасини вакил қилади (чунки бу ҳолатда ишчи мол эгасининг вакили ҳисобланади, вакиллик ихтиёрий бўлгани учун унга мажбур қилинмайди).

کتاب المزارعة

МУЗОРАЪА КИТОБИ

“Музораъа” деганда ердан олинадиган ҳосилнинг бир қисмига шерик бўлишга келишиш тушунилади. Бу келишув ер экин экишга яроқли бўлганда, томонлар (ер эгаси ва деҳқон) озод, балоғатга етган, ақлли бўлганларида, ерга нима экишни (буғдой, арпа, шоли каби) ва уруғнинг кимдан бўлиши айтилганида, тарафларнинг улушлари аниқлаб олинганида, деҳқонга ерга ишлов бериш имкони берилганда ва келишув муддати аниқлаб олингандагина кучга киради.

Томонларнинг бири иккинчисига «ҳосилнинг бир тоннаси меники, қолгани сенга» дея олмайди. Чунки ҳосил бир тонна чиқадими, йўқми ёки бир тонна ҳосилнинг қанчасини ташкил қилади, ҳеч ким билмайди. Бу эса низо чиқишига сабаб бўлади. Шунинг учун томонларнинг ҳосилдан оладиган улушлари фоизда (иккидан бир, учдан бир деб) кўрсатилиши шарт.

Шунингдек, «арикнинг ўнг тарафидан чиққан ҳосил меники, чап тарафидан чиққани сеники» деб ҳам бўлмайди. «Дони меники, сомони сеники» дейиш ҳам мумкин эмас, чунки дон бўлмай қолиши ҳам мумкин.

Ҳосилдан чиқадиган сомонни уруғ эгасидан бошқанинг олишини шарт қилиш тақиқланади. Чунки сомон унинг уруғидан ўсган ўсимликдан чиққани учун уруғ эгасини сомондан маҳрум қилиб бўлмайди. Лекин сомонни уруғ эгаси олади деб шарт қўйиш мумкин.

МузораӢа келишуви уч ҳолатдагина тўғри бўлади:

1. Ер ва уруғ шерикларнинг биридан, ҳўкиз ва иш бошқасидан бўлганда. Бу ҳолатда ер ва уруғ эгаси деҳқонни ҳўкизи, яъни иш анжоми билан биргаликда ижарага олган ҳисобланади.

2. Ер биттасидан ва қолган нарса бошқасидан бўлганда. Бу ҳолатда уруғ, меҳнат ва иш асбобини (ҳўкизни) зиммасига олган томон, яъни деҳқон ерни ижарага олган ҳисобланади.

3. Иш биттасидан (деҳқондан) ва қолгани бошқасидан бўлганда. Бу ҳолатда ер эгаси деҳқонни ижарага олган ҳисобланади.

Бундан бошқа ҳолатларда ким кимни ижарага олгани маълум бўлмагани учун музораӢа келишуви нотўғри бўлади.

МузораӢа келишуви тўғри бўлса, чиққан ҳосил келишувга биноан тақсимланади. Бордию ҳеч нарса чиқмаса, ишчи (деҳқон) ҳеч нарса олмайди. Чунки ишчига чиқади-ган ҳосилдан ҳақ беришга келишилган эди. Бироқ ердан ҳеч нарса чиқмаганидан кейин унга бериладиган ҳақ ҳам мавжуд бўлмайди.

Агар музораӢа келишувини давом эттиришдан бош тортса, уруғ эгасидан бошқани шартномани бажаришга мажбур қилинади. Шунингдек, уруғ эгаси ҳам ерга уруғ қадалгач, шартномани давом эттиришга мажбурдир. Бордию ер ва уруғ эгаси ер ҳайдалганидан кейин шартномани бажаришдан бош тортса, ерни ҳайдаган ишчини рози қилиб қўйиши керак.

МузораӢа келишуви нотўғри бўлса, чиққан ҳосил уруғ

эгасиники бўлади. Унинг шеригига эса «ажри мисл», яъни унга ўхшаб меҳнат қилган одамга одатда қанча ҳақ тўланадиган бўлса, ўшанча ҳақ берилади.

Шериклардан бирининг вафоти туфайли ижара келишувининг бузилишида айтиб ўтилган узрлар, шунингдек, ер эгасининг ерни сотишга мажбур бўладиган даражада қарздор бўлиб қолиши сабабли музораъа келишуви бекор қилинади.

Ерни сотишга мажбур бўлиб келишув бузилганда экин ҳали ўсиб чиқмаган бўлса, ишчи рози қилиб юборилаверади. Аммо ўша пайтда экин ўсиб турган бўлса, ҳосил йиғиб олинмагунча ерни сотилмайди. Чунки ер сотилса, деҳқоннинг ҳақи поймол бўлади.

Келишув муддати ўтса ҳам экин пишмаса, ишчи ер эгасига ер учун, ҳосил етилгунича ҳосилдан олинадиган улушига қараб ижара ҳақи тўлайди. Яъни, ишчи ҳосилнинг учдан бирига шерик бўлган бўлса, ернинг ҳам учдан бирига ижара ҳақи тўлайди.

Экинни йиғиб олиш харажатлари шерикларнинг ҳосилдан оладиган улушларига қараб тақсимланади. Ушбу харажатни ишчи зиммасига юклашга келишилса ҳам, бўлаверади.

Музораъа шахсий ерда, ижарага олинган ёки орияга олинган ерда бўлиши мумкин.

Ер эгаси деҳқонга музораъа муддати тугагандан сўнг унинг меҳнати самараси қоладиган, бино қуриш ёки анҳор қазилар каби ишларни шарт қила олмайди. Бордию бу ишлар деҳқон томонидан қилинса ҳам, унинг сарф-харажати ер эгаси томонидан берилади.

كتاب المساقاة

МУСАҚОТ КИТОБИ

“Мусоқот” деганда дарахтларни парвариш қилувчи кишига, улардан олинадиган меванинг бир қисмини бериш эвазига топшириш тушунилади.

Мусоқотнинг ҳукмлари ҳам музораъаникига ўхшайди. Фақат мусоқотда келишув муддатини белгилаш шарт эмас. Келишув боғбоннинг иш бошлаши билан бошланиб, илк мевалар етилиши билан тугайди. Бундан сўнг дарахтларни парваришлаш, суғориш каби ишлар ишчидан соқит бўлади. Етилган мевалар шериклик молга айланиб, ҳосилни йиғиб олиш харажатлари шерикларнинг ҳосилдан оладиган улушларига қараб тақсимланади.

Дарахтдан бошқа ўсимликлар (беда каби) уруғининг етилиши дарахт мевасининг етилиши кабидир. Келишув пайтида мева чиқмайдиган муддат тилга олинса (масалан, «келишув муддати 30 январда тугайди» дейилса), келишув нотўғри бўлади. Аммо меванинг чиқиш-чиқмаслиги ҳам мумкин бўлган муддат айтилса, бўлаверади. Агар шу ҳолатда мева чиқмай қолса, ишчи (боғбон) меҳнатига яраша ҳақ олади.

Мусоқотда ҳам музораъадагига ўхшаб келишув пайтида мева етилган бўлса, келишув тўғри бўлмайди. Чунки бу ҳолатда ишчи ҳосилга ҳеч нарса қилмасдан шерик бўлади. Бу эса мумкин эмас.

Агар шериклардан бири меванинг хомлигида вафот этса, ишчи ёки унинг меросхўри ишни давом эттираверади.

Мусоқот келишувини ишчининг ишга ярамайдиган бемор бўлиб қолиши ёки ишчининг ўғри бўлиб чиқиши, шунингдек, ижара келишувини бекор бўлишига олиб келадиган узрлар туфайли бекор қилинади.

Боғ эгаси боғбондан мусоқот амалига тегишли бўлмаган, яъни, қудуқ қазиш, анҳор чиқариш, омборхона қуриш, янги нав кўчат ўтқазиш каби ер эгасига қоладиган ишларни талаб қила олмайди. Чунки бу каби ишларнинг мева ҳосил бўлишига боғлиқлик жойи йўқ.

Бўм-бўш ерни бировга «бу ерга кўчат экиб обод қилсанг, ер ҳам, дарахтлар ҳам ўртада бўлади» деб бериш мумкин эмас. Чунки бу ҳолатда ишчи иш бошлашидан олдин бор бўлган нарса – ерга шерик бўлиб қолади. Аслида эса унинг ўз меҳнати туфайли пайдо бўлган нарсага шерик бўлишга ҳақи бор, холос. Бу ҳолатда ишчига эккан кўчатларига шу кундаги қиймати ва хизмат ҳақи берилади.

Кўкариб турган дарахтлар эса ер эгасига қолади.

کتاب اَحْيَاءِ الْمَوَاتِ

ХАРОБ ЕРНИ ОБОД ҚИЛИШ КИТОБИ

Хароб ер деганда сувсизликдан, қум қоплаганидан, шўрлаганидан ва шунга ўхшаш сабаблар билан фойдасиз бўлиб қолган, эгаси йўқ, обод жойдан узоқда бўлган ер тушунилади. Унинг узоқлик масофаси обод жойнинг четидаги одам баланд жойга чиқиб олиб, бор овози билан қичқирса эшитилмайдиган масофа тушунилади.

Агар ҳоким ўшандай ердан фойдаланишга бирор одамга рухсат берса ва ўша одам хароб ерни обод қилса, масалан, ариқ қазиб сув келтирса, экин ёки кўчат экса, шу ер унинг мулкига айланади.

Агар бир киши қаровсиз ерни обод қилиш ниятида қозик қоқиш ёки тош териш билан белги қўйган ҳолда уч йилгача уни обод қилмаса, ҳоким у ерни бошқага беради.

Ким қаровсиз ерда қудуқ қазиса, қудуқнинг ҳар тарафидан 21,6 м. (қирқ зироъ¹) ер қудуқ қазувчини бўлади.

Агар булоқ чиқарилган бўлса, унинг ҳар тарафидан 270 м. (беш юз зироъ) ер обод қилувчини бўлади. Бу жойлардан бошқанинг фойдаланишидан қайтариш мумкин бўлади.

¹ . Зироъ – қадимий узунлик ўлчов бирлиги; кўпгина шарқ мамлакатларида қўлланилган. Ўртача 54,04 см. Ишлатилиш жойига қараб ҳар хил қийматга эга бўлган. Эронда зироъ = 1 газ (0,71 м.) бўлса, Туркияда (ҳозирги вақтда) 1 зироъ = 65 см. Бобурийлар давлатида шоҳ зироъси мавжуд бўлиб, у 81,28 см. га тенг бўлган. Акбаршоҳ 1 зироъни 83,31 см деб белгилаган. Аграда 1647 йилда расмий равишда 1 зироъ = 81,28 см деб қабул қилинган.

Агар бошқа киши мазкур қудуқ ёки булоқ учун белги-ланган чегара тугаган жойда қудуқ ёки булоқ қазийдиган бўлса, унга уч тарафдан ер берилади, чунки жойнинг бир тарафи аввалги обод қилувчи билан банд бўлиб қолган.

Обод қилувчи тарафидан қазилган катта сойлар атрофидан уни тозалаш ва таъмирлаб туриш учун зарур бўлган миқдорда ер чегаралаб берилади.

فصل في الشُّربِ

СУВДАН ФОЙДАЛАНИШ БЎЛИМИ

Шариатда оқар сувдан ёки турғун сувдан одамлар ўз эҳтиёжлари учун навбати билан фойдаланишлари ширб деб аталади. Ҳар бир инсоннинг сувдан навбати билан фойдаланишга ҳақи бордир. Фақат бундан омма зиён кўрмаслиги ва сув келадиган ариқ ёки сой бировники бўлмаслиги шарт. Уларнинг сув ичиш ҳақлари эса шафа дейилади.

Ҳар бир инсоннинг идишга жойлаб олинмаган (чунки буни кимдир «ўзим фойдаланаман» деб олиб қўйган бўлади) ҳар қандай сувдан керагича истеъмол қилишга ва молларини суғоришга ҳақи бор. Фақат бу истеъмол ёки суғориш сабабли ариққа ва дарёга зарар етказмаслик шарт.

Ҳеч кимнинг ўзиники бўлмаган катта ариқ ва анҳорларни тозалаш ва таъмирлаш сарф-харажатлари давлат хазинасидан қопланади. Агар давлат хазина-

си маблағ ажратилмаса, харажатлар омманинг ўзига юкланади.

Кимнингдир мулки бўлган ариқни тозалаш ва кавлаш ўша мулк эгаларининг зиммасидадир. Тозалаш ишлари ариқнинг юқори томонидан бошланади ва ҳар ким ариқнинг ўзига тегишли бўлган қисмига жавоб беради.

Имом Абу Юсуф ва Имом Муҳаммад розийаллоҳу анҳу: «Ариқни тўлиқ тозалашга мулк эгаларининг барчаси жавобгардир», деганлар.

Бир кишининг ариқ ёки анҳор бўйида ери бўлма-са ҳам, сувдан навбат билан фойдаланиш ҳуқуқи бўлиши мумкин. Чунки ерини сотиб юбориб, сувдан фойдаланиш ҳуқуқини ўзида сақлаб қолган бўлиш эҳтимоли бор.

Сувдан фойдаланиш ернинг ҳажмига қараб бўлади. Яъни, катта ер эгаси кўпроқ, кичик ер эгаси камроқ сув олади.

Ариқ ёки анҳорнинг юқори тарафидагилар фақат қўйи тарафидагиларнинг розилиги билан сув йўлини тўсиши мумкин.

Ўзига қарашли ерга тегирмон ёки шу каби нарсалар қурадиган бўлса, бу ариққа ва оқаётган сувга зиён етказмаслиги керак.

Бир кишининг бошқаларга зиён келтирадиган даражада сув йўлига ўзгартириш киритиши тақиқланади.

Сувдан фойдаланиш ҳуқуқи («ширб») мерос қолдирилиши ва бошқага васият қилиб берилиши мумкин. Лекин фақат ўзини сотиш мумкин эмас. Ер билан қўшиб ушбу ҳуқуқни ҳам сотса бўлади. Ушбу ҳуқуқни ижарага бериш, совға қилиш ҳам шунга ўхшайди.

Ким бировнинг навбатига тажовуз қилса, ишлатган сувини тўлаб беради. Ким ўз ерини одатдагидек суғорганда қўшнининг ерига сув ўтиб кетса, талофат етган нарсани тўлаб бермайди.

کتاب الوقف

ВАҚФ КИТОБИ

Вақф – луғатда “тутиб туриш”, “тўхтатиш” маъноларида келади. Истилоҳда эса, мулкдорнинг бирор нарсани ўз мулкида қолдириб, ундан олинадиган фойдани орият каби садақа қилишидир. Бу Имом Абу Ҳанифа раҳматуллоҳи алайҳнинг қавлидир. Имом Абу Юсуф ва Имом Муҳаммаднинг наздларида мулкдорнинг вақф қилинган нарсаси Аллоҳ таолонинг мулки бўлади.

Абу Ҳанифанинг қавлига кўра вақф қилинган нарса устида хусумат бўлган вақтда ҳокимнинг “вақф мулки” деб буйруқ қилиши ва қурилган масжидда азон айтилиб одамларга намоз ўқишлари билан вақф қилувчининг мулкидан чиқади.

Имом Муҳаммад эса вақф қилувчи ўз мулкини мутаваллига топшириш ва унинг қабул қилиб олиши билан вақфга айланади, дейдилар.

Имом Абу Юсуф эса вақф қилувчининг «фалон нарсани вақф қилдим» дейиши билан вақфга айланади, дейдилар.

Имом Абу Юсуфнинг қавлига кўра вақф қилувчи вақфдан олинадиган фойдани ва вақф мутаваллилигини ўзида қолдириши мумкин бўлади. Шунингдек, истаганда ушбу вақф ерини бошқа ерга кўчириши мумкинлигини шарт қилиши мумкин бўлади. Яна Имом Абу Юсуфнинг қавлига кўра вақф мулкидан доимий фойдаланувчи шахсни тайин қил-

ⁱ . Вақф мулкини бошқарувчи.

маслиги дуруст бўлади ва вақтинчалик фойдаланиб турган шахс вақф мулкидан фойдаланишни тарк қилса, фойдаланиш ҳуқуқи камбағалларга ўтиб кетади.

Одатда, кўчмас мулклар вақф қилинади. Бироқ одамлар вақф қилишга одатланган кўчар мулкларни ҳам, яъни, Қуръони карим, илм китоблари, қозон ва ўчоқ кабиларни ҳам вақф қилиш мумкин. Вақфни бировга мулк қилиб берилмайди ва мулк қилиб олинмайди.

Агар вақф камбағалларга аталган бўлса, тушган фойдани аввало вақфни обод қилишга сарфланади. Агар вақф маълум шахсга аталган бўлса, обод қилиш, таъмирлаш харажатлари ўша одамнинг чўнтагидан бўлади. Агар у бош тортса ёки камбағал бўлса, вақф ижарага берилади ва тушган фойдадан обод қилинган, ҳалиги шахсга қайтариб берилади.

Вақфни таъмирлаш пайтида чиққан ғишт, ёғоч каби нарсалар унинг ўзига ишлатилади ёки керак бўлганда ишлатиш учун сақлаб қўйилади. Агар сақлаб қўйишга ҳожат бўлмаса, сотиб, пулини таъмирлаш ишларига сарфланади. Вақфдан фойдаланувчиларга бўлиб берилмайди. Чунки уларнинг вақфдан фойдаланишгагина ҳақлари бор, холос.

کتاب الکراهیة

КАРОҲИЯТ КИТОБИ

Бу китоб кароҳият деб аталади. Кароҳият деганда макруҳ, яъни «ёмон кўрилган нарсалар» тушунилади ва ушбу китобда макруҳ амаллар зикр қилинади ва баъзи амалларнинг макруҳ эмаслиги, яъни мубоҳлиги қайд қилинади. Макруҳнинг ўзи икки қисмга бўлиниб улар:

1. Макруҳи таҳримий.

2. Макруҳи танзиҳий.

Макруҳи таҳримий деб аталган нарсалар Имом Муҳаммад наздида ҳаромдир. Имом Аъзам ва Абу Юсуф наздларида эса ҳаромга яқинроқдир.

Макруҳи танзиҳий деб аталган нарсалар ҳалолга яқинроқдир.

Очликдан ўлмаслик учун таом ейиш фарздир. Намозни тик туриб адо этишга ва рўза тутишга имкон берадиган даражада ейиш ажру савоблидир. Қувват кўпайиши учун ейиш эса мубоҳдир, яъни, бунга савоб ҳам, гуноҳ ҳам йўқ. Тўйгандан кейин ейиш ҳаромдир. Фақатгина эртанги рўзага қувват бўлиши ёки меҳмон уялиб овқатдан қўл тортмаслиги учун бўлса, бўлаверади.

Кумуш қадалган нарсадан унинг кумуш жойларидан сақланган ҳолда фойдаланиш ва қимматбаҳо тошлардан фойдаланиш ҳалолдир.

Эркакларга олтин ва кумушдан ясалган нарсадан

фойдаланиш ҳалол эмас. Фақатгина кумуш узук, кумуш камар ва кумуш билан зийнатланган қилич тақишга рухсат берилган.

Эркак киши ипакдан бўлган кийим киймайди. Бироқ ямоқ солиш, белги қўйиш кабилар учун тўрт бармоқ миқдорчасига рухсат бор. Остига тўшаб ёки ёстик қилиб ётиш ҳам мумкин.

Газламанинг арқоғи ипакдан, ўриши бошқа нарсадан бўлса, ундан эркак кишининг ҳам фойдаланишига рухсат бор. Агар аксинча бўлса, ипак салобатли ва пишиқ бўлгани учун фақат урушда фойдаланишга рухсат берилган.

Ёш ўғил болага тилла тақиш ва ипак кийим кийдириш макруҳдир. Гуноҳи шу ишни қилган одамга бўлади. Ёш бола мукаллаф эмас, шунинг учун унинг устида шарият ҳукмлари жорий қилинмайди.

Эркак эркакнинг, аёл киши эса аёл ва эркакнинг киндиги билан тиззаси орасидан бошқа ёғига назар солса бўлади. Эркак киши ўзига маҳрам бўлган аёлларнинг ва ўзгалар чўрисининг танасининг орқа ва қорин тарафи ҳамда сонидан бошқа ерига назар солиши мумкин. Бунга юз, қўл, соч, томоқ, оёқ, билак ва болдир кирди. Эркак киши, шахват хавфи бўлмаса, бегона аёлнинг юзига ва икки кафтига назар солиши мумкин. Қозиликка, гувоҳлик беришга оид ишларда ва турмуш қуриш, шунингдек, чўри сотиб олиш мақсадида эркакнинг бегона аёлга қарашига шахват хавфи бўлса ҳам, рухсат берилади. Шифокор беморнинг назар солиш мумкин бўлмаган ерига даволаш учун зарур бўлган миқдорда қараши мумкин.

Бичилган эркак ҳам яқинлик қила олгани учун росмана эркак ҳукмидадир.

Эр-хотин бир-бирларининг барча аъзоларига қарашлари мумкин. Қараш мумкин бўлган аъзоларни эса ушлаш ҳам ҳалолдир.

Эркакнинг эркакни ўпмоғи, кўйлаксиз фақат иштонда бўлса, кучоқлашмоғи макруҳдир.

Ҳайвонни бичиш мумкин. Чунки бу билан ҳайвон семиради ва гўшти мазали бўлади.

Эркак эшакни отга қўшса (урчитса) бўлаверади, лекин афзали бу ишни тарк қилиш.

Чўри хоҳ хожасидан бола кўрган бўлсин, хоҳ бўлмасин, сафарга маҳрамсиз чиқиши мумкин.

Баққолга қарз бериб қўйиб кейин шу қарз эвазига ундан исталган нарсани олиб туриш макруҳдир. Чунки бу судхўрликка ўхшаб кетади.

Нард, шахмат ўйнаш, қўшиқ ва барча беҳуда нарсалар макруҳдир.

Бир юртда унинг аҳолисига зарар келтирадиган даражада инсон ва ҳайвон озучасини нарх ошганда сотиш учун сақлаб туриш ҳаром.

Имом Абу Юсуф, «бу ҳукм оммага зарар етказадиган барча нарсага тегишли», дейдилар.

Бироқ ўз ерининг маҳсулотини сақлаб туриш ҳаром эмас.

Ҳокимнинг сотиладиган нарсалар нарҳини қатъи белгилаб қўйиши макруҳ. Аммо сотувчилар нарҳни ҳаддан ташқари ошириб юборсалар, нарҳларни қатъи тарзда белгилаб қўйилади.

Одамларнинг ўрталаридаги тирикчилик ва дунёвий ишларда бир кишининг сўзи, ким бўлишидан қатъи назар, қабул қилинаверади. Масалан, мусулмон бўлмаган одам, «гўшти мусулмондан сотиб олдим» деса, унинг сўзига ишониб, ўша гўшtdан еса бўлади.

Аллоҳ ва инсон ўртасидаги ишларда эса (намоз, рўза, ҳаж каби) фақатгина мусулмон ва тақволи кишининг сўзи қабул қилинади. Масалан, таҳорат қилмоқчи бўлган сувнинг нажас эканини айтган одам мусулмон ва тақволи бўлса, сўзини қабул қиламиз, ундай бўлмаса, қабул қилмаймиз.

Гуноҳ ишларга аралашиб юрадиган ва тақвоси ҳақида маълумотимиз йўқ одамнинг сўзи эса текшириб кўрилгач, қабул қилинади.

کتاب الذبائح

ҲАЙВОН СЎЙИШ КИТОБИ

Шариат буюрганидек, сўйилмаган ҳайвон ҳаромдир. Сўйиш икки хил бўлади: зарурат сўйиши, яъни, вақт тиғизлигида сўйиш ва вақт бемалол бўлган пайтда сўйиш.

Зарурат сўйиш ҳайвон баданининг қаерини бўлса ҳам, жароҳатлаб қон чиқариш билан амалга оширилади. Мисол учун, бирор ҳайвон боши билан қудуққа тушиб қисилиб қолди. Чиқариб бўлмаяпти. Бўйнидан сўйишнинг иложи йўқ. Шу ҳолида тураверса, ҳаром ўлиши мумкин. Ана шунда, «Бисмиллаҳ, Аллоҳу акбар» деб имкон бўлган ердан қон чиқарилаверади.

Фурсат бемалол вақтда сўйиш ўрни бўғиз билан кўкракнинг бошланиш қисми орасидир. Бунда ҳайвоннинг тўртта томири кесилиши керак: халқум – ҳаво йўли, қизилўнгач – овқат йўли ва иккита қон томири. Бу тўрт нарсанинг учтаси кесилиб сўйилса ҳам, ҳайвон гўшти ҳалол ҳисобланади.

Ҳар қандай ўткирланган нарса билан ҳайвон сўйиш мумкин. Ҳайвонни оқ мағизга етказиб сўйиш, умуртқа поғонадаги нарсага етказиб пичоқ тортиш, совимасдан аввал терисини шилиш ва ҳар хил ножоиз азоблар бериш макруҳдир.

Сўяётган одам мусулмон ёки аҳли китоб, яъни Мусо ёки Исо алайҳимассаломнинг динига эргашганлардан бўлиши шарт. Унинг аёл киши, жинни, ақлини таниган ёш

бола, хатна қилинмаган ёки соқов бўлишининг аҳамияти йўқ. Муҳими, сўйиш ишларини тушунадиган ва уддалайдиган бўлса бўлгани.

Атайлаб (қасддан) «Бисмиллаҳ, Аллоҳу акбар» демаса, аҳли китоб бўлмаса, шунингдек, муртад киши сўйса, ҳаромдир.

«Бисмиллаҳ, Аллоҳу акбар»ни айтишни эсидан чиқариб қўйган кишининг сўйгани ҳалолдир. Чунки эсдан чиқариб қўйиш узр ҳисобланади.

Агар сўяётганда Аллоҳнинг номига бошқанинг номини қўшиб сўйса, масалан, «Аллоҳнинг ва Умарнинг номи билан...» деса, сўйгани ҳаром бўлади. Бироқ «ва» боғловчисини қўшмасдан айтса, масалан, «Аллоҳнинг номи билан, Аллоҳим, мендан қабул эт!» деса макруҳ иш қилган бўлади.

Шунинг учун қурбонлик кимнинг номидан эканини ва қилинадиган дуоларни ҳайвонни ётқизишдан ёки «Бисмиллаҳ, Аллоҳу акбар!» дейишдан олдин ёхуд сўйиб бўлгач, айтган маъқул.

Туя ва унга ўхшаш бўйни узун ҳайвонларни кўкракка яқин жойидан сўйилади. Бундай сўйиш «наҳр» дейилади. Уларни бошга яқин жойдан сўйиш макруҳдир. Қорамол ва қўй каби бўйни қисқа ҳайвонларни эса олдинроқ айтилганидек, бошга яқин жойдан сўйилади. Бундай сўйиш эса «забҳ» дейилади.

Ёввойилашиб кетган уй ҳайвонини, қудуққа тушиб қисилиб қолган ҳайвонни тўғри келган аъзосини жароҳатлаб қон чиқариш билан сўйилаверади. Бироқ қўлга ўрганган ов ҳайвонини масалан, кийикни худди уй ҳай-

вонини фурсат бемалол вақтда сўйгандек сўйилади, яъни унга овдек муносабатда бўлинмайди.

Онаси сўйилгач, унинг қорнида ўлик ҳолда топилган ҳомиланинг гўшти ҳалол эмас. Имом Абу Юсуф ва Имом Муҳаммад «агар ҳомила тўлиқ шаклланган бўлса, ейилаверади», деганлар.

Озиқ тиши ва чангалидаги тирноғи билан бошқа ҳайвонларни овлайдиган, яъни шер, бўри, айиқ каби йиртқич ҳайвон ва бургут, лочин, қирғий каби йиртқич қушлар барчаси ҳаромдир.

Чаён, илон, суварак каби ҳашаротлар хонаки эшак, хачир, чиябўри, юмронқозик ва ўлимтик ейдиган қарғаларнинг барчаси ҳаромдир.

Чигиртка ва балиқнинг барча турлари сўймасдан ўлса ҳам, гўшти ҳалолдир. Аммо балиқ сув ичида қорни осмонга қараб ўлса, ҳаром бўлади.

Ҳалол ва ҳаром ҳайвонлар қўшилишидан пайдо бўлган ҳайвонлар гўшти (масалан, хачирники) ҳаромдир.

کتاب الأُضحیّة

ҚУРБОНЛИК КИТОБИ

Қурбонлик қилиш озод, ақлли, муқим ва закот нисобича бойликка эга бўлган мусулмонга вожиб бўлади. Қурбонлик қилиш мусофирга вожиб эмас.

Қурбонлик учун бир кишидан битта қўй ёки бир кишидан етти кишигача битта мол ёки туя сўйилади.

Мол ёки туя қурбонлик қилувчилар етти кишидан кўп бўлмаслиги керак. Кам бўлса, майли. Бунда етти кишидан бирортасининг улуши еттидан бир улушдан кам бўлмаслиги керак. Гўштни ҳар бирига тарозуда тенг ўлчаб берилади. Чамалаб тақсимлаш мумкин эмас. Аммо ҳайвоннинг бошини, туёқларини ва терисини қўшиб бўлинаётган бўлса, чамалаб ҳам тақсимлаш мумкин.

Қурбонлик учун сўйиладиган ҳайвонни сотиб олишдан аввал шерик бўлиш афзалдир. Лекин кимдир “ўзим қурбонлик қиламан” деб бир мол сотиб олса-ю, кейин олти киши шерик бўлсалар ҳам, бўлаверади.

Бой боланинг молидан отаси ёки васийси қурбонлик қилади. Бола ундан еса бўлади, қолганини ўзидан фойдаланса бўладиган нарсага алмаштирилади. Яъни, гўштни қолганини кийимга ўхшаш ўзидан фойдаланса бўладиган нарсага алмаштиради.

Бу гаплар Абу Ҳанифа ва Абу Юсуфга тегишлидир. Бошқалар боланинг молидан қурбонлик қилишни айтмаган. “Мухтасари Виқоя”нинг шорихларидан Мулло Али

Қори ва шайх Илёс: “Боланинг молидан қурбонлик қилмаслик тўғри”, дейишган.

Шаҳарда бўлса ҳайит намозидан сўнг, бошқа жойда бўлса, ҳайит кунининг тонги отганидан кейин қурбонликнинг бошланиш вақти ҳисобланади. Охирги вақти эса ҳайитнинг учинчи куни қуёш ботмасдан аввалдир.

Юқорида айтилган уч куннинг охирги дамларида қурбонлик қилиши вожиб бўладиган даражада бойга айланган одамга қурбонлик қилиш вожибдир. Аксинча, охирги дамларда қурбонлик қилиш керак бўлган бой одам камбағал бўлиб қолса, қурбонлик қилиш ундан соқит бўлади.

Шунингдек, қурбонлик қилиши керак одам Қурбон ҳайитининг охирги, учинчи куни асрдан сўнг вафот этиб қолса ҳам, қурбонлик қилиш ундан соқит бўлади. Қоронғида турли хатолар содир бўлиши мумкин бўлганидан, кечаси сўйиш макруҳдир.

Қурбонлик сўйишни назр қилган киши ҳамда қурбонлик қилиш нияти билан ҳайвон сотиб олган камбағал одам қурбонликни сўя олмасдан вақтидан ўтказиб юборсалар, уни тириклигича садақа қилиб юборадилар.

Қурбонлик қилиши вожиб бўлган бой одам қурбонлик сўйишга улгуролмай қолса, қурбонликка яроқли ҳайвоннинг қийматини садақа қилиб юборади.

Жуссаси бир ёшли қўйга тенглашиб қолган олти ойлик қўйни ёки ундан каттасини, эчкининг бир ёшлисини ёки ундан каттасини, молнинг икки ёшлисини ёки ундан каттасини, туянинг эса беш ёшлисини ёки ундан катта-роғини қурбонлик қилиш мумкин.

Қурбонлик учун жинни, шохсиз ёки шохи синган, бичилган ҳайвонни сўйиш мумкин. Лекин ўта озғин, сўйиладиган жойга ўз оёғи билан юриб бора олмайдиган даражада оқсоқ ҳайвонни қурбонлик қилиб бўлмайди.

Шунингдек, қулоғи, кўзи, думбаси ва думининг учдан биридан кўпроғи кетгани ҳам бўлмайди. Агар соғлом ҳайвонни сотиб олгач, сўймасдан олдин айбли бўлиб қолса, бой одам уни соғлом ҳайвонга алмаштиради. Агар камбағал бўлса, шу ҳолича сўяверади.

Агар шерик бўлиб сўяётган етти кишидан бири ўлиб қолса ва унинг меросхўрлари “қурбонликни вафот этган марҳумнинг ва ўзларингизнинг номингиздан сўяверинглар”, десалар, бўлаверади.

Агар шерик бўлиб сўювчилардан бири кофир ёки гўшт керак бўлгани учун қурбонлик қилаётган бўлса, шериклардан ҳеч бирининг қурбонлиги қабул бўлмайди.

Қурбонлик сўювчи қурбонлик гўшtidан ўзи ейди, ўзгаларга таом қилиб беради ва хоҳлаган кишисига садақа ҳам қилиб беради.

Қурбонлик гўштининг учдан бирини садақа қилиш мустаҳабдир.

Оила – рўзғори катта кишининг қурбонлик гўштини оила аъзолари учун олиб қолиши мустаҳабдир. Бу ҳукмларнинг ҳаммаси вожиб ва суннат қурбонликларга хосдир. Аммо назр қилинган бўлса, эгасининг ўзи ейиши ҳам, бойларга едириши ҳам жоиз эмас.

Сўйишни яхши билса, ўз қўли билан сўймоғи мустаҳабдир. Бўлмаса, бошқага сўйдиради. Аҳли китобга мансуб кишига сўйдириш макруҳдир.

Қурбонликнинг териси садақа қилинади ёки ундан қоп, пўстин, этик каби нарсаясаб олинади ёхуд узоқроқ фойдаланиладиган қозон-товоқ кабиларга алмаштирилади. Агар пулга сотиб юборса, пулини садақа қилади.

Икки киши адашиб бир-бирининг қурбонлигини сўйиб қўйса, ҳеч нарсаяқилмайди. Тўлаб бериш ҳам йўқ. Чунки қўй шундоқ ҳам қурбонлик учун олинган. Қурбонлик сўйишда бошқанинг ёрдамидан фойдаланишга рухсат берилган. Иккиси ҳам сўйиб бўлиши билан ўзиникини қайтариб олади. Агар гўштни еб қўйган бўлсалар, бир-бирларидан рози бўлишади.

Сўйилган ҳайвоннинг қуйидаги аъзоларини еб бўлмайди:

1. Ҳайвондан оққан қон.
2. Эркак ҳайвоннинг закари.
3. Эркак ҳайвоннинг икки мояги.
4. Урғочи ҳайвоннинг жинсий аъзоси.
5. Ҳайвондаги без.
6. Ўт пуфак.
7. Умуртқа орқасидаги ҳаром мағиз.

کتاب الصيد

ОВ КИТОБИ

“Ов” деганда икки нарсa – овлаш амали ва овладиган ҳайвон тушунилади. Қўлга ўргатилмаган ҳайвонни ҳийла билан тутиб олиш ов дейилади. Овланган нарсa ҳалол бўлиши ҳам, ҳаром бўлиши ҳам мумкин.

Озиқ тиши билан ов қиладиган йиртқич ҳайвонлар (ит, қоплон, йўлбарс каби) ов қилишга ўргатилган бўлса, шунингдек, тирноғи билан ов қиладиган йиртқич қушлар – бургут, лочин кабилар ов қилишга ўргатилган бўлсалар, уларнинг овлагани ҳалол бўлади.

Овчи ҳайвон ёки қуш ўз ўлжасини яралаб ўлдирган бўлиши шарт. Йиртқич ҳайвон ўлжасини бўғиб ёки тагига босиб ўлдирса, овлаган ҳайвоннинг гўшти ҳалол бўлмайди. Чунки ҳалол ҳайвоннинг тирик ҳолидан гўштга айланиш жараёнида “Бисмиллаҳ...” айтилиши билан бирга ундан қон чиқиши ҳам шарт.

Овчи ҳайвонни ёки қушни ўлжани тутиш учун қўйиб юборишдан олдин мусулмон ёки аҳли китоб овчининг “Бисмиллаҳ, Аллоҳу акбар” дейиши шарт. Агар эсидан чиқиб қолган бўлса ҳам, ов ҳалол бўлаверади.

Овланаётган ўлжа қўлга ўргатилмаган, одамни кўрса қочадиган, еса бўладиган ҳайвон бўлиши шарт.

Шунингдек, ўргатилган овчи ҳайвонга ови ҳалол бўлмаган, яъни ўргатилмаган ҳайвон қўшилиб қолмаслиги,

яъни битта ўлжани ҳам ўргатилган, ҳам ўргатилмаган ҳайвон овламаган бўлиши шарт.

Овчи ҳайвон ўлжани тутишга қўйиб юборилганидан кейин узоқ тўхтаб турмай чопиб кетиши зарур.

Ўлжани тутишга қўйиб юборилган ҳайвон ўлжани ушлаб, то эгаси (овчи) келгунча емай турса ва бу ҳолат уч марта такрорланса, овга ўргатилган ҳисобланади. Агар ушлаб, ундан еб қўйса, ўргатилган ҳисобланмайди ва у ушлаган ўлжанинг гўштини еб бўлмайди.

Овчи қушларнинг овга ўргатилгани қўйиб юборилганда ўлжанинг изидан тушиши ва эгаси чақирса қайтиб келиши билан аниқланади.

Камон отиб овланган ҳайвон ҳалол бўлиши учун, овчи отган пайтда “Бисмиллаҳ, Аллоҳу акбар” дейиши, отилган ўқ ўлжани жароҳатлаб, қон чиқиши ҳамда яранган ўлжа қочадиган бўлса, овчи зудлик билан унинг изидан тушиши шарт.

Агар ўлжани ўқ ёки овчи ҳайвон билан овлаган одам уни қўлга киритганда ҳали тирик бўлса, дарҳол шарият қонун-қоидаларига мувофиқ сўйиб олиш керак. Сўйишни билиб туриб орқага сурса ва ўлжа ўлиб қолса, гўшти ҳаром бўлади.

Ўткирланмагани сабабли қон чиқармайдиган, балки оғирлиги билан босиб ўлдирадиган асбоблар, масалан, ўтмас ёғоч, катта тош кабилар воситасида уриб қулатилган ҳайвон гўшти ҳаромдир.

Овчи ўқ узса-ю, ўлжа сувга қуласа, овчи бориб олганда тирик бўлса, сўйиб ҳалоллаб олиши керак. Аммо овчи ўлжани сувдан олганда у жонсиз бўлса, еб бўлмайди. Чун-

ки у овчининг ўқидан ўлдими ёки сувда димиқиб ўлдими, билиб бўлмайди.

Шунингдек, овни меърознинг кўндаланг тарафи ёки оғир ва учи бор бундуқа билан ўлдирилса ҳам, ҳаром бўлади.

Меъроз – уч тарафи ўткир қилинган кичик ов найзаси. Меъроз билан қилинган ов бошқа шартлари ўрнига қўйилган бўлса, яъни “Бисмиллаҳ”ни айтиб туриб, мусулмон ёки аҳли китоб томонидан отилган бўлса, икки хил натижа бериши мумкин экан:

1. Меъроз ов ҳайвонига ўткирланган томони билан тегиб ундан қон чиқарса, ов ҳалол бўлади.

2. Меъроз овга ёни ёки бошқа учи билан тегиб, уни жароҳатлаган ёки жароҳатламаган бўлса ҳам, ов ҳаром бўлади.

Бундуқа – лой ёки бошқа нарсадан думалоқ қилиб ясалган, ўқ ўрнига отиладиган оғир нарса. Уни ҳайвонга отганда жароҳат етказмай, оғирлик зарбаси билан ўлдирса, ҳаром бўлади. Аммо бир тарафи учли ва ўзи енгил бўлса ҳамда учи билан овга жароҳат етказса, ҳалол бўлади.

Баъзи уламоларимиз милтиқ билан овлашни ҳам шунга қиёслаб, қон чиқаришини эътиборга олиб жоиз деганлар. Баъзилари эса ўқ тиг эмаслиги сабабли жоиз эмас, деганлар.

Ов баъзида тезкорликни талаб қилишини, овчи шошиб қолиб, “Бисмиллаҳ”ни айтиш эсидан чиқишини эътиборга олиб, уни ўқни тайёрлаётганда, ов асбобини ўқлаётганда айтиб қўйса бўлади. Овда «басмала» ов қуролига айтилади, шунинг учун ов қуроли ёки овчи ит

қасд қилинган ҳайвондан бошқасига тегса ёки овласа, ҳалол бўлади. Аммо қассоб бирор ҳайвонни сўяётганда «басмала»ни ҳайвон учун айтади, шунинг учун бир ҳайвонга «басмала» айтган вақтда бошқа бир ҳайвонни сўйишга тўғри келса, иккинчи маротаба яна “басмала” айтиш керак бўлади.

Овчининг ўқи текканидан кейин ўлжа тўғри ерга қулаши шарт. Агар аввал тоққа, дарахтга ёки бирор нарсанинг устига қулаб туриб кейин ерга тушса, ҳалол бўлмайди.

Ўлжа томон қўйиб юборилмаган овчи ҳайвон, ўлжа томон ўз хоҳиши билан югурганда, унинг шижоатини ошириш учун кимдир тарафидан “бос!”, “ол!” каби ундаш сўзлари айтилса ва овчи ҳайвон ушбу сўзлардан шижоатланиб янада тезроқ югурса, бу сўзларни ким айтганига эътибор берилади. Агар мусулмон ёки аҳли китоб одам айтган бўлса, овланган нарса ҳалол бўлади. Улардан бошқа оташпараст ёки бутпараст кабилар айтган бўлса, ҳаром бўлади.

Агар мусулмон киши овчи ҳайвонни ўлжа томон қўйиб юборса ва бир оташпараст одам уни “бос!”, “ол!” деб овга ундаса, овчи ҳайвонни ўлжа томон қўйиб юборувчи одам эътиборга олинади. Ушбу ҳолатда овчи ҳайвонни мусулмон киши овга қўйгани учун, унинг овлагани ҳалол бўлади.

Аксинча бўлган ҳолатда, яъни овчи ҳайвонни оташпараст қўйиб юбориб, мусулмон одам “бос!”, “ол!” деса, овланган ҳайвон ҳаром бўлади.

Отилган ҳайвондан узилиб тушган аъзо ҳаромдир. Овчи ўлжани отганда ўлжа катта-кичик уч бўлакка бўли-

ниб кетса ва бош томондаги бўлаги бутун тананинг учдан биридан ошмаса, бу ўлжанинг ҳамма бўлагини ейиш мумкин. Чунки калла томондаги бўлак сўйганда калласи олинганнинг ҳукмида бўлади.

Шунингдек, ўлжа калласининг ярми ёки ярмидан кўпроғи кесилса ҳам, тенг иккига бўлиниб кетса ҳам, бу ўлжани ейиш мумкин.

Бир овчи учолмайдиган ёки юролмайдиган даражада яралаган ўлжани иккинчи овчи отиб ўлдирса, ўлжа биринчи овчиниқидир. Лекин ярадорлигида сўйиб олинмагани учун ейиш ҳаром бўлади. Иккинчи овчи биринчи овчига ўлжанинг яраланган ҳолатидаги баҳосини тўлайди. Агар биринчи овчи ўлжани учолмайдиган ёки юролмайдиган даражада ярадор қилмаган бўлса, ўлжа иккинчи овчиниқи бўлади. Уни ейиш ҳам ҳалол бўлади. Гўшти ейилмайдиган ҳайвонларни ҳам териси, жуни ва пати учун овланади.

کتاب اللقیط واللقطة والآبق

ТОПИБ ОЛИНГАН БОЛА, ТОПИБ ОЛИНГАН НАРСА ВА ҚОЧОҚ ҚУЛ КИТОБИ

“Топиб олинган бола” деганда ота-онаси боқолмасликдан қўрқиб ёки ўз гуноҳларини яшириш учун ташлаб кетган гўдакни тушунилади.

Бундай болани ташлаб кетилган жойидан олиш савобли ишдир. Агар дарҳол олинмаса, бола ҳалок бўладиган ҳолатда бўлса, олиш фарздир.

Топиб олинган боланинг қуллигига далил-хужжат бўлмаса, у озод инсон ҳисобланади. Унинг нафақаси ва улғайгач қилиб қўйиши мумкин бўлган жиноятлари учун бериладиган тўловлар давлат хазинаси зиммасидадир. У вафот этганда меросхўрлари бўлмаса, қолдирадиган мулки ҳам давлат хазинасига қўшилади. Уни топиб олган одамдан тортиб олинмайди. Лекин ўзи рози бўлиб бошқага берса, майли.

Бола топиб олингач, биров келиб “бу менинг болам” деб даъво қилса, бола ўша шахснинг зурриёти деб ҳисобланади. Агар икки киши мазкур даъвони бирданига қилиб қолса ва иккиси ҳам ўз гапига хужжат-далил келтирса, бола иккаласининг ҳам зурриёти ҳисобланади ёки унинг сифатини айтиб берган кишига бўлади. Чунки боланинг отаси унинг баданидаги сифатини кўрмасдан туриб айтиб бера олади.

Ҳозирги пайтда эса боланинг қонини ва бошқа белгиларини текшириш орқали уни кимнинг боласи эканини аниқлаш мумкин.

Мусулмонларга тегишли жойлардан топилган бола мусулмон ҳисобланади.

Агар даъво қилувчи қул, бола ҳур бўлса ҳам ёки даъво қилувчи зиммий, бола мусулмон бўлса ҳам ва уларнинг ҳудудида топилмаган бўлса ҳам, насаб собит бўлаверади. Чунки ўша вақтларда қулдан ҳур аёл бола туғиши мумкин бўлган ва она боласига эргашиб ҳур бўлади. Бола мусулмонларнинг қишлоғида, масжидда ёки мадрасада топилган бўлса ва уни зиммий одам “менинг болам” деб даъво қилса ҳам, бола мусулмон ҳисобланади ва насаб собит бўлади.

Болани топиб олинганда, унинг ёнидан топилган маблағ боланинг эҳтиёжлари учун ишлатилади.

Болани топиб олиб, парваришлаётган кишининг болага атаб берилган хайр-эҳсонларни қабул қилиб олишга, улғайгач ҳунар ўрганишга беришга ҳақи бор. Аммо уни уйлантириш ёки эрга бериш, унинг мол-мулкини тасарруф этиш, ишчи сифатида ижарага бериш учун қозидан рухсат олиши керак. Чунки топиб олишнинг ўзи топиб олувчига бундай ҳуқуқни бермайди.

Йўл ёки бошқа ерда тушиб ётган нарса дарҳол олинмаса, йўқоладиган ёки зарар топадиган бўлса, уни кўрган одамнинг зудлик билан олиши фарздир.

Топиб олинган нарса, агар топиб олган одам уни ўз эгасига қайтариб бериш мақсадида олганига одамларни ўша жойда гувоҳ қилиб қўйган бўлса, омонат ҳукмида

бўлади. Яъни, топиб олувчининг айбисиз ҳалиги нарса нобуд бўлса, топиб олувчи тўлаб бермайди.

Агар топиб олган киши бировни гувоҳ қилмаган бўлса ва ҳалиги нарса нобуд бўлгач, эгаси топилиб қолиб, “менинг нарсамни қайтариб бермаслик учун олгансан” деб туриб олса, топиб олган одам тўлаб беради. Гувоҳликка “ким йўқолган нарсани сўраб юрган бўлса, менга айтиб юборинглар”, дейиш кифоя қилади.

Йўқолган нарсани олиш мандубдир, уни олинмаса, хоиннинг қўлига тушиб қолиши мумкин.

Топиб олинган нарса ҳақида “энди эгаси сўраб келмаса керак” деган фикрга бориладиган муддатгача ўша нарсани топиб олинган жойда ва одамлар тўпланадиган ерларда эълон қилинади. Агар топиб олинган нарса таом, мева ва шунга ўхшаш нарса бўлса, айниб қолишига йўл қўймаган ҳолда эгасини кутилади. Шу муддат ичида эгаси топилмаса ва молнинг айниб қолишидан қўрқса, эгасининг номидан садақа қилиб юборади.

1. Имом Муҳаммад, Имом Молик, Имом Шофиъий ва Имом Аҳмад “бир йил кутилади” деганлар.

2. Имом Абу Ҳанифа, “кутиш муддати йўқолган нарсанинг миқдорига қараб турлича бўлади”, деганлар. Бир дирҳам бўлса, бир кун, уч дирҳамдан бир дирҳамгача эса бир ҳафта, ўн дирҳамдан уч дирҳамгача бўлса бир ой, ўндан кўп бўлса, бир йил кутади. Агар топиб олинган нарса садақа қилиб юборилгандан кейин эгаси келиб садақа қилиб юборилганига рози бўлса, яхши. Агар рози бўлмаса, нарсасининг баҳосини топиб олувчидан ундиради.

Топиб олувчи киши топиб олинган нарса учун (сақлаб

туриш, озиқ-овқат бериш каби) қозининг рухсатисиз сарф-харажат қилган бўлса, бу унинг хайр-эҳсони ҳисобланади. Агар қозининг рухсати билан сарфлаб юборса, эгаси топилганда тўлатиб олади.

Қози топиб олинган нарсани ижарага беради ва тушган фойдани ўша нарсани сақлаб туриш учун сарфлайди.

Агар топиб олинган нарса ижарага қўйиб бўлмайдиган, лекин сақлаб туриш учун сарф-харажат қилишга арзийдиган нарса бўлса, эгаси топилганда уни сақлаб туриш учун сарфланган маблағни тўлатиб олиш шарти билан харажат қилишга рухсат беради. Аммо топиб олинган нарса сарф-харажат қилишга арзимайдиган нарса бўлса, уни сотиб, пули сақлаб қўйилади ва эгаси чиққанда унга берилади.

Топиб олинган нарсага сарф-харажат қилган одам қилган харажатини нарсанинг эгасидан ундириб олмагунча, уни ўз эгасига топширмай туришга ҳақлидир. Агар харажатларини тўлатиб олиш учун топиб олинган нарсани ўз эгасига топширмай турган пайтда, ҳалиги нарса нобуд бўлса, унинг қилган сарфи нарсанинг эгаси томонидан тўлаб берилмайди.

Агар топиб олинган нарсани “меники” деб даъво қилган одам унинг белгиларини тўғри айтиб берса, унга ҳалиги нарсани топширса бўлаверади, лекин шарт эмас. Агар ўша нарса ўзиники эканини ҳужжат-далил билан (масалан, гувоҳлар билан) исботласа, топшириш вожиб бўлади.

Топиб олинган нарсанинг юқорида айтилган муддат ичида эгаси топилмаса, топиб олувчи камбағал бўлса,

ундан ўзи фойдаланиши, бой бўлса, муҳтожларга садақа қилиб юбориши мумкин.

Агар топиб олинган нарса одатда эгаси ахтармайдиган нарса бўлса (тугма, чақа пул, ип каби), эълон қилмасдан ишлатиб юборса, бўлаверади. Аммо эгасининг талаб қилишга ҳақи бор.

Кучи етадиган кишининг қочган қулни тутиб бериши савобли ишдир.

Қочган қулни уч кунлик йўлдан тутиб келтириб, эгасига топширган одамга қирқ дирҳам берилади, ўн дирҳам – нисобга етган молнинг йигирмадан бирига тенг. Бунинг учун у қулни эгасига топшириш ниятида тутганини гувоҳлар ёрдамида исботлаши керак. Агар қул мана шу гувоҳлари бор одамнинг қўлидан қочиб кетган тақдирда ҳам, бу одам тўлаб бермайди.

Қулни эгасига қайтариб бериш мақсадида ушлаганига гувоҳлари йўқ шахсга суюнчи сифатида ҳеч нарса берилмайди. Агар қул бу шахснинг қўлидан қочиб кетса, тўлаб беради.

کتاب المفقود

ЙЎҚОЛГАН КИШИ ҲАҚИДА КИТОБ

Яқинлари иложи борица излаб, қаердалигини, ўлик-тириклигини билиб бўлмаган киши йўқолган ҳисобланади. Бундай кишининг хотини бировга тегмайди, моли фарзандларига тақсимлаб берилмайди ва тузган ижара каби шартномалари бекор қилинмайди. Чунки ўлими ноаниқ бўлгани учун ўз мол-мулкига нисбатан тирик одамнинг ҳукмида бўлади.

Агар йўқолган одамнинг вакили бўлмаса, қози унинг бировлардаги ҳақларини оладиган, молларини сақлаб берадиган бир вакилни белгилайди. Қози йўқолган одамнинг боласига, ота-онасига, хотинига унинг молидан нафақа беради.

Йўқолган одам бошқаларнинг мол-мулкига нисбатан ўлик ҳукмидадир. Яъни, бировдан мерос ололмайди. Бошқалардан, яъни ота-она, ака-ука, фарзанд каби йўқолган одамга тегадиган мерос унинг туғилган кунидан бошлаб тўқсон йилгача музлатиб сақлаб қўйилади. Агар тирик бўлса, меросдаги ўша ҳақини олади.

Тўқсон йил тугагач, унинг ўлгани ҳақида қози ҳукм чиқаради. Аёли тирик бўлса, ўлим иддасини бошлайди ва мол-мулки шу пайтда мавжуд бўлган меросхўрларига бўлиб берилади. Унга бериш учун музлатиб қўйилган меросга нисбатан эса қуйидагича ҳисоб-китоб юритилади.

Мисол учун, йўқолган одам 1910 йилда туғилган ва 1950 йилда йўқолиб қолган дейлик. Унинг отаси 1960 йилда вафот этган бўлсин. Унинг йўқолган шахсдан бошқа яна тўрт ўғли бўлиб, улар ўз оталаридан мерос оладилар ва унинг бир қисми йўқолган ўғил учун сақлаб қўйилади. Йўқолган ўғил топилмаса, у туғилган 1910 йилдан 90 йил ўтиб, яъни, 2000 йили унинг ўлими ҳақида ҳукм чиқарилади. Шундай экан, ота ўлган йили (1960 й.) йўқолган одамни тирик деб ҳисоблашга ҳожат қолмайди ва уни йўқолган кунидан бошлаб ўлган деб ҳисоб қилаверамиз. Шундан келиб чиқиб, унинг учун музлатиб қўйилган меросни, ота вафоти чоғи мавжуд бўлган меросхўрлар (тўрт ўғил), агар улар мавжуд бўлмасалар, уларнинг меросхўрлари бўлишиб оладилар.ⁱ

ⁱ . Ҳозирги кунда тўрт йилда топилмаса, вафот этган ҳисобланади. Бу зарурат юзасидан моликий мазҳабидан олинган ҳукм.

کتاب الأيمان

ҚАСАМ КИТОБИ

Араб тилида **اليمين** (ямин) деб келган “қасам” сўзи аслида қувват маъносидадир. Қасам ичган одам ўз қасами билан сўзини қувватлагани учун шундай номланади. Шаръий истилоҳда Аллоҳ таолонинг исми ёки У Зотнинг сифатларидан бирини зикр қилиш билан ёки бирон ишга боғлаш билан сўзини таъкидлаш яминдир. Қасам уч турли бўлади:

1. Ғомус қасам (**اليمين الغموس**).
2. Лағв қасам (**اليمين اللغو**).
3. Мунаъқид қасам (**اليمين المنعقدة**).

Киши ўтиб кетган қайсидир ишни қилган-қилмагани ҳақида қасддан билиб туриб ёлғон қасам ичиши ғомус қасам дейилади. Бундай қасам ичган инсон катта гуноҳкор бўлади. Буни ўз эгасини дўзахга кўмадиган қасам дейилади. Шунинг учун бундай қасам ичган одам дарҳол тавба қилиши керак.

Агар қасам ичувчи бир нарсага қасам ичган замонда ўзини ҳақ деб қасам ичса ва воқелик буни акси бўлиб чиқса, бундай қасам **لغو** лағв қасам деб аталади. Масалан, бир киши шеригига уйимда фалон нарса турибди деб Аллоҳ номига қасам ичса ва уйга келганда унарсанинг йўқлигини билса, мана шу лағв қасамдир. Бу қасамни ичган одам нияти ёмон бўлмагани учун бу гуноҳ кечирилиши умид

қилинади. Юқорида келтирилган икки хил қасам ўтмишда бўлган ишга нисбатан қўлланади. Учинчи турдаги қасам эса келажакка нисбат берилади.

Келажакда бирор ишга қасам ичса, мана шу қасам **منعقد** (боғланган) дейилади. Мана шу қасамдагина қасамни бузган вақтда каффоратⁱ бериши вожиб бўлади. Бу ҳолатда қасамни хоҳ унутиб қўйганидан, хоҳ кимдир мажбурлаганидан ичганми ёки қасамни биров мажбурлагани учун бузадими, аҳамияти йўқ. Қасамхўр бўлишидан олдин каффорат тўланмайди.

Қасамга Аллоҳнинг “Аллоҳ”, “Раҳмон”, “Раҳим” каби исмлари ёки қасам ичганда ишлатиладиган “Қудрат”, “Улуғлик” каби сифатларини қўшиб айтилади. Аллоҳдан бошқанинг номи, масалан, Пайғамбар, Қуръон, Каъба, нон ёки одатда қасамга ишлатилмайдиган Аллоҳнинг сифатлари бўлган Аллоҳнинг раҳмати, илми, ғазаби кабилар билан ичилган қасам қасам эмас. Чунки одамлар одатда бундай жумлаларни қасам деб қабул қилмайдилар. “Қасам ичаманки...”, “Онт ичаманки”, “Гувоҳлик бераманки...” деганида “Аллоҳ ҳақи” деган сўзни қўшмаса ҳам, масалан, “Аллоҳ ҳақи қасам ичаманки...” каби қасам ичган ҳисобланади.

Шунингдек, “зиммамда назр бор”, “зиммамда аҳд-паймон бор”, “зиммамда қасам бор” деганда Аллоҳ лафзини қўшмаса, масалан, “Аллоҳ учун зиммамда қасам бор” сингари айтмаса ҳам, қасам ҳисобланади. “Агар фалон ишни қилган бўлсам, кофир бўлай” ёки “Агар фалон

ⁱ . Араб тилида “каффорат” сўзи бир нарсани яхшилаб мутлақо кўринмайдиган қилиб тўсиб, беркитишга ишлатилади. Шариатда эса содир этилган гуноҳни ювиш учун адо этиладиган баданий ёки молиявий ибодатга каффорат дейилади.

ишни қилсам, кофир бўлай” деса, гарчи кофир бўлиб қол-маса ҳам, айтган сўзи қасам ҳисобланади.

“Аллоҳ ҳақи-ҳурмати”, “агар фалон ишни қилсам менга Аллоҳнинг ғазаби ёғилсин” ёки “фалон ишни қилсам, зинкор бўлай” каби гаплар қасам ҳисобланмайди. Чунки бу иборалар кўпроқ қасамдан бошқа маъноларни англатади.

Қасам масаласида ҳар бир халқнинг ўз урф-одатлари ва тил хусусиятлари эътиборга олинади. Қасамнинг кафф-форати, худди зиҳордаги каби, қул озод қилиш ёки ўнта мискинни тўйдириш ёки кийинтиришдир. Кийим бутун танани беркитадиган бўлиши керак. Агар буларга қодир бўлмаса, кетма-кет уч кун рўза тутати.

Кимки бирор гуноҳ ишни қилиш ҳақида қасам ичса, масалан, ота-онамга гапирмайман деса, қасамини бузиб, каффорат тўлаши лозим.

Кофир ичган қасамини мусулмон бўлганидан кейин бузса ҳам, каффорат бермайди.

Бир киши ўз мулкидаги нарсани ўзи учун ҳаром қилиб қасам ичса, масалан, менга мана бу кўйлагим ҳаром бўлсин, деса ҳаром бўлиб қолмайди. Бироқ қасамидан кейин ўша ҳаром қилган нарсасидан фойдаланса, каффорат беради.

Бир киши ўзи хоҳлаётган шартга боғлаб, “агар соғайсам, масжид қуриб бераман”, деб назр қилса ва у амалга ошса назрига вафо қилиши лозим. Агар қилишни хоҳламаётган ишга боғласа, масалан, “агар ароқ ичсам, бир йил рўза тутаман”, деб назр қилса ва ўша иш юз берса, назрига вафо қилади ёки каффорат беради. Каффорат бергани маъқулроқ.

Иш хусусида қасам ичиш

Бир киши уйга кирмасликка қасам ичса ва суффага, яъни усти ёпилган таги лой ёки тош бўлган жойга кирса, қасамини бузган бўлади. Чунки баъзан суффа ҳам уй вазифасини бажаради, масалан, ёз фаслида. Бироқ бу қасамдан сўнг Каъбага, масжидга, черковга ёки дарво-захонага кирса, қасамини бузган бўлмайди. Бир инсон ҳовлига кирмасликка қасам ичса, сўнг хароба ҳовлига кирса қасамхўр бўлмайди. Чунки ҳовли деган сўзда яшаладиган ҳовли назарда тутилади, хароба ҳовлиларда еса ҳеч ким яшамайди. Бир инсон “мана бу ҳовлига кирмайман” деса ва у бузилиб саҳрога айланганда ёки қайтадан қурилганда кирса ёхуд унинг сатҳида турса, қасамхўр бўлади. Бизнинг урфимизда бу ҳолат худди ўша ҳовлини масжидга, ҳаммомга, боққа ёки уйга айлантирилганда ёхуд ҳаммомни бузгандан кейин кирса, қасамхўр бўлмайди, деган қавл ҳам бор. Чунки мазкур ҳолатларда унга “ҳовли” сўзини ишлатиб бўлмайди.

Бир киши, “бу уйда турмайман”, деб ўша уй ичида туриб қасам ичганидан сўнг дарров чиқиб кетса ёки “бу кийимни киймайман”, деб қасам ичгач зудлик билан ўша кийимни ечиб ташласа, қасами бузилмайди.

Ҳовлига кирмасликка қасам ичса, лекин ўша ҳовлидан чиқмай яшайверса, қасами бузилмайди. Аммо ҳовлидан чиқиб қайта кирса, қасами бузилади. “Бу ҳовлида турмайман”, деб ичганида, аҳли аёли, мол-мулки билан у ҳовлидан кўчиши керак. Ўша ҳовлида ҳаттоки бир қозиғи қолса ҳам, қасамини бузган ҳисобланади. Бу Абу Ҳанифанинг қавлидир. Абу Юсуф, “аҳли ва нарсаларининг кўпи билан

чиқади”, деганлар. Имом Муҳаммад еса, “ўзи билан нима-ни олиши лозим бўлса, ўшанга эътибор қилинади”, деган. Бу қавл яхшироқ ва инсонларга фойдалироқлиги айтилган.

“Бу шаҳарда яшамайман”, деб қасам ичса, ўзи чиқиб кетиб, аҳли аёли ва нарсалари қолса, қасами бузилмайди. “Зухайро”да Имом Қудурий: “Инсоннинг яшаб турган ҳовлисидан чиқиши оиласи ва нарсалари биландир. Шаҳридан ва қишлоғидан чиқиши эса фақат ўзига хос бўлади”, деган.

Бирор жойга кирмаслик ёки чиқмасликка қасам ичгач, ўша ерга мажбурлаб олиб кирилса ёки мажбурлаб чиқарилса, қасами бузилмайди.

“Бу жойдан жанозадан бошқаси учун чиқмайман”, деб қасам ичгач жанозага чиқиб бошқа-бошқа юмушларига борса, қасами бузилмайди. Бу ўринда уйдан чиққандан сўнг жанозага эргашиши ёки жаноза намозини ўқиши шарт қилинмайди. Фақат қасам ичилган жойдан чиқаётганда жаноза нияти бўлса бўлди.

Маккага чиқмаслик ёки бормаслик ҳақида қасам ичгач, уни кўзлаб йўлга чиқса, ўз шаҳридан чиқиши билан қасамини бузган ҳисобланади. Бироқ Маккага келмаслик ҳақида қасам ичган бўлса, Макка шаҳрига кирмагунча қасами бузилмайди. Чунки келиш деганда ўша жойга етиб бориш назарда тутилади.

“Албатта Маккага бораман”, деб қасам ичганда, ҳаёти-ни охиридагина қасами бузилади. “Қодир бўлсам эртага албатта дўстимни олдига бораман”, деса ва арзирли сабабсиз, масалан, беморлик ёки шунга ўхшаш сабабларсиз бормай қолса, қасамини бузган ҳисобланади.

Эр “хотинимни уйдан рухсатимсиз чиқармайман”, деб қасам ичса, хотин уйдан чиқиши учун ҳар сафар эридан рухсат олиши керак. Хотин эрининг рухсатисиз бир марта уйдан чиқса ҳам, қасам бузилади. Аммо “хотиним мен рухсат берсамгина чиқади”, деб қасам ичган бўлса, хотинга бир марта рухсат берса етади, ҳар сафар рухсат бериши шарт эмас. Шунда қасамини бузмаган бўлади.

Бирор жойдан чиқмоқчи ёки кимнидир урмоқчи бўлиб турган аёлга, “агар чиқсанг ёки урсанг...”, деб қасам ичса, аёл шу ишни дарҳол қилса қасами бузилади.

Бир киши иккинчисига, “кел мен билан тушлик қил”, деганда, иккинчиси, “агар тушлик қилсам, машинам камбағалларга садақа бўлсин”, деди. Шунда у мазкур киши билан дарҳол тушлик қилса, қасами бузилади ва машинаси садақа бўлади. Аммо бир оз вақт ўтгандан сўнг ёки уйига бориб тушлик қилса, қасами бузилмайди, чунки иш тушлик саволига жавоб тарзида дарҳол бўлмапти.

Агар, “кел, мен билан тушлик қил”, деганда “агар бугун тушлик қилсам, машинам садақа бўлсин”, деб жавоб берса, ўша куни қандай тушлик қилса ҳам, қасами бузилган ҳисобланади.

Агар, “мана бу хурмодан есам фалон-пистон бўлсин”, деб қасам ичса, ўша хурмони мевасидан ейиши билан қасами бузилади. Меванинг ғўрлиги ёки пишганининг аҳамияти йўқ. “Мана бу буғдойни есам (сотсам, олсам)...” деса ва ўша буғдойдан қилинган нонни ёки талқонни еса, қасами бузилмайди. Ўша буғдойнинг ўзини еса, қасами бузилади. “Мана бу унни есам...” деб қасам ичса, шу ундан қилинган нонни еса, қасами бузилади. Чунки одатда

“унни ейиш” деганда уни нон қилиб ейиш тушунилади. Ўша уннинг ўзини еса, қасами бузилмайди.

“Нон есам...”, деб қасам ичса, ўша юрт аҳли одатланган нон тушунилади.

“Қарзимни яқин вақт ичида тўлайман...”, деб қасам ичса ва бир ой тўлмасдан олдин тўласа, қасами бузилмайди. Бир ой тўлгач бузилади.

“Гўшт емайман...” деб қасам ичгач, балиқ гўштини еса, қасами бузилмайди.

“Пишган хурмо сотиб оламан...”, деб бир бош ғўра хурмо сотиб олса ва орасида пишганлари ҳам бўлса, қасами бузилмайди.

“Кийсам, есам, ичсам, фалон бўлсин...” деб қасам ичгандан кейин “ўша қасамни ичганимда маълум бир кийим, таом ёки ичимликни ният қилган эдим”, деса гапи қабул қилинмайди.

Қасам шаръий кучга эга бўлиши учун унинг амалга ошиши тасаввурга сиғадиган бўлиши шарт. Масалан, “бугун мана шу идишдаги сувни ичаман...”, деб қасам ичса ва унда сув бўлмаса ёки сув бўлса ҳам, кун тугагунча тўкиб ташланса, қасами бузилмайди. Чунки йўқ сувни ичишни тасаввур қилиб бўлмайди.

Агар “мана шу идишдаги сувни ичаман ...”, деб “бугун” сўзини қўшмаса ва идишда сув бўлмаса, қасам бузилмайди. Аммо идишда сув бўлса, қасамидан кейин тўкиб юборилса, қасами бузилган ҳисобланади.

Бирор киши аёл кишини урмаслик ҳақида қасам ичса, унинг сочидан тортса ёки тишласа ёхуд бўғса, қасамини бузган ҳисобланади.

Ернинг устига ўтирмаслик ҳақида қасам ичса ва гилам ёки бўйра устига ўтирса, қасами бузилмайди. Аммо кийими билан ерга ўтирса, қасами бузилади. Чунки кийим уни кийганга тобедир, яъни қарамдир. Гилам ёки бўйра устида ўтирганда эса, “ерда ўтирибди”, дейилмайди.

Бир ишни қилмаслик ҳақида қасам ичса, ўша ишни умрбод қилмаслиги керак, акс ҳолда қасами бузилади.

Бир ишни қилиш ҳақида қасам ичса ўша ишни бир марта қилиш кифоя қилади. “Каъба ёки Маккага пиёда бораман”, деса пиёда ҳаж ёки умра қилиши керак. Агар уловга минса, қурбонлик сўйиши вожиб.

Рўза тутмаслик ҳақида қасам ичиб бироз рўза тутса, қасам бузилади. Агар, “бир кун рўза тутмайман”, деса тўлиқ бир кун тутмагунча қасами бузилмайди.

Намоз ўқимаслик ҳақида қасам ичса, бир ракат ўқиса ҳам, бузилади. Ундан оз бўлса бузилмайди. “Агар туғсанг, талоқсан” деганда ўлик бола туғилса ҳам, қасам бузилган ҳисобланади. “Юз сўмдан бошқа пулим бўлса, фалон иш бўлсин”, деса, аммо мулкида фақат эллик сўм пули бўлса, қасами бузилмайди. Чунки бу қасамдан мурод юз сўмдан кўп пул йўқлигини таъкидлашдир. Шунинг учун юз сўм ёки ундан камга эга бўлганда қасам бузилмайди.

فصل في حلف القول

СЎЗ ХУСУСИДА ҚАСАМ ИЧИШ БЎЛИМИ

“Фалончига гапирмайман...”, деб қасам ичган киши ўша одамга ухлаётганда гапириб уйғотиб юборса ҳам, қасамини бузган ҳисобланади. “Фалончи рухсат берсагина гапираман...” деб қасам ичганда унинг рухсатидан беҳабар гапирса ҳам, қасами бузилади.

“Мана бу йигитга гапирмайман...” деб қасам ичганда, ўша йигит қариганда гапирса ҳам, қасами бузилади. Чунки қасам сифатга эмас, шахсга боғланган.

Никоҳ, талоқ, хулуъ, қул озод қилиш, совға, садақа, қарз бериш, қарз олишдаги қасамларда вакилни қасамга тескари иш қилиши билан вакил қилувчининг қасами бузилади. Чунки бу ҳолатларда вакил қилувчининг буйруғини бажарган холос. Аммо сотиш, сотиб олиш, ижара бериш, ижарага олиш кабиларда вакилнинг вакил қилувчининг ичган қасамига тескари иш қилиши билан вакил қилувчининг қасами бузилмайди. Чунки бу ишларда вакил ўзи мустақил иш юритишга рухсат берилгандир.

Гапирмаслик ҳақида қасам ичган инсон Қуръон ўқиса, намозида ёки ундан ташқарида тасбеҳ, таҳлил ва такбир айтса, қасами бузилмайди. Чунки бу ҳолатлар гапириш ҳисобланмайди. “Бугун фалончига гапираман...” деса ва бир кеча-кундуз ичида гапирмаса, қасами бузилади. Бу қасамни ичаётиб фақат кундузни ният қилса ҳам бўлаве-

ради. “Бу кеча фалончига гапираман...” деганда эса фақат кечага эътибор қилинади.

“Сотиб олган биринчи қулим озоддир ...” деганда, битта қул сотиб олса, у озод бўлади. Агар бирданига иккита сотиб олиб, сўнгра яна битта сотиб олса, ҳеч бири озод бўлмайди. Чунки қулларнинг қайси бири биринчи эканини билиб бўлмайди. “Менга фалон нарсга тўғрисида аввал суюнчи хабарини берган қулим озод бўлади” деганида, у кишининг уч қули бўлиб бу уч қул бирин-кетин келиб мазкур суюнчи хабарини берсалар, аввал келгани озод бўлади. Учовлари баравар келиб хабар берсалар, учаласи ҳам озод бўлади.

کتاب القضاء

ҚОЗИЛИК КИТОБИ

Инсонлар ўртасидаги низоли вазият ва ишларда кимнинг ҳақ ва кимнинг ноҳақлиги тўғрисида ҳукм чиқарувчи шахс қози дейилади. Қози гувоҳлиги қабул қилинадиган одамлар сирасидан бўлиши керак (бу ҳақда “Гувоҳлик” китобида батафсил сўз юритилади).

Агар қозилик қилишга одамлар орасида фақат битта кишигина яроқли бўлса, ўша одамга бу ишни қилиш фарз бўлади.

Адолатли киши қози бўлиб турган пайтида пора олиш, зино қилиш ёки ароқ ичиш каби ишларни содир этса, қозиликдан ҳайдалади ёки ўзи дарҳол истеъфо бериши керак бўлади. Баъзи олимлар ундай ишларни қилган қози ўз-ўзидан қозиликдан бўшаб қолади, дейишган. Ким қози бўлиш учун пора берса, қози деб ҳисобланмайди ва чиқарган ҳукми ҳам ҳақиқий саналмайди.

Иложи бўлса қозининг мужтаҳидлик даражасидаги одам бўлгани яхши. Бундай одам қозиликка бошқалардан кўра ҳақлироқдир.

Қозиликни “мен қози бўлай” деб сўраб олинмайди. Ўзининг адолат қилишига ишончи комил бўлган инсонгина қозилик ишига киришади.

Қозиликка тайинланган одам ўзидан олдинги қозидан иш дафтарини сўраб олади. Бу дафтарда одамлар

орасида чиқарилган ҳукмлар, мажлисларнинг қайд-номалари, васият қоғозлари ёки уларнинг нусхалари, вақф молларининг ҳужжатлари ва бошқа бўлиб ўтган нарсаларнинг ёзма баёноти бўлади. Янги қози мана шу ҳужжатларга муҳтож бўлгани учун икки адолатли одамни тайинлаб, уларга олдинги қозидан барча ҳужжатларни қабул қилиб олишни топширади.

Янги қози ҳали ҳукми чиқмаган ишлар бўйича ўзидан олдинги, ишдан бўшаган қозининг гапи бўйича ҳукм чиқармайди. Чунки олдинги қози ишдан бўшаб оддий фуқарога айланган ҳисобланади. Қолаверса, бир кишининг гувоҳлиги билан ҳукм чиқариш мумкин эмас. Бу ерда фақат далил ва ҳужжатга суяниб иш тутилади.

Қози бирор муҳим иш билан машғул бўлиб турганда, жаҳли чиқиб турганда, ўта хурсанд ёки хафа чоғида, оч ёки чанқоқ пайтида, таҳорати қистаб ёки бирор жойи оғриб турганда ҳукм қилмайди.

Қози ҳадя олмайди. Лекин унга иши тушиб турмаган, ўзига яқин бўлган (махрам ҳисобланган) қариндошидан ёки қози бўлишидан олдин ҳам ҳадя бериб юрган одамлардан (олдинги миқдорда) олиши мумкин.

Қози ўзи учун махсус ташкил қилинган зиёфатларга бормайди.

Қози даъволашувчиларни бир хилда ўтқазади (бирини пастга, иккинчисини юқорига ўтқизмайди), уларга бирдек муомала қилади (улардан бирига кулиб, бошқасига хўмрайиб қарамайди) ва улардан бирортаси билан пичирлашиб гаплашмайди, шунингдек, улардан фақат биттасига чой, қанд-қурс тутмайди. Қози уларнинг би-

портасига имо-ишора қилмайди ва йўл-йўриқ ўргатиб турмайди.

Даъволашувчиларнинг бири ўзида иккинчисининг (даъвогарнинг) ҳақи борлигини тан олса ёки бу нарса далил-ҳужжат билан исботланса, тўлашдан бош тортган тақдирда даъвогарнинг талаби билан қози лозим топган муддатга қамаб қўйилади. Бунинг учун айбланётган шахснинг ўз қарзини тўлаши учун имконияти борлиги билиниши керак. Мисол учун, айбдор ўзининг камбағаллигини даъво қилса, қози уни қамамайди. Балки айбдорнинг қўни-қўшниларидан ва ҳамкасбларидан унинг молиявий ҳолатини сўраб-суриштиради. Агар икки киши унинг бой эканига гувоҳлик берса, қози айбдорни қарзни тўлашга мажбурлаш учун қамайди.

Қозининг хоҳ унутиб, хоҳ атайин бўлсин, ўз мазҳабига тескари чиқарган ҳукми ижро этилмайди. Қозининг ҳукми чиқишидан олдин уламо орасида ихтилофли бўлиб турган масалага ҳукм чиқиши билан ихтилофлигини йўқотиб, иттифоқлига айланади. Бордию чиқарилган ҳукм бошқа қозига ҳавола қилинса, у ҳам ўша ҳукмни тасдиқлаши керак. Бунинг учун ҳукм Қуръон, суннат ёки мужтаҳид уламонинг ижмоларига зид бўлмаслиги шарт. Акс ҳолда бундай ҳукм бекор қилинади.

Қози ғойиб одам ҳақида ҳукм чиқармайди. Бироқ маҳкамада унинг вакили ёки қози унга бош-қош қилиб тайинлаган шахс (васий) ҳозир бўлганда, қози ғойиб одам ҳақида ҳукм чиқариши мумкин.

Шунингдек, қуйидаги ҳолатда ҳам ғойиб ҳақида ҳукм чиқариш мумкин: Бир одам бошқанинг қўлида турган

нарсани “бу меники” деб даъво қилди ва буни айни пайтда ғойиб бўлган фалончидан (масалан, Аҳмаддан) сотиб олганини айтди. Қўлида мазкур нарса турган шахс эса буни инкор қилди. Аммо даъвогар аниқ ҳужжат-далил билан талашаётган нарса ўзиники эканини исбот қилди. Шунда қози унинг фойдасига ҳукм қилади. Сўнг ҳалиги ғойиб одам келиб “мен буни сотганим йўқ” деса ҳам, ҳукм ўз кучида қолади. Чунки эътибор берилса, бу ҳолатда ғойиб шахсга қилинаётган даъво (“ғойиб бу нарсани сотган” дейиш), шубҳасиз равишда талашилаётган нарсани қўлида тутиб турган одамга қилинаётган даъвога (“Бу нарса сеники эмас” дейишга) сабаб бўляпти. Ўз-ўзидан маълумки, бу ҳолатда нарсани қўлида тутиб турган шахс ўзини ҳимоя қилаётиб, истаса-истамаса ғойиб шахсни ҳам унга бўлаётган даъводан ҳимоялайди ва худди унинг вакилидек иш олиб бораётгандек бўлиб қолади.

Икки даъволашувчи томон ўзаро розилик билан (жазолаш ва қасос масалаларидан бошқа ишларда) қозиликка салоҳияти бор кишини ўрталарида ҳакам қилишлари мумкин.

Даъволашувчи томонлар ҳакамнинг чиқарган ҳукминини қабул қилишлари шарт. Шунингдек, даъволашувчилар ҳакамнинг ҳукми чиқишидан олдин унинг ҳакамлигидан қайтишлари мумкин. Агар ҳакам ҳукми қозига оширилса ва ҳукм қозининг мазҳабига мос тушса, уни ижро қилади. Акс ҳолда бекор қилади.

Ота-онаси ва болалари ҳамда эри ёки хотини фойдасига ҳукм чиқариш ёки гувоҳлик бериш мумкин эмас. Аммо уларнинг зарарига ҳукм чиқариш ёки гувоҳлик бериш мумкин.

کتاب الشَّهَادَةِ

ГУВОҲЛИК КИТОБИ

Гувоҳлик бировнинг бошқада (масалан, Салимнинг Ҳакимда) ҳақи борлиги тўғрисида хабар беришидир.

Гувоҳликнинг рукни – шаҳодат, яъни гувоҳлик лафзи-ни ишлатишидир. Чунки оят ва ҳадисларда айнан шу лафз билан келган.

Даъвогарнинг талаб қилиши билан гувоҳлик бериш вожиб бўлади. Шунингдек, гувоҳликни яшириш ноҳақ ҳукм чиқишига олиб келса, талаб қилинмаса ҳам, гувоҳлик бериш лозим бўлади.

Ўғирлик бўйича гувоҳлик бераётган одам “фалончи ўғирлади” демайди, балки “фалончи олди” дейди.

Зинода тўрт эркакнинг, қасос, ўғирлик, ҳақорат ва ароқ ичиш каби ишларда икки эркакнинг, бокиралик-жувонлик, туғиш ва аёлларнинг айблари каби эркакларга маълум бўлмайдиган ишларда бир аёл кишининг гувоҳлиги қабул қилинади.

Юқоридагилардан бошқа ишларда (никоҳ, талоқ, савдо-сотиқ кабиларда) икки эркак ёки бир эркак ва икки аёл кишининг гувоҳлиги ўтади.

Қозининг ҳузурида гувоҳлиги қабул бўлиши учун гувоҳлик берувчида қуйидаги шартлар мавжуд бўлиши керак: озод инсон бўлиш, ақли расо бўлиш, балоғатга етганлик, мусулмонлик, адолатли, яъни катта гуноҳлардан

четда бўлиб, кичик гувоҳларни давомли қилмаган бўлиш ҳамда шаҳодат лафзи.

Имом Абу Юсуф ва Имом Муҳаммад раҳимаҳумаллоҳнинг наздларида қози барча ҳолатларда гувоҳнинг қандай одамлигини суриштиради. Махфий ҳолатда суриштириш кифоя қилади. Гувоҳларнинг ҳоли ҳақида уларни танийдиган кишилардан сўраб-суриштириш тазкия деб айтилади. Ушбу тазкияда икки гувоҳ бўлиши ва таржимонларнинг ҳам иккита бўлиши эҳтиёткорликдир.

Гувоҳ баъзи сабабларга кўра (сафарга кетиш, ўлиб қолишдан қўрқиш) ўз гувоҳлигига бошқа бировни гувоҳ қилиб қўйиши мумкин. Мисол учун, гувоҳ бирорта одамга “менинг фалон иш юзасидан мана бундоқ, мана бундоқ деб гувоҳлик беришимга гувоҳ бўлгин”, дейди. Бироқ у шундай демаса, унинг бераётган гувоҳлигини эшитган одамнинг, “мен унинг фалон иш бўйича мана бундоқ деб гувоҳлик берганини эшитганман”, деб гувоҳлик бериши мумкин эмас.

Насл-насаб, ўлим, никоҳ каби доим ҳам кўз билан кўриб бўлмайдиган ишларда икки адолатли эркак ёки бир эркак ва икки аёл кишидан эшитгани бўйича гувоҳлик берса бўлади. Бундан бошқа ишларда эса эшитганига таяниб гувоҳлик бериб бўлмайди.

Қозининг ўрнида ўтирган ва олдига даъвогарлар кириб-чиқаётганини кўрган киши уни “қози” деб гувоҳлик бериши мумкин.

Бир уйда яшаб бир-бирига эр-хотиндек муомала қилаётган эркак-аёлни кўрган киши уларни эр-хотин деб гувоҳлик бериши мумкин.

Бирор буюмни ўз мулкидек тасарруф қилаётган одамни кўрган шахс “бу нарсa унинг мулки” деб гувоҳлик бериши мумкин. Аммо, “гувоҳлигим бошқалардан эшитганим асосида” ёки “гувоҳлигим ушбу буюмни унинг қўлида кўрганимга асосан”, демайди. Агар шундай деса, берган гувоҳлиги бекор бўлади.

Ким ўзининг Салимнинг дафн маросимида қатнашгани ёки унинг жанозасини ўқигани ҳақида гувоҳлик берса, гувоҳлиги қабул қилинади. Бу гувоҳлик Салимнинг ўлганини ўз кўзи билан кўрган одамнинг гувоҳлигидек эътиборлидир.

Қуйидагиларнинг ҳам гувоҳлиги қабул қилинаверади: Куфр даражасига етмаган бўлиш шарти билан ақида масалаларида аҳли сунна вал жамоага тескари фикр айтувчиларнинг гувоҳлиги (чунки улар ақида масаласида адашган бўлганига қарамай, дунёвий муомалаларда ёлгон гапирмасликлари билан танилганлар), зиммийнинг ўзига ўхшаш зиммийга ва омонлик сўраганга берган гувоҳлиги (зиммий – мусулмонлар билан шартнома асосида уларнинг юртида яшаётган ғайридиндир. Мусулмонлардан ҳимоя сўраб келган ғайридинни эса “омонлик сўраган” дейилади), омонлик сўраганни ўзига ўхшаш омонлик сўраганга берган гувоҳлиги (иккови ҳам бир давлатдан бўлиши шарт).

Қуйидагиларнинг гувоҳлиги қабул қилинмайди:

кўзи ожиз кишининг (аммо фақат эшитиш билан собит бўладиган гувоҳликлар кўзи ожиздан ҳам қабул қилинаверади) гувоҳлиги;

соқовнинг гувоҳлиги;

қўлнинг гувоҳлиги;

бировни ноҳақ зинода айблагани учун дарраланган одамнинг гувоҳлиги (кофирлик вақтида шу иш учун дарралангандан кейин мусулмон бўлган бўлса, мустасно);

дунёвий иш сабабли бир-бирига душман бўлганларнинг гувоҳлиги, чунки бир-бирига душманлиги сабабли ёлғон гапириши мумкин;

бирга тижорат қилувчи шерикларнинг бир-бири фойдасига берган гувоҳлиги (тижорат ишидан бошқа масаладаги гувоҳлиги қабул қилинади);

беҳаё ишларни қиладиган хотинчалишнинг гувоҳлиги; таъзия маросимида йиғлаб бергани учун пул оладиган хотиннинг гувоҳлиги;

ҳаром ишни қилиб юрган одамнинг гувоҳлиги;

қуш ўйнатадиган одамнинг гувоҳлиги;

шаръий жазога (дарраланиш, қўли кесилиш каби) лойиқ жиноят қилганнинг гувоҳлиги;

ҳожанинг ўз қули ва мукотаби фойдасига берган гувоҳлиги;

маст қилувчи нарсаларни давомли истеъмол қилувчининг гувоҳлиги;

ҳаммомга иштонсиз кирадиганнинг гувоҳлиги;

судхўрнинг гувоҳлиги;

нарда ёки шахмат билан қимор ўйнаган ёки буларни ўйнаб намозни ўтказиб юборганнинг гувоҳлиги;

йўлга сиядиган ёки йўл юзида овқат ейдиганнинг гувоҳлиги (чунки бу ишларни уялмай қиладиган одам ёлғон гапиришдан ҳам уялмайди);

динда пешқадам бўлган, ўтган солиҳларни очиқ ҳақорат қиладиганнинг гувоҳлиги.

Ҳеч бир далил-исботсиз гувоҳни фосиқликда айблаш билан (масалан, “бу гувоҳ судхўр” ёки “пулга ёлланган” каби) унинг гувоҳлиги бекор бўлмайди.

Даъвогарнинг сўзи гувоҳларнинг айтаётган сўзларига, шунингдек, гувоҳларнинг сўзлари бир-бирига тўғри келиши шарт.

Юқорида айтилганидек, бир кишининг ўз гувоҳлигига бошқани гувоҳ қилиб қўйиши мумкин. Бу гувоҳлик устига гувоҳлик дейилади. Гувоҳлик устига гувоҳликда асл гувоҳ (биринчи даражали, ҳақиқий гувоҳ) гувоҳликни олаётган (иккинчи даражали гувоҳ) одамга, “сен менинг фалон-фалонга гувоҳлик беришимга гувоҳ бўл”, дейди. Иккинчи даражали гувоҳ гувоҳлик бераётганида, “мен гувоҳлик бераманки, фалон киши мени ўзининг фалон иш хусусидаги гувоҳлигига гувоҳ қилди”, деб айтади.

Гувоҳлик устига гувоҳлик шаръий жазо ва қасосдан бошқа масалалардагина қабул қилинади. Бунинг учун асл гувоҳнинг (биринчи даражали гувоҳнинг) сафардалиги, беморлиги ёки ўлими сабабли гувоҳлик бера олмаслиги ва асл гувоҳнинг берган гувоҳлигига иккита (иккинчи даражали) гувоҳ гувоҳлик бериши шарт.

Агар асл гувоҳ ўз гувоҳлигига бошқани гувоҳ қилганини инкор қилса, иккинчи даражали гувоҳларнинг гувоҳликлари бекор бўлади.

Бир одам ўзининг ёлғон гувоҳлик берганига иқроп бўлса, бошқаларга ўрнатқ бўлиши учун ёлғончилиги барчага эълон қилинади. Ҳоҳ ҳукм чиқишидан аввал бўлсин, ҳоҳ кейин бўлсин, гувоҳ фақат қозининг ҳузуридагина гувоҳлигидан қайтиши мумкин.

Агар гувоҳлар ўз гувоҳлигидан қозининг айбдор-га нисбатан ҳукми чиқишидан олдин қайтсалар, берган гувоҳликлари бекор бўлади. Қози энди уларнинг гувоҳликларига таяниб ҳукм чиқара олмайди. Бордию уларнинг гувоҳликдан қайтишлари сабаб даъволашувчилардан бирига зарар етса (масалан, ҳақини ололмай қолса), гувоҳлар тўлаб бермайди.

Агар гувоҳлар гувоҳликларидан ҳукм чиққач қайтишса, чиқарилган ҳукм бекор қилинмайди. Бироқ гувоҳлар гувоҳликлари туфайли етказилган зарарни тўлаб берадилар.

Агар гувоҳлар икки киши бўлиб, улардан бири ўз гувоҳлигидан қайтса, етказилган зарарнинг ярмини тўлайди. Гувоҳликдан қайтмагани ҳеч нарса тўламайди.

کتاب الإقرار

ИҚРОР КИТОБИ

“Иқрор” деганда бир одамнинг ўз бўйнида бошқанинг ҳақи борлигини тан олиши тушунилади. Иқрор – иқрор бўлувчи шахснинг ўзигагина ўтадиган ҳужжат.

Озод, ақлли ва балоғатга етган одамнинг иқрори шаръий кучга эга.

Иқрор бўлаётган шахс томонидан тан олинган нарсанинг жуда аниқ бўлиши шарт эмас. Масалан, Зокир Содиқнинг кўйлагини йиртиб кўйганини тан олди. Лекин у ушбу кўйлакнинг неча пул туришидан беҳабар. Мана шу ҳолатда Зокирнинг “Содиқга битта кўйлак олиб беришим керак”, деб иқрор бўлиши учун унинг ҳалиги кўйлак нархидан хабардор бўлиши шарт эмас. Балки кўйлакнинг қандайлигини (рангини, узунлигини, қишки ёки ёзгилиги кабилар) айтиб берса, қолган ишларни қозининг ўзи ҳал этаверади.

Иқрор бўлаётган одам “фалончининг менда мана бунча ҳақи бор” деб маълум суммани айтгач, ҳақ эгаси “ундаги ҳақим кўпроқ эди”, деб даъво қилса, иқрор бўлаётган одамнинг сўзи (қасам ичганидан кейин) эътиборга олинади.

Аввало шахснинг соғлом пайтида зиммасига тушган қарзлари, шунингдек, ўлим тўшагида ётганда зиммасига тушган қарзлари (агар беморнинг бу қарздорлиги

унинг иқрорисиз ҳам ёнидагиларга маълум ва равшан бўлса) тўланади. Кейин унинг ўлим тўшагида иқрор бўлган қарзлари тўланади. Мана шу айтилган уч хил қарзлар тўлангандан кейин ортиб қолган молни марҳумнинг меросхўрлари бўлишиб оладилар.

Ўлим тўшагида ётган одамнинг “қолдираётган молимдан аввало Аҳмаддаги қарзим, кейин Зокирдагиси тўлансин” деб ҳақдорларнинг бирини иккинчисидан устун қўйиши мумкин эмас. Балки ҳақдорлар у қолдираётган молдан ўз ҳақларини берган қарзлари улушига қараб (кўпроқ ҳақи бор одам кўпроқ, озроқ ҳақи бор одам озроқ олади) ундириб оладилар.

Ўлим тўшагидаги шахснинг меросхўрларидан бирининг фойдасига қилган иқрорига (масалан, “ўғлим Нодирдан 10000 сўм қарзим бор” дейиши каби) бошқа меросхўрлар ишонмасалар, бу иқрор шаръий кучга эга бўлмайди.

Ўлим тўшагидаги одам деганда, ўзининг шахсий юмушларини бажара олмай қолган, кўпинча ўлим билан якунланадиган касаллик билан хасталанган ва шу касаллик билан вафот этган шахс тушунилади. Агар шахсий юмушларини ўзи бажара олса ёки кўпинча ўлим билан якунланмайдиган касаллик билан хасталанган бўлса (шу касалликдан вафот этган тақдирда ҳам) ёхуд кўпинча ўлим билан якунланадиган хасталик бўлса ҳам, шифо топиб кетса, ўлим тўшагида ётган ҳисобланмайди. Шунга биноан унинг қилган ишлари соғ одамнинг ишидек қабул қилинади.

کتاب الدَّعْوَى

ДАЪВО КИТОБИ

Қозининг олдида бировда ўзининг ҳақи борлиги тўғрисида хабар бериш даъводир. Мисол учун Содирнинг “Аҳмад мендан қарздор, унда менинг 10000 сўм ҳақим бор”, дейиши даъво ҳисобланади. Бу ҳолатда Содик даъвогар, Аҳмад эса даъво қилинган шахс ҳисобланади.

Одамлар орасидаги даъволар Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг: **“Даъвогар далил келтириши керак, инкор қилувчи қасам ичиши керак”**, деган ҳадиси шарифлари асосида ҳал этилади.

Даъвогар даъвосидан воз кечиши мумкин. Лекин даъво қилинган шахс ўзига нисбатан қилинган даъво юзасидан даъволашишга мажбурдир.

Даъво қилинаётган нарсанинг нималиги ва миқдори маълум бўлиши, шунингдек, агар у кўчма мол бўлса, даъво қилинаётган шахснинг қўлида ноҳақ турганлиги даъво қилувчи томонидан айтиб ўтилиши керак. Агар даъво қилинаётган нарса кўчмас мол бўлса, даъвогар унинг ўзига қарашли эканини ҳужжат-далил билан исботлаши керак.

Қози даъвонинг тўғрилигига амин бўлгач, даъво қилинаётган шахсни чақиртириб, унга даъвони эшиттиради. Агар даъво қилинаётган шахс даъвонинг тўғрилигига иқдор бўлса ёки уни инкор қилса, даъвогар ўз даъвосининг тўғрилигига далил-исбот келтиради ва қози шунга

таяниб ҳукм чиқаради. Даъвогар далил-исбот келтира олмаса, унинг талаби билан даъвонинг нотўғрилиги ҳақида даъво қилинаётган шахс қасам ичади. Агар у қасам ичишдан бош тортса, даъвонинг тўғрилигини тан олган деб ҳисобланади ва қози шунга қараб ҳукм чиқаради.

Бир одам бошқасини ўғрилиқда айблаб, устидан қозига арз қилса-ю, даъвоси тўғрилигига далил-исбот келтира олмаса, қози айбдордан унинг беайблиги ҳақида қасам ичишини талаб қилади. Агар у қасам ичишдан бош тортса, ўғирланган нарсани тўлаб беради. Лекин ўғрилиги етарли даражада исбот қилинмагани учун, қўли кесилмайди.

Даъво қилинувчи мусулмон бўлса, “Аллоҳнинг номи билан қасам ичаман...”, дейди. Агар яҳудий бўлса, “Тавротни Мусога нозил қилган Аллоҳга қасам...” дейди. Агар насроний бўлса, “Инжилни Исога нозил қилган Аллоҳга қасам...” дейди. Оташпараст бўлса “оловни яратган Аллоҳга қасам...” дейди. Бутпараст бўлса, Аллоҳ номи билан қасам ичади (чунки бутпарастларнинг фикрича, бутлар уларни Аллоҳга яқинлаштирувчи восита, холос).

Қасам ичираётган қози одамларнинг урф-одатларидан яхши хабардор бўлиши ва қасам ичаётган шахснинг сўз ўйини қилишига йўл қўймаслиги шартдир.

Қасам ичиши керак бўлган шахс даъвогарга айтган нарсасини бериб ёки бирор нарсага келишиш орқали ўзидан қасам ичишни соқит қилиши мумкин. Чунки баъзи улуғ одамлар қасам ичишдан кўра, даъвогарга айтганини бериб қўяқолишни афзал биладилар.

فصل في التحالف

ИККИ ТАРАФНИНГ ҚАСАМ ИЧИШИ ҲАҚИДАГИ БЎЛИМ

Сотувчи ва харидор савдолашилган молнинг нархи ёки миқдори ҳақида тортишиб қолсалар (масалан, сотувчи “ўн сўмга сотдим” деганда харидор “тўққиз сўмга олдим” деса ёки сотувчи “ўн кило сотдим” деганда харидор “ўн бир кило олдим” деса), қози ким ҳужжат келтирса, ўшанинг фойдасига ҳукм чиқаради.

Агар иккиси ҳам ҳужжат келтирса, кўпни даъво қилаётган одам фойдасига ҳукм чиқарилади. Мисол учун, сотувчи “ўн беш кило сотганман” деса-ю, харидор “ўн олти кило олганман” деса, ҳукм харидор фойдасига чиқарилади.

Агар сотувчи ва харидор савдолашилган молнинг ҳам нархида, ҳам миқдорида тортишиб қолсалар ва ўз ҳужжат-далилларига эса бўлсалар, нарх борасида сотувчининг, молнинг миқдори борасида эса харидорнинг далили қабул қилинади. Бордию икковларининг ҳам ҳужжат-далиллари бўлмаса, уларнинг ҳар бири бошқаси даъво қилаётган зиёдаликка рози бўлиши керак. Мисол учун, сотувчи “ўн кило шакарни ўн минг сўмга сотдим” деганда, харидор “ўн бир кило шакарни тўққиз мингга олдим” деса ва икковининг ҳам далил-исботи бўлмаса, сотувчи ўн бир килога, харидор эса ўн минг сўмга рози

бўлиши керак. Агар рози бўлишмаса, иккови ҳам ўзи инкор этаётган нарсага қасам ичади. Яъни, сотувчи “ўн минг сўмга олганим йўқ” деб, харидор “ўн минг сўмга сотганим йўқ” деб қасам ичади. Олдин сотувчига қасам ичирилади. Шундан кейин қози ўртадаги савдони бузади (сотувчи молини, харидор пулини қайтариб олади). Агар шу ҳолатда улардан бири қасам ичишдан бош тортса, қози унинг зиддига ҳукм чиқаради.

Агар эр ва хотин уйдаги нарсалар ҳақида талашиб қолса, аёлларга хос нарсалар хотинга, эркакларга хос нарсалар эрга бўлади. Ҳам аёлга, ҳам эркакка хос нарсалар эрга берилади. Шу ҳолатда улардан бири вафот этиб қолса, барчаси тирик қолганга бўлади.

Даъволашув пайти уч ёки ундан кўп гувоҳи бор одамнинг иккита гувоҳи бор одамдан ортиқлик жойи йўқ. Чунки гувоҳликка аслида иккита одам талаб қилинади, холос. Ундан ортиғининг эса аҳамияти йўқ.

کتاب الصلح

СУЛҲ КИТОБИ

Сулҳ деганда даъволашаётган томонларнинг ўзаро келишувлари тушунилади. Келишув таклиф ва қабул билан амалга ошади. Сулҳ-иқрор, сукут ва инкор билан бўлади.

Иқрор билан бўлган сулҳ қуйидагича: Баҳодир, “Шокирда 1000 сўм ҳақим бор”, деганда Шокир, “тўғри гапиряпсиз”, деб зиммасидаги 1000 сўмга иқрор бўлади. Кейин 1000 сўмдан камроқ, масалан, 900 сўм ёки бошқа бирор нарса бериб Баҳодирни рози қилади.

Сукут билан бўлган сулҳ қуйидагича: Содик, “Адҳамда 1000 сўм ҳақим бор”, деганда Адҳам унинг гапини тасдиқламайди ҳам, рад этмайди ҳам, балки сукут сақлаб тураверади. Кейин Содикга бирор нима бериб, ўзига нисбатан қилинган даъвога чек қўяди.

Инкор билан бўлган сулҳ қуйидагича: Иқбол, “Бахтиёрда 1000 сўм ҳақим бор”, деганда Бахтиёр, “нотўғри гапиряпсиз, менда ҳеч қандай ҳақингиз йўқ”, дейди. Кейин жанжаллашиб юрмаслик учун Иқболга бирор нарса бериб рози қилиб қўяди.

Даъво қилинган шахс даъвогарнинг гапини тасдиқлаб, у даъво қилаётган мол эвазига мол бериб сулҳ тузса, бу сулҳ савдо-сотик шартномаси ҳукмида бўлади. Унга нисбатан савдо-сотикқа оид ҳукмлар қўлланилади. Бу ҳолатда сулҳ эвазига берилаётган мол номаълум бўлмаслиги шарт.

Агар даъво қилинаётган мол эвазига мол эмас, балки манфаат берилаётган бўлса, (масалан, даъво қилинаётган 10000 сўм эвазига 1 кун ишлаб бериш ёки икки кун машинасини бериб туриш каби) у ижара шартномаси ҳукмида бўлади. Унга нисбатан ижара шартномасига оид ҳукмлар жорий этилади. Бу ҳолатда сулҳ учун берилаётган манфаатдан фойдаланиш муддати белгилаб қўйилиши керак (“икки кун ишлаб бераман” ёки “машинамдан кунига тўрт соат фойдаланасан” каби).

Сукут ёки инкор билан бўлган сулҳда даъвогарнинг олган нарсасига нисбатан савдо-сотиқ ёки ижара ҳукмлари қўлланилмайди. Чунки даъвогар, “ўзимнинг ҳақимни ундириб олдим” дегани билан даъво қилинувчи шахс, “бошимни оғритиб юрмаслик учун уни-буни бериб, жанжалдан қутулдим”, деб ўйлайди.

Мол, манфаатлар, қасддан одам ўлдириш, хато тарзда одам ўлдириш, аъзоларга зарар етказиш даъвосида сулҳ тузиш мумкин.

Зино, ўғирлик каби шаръий жазо бериладиган ишлар даъвосида сулҳ тузиш мумкин эмас. Чунки бу ишлардаги шаръий жазолар Аллоҳнинг ҳақини сақлаш учун жорий қилинган. Аллоҳнинг ҳақини банда бекор қилолмайди.

КИШИНИ ЗИНО БИЛАН ҲАҚОРАТЛАШ ҲАҚИДАГИ БЎЛИМ

Бир киши “муҳсан”, яъни, зинокорликдан пок, озод, ақлли, балоғатга етган эркак ёки аёлни очиқ-ойдин зино лафзи билан ҳақоратласа (“зинокорсан”, “зинодан туғилгансан”

дейиши каби) ёки “сен ўз отангдан эмассан” деса, шунингдек, “Сен фалончининг ўғли эмассан” деса-ю, ўша фалончи бунинг отаси бўлса (ҳақорат қилинган шахснинг онаси муҳсана бўлган ҳолатда) ҳақорат қилувчи одамга маст қилувчи ичимлик ичувчига урилгандек 80 дарра урилади.

Ҳақоратлаган одам ўз айбини тан олгач, иқроридан қайтолмайди.

Вафот этганни зино билан ҳақоратлаган шахснинг устидан вафот этган одамнинг отаси, боласи ва боласининг боласи қозига арз қилишга ҳақлидир. Чунки марҳумнинг шаъни унинг отаси ва болаларининг шаъни ҳисобланади.

Бола онасини зино билан сўккани учун отаси устидан, қул эса хожаси устидан қозига арз қилишга ҳақли эмас.

Ҳақорат қилинган шахс қозига мурожаат қилганидан кейин ҳақорат қилувчини авф этишга, ундан бирор нарса олиш эвазига (сулҳ тузишга) даъвосидан воз кечишга ҳақли эмас. Шунингдек, ҳақорат қилинган шахс қозига мурожаат этганидан сўнг вафот этиб қолса, унинг даъвосини меросхўрлари давом эттира олмайдилар.

Бир одам “эй зинокор” деганда иккинчи одам “ўзинг зинокорсан”, деб жавоб берса, уларнинг ҳар иккиси ҳам дарралади.

Агар эр хотинига “эй зинокор” деганда, хотин “ўзинг зинокорсан” деса, хотинга дарра урилади ва ўзаро лиъон айтишмайдилар.

Эр ўз хотинига “эй зинокор” деганда, хотин бунга жавобан “мен сен билан зино қилганман” деса, дарра ҳам, лиъон ҳам соқит бўлади.

Бир одамнинг оғзидан ароқ ҳиди келгани ёки ақли

Ўзида эмас даражада маст бўлгани сабабли ушлаб олин-
гач, ўзига келганда маст қилувчи ичимлик ичганига бир
марта иқрор бўлса ёки унинг ичганига икки киши гу-
воҳлик берса, дарра урилади. Дарра ичувчининг кайфи
тарқаб, ҳушига келгандан кейин урилади. Бунда маст
қилувчи ичимлик шахснинг ўз ихтиёри билан ичилган бў-
лиши шартдир.

Иқроридан қайтган ичувчига дарра урилмайди. Чунки
дарралаш Аллоҳнинг ҳақи бўлгани учун иқрордан қайтиш
сабабли уни тўхтатиб қолиш мумкин.

Бир одам анча муддат олдин ўтиб кетган ишга гувоҳ-
лик берса ва шу гувоҳлик сабаб бошқа шахс жазо оладиган
бўлса, қаралади: агар гувоҳ ўз гувоҳлигини қозига яқин
жойда бўлиб, унга мурожаат қилиш имкониятига эга бўл-
саю ортга суриб келаётган бўлса, бундай гувоҳлик қабул
қилинмайди.

Аммо зино билан ҳақоратлаш даъвосидаги гувоҳлик
орадан анча муддат ўтган бўлса ҳам, қабул қилинавера-
ди. Чунки даъвогар (ҳақорат қилинган шахс) қозига арз
қилмагунича, гувоҳ ўзича келиб гувоҳлик бера олмайди.
Балки қанча вақт ўтса ҳам, даъвогарнинг қозига мурожа-
ат қилишини кутади.

Шунингдек, анча муддат олдин қилинган ўғрилиқ
юзасидан гувоҳлик берилса ҳам, бу гувоҳлик қабул этила-
веради. Ва ўғри ўғирлаган молини тўлаб беради.

Агар орадан анча муддат ўтгач айбдорнинг ўзи ке-
либ қилган айбини тан олса, масалан, “етти ой олдин зино
қилган эдим” деса, жазоси берилади.

“Орадан анча муддат ўтиши” деганда маст қилув-

чи ичимлик масаласида оғиздан унинг ҳидини ёки кай-фининг тарқаб кетиши тушунилади. Ундан бошқа масалаларда эса (зино, ҳақорат, ўғирлик кабиларда) қозининг фикрига кўра белгиланади.

Агар бир эркакнинг зино қилганига тўрт одам гувоҳлик берса ва унинг айби исботланса, гарчи зино қилинган аёл мавжуд бўлмаса ҳам, эркакка жазо берилаверади. Зинокор аёл мавжуд бўлиб, зино қилган эркак мавжуд бўлмаганда ҳам худди шундай қилинади.

Қул ва чўрига ҳур кишига бериладиган жазонинг ярми берилади.

Бир хил иш қайта-қайта қилингани учун (масалан, қайта-қайта зино қилса ёки қайта-қайта ҳақоратласа) бир марта жазо берилади.

Таъзир учун уриладиган дарра қаттиқроқ урилади. Зино учун урилаётгани таъзирникидан пастроқ, ичгани учун урилаётгани зиноникидан пастроқ, зино билан ҳақорат қилгани учун урилаётгани эса ичганникидан пастроқ урилади.

Қул ва чўрини ёки кофирни зино лафзи билан ҳақорат қилганнинг, шунингдек, мусулмон одамни фосиқ, кофир, ўғри ёки ҳезалак каби сўзлар билан ҳақорат қилганнинг ҳам таъзири берилади.

Бир одам шаръий жазо сабабидан вафот этса, товон пули тўланмайди.

كتاب الجنایة

ЖИНОЯТЛАР КИТОБИ

Ислом шариатида инсоннинг жонига ёки аъзоларига зарар етказиш ёки ўлдириш жиноят дейилади.

Одам ўлдириш беш турли бўлади.

Биринчиси, атайлаб (қасддан) ўлдириш. Бунда инсонни ўткирланган нарса ёки олов каби баданни титиб юборадиган нарса билан уриб ўлдириш тушунилади. Бу ҳолатда ўлдирган одам қаттиқ гуноҳкор бўлади ва ундан қасос олинади.

Иккинчиси, атайлаб ўлдиришга ўхшаш. Бунда баданни титиб юборадиган нарсадан бошқаси билан уриш тушунилади (ёғоч, ҳасса, қамчи кабилар билан уриш). Бу ҳолатда ҳам ўлдирган одам қаттиқ гуноҳкор бўлади. Каффорат тўлайди (каффорат ҳақида “Дия китоби”да айтилади). Унинг оқиласи – ота томондан эркак қариндошлари оғирлаштирилган дия (товон пули) тўлайдилар (оқила ва оғирлаштирилган дия ҳақида “Дия китоби”да батафсил маълумот берилган).

Тажовуз туфайли инсоннинг бирор аъзосига талафот етказилса, бу атайлаб тажовуз қилиш ҳукмида бўлади ва урувчининг ўша аъзосидан қасос олинади.

Учинчиси, янглишиб ўлдириш. Бунга кийикни мўлжаллаб отганда ёнидаги одамга тегиб кетиши, душман деб ўйлаб отганда ўзиникига тегишини мисол қилиш мумкин.

Тўртинчиси, янглишга ўхшаш ўлдириш. Бунга ухлаб ётган одамнинг қулаб тушиб бошқани ўлдириб қўйишини мисол қилиш мумкин. Бунда ўлдириб қўйган каффорат, унинг оқиласи эса дия тўлайдилар.

Бешинчиси, сабаб билан ўлдириш. Бунга ўзининг мулки бўлмаган ерда ҳукуматдан берухсат қудуқ кавлаганда унга бирор киши тушиб кетиб ўлишини мисол қилиш мумкин. Қудуқ кавлаган одам ўзи кавлаган қудуқ туфайли бировнинг ўлимига сабабчи бўлгани учун сабаб билан ўлдириш дейилади.

Сабаб билан ўлдиришда ўлдирувчи ўлганнинг меросхўри бўлса, мерос олиши мумкин. Яъни, ўзи истамаган ҳолатда ўлимга сабабчи бўлгани учун меросдан маҳрум қилинмайди.

Қасосда ёш болалик, аёллик, қуллик, жиннилик, кўрлик, хасталик, зиммийнинг кофирлиги ва аъзолардаги камчилик эътиборга олинмайди. Яъни, катта киши ёш болани, эркак аёлни, озод киши қулни, соғ жиннини, кўзи очиқ киши кўрни, ҳамма аъзоси бутун киши аъзолари майиб одамни, мусулмон зиммийни ўлдирса, бу ҳолатларнинг барчасида қотилдан қасос олинади. Ўлдирилган одамда юқоридаги сифатларнинг бўлиши қасос олишни ман қила олмайди.

Отадан ўғил учун қасос олинмайди. Лекин фарзанддан отаси ва онаси учун қасос олинади.

Хожадан ўз қули ва чўриси учун қасос олинмайди.

Қасос фақат қилич билан олинади.

Агар бир киши ўлдирилиб, унинг битта катта ёшли ва битта кичик ёшдаги ўғли қолса, катта ёшдагисининг (ука-

нинг улғайишини кутиб ўтирмасдан) қасос талаби билан қотил ўлдирилади.

Душман билан тўқнашувда мусулмон мусулмонни мушрик деб ўйлаб ўлдириб қўйса, каффорат ва дия тўланади.

Қилич ўқталган ақлли ва балоғатга етган кишини ўлдирган одам ҳеч нарса тўламайди. Аммо кундузи ўзига таёқ (калтак) ўқталган одамни ўлдирса, қасос олинади. Чунки кундуз кун иёрамга келувчилар мавжуд бўлади, шунинг учун таёқ ўқталганни ўлдиришга ҳожат йўқ.

Юқоридаги ҳолатда балоғатга етмаган бола ёки жинни одам ҳужум қилса ва ўзини ҳимоя қилаётган уни ўлдириб қўйса, қотил ўз молидан дия тўлайди. Ўзига ташланган жониворни ўлдирган одам унинг қийматини тўлайди.

Жондан бошқага талафот етказган одамга худди шундай талафот етказилади, яъни кам ҳам, кўп ҳам қилмай қасос олинади. Айнан ўшандай талафот етказишнинг иложи бўлмаса, дия олинади. Мисол учун, қўл ёки оёқ бўғимидан кесилганда, тажовузкорнинг ҳам худди ўша аъзолари кесилади. Аммо суяк синдирилса, тажовузкорнинг суяги синдирилмайди. Чунки худди унинг синдирганидек қилиб синдиришнинг иложи йўқ. Жондан бошқага талафот етказилганда эркак ва аёл, озод одам ва қул, шунингдек, икки қул ораларида қасос жорий қилинмаган. Мисол учун, эркак аёл кишининг бирор аъзосига жароҳат етказса, дия тўлайди. Қасос олинмайди. Бир кишининг соғлом қўлини кесиб ташлаган одамнинг қўли айбли бўлса (масалан, бармоқлари кам бўлса, мажруҳ бўлса), жабрланувчи истаса қасос олади, истаса дия олади.

Бир одам бошқасига атайлаб жароҳат етказганидан кейин у ўлиб қолса, жароҳат етказгандан қасос олинади.

Қасос олиш қотилнинг ўлими, марҳум эгаларининг афви ва сулҳи сабабли соқит бўлади. Марҳумнинг афв ва сулҳга рози бўлмаган эгалари ўз ҳиссаларини 3 йил давомида қотилнинг молидан тўлайдиган диясидан оладилар.

Кўпчилик бир кишини ўлдирса, қотилларнинг барчаси ўлдирилади. Шунингдек, бир киши кўп кишини ўлдирса ҳам, қотилдан қасос олинади. Бу ҳолатда ўлдирилганларнинг эгаларидан биттаси келиб қасос талаб қилса, (бошқа ўлдирилганларнинг эгаларини кутиб ўтирмасдан) қотил ўлдирилаверади.

Бир кишининг битта қўлини икки киши биргалашиб кесса, ҳеч қайсисининг қўли кесилмайди. Балки ҳар иккалови ҳам товон пули тўлайдилар.

Қул бир кишини ўлдирганига иқрор бўлса, ундан қасос олинади.

Бир одам бировни ўлдириш мақсадида ўқ отса ва ўқ ўша одамни ҳамда ундан ўтиб иккинчи одамни ўлдирса, бу ҳолатда биринчи ўлган одам учун қотилдан қасос олинади. Иккинчи одам учун эса қотилнинг оқиласи дия тўлайди.

Агар бир одам бировнинг бирор аъзосига зарар етказса ва жабрланувчи унинг бу қилган ишини кечирганидан сўнг олган жароҳати туфайли ўлса, дия олинади. Бордию жабрланувчи, “унинг ушбу қилган жиноятини ёки ушбу қилган ишидан келиб чиқадиган зарарларни кечирдим”, деган бўлса, жиноятчидан қасос олинмайди. Шунингдек, ушбу жиноят атайлаб содир этилган бўл-

са, жиноятчи ҳеч нарса тўламайди. Агар янглишиб со-
дир этган бўлса, тўланадиган дия жабрланувчи қолдир-
ган мероснинг учдан биридан кечилади. Мисол учун,
дия 1000 сўм, қолдирилган мерос 3000 сўм бўлганда, дия
мероснинг учдан биридан кўп бўлмагани учун тўлиғи-
ча кечиб юборилади. Агар дия 900 сўм, қолдирилган ме-
рос эса 1500 сўм бўлса, бу ҳолатда мероснинг учдан бири
500 сўмга тенг бўлади. Демак, диядан 500 сўм кечилади.
Яъни, 900 сўмдан 500 сўм айириб, 400 сўмни пайдо қи-
ламиз. Мана шу 400 сўмни айбдор шахс ўлганнинг меро-
схўрларига беради.

کتاب الدیات

ДИЯЛАР КИТОБИ

Ўлдирилган кишининг жони эвазига бериладиган молга дия дейилади. Дия тилла, кумуш, туя ва бошқа моллар билан адо этилади. Дия учун бериладиган тилла миқдори минг динар (4,25 кг тилла), кумуш миқдори ўн минг дирҳам (34,800 кг кумуш), туя миқдори юздадир.

Атайлабга ўхшаш ўлдиришда дия сифатида туя белгиланса, ўлдирилган шахснинг меросхўрларига 25 дона бир ёшли урғочи туя, 25 дона икки ёшли урғочи туя, 25 дона 3 ёшли туя, 25 дона тўрт ёшли урғочи туя берилади. Бу оғирлаштирилган дия дейилади.

Агар янглишиб ўлдириш учун дия сифатида туя белгиланса, ўлдирилган шахснинг меросхўрларига 20 дона бир ёшли урғочи туя, 20 дона икки ёшли урғочи туя, 20 дона уч ёшли урғочи туя, 20 дона тўрт ёшли урғочи туя ва 20 дона бир ёшли эркак туя берилади.

Атайлабга ўхшаш ва янглишиб ўлдиришлар учун белгиланган каффорат битта мўмин қулни озод қилиш ва агар бунга ожиз бўлса, икки ой кетма-кет рўза тутишдир.

Жонда ва ундан бошқа нарсаларда аёл кишининг дияси эркак диясининг ярмига тенг.

Зиммий ҳам мусулмон одамдек дия тўлайди.

Бурунга, эркаклик аъзосининг бош қисмига, ақлга, кўриш, эшитиш, таъм билиш, ҳидлаш ва ушлаб кўриш қобилятига, тилга ҳарфларнинг аксариятини айтолмай-

диган қилиб, соч-соқолга қайта ўсиб чиқмайдиган қилиб зарар етказилганда тўлиқ дия тўланади. Чунки мазкур аъзоларга етказилган зарар инсоннинг жонига етказилган зарарга тенг деб ҳисобланади.

Баданда иккитадан бўлган (мойак, буйрак каби) аъзоларнинг икковига зарар етказилса, тўлиқ дия, фақат биттасига зарар етказилса, ярим дия тўланади.

Қайта ўсиб чиқмайдиган бўлса, икки кўз киприкларига тўлиқ, бир тарафдагисига тўртдан бир дия тўланади.

Қўл ва оёқ бармоқларининг ҳар бирига диянинг ўндан бири, бош бармоқдан бошқасининг ҳар бўғини учун диянинг ўндан бирининг учдан бири тўланади.

Бош бармоқнинг ҳар бир бўғими учун ва ҳар бир тиш учун диянинг ўндан бирининг ярми тўланади.

Зарба туфайли ишламай қолган ҳар бир аъзога ўша аъзонинг тўлиқ дияси берилади.

Бошга суяги кўринадиган даражада қасддан жароҳат етказилсагина, қасос олинади. Бордию бехосдан суяк кўринадиган даражада жароҳат етказилса, диянинг йигирмадан бири берилади (беш юз дирҳам).

Бош ёрилиб, суяги шикастланса, диянинг ўндан бири, суяги жойидан силжиса, диянинг ўндан бири ва ўндан бирининг ярми тўланади.

Жароҳат миянинг юмшоқ пардасига ёки миянинг ўзига етиб борганда, диянинг учдан бири, мия ичкарасига кириб кетганда эса, диянинг учдан иккиси тўланади.

Бош терисининг тирналиши каби енгил ҳолатларда адолатли бир киши етказилган жароҳатни баҳолаб беради. Бунинг учун жароҳат етган одам қул деб фараз

қилинади. Унинг жароҳат етмасдан олдинги (масалан, 1000 сўм) ва кейинги (масалан, 700 сўм) баҳоси чиқарилади. Жароҳат етмасдан олдинги баҳодан жароҳат етгандан кейинги баҳо айириб ташланади. Чиққан сон (300 сўм) жароҳатнинг баҳоси деб ҳисобланади.

Қўл бармоқлари ва билакнинг ярмига талафот етказилса, қўл бармоқлари учун диянинг ярми, билакнинг ярми учун эса адолатли киши чиқарган баҳоси тўланади.

Ортиқча бармоққа, гўдакнинг кўзига, олатига ва тилига зарар етказилганда ҳам адолатли кишининг чиқарган баҳоси тўланади.

Жабрланувчининг жароҳати тузалмасдан олдин айбдордан қасос олинмайди. Чунки жароҳат тузалмасдан аввал етказилган зарарнинг ҳажмини билиш мумкин эмас.

Ёш бола ва жиннининг атайлаб қилгани ҳам янглишиб қилган ҳукмидадир. Дияни уларнинг оқиласи тўлайди. Ўзлари эса каффорат бермайдилар ва мерос қолдирувчиларини ўлдириб қўйган тақдирларида ҳам меросдан маҳрум қилинмайдилар.

Бир киши бир ҳомиладор хотиннинг қорнига урса (тепса) ва шу сабабли ҳомила ўлик тушса, унинг оқиласи диянинг йигирмадан бирини (беш юз дирҳам) бир йил давомида тўлайди. Бордию ҳомила тирик тушиб ва бироздан кейин ўлса, дия тўлиқ тўланади. Ўлик бола ташлаш билан бирга аёлнинг ўзи ҳам ўлса, беш юз дирҳам билан бирга тўлиқ дия ҳам тўланади. Агар аввал она ўлиб, кейин ўлик бола тушса, онанинг дияси тўланади. Агар она ўлиб, бола тирик тушгандан кейин ўлса, икки тўлиқ дия тўланади.

Баъзи аъзолари шаклланиб улгурган ҳомила тўлиқ ҳомила ҳукмидадир.

Эрининг рухсатисиз ҳомиласини ўлик ҳолда туширган аёлнинг оқиласи беш юз дирҳам тўлайди.

فصل فيما يُحدث في الطريق

ЙЎЛГА ҚУРИЛИШ ҚИЛИШ ҲАҚИДАГИ БЎЛИМ

Йўлга қурилган соябон, тарнов, девор, дўкон каби-лар оммага халақит бермаса, тураверади. Лекин халақит бермаган тақдирда ҳам уни бузиб ташлашга ҳар бир инсоннинг ҳақи бор. Аммо одамларга зиён етказадиган бўлса, давлатнинг рухсати бўлса ҳам, олиб ташланиши керак. Йўлда савдо қилиш ҳам шу кабидир. Боши берк кўчага эса унда яшовчилардан рухсат олмай туриб, ҳеч нарса қуриш асло мумкин эмас. Йўлга қурилган ёки кавланган нарса сабабли биров нобуд бўлса, қурган (кавлаган) одамнинг оқиласи ўлганнинг диясини тўлаб беради.

Агар ўша қурилган нарсадан ҳайвон нобуд бўлса ва мазкур қурилиш давлатнинг рухсатисиз қилинган бўлса, қурган одам тўлаб беради.

Омманинг йўлига қийшайиб қолган деворнинг эгаси аввал огоҳлантирилган ва бузишга имконияти бўлатуриб бузмаган бўлса, етказилган зарарни тўлайди. Агар мана шу ҳолат сабабли одам нобуд бўлса, девор эгасининг оқиласи дия тўлайди.

فصل في جناية البهيمة

ҲАЙВОННИНГ ЕТКАЗГАН ЗАРАРИ ҲАҚИДАГИ БЎЛИМ

Улов минган одам улови етказган зарарни тўлайди. Лекин улов юриб бораётганда бошқариб бўлмагани учун оёғи ёки думи билан урса ва зарар етказса, товон тўламайди.

Икки отлиқ янглиш тўқнашиб кетиб ҳар иккаласи ҳам ўлса, ҳар қайсисининг оқиласи иккинчисининг диясини тўлаб беради.

Етаклаб кетаётган итини қўйиб юборганда дарҳол бирор нарсага зиён етказса, зарарни эгаси тўлайди.

Қуш ва қочиб кетган ҳайвон талафот етказса, эгаси тўлаб бермайди.

Қассоб қўйининг кўзини ўйиб олган одам етказилган зарарни тўлаб беради.

Қорамол, туя, эшак, хачир ва отнинг битта кўзи учун улар қийматининг тўртдан бири тўланади.

فصل في جناية الرقيق والجناية عليه

ҚУЛНИНГ ЖИНОЯТИ БЎЛИМИ

Қул янглишиб бировга талафот етказса, хожаси уни жабрланувчи томонга бериши ёки у етказган зарарни дарҳол тўлаб қўйиши керак.

Агар хожа қулнинг бировга талафот етказганини билмасдан уни бировга совға қилиб ёки сотиб юборса ёки озод қилиб юборса ёки мударбар қилса, хожа қулнинг бозор баҳоси ва у етказган зарарнинг қайси бири камроқ бўлса, ўшани тўлаб беради. Агар мазкур ишларни қулнинг қилган ишини билатуриб қилган бўлса, қулнинг етказган зарарини тўлаб бериши керак.

Қулнинг (чўрининг) дияси ўзининг қийматидир.

Қулнинг (чўрининг) дияси озод одамникига етиб қолса, дия озод одамникидан ўн дирҳам кам қилиб олинади.

Қулни зўрлик билан тортиб олган одам ўлдириб қўйса, қиймати қанча бўлса, шунча тўлайди. Мударбар бўлган қул ёки умми валад чўри бирор кишига талафот етказиб қўйса, хожа ушбу қул ёки чўрининг бозор баҳоси ва улар етказган зарарнинг қайсиниси камроқ бўлса, ўшани тўлайди.

فصل في القَسَامَةِ^{۲۸}

ҚОСААМА БЎЛИМИ

“Қосаама” дейилганда ўлдирилган одам топилган маҳалла аҳлининг қасам ичиши тушунилади. Бу қасамдан кўзда тутилган асосий мақсад қотилни аниқлашдир.

Ўлик жароҳатли, танасида зарбанинг ёки бўғишнинг аломатлари бор ҳолда, қулоғу бурнидан қон чиққан ҳолда ёхуд танасининг кўп қисми ёки ярми боши билан бир маҳалладан топилса ва қотил номаълум бўлса, шунингдек, ўликнинг эгаси “Уни шу маҳалла одамлари ўлдирган” деб даъво қилса, улардан элликта озод, балоғатга етган ва ақлли эркак қасам ичадилар.

Уларни ўлик эгаси танлайди. Улар “Аллоҳга қасамки, уни биз ўлдирмадик ва қотилни ҳам билмаймиз”, деб қасам ичади. Ўлик эгасининг ўзи ҳам шу маҳалладан бўлса, қасам ичмайди.

Сўнгра қози қасддан ўлдириш бўлса, маҳалла аҳли, янглишиб ўлдириш бўлса, уларнинг оқиласи дия тўлаши ҳақида ҳукм чиқаради.

Агар ўлик эгаси ўлик топилган маҳалладагилардан бошқага даъво қилса, маҳалладагилардан қасам ичиш соқит бўлади.

Агар маҳалла аҳли элликтадан оз бўлса, уларнинг баъзилари қайта-қайта қасам ичиб, қасамлар сони элликтага етказилади.

Ким қасам ичишдан бош тортса, то қасам ичгунча қамаб қўйилади.

Оғзидан, ортидан ва олатидан қон чиққан ўликда қосаама йўқ. Чунки одатда, бу жойлардан бировнинг зарбасисиз ҳам қон чиқиши мумкин. Бу уч жойдан қон чиқишида биров ўлдирганига далил йўқ.

Уловидан мурда топилган одамнинг оқиласи дия тўлайди.

Ўлик ортилган улов икки қишлоқ орасидан топилса, топилган пайтда қайси қишлоқ маҳалласига яқинроқ бўлса, шу маҳалланинг одамларига қасам ичирилади. Бу ҳолатда ўлик топилган жойдан ушбу маҳаллага овоз етдиган бўлиши шарт. Овоз етмаса, маҳалла аҳли ҳеч нарса тўламайди.

Уйдан мурда топилган одам эллик марта қасам ичади ва оқиласи дия тўлайди.

Шериклик ҳовлидан топилган ўлик диясини шериклар биргаликда тўлайди.

Кема ичидан топилган ўлик диясини кемадагиларнинг барчаси тўлайди.

Маҳалла масжидидан топилган ўлик диясини шу маҳалла аҳли тўлайди.

Бировнинг мулки бўлган бозордан топилган ўлик диясини бозор эгаси тўлайди.

Бировнинг мулки бўлмаган бозорда, катта йўлда, жума масжидидан топилган ўлик дияси давлат ғазнасидан тўланади.

Яқинида иморат йўқ, ҳеч кимники бўлмаган ерда ва оқиб турган сувдан топилган ўлик учун дия тўланмайди.

Ўлик топилган маҳалладагиларнинг: “уни бу маҳаллада яшамайдиган фалончи ўлдирди” ёки “шу маҳаллада яшовчи пистончи ўлдирди”, деб берган гувоҳликлари қабул қилинмайди. Чунки бир воқеада аввал даъволашувчи бўлиб, кейин даъволашувдан чиққан одам худди шу воқеада гувоҳ бўлиши мумкин эмас.

Бир уйда яшаётган икки кишидан бири ўлик ҳолда топилса, иккинчиси дия беради.

فصل في المعاقِل

ОҚИЛА БЎЛИМИ

“Оқила” дия берувчи кишилар жамоасидир. Буларга айбдор деб топилган кишига касб-хунар, қариндошлик каби сабаблар билан боғланган ва зарурат туғилганида, ёрдамга етиб келадиган одамлар киради.

Дия оқила ҳисобланган шахслардан уч йил давомида уч-тўрт дирҳам қилиб олинади. Оқиланинг бергани етмаса, қолганини айбдорнинг ўзи тўлайди. Дия тўлаш қозининг ҳукми чиққан кундан бошланади.

Айбдорнинг ўзи ҳам оқила билан бирга дия тўлайди. Оқиласи йўқ одамга давлат ғазнасидан ёрдам берилади. Агар давлат ғазнасидан берилмаса, дия айбдорнинг ўзига юкланади.

Озод қилинган қулнинг оқиласи озод қилувчининг қариндошларидир.

Оқила дияни атайлабга ўхшаш ва янглишиб ўлдиришдагина тўлайди.

Айбдорнинг оқила тарафидан тасдиқланмаган иқро-ри ва жабрланувчи томон билан тузган сулҳи сабабли вожиб бўлган тўловларни айбдорнинг ўзи кўтаради. Шунингдек, атайлаб ўлдиришда қасос олиш бирор шубҳа сабабли бекор қилинганида ва ота ўғлини атайлаб ўлдирганида, тўловларнинг барчасини айбдорнинг ўзи тўлайди.

Қулнинг ёки қасддан қилинган жиноятнинг диясини ҳамда беш юз дирҳамдан оз бўлган дияни оқила тўламайди.

کتاب الإكراه

МАЖБУРЛАШ КИТОБИ

“Мажбурлаш” деганда бирор шахсни ўзи хоҳламаган ёки шариат қайтарган ишга зўрлаш тушунилади.

Мажбурлаш мажбурланган шахснинг хоҳиш-истагига ёки қилиш-қилмасликни танлашга имкон қолдирмайдиган даражада бўлиши керак. Ҳар икки ҳолатда ҳам мажбурланган шахс шаръий фармонларни бажариш учун талаб этилган салоҳиятни йўқотмаган бўлиши лозим.

Мажбурлаш юзага келишининг бир неча шартлари бор:

1. Мажбурлаётган шахс ўз таҳдидини юзага чиқариш қудратига эга бўлиши.

2. Мажбурланаётган одам мажбурловчининг таҳдидини юзага чиқаришидан қўрқиши.

3. Таҳдид қилинаётган нарса жонга, бирор аъзога талафот етказадиган бўлиши ёки мажбурланувчини ғамга ботириб, унинг хоҳиш-истагига ўрин қолдирмайдиган бўлиши.

4. Мажбурланаётган одам ўзи мажбурланаётган ишни илгари қилмаган бўлиши.

Олди-сотдига (ва шу каби ишларга) ёки бир нарсага иқрор бўлишга мажбурланган одам, халос бўлгандан кейин хоҳласа бу ишларни бекор қилади, хоҳласа ўз кучида қолдиради.

Жонига ёки бирор аъзосига талафот етказиш таҳдиди

билан ароқ ичиш ёки ўлимтик ейишга мажбурланганда ароқ ичиш, ўлимтикни ейиш ҳалол бўлади. Агар ўша ишни қилмай, ҳалок бўлса, гуноҳкор бўлади. Чунки у зарурат пайти мубоҳ бўлган нарсани емасдан (ичмасдан) ўзини ҳалок этишга ёрдам берган ҳисобланади.

Жонига ёки бирор аъзосига талафот етказиш таҳдиди билан диндан қайтишга мажбурланганда, имонини қалбда тутиб, куфр сўзни юзаки айтишга рухсат берилган. Аммо айтмасдан сабр қилса, савоб олади. Чунки мусулмон одам учун дину диёнат, имон йўлида кофирларнинг азобига чидаш асл ҳукмдир (асосий қоидадир). Қутулиш учун куфр сўзни айтиш эса, заифларга берилган бир имкониятдир, холос.

Шунингдек, жонига ёки бирор аъзосига талафот етказиш таҳдиди билан мажбурлаш содир бўлганда, мусулмон одамнинг молига талафот етказишга ҳам рухсат берилган (агар сабр қилса, савоб олади). Бу ҳолатда мажбурлаган шахс етказилган зарарни тўлаб беради. Худди мана шундай таҳдид остида мусулмон одамни ўлдириш мумкин эмас. Чунки ҳар қандай ҳолатда мусулмон одамни ўлдириш ҳаромдир. Агар ўлдирадиган бўлса, мажбурлаган шахсдангина қасос олинади.

Мажбурланган одамнинг никоҳи, талоғи ва қул озод қилиши шаръий кучга эга бўлади. Бироқ халос бўлгач, никоҳланган хотинига яқинлашмай туриб талоқ қилса, аталган маҳрнинг ярмини тўлайди (агар яқинлик қилган бўлса, тўлиғича тўлайди). Озод қилган қулининг қиймати-ни эса, озод қилишга мажбурлаган шахсдан тўлатиб олиш ҳуқуқига эгадир.

Шунингдек, мажбурланган одамнинг қилган назри, қасами, зихори, идда ичида хотинини қайтариб олиши, ийлоси ва ундан қайтиши ва Исломни қабул қилиши шаръий кучга эгадир. Бироқ Исломни мажбуран қабул қилган одам диндан қайтса, ўлдирилмайди.

Мажбурланган одамнинг ўз ҳақини кечиб юбориши ва диндан қайтиши шаръий кучга эга эмас.

كتاب الحجر

ҲАЖР КИТОБИ

“Ҳажр” лугатда ман қилиш маъносида ишлатилади. Истилоҳда маълум сабабларга кўра шахсларнинг гапи шаръий кучга эга бўлмаслиги тушунилади.

Ҳажрнинг сабаби ёшлик, жиннилик ва қулликдир. Яъни, ёш боланинг, жиннининг ва қулнинг гапирган гапи ҳеч қандай кучга эга эмас. Мисол учун, ёш бола бирор нимани “сотдим” ёки “олдим” деса, савдо-сотик бўлди дейилмайди.

Ёш бола, жинни ва қул бировнинг молига етказган зарарларини тўлаб беради.

Молиявий ишлардаги эси пастлик, фосиқлик ва қарздорлик туфайли ҳажр қилинмайди.

Ўйлаб-ўйламай фатво берувчи муфтийлар, нодон шифокорлар ҳажр қилинади.

Қози қарздорни ҳажр қилмайди, лекин ҳақдорлар талаб қилса, қамаб қўяди. Аввал кўчма, сўнгра кўчмас мулкларини соттириб қарзини тўлашга мажбурлайди.

Ўғил боланинг балоғатга етиши эҳтилом бўлиш (уйқуда булғаниш) ва маний (сперма) келадиган бўлиши билан бўлади.

Қиз боланики эса эҳтилом бўлиш (уйқуда жинсий яқинлик қилинаётганини кўриб булғаниш) ва ҳайз кўриш билан бўлади.

Агар ўғил ёки қиз болада юқорида айтилган аломатлардан бири кузатилмаса, у ҳолда ҳар иккиси ҳам ўн бешга кирганда балоғатга етган ҳисобланади.

Балоғатга етишнинг энг оз муддати ўғил болалар учун ўн икки, қиз болалар учун тўққиз ёшдир.

کتاب المأذون

ИЗН БЕРИШ БЎЛИМИ

Изн бериш деганда хожанинг қулга қўйилган ҳажрни олиб ташлаб, ўзи учун бемалол касб-кор қилишга рухсат бериши тушунилади.

Хожасидан рухсат олган қул ўз ишларига ўзи жавобгар бўлади.

Хожанинг рухсат бериши очиқ-ойдин сўз билан ёки рухсат беришга далолат қилувчи иш билан бўлади. Хожанинг ўз қулига бир кунга берган рухсати мана шу рухсатни кучдан қолдиргунича давом этади. Хожанинг ўз қулига касб-кор қилиб пул топишнинг бирор соҳасига (масалан, савдогарчилик қилишга) берган рухсати, бошқа соҳаларга ҳам тегишли деб ҳисобланаверади.

Рухсат олган қул пул топиш учун лозим бўлган барча ҳуқуқларга (олди-соттига, ижарага, вакил қилиш, гаровга олиш ва беришга...) эгадир.

Қул (тижорат ва шунга ўхшаш ишлар сабабли қарздор бўлиб) қарзини тўлай олмаса сотилади ва пули ҳақдорларга бўлиб берилади. Хожанинг қул қарздор бўлишидан олдин ундан (қулдан) олган моллари ўзигадир

(хожагадир). Қул сотилгандан кейин ҳам қарз қоладиган бўлса, озод бўлгач ишлаб, тўлаб беради.

Рухсат олган қул қочиб кетиш, хожасининг вафот этиши ёки жинни бўлиб қолиши ёхуд хожанинг ушбу қул фаолиятини тақиқлаши туфайли ҳажр қилинади (ушбу ҳолатда қулнинг ўзи ва у билан савдо-сотик қиладиган бозорчиларнинг кўпи тақиқдан хабардор қилиши керак).

Ақлли ёш боланинг ўзига фойда келтирадиган ишлари (Исломга кириши, совға қабул қилиши каби) ишбошисининг (ота, бобо) рухсатисиз ҳам шаръий кучга эгадир.

Зарар келтирадиган (талоқ қилиш, қул озод қилиш каби) ишлари ишбошиси рухсат берса ҳам, кучга эга эмас. Фойда ёки зарар келтирадиган ишлари эса (агар бола савдо-сотик ишларини тушунадиган бўлса) ишбошининг аввалдан берган умумий ёки кейин берган махсус рухсати билангина кучга эга бўлади.

Ёш боланинг ишбошиси ўз отасидир. Ота вафотидан кейин у тайинлаб кетган шахсдир. Сўнгра бобосидир. Бобо вафотидан кейин у тайинлаб кетган шахсдир. Ундан кейин қози ёки у тайинлаган шахсдир.

فصل فى المرتد

МУРТАДНИНГ ҲУКМИ БЎЛИМИ

Бир киши муртад бўлса (Ислом динидан чиқса), унга насихат қилиниб, диндан чиқишига сабаб бўлган шубҳалар аниқланиб, тушунтириб берилади.

Диндан қайтган одам ўлганнинг ҳукмидадир. Шунинг

учун ҳам, вафот этиб қолса ёки ўлдирилса ёхуд кофирлар юртига қочиб кетса, (ва қочиб кетгани ҳақида қози ҳукм чиқарса) мудаббар қули ва умми валади озод бўлади. Қарзларини тўлаш лозим бўлади.

Муртад сўйган ва овлаган ҳайвоннинг гўшти ҳаромдир. Муртад ҳолида никоҳланса, никоҳи бекордир. Лекин хотинини талоқ қилиши мумкин.

Муртаднинг савдо-сотиқлари ва шунга ўхшаш муомалалари (ижара, совға каби) тўхтатиб қўйилади. Агар динга қайтса, кучга киради. Бордию муртадлигича вафот этса, ўлдирилса ёки кофирлар юртига қочиб кетса (ва қочгани ҳақида қози ҳукм чиқарса), бекор қилинади.

Исломдан қайтган аёл ўлдирилмайди, балки қайта динга киргунча қамаб қўйилади.

Муртад аёл ўз молини тасарруф қилишга ҳақлидир.

کتاب الوصایا

ВАСИЯТЛАР КИТОБИ

Васият – инсон вафотидан сўнг мол-мулкининг маълум бир қисми маълум бир одамга берилишини айтишидир.

Агар васият қилувчининг меросхўрлари бой бўлса ёки мерос оладиган улушлари билан бой даражасига етадиган бўлса, мол-мулкнинг учдан биридан камроғини васият қилиши мустаҳабдир.

Агар меросхўрлар бой бўлмаса ёки меросдан оладиган улушлари билан бой даражасига етмайдиган бўлишса, васият қилмаган маъқул.

Васият меросхўрлардан бўлмаган бегона одам учун қилинади ва қолдирилган мол-мулкнинг учдан бири чегарасида амалга оширилади. Васият қолдирилган мероснинг учдан бир қисмидан ортиғига ўтиши учун меросхўрларнинг розилиги шарт қилинган.

Васият қилувчининг ўз меросхўри ёки қотили учун қилган васияти бошқа меросхўрлар рухсат берсаларгина, шаръий кучга эга бўлади.

Ёш боланинг васияти ўтмайди. Чунки унинг ўз зарарига қилган молиявий муомалалари шаръий кучга эга эмас.

Марҳумнинг қарзи васиятдан олдин адо этилади. Қилинган васият юқорида айтилганидек, васият қилувчининг вафотидан кейин кучга киради. Шу сабабли уни қабул қилиш ёки қилмаслик ҳам васият қилувчининг вафотидан

кейин эътиборга олинади. Васият қилувчи ҳаётлик пайтида васият қилинган шахснинг “васиятни қабул қилдим” ёки “қабул қилмадим” дейишининг аҳамияти йўқ.

Васият қилувчи вафот этгандан кейин, васият қилинган одам васиятни қабул қилганини айтмасдан вафот этиб қолса, васият қилинган молининг меросхўрларига ўтади.

Киши ўз васиятидан қайтиш ҳуқуқига эга. Васиятдан қайтиш шахснинг очиқ-ойдин айтган гапи (“васиятдан қайтдим” дейиши каби) ёки васиятдан қайтганига далолат қиладиган иш билан (васият қилинган нарсани сотиб юбориш ёки бировга совға қилиб юбориш каби) бўлади.

Ўрнидан қўзғала олмайдиган, фалаж, шол ва ўпка касал одамларнинг бировга атаган совғалари (агар уларнинг беморлик муддати чўзилиб, ўлмаслиги аниқ бўлиб қолса) соғлом одамнинг совғасидек ҳисоб қилинади. Агар ўлими яқин бўлса, васиятга ўхшаб қолади ва молининг учдан бири чегарасида ижро этилади.

Агар васият қилувчи бир неча ишларни васият қилган бўлиб, қолдираётган молининг учдан бири уларнинг ҳаммасига етмаса, аввал фарзлар бажарилади. Мисол учун, ўз номидан ҳаж қилишни ҳамда мактаб қуришни васият қилган бўлса, аввал унинг номидан ҳаж қилинади, сўнг (маблағ етса) мактаб қурилади.

Агар васият қилинган ишларнинг кучи тенг бўлса, васият қилувчининг биринчи айтгани қилинади. Мисол учун, қўшнилари Содирга ва Нодирга маълум миқдордаги маблағни васият қилган бўлса, аввал Содирга, кейин (маблағ ортиб қолса) Нодирга берилади.

Агар бир одам ўз номидан ҳаж қилишни васият қил-

ган бўлса ва қолдирган молининг учдан бири бунга етса, унинг номидан бирор киши у яшаган шаҳардан ҳажга жўнатилади. Аммо маблағ етмаса, ўша маблағ етадиган жойдан ҳажга одам жўнатилади.

Бир киши молининг учдан бирини Аҳмадга, олтидан бирини Эркинга васият қилган бўлса-ю, қилинган васият молнинг учдан биридан ортиб кетгани боис меросхўрлар бу васиятга рози бўлмасалар, молнинг учдан бири учга бўлинади. Иккитаси Аҳмадга, биттаси Эркинга берилади.

Олди-сотти, совға қилиш каби дарҳол кучга кирадиган шартномаларда, шартнома тузилган вақт эътиборга олинади. Агар бу ишлар кишининг саломатлик вақтида қилинган бўлса, ҳеч бир чекловсиз кучга киради. Бордию ўлим тўшагида ётганда қилса, молининг учдан бири доирасида амалга оширилади.

“Ўлганимдан сўнг фалон нарсам пистончига совға” деб саломатлик вақтида айтган бўлса ҳам васият ҳисобланиб, молининг учдан бири доирасида бажарилади.

Васият қилувчи “молимдан фалончига ҳам берилсин” деган бўлса, меросхўрлар ўзлари хоҳлаган миқдорни беради.

Агар “қўшнимга берилсин”, деб васият қилган бўлса, ҳовлиси ёпишиб турган қўшнига берилади.

Ҳовли ва қулнинг хизматидан фойдаланиб туришни бутунлай ёки маълум муддатга васият қилиш мумкин.

Васият қилинган киши васият қилувчининг тириклигида оламдан ўтса – васият бекор бўлади.

فصل فى الإيصال

ВАСИЙ ҲАҚИДАГИ БЎЛИМ

Васий – васият қилувчи вафот этганда васиятни адо этиб, унинг бола-чақасига бош-қош бўлиб турувчи одам.

Агар Шокир Салимни ўзидан сўнг болаларига васий қилса ва Салим бу васиятни Шокирнинг олдида қабул қилса, васийга айланади. Агар унинг олдида рад қилса, васийликдан чиқади.

Шокир васият қилиб вафот этгач, Салим қабул қилиш тўғрисида индамаган бўлса, унда қабул қилиш ёки қилмаслик ҳуқуқи сақланиб қолади. Агар Шокирнинг вафотидан сўнг рад қилиб, кейин қабул қилса ҳам (қозининг уни васийликдан бўшатиш ҳақида буйруғи чиқмаган бўлса), васийга айланаверади.

Фосиқ одамга васийлик топширилган бўлса, қози унинг ўрнига тақволи одамни тайинлайди.

Бир киши икки одамни васий қилиб қолдирган бўлса, улар ишни биргаликда олиб боради.

كتاب الميراث

МЕРОС КИТОБИ

Мерос ҳақида тушунча

“Мерос” (ميراث) деганда ўлган одамдан қолган нарса тушунилади.

Мерос илмининг асосий далил ва ҳужжатлари Қуръони карим (Нисо сураси, 11–12, 176-оятлар, Анфол сураси, 75-оят), суннат ва ижмодан олинган. Бу илмда қиёсга ўрин қолмаган.

Мусулмон киши молиявий масалаларда фарзандларнинг барчасини баробар кўриши керак. Агар тенг имкониятли фарзандларнинг бирига мол бериб, бошқасига бермаса ёки бирига оз, иккинчисига кўп берса, адолатсизлик бўлади. Шаръий узр ила ота-она фарзандларидан бирига кўпроқ, бошқасига озроқ мол берса бўлади.

Ўлган кишидан қолган мерос қуйидагича тақсимланади:

Кўмиш харажатлари: кафан пули, ғассолга бериладиган пул, гўрков хизмат ҳақи кабилар. Бу харажатлар учун кетадиган молда меросхўрларнинг ҳақи бўлмайди.

Мархумнинг қарзи бўлса, тўланади.

Мархумнинг васиятларига сарф қилинади. Агар васият қилинган мол миқдори меросга қолган мол миқдорининг $\frac{1}{3}$ (учдан бири)дан кўп бўлса, меросхўрларнинг розилиги шарт.

Мархумни кўмиш харажатлари, қарзи ва васиятидан **ортиб қолган моли қонуний меросхўрларига** бўлиб берилади.

Мерос олиш сабаблари

3 сабабга кўра мерос олинади:

1. Қариндошлик.

Бунга ота-она, фарзандлар, ака-ука, опа-сингил, амаки кабилар кирадилар. Бироқ никоҳсиз туғилган бола отадан мерос ололмайди ва беролмайди ҳам, аммо онасидан мерос олади ва унга ҳам беради.

Насаб орқали мерос олишга ҳақдор қариндошлар 3 хил бўлади. Булар “усул”, “фуруъ” ва “ҳавоший”лардир.

А. Усул – мерос қолдирувчининг дунёга келишига сабаб бўлган ота-она ва уларнинг аجدодлари.

Б. Фуруъ – мерос қолдирувчининг фарзандлари ва ўғилларнинг фарзандлари. Қизларнинг ўғил-қизлари эса уруғлардан саналади.

В. Ҳавоший – усулнинг фуруълари, яъни мерос қолдирган кишининг ака-укалари ёки амакилари ва уларнинг ўғиллари.

2. Никоҳ. Бу сабаб орқали ҳам эр-хотинлар бир бирларидан мерос олади. Эр-хотиннинг бир-бирларидан мерос олиши ўртага талоқ тушгунча давом этади.

3. Қул озод қилиш.

Озод қилинган қул вафот этса-ю, меросхўри бўлма-са, ундан қолган меросга уни озод қилган киши ҳақли бўлади.

Мерос олиш шартлари

1. **Мерос қолдирувчи** – вафот этган шахс.
2. **Меросхўр** – меросга ҳақдор шахс.
3. **Қолдирилган мол-мулк** – меросхўрларга тақсимланиши лозим бўлган мерос.

Меросдан тўсувчи омиллар

1. **Қотиллик.** Ақлли, балоғатга етган ва ҳур мерос қолдирувчини ноҳақдан ва узрсиз қасддан ўлдирган киши мерос ололмайди. Балоғатга етмаган ёш бола, эсипаст одам ва ўз меросхўрини шаръий сабаб билан ўлдирган киши эса мерос олаверади.

2. **Меросхўрнинг мусулмон бўлмаслиги.**

3. **Қуллик.** Қулларнинг моли бўлмайди, уларнинг ўзлари бировнинг мулки ҳисобланади.

4. Мерос қолдирувчи ва меросхўрнинг **қайси бири олдин ўлганини билиб бўлмаган** ҳолда. Бундай ҳолатлар одатда фожиали ҳодисалар пайтида бўлади. Масалан, мерос қолдирувчи ва меросхўр бир автоуловда ҳалокатга учрашса, меросхўр мерос қолдирувчидан 1 дақиқа аввал жон таслим қилса, унга мерос тегмайди. Аксинча бўлса, марҳумга мерос тегиш ҳуқуқи сақланиб қолади.

5. **Меросхўрни аниқлаб бўлмаганда.** Икки гўдакни эмизаётган аёл ўлиб қолса, гўдакларнинг қай бири ўзиники, қай бири бошқа одамники эканини ёки қай бири мусулмоннинг боласи-ю, қай бири ғайридиннинг боласи экани номаълум бўлса, мерос ман қилинади.

6. **Лиъон.** Бир одам хотинининг зино қилганидан шубҳа қилиб, қозини олдида хотини билан лиъон – лаънат айтишиб, хотинининг ҳомилиси ўзидан эмаслигини айтган бўлса, туғилган бола ўша одамдан мерос олмайди.

7. **Зино.** Зинокор эркак ўзидан бўлган болани тан олса ҳам бола ундан мерос олмайди.

8. **Мамлакатнинг ҳар хиллиги.** Масалан, ўлган киши мусулмон юртида, меросхўр дорул ҳарбда доимий яшаши.

Мерос олиш турлари

Мерос олиш **2 турли** бўлади:

1. **“Фариза”** йўли билан;
2. **“Асабалик”** йўли билан.

Фариза Аллоҳ таоло Қуръони каримда меросхўрларга қатъий фарз қилиб қўйилган улушлардир. Улар $\frac{1}{2}$ (ярим), $\frac{1}{4}$ (тўртдан бир), $\frac{1}{8}$ (саккиздан бир), $\frac{2}{3}$ (учдан икки), $\frac{1}{3}$ (учдан бир) ва $\frac{1}{6}$ (олтидан бир). Шунинг учун ҳам меросга аввало фарз эгалари ҳақлидирлар.

“Асабалик” йўли билан мерос олишда муайян улуш мавжуд эмас. Бу йўл билан мерос олувчилар фарз эгаларидан қолганини олади. Бу ҳақда кейинчалик алоҳида тўхталиб ўтамиз.

Эркак меросхўрлар қуйидагилардан иборат:

1. Эр
2. Ўғил
3. Ўғилнинг ўғли ва ҳоказо
4. Ота
5. Отанинг отаси ва ҳоказо
6. Ота-она бир ака-ука
7. Ота бир ака-ука
8. Она бир ака-ука
9. Ота-она бир ака-уканинг ўғиллари
10. Ота бир ака-уканинг ўғиллари
11. Ўз амакиси
12. Ота бир амакиси (марҳум отасининг отабир ака ёки укаси)
13. Амакининг ўғиллари

14. Ота бир амакининг ўғиллари

15. Қул озод қилган эркак.

Аёл меросхўрлар қуйидагилардан иборат:

1. Хотин

2. Қиз

3. Она

4. Ўғилнинг қизлари

5. Отанинг онаси ва ҳоказо

6. Онанинг онаси ва ҳоказо

7. Ота-она бир опа-сингиллар

8. Ота бир опа-сингиллар

9. Она бир опа-сингиллар

10. Қул озод қилган аёл.

Фариза эгалари

1. Эр

Эр қуйидагича мерос олади:

1. Хотиннинг болалари бўлмаганда молнинг $\frac{1}{2}$ (ярми) ни олади;

2. Хотиннинг болалари бўлса, уларнинг отаси кимлигидан қатъи назар, эр молнинг $\frac{1}{4}$ (тўртдан бири)ни олади.

Изоҳ: “Бола” дейилганда ўғил, қиз баробар тушунилади. Қизнинг фарзандлари меросхўрлардан бўлмагани сабаб эрнинг оладиган меросига таъсир ўтказа олмайди.

1-мисол. Эр ва ота қолди:

Эрга хотиннинг боласи бўлмагани учун мероснинг $\frac{1}{2}$ (ярми), қолгани отага тегади.

2-мисол. Эр ва ўғил қолди:

Эрга $\frac{1}{4}$ (тўртдан бир)и, қолгани ўғилга тегади.

2. Хотин

Хотин қуйидагича мерос олади:

Эрнинг боласи бўлмаса, молнинг $\frac{1}{4}$ (тўртдан бири)ни олади;

Эрнинг боласи бўлса, боланинг онаси кимлигидан қатъи назар, хотин $\frac{1}{8}$ (саккиздан бири)ни олади.

Эслатма: Хотинлар кўп бўлсалар, мероснинг $\frac{1}{8}$ қисмини ўзаро бўлиб оладилар.

1-мисол. Хотин ва ота қолди:

Хотинга мероснинг $\frac{1}{4}$ (тўртдан бир)и, чунки эрнинг фарзанди йўқ. Қолгани отага тегади.

2-мисол. Уч хотин ва ўн бир ўғил қолди:

Уч хотин мероснинг $\frac{1}{8}$ (саккиздан бири)га тенг шерик бўлади, ўғиллар эса қолганини бўлиб олади.

3. Она

Она қуйидагича мерос олади:

1. Марҳумнинг фарзанди бўлмаса, мероснинг $\frac{1}{3}$ (учдан бири)ни олади;

2. Марҳумнинг фарзанди бўлса ёки камида иккита ака-ука ёки опа-сингиллари бўлса, $\frac{1}{6}$ (олтидан бири)ни олади;

Истисно: 2 масалада онанинг улуши бошқача бўлади:

1) Хотин вафот этиб ортидан эр ва ота-она қолса;

2) Эр вафот этиб ортидан хотин ва ота-она қолса.

Бундай ҳолатда онага бутун мероснинг $\frac{1}{3}$ (учдан бир)и эмас, балки эр ёки хотиндан ортиб қолган мероснинг $\frac{1}{3}$ (учдан бир)и берилади.

1-мисол. Эр ва ота-она қолди:

Эрга ярми, онага қолган мероснинг $\frac{1}{3}$ (учдан бир)и, ундан қолгани отага тегади.

2-мисол. Ота-она қолди:

Онага мероснинг $\frac{1}{3}$ (учдан бир)и, қолгани отага тегади.

4. Ота

Ота қуйидагича мерос олади:

1. Марҳумнинг фарзандлари орасида ўғил бўлса, молнинг $\frac{1}{6}$ (олтидан бир) қисмини олади;

2. Марҳумнинг фарзандлари қиз бўлса, мероснинг $\frac{1}{6}$ (олтидан бир) қисмини олади ва айна пайтда улардан қолганини ҳам олади;

3. Агар марҳумнинг фарзандлари бўлмаса, мероснинг ҳаммасини олади.

1-мисол. Ота ва ўғил қолди:

Мероснинг $\frac{1}{6}$ (олтидан бир)и отага, қолгани ўғилга тегади.

2-мисол. Қиз ва ота қолди:

Қизга мероснинг ярми, отага $\frac{1}{6}$ (олтидан бир) ва қолгани тегади.

5. Бобо

Марҳумнинг отасининг отаси мерос олади. Аммо марҳум онасининг отаси мерос олмайди, чунки марҳум бу бобоси билан аёл киши (онаси) орқали боғланган.

Бобо қуйидагича мерос олади:

Бобо марҳумнинг отаси ҳаёт бўлмаган тақдирдагина мерос олади ва унинг меросдаги улуши отаникидек 3 ҳолатда бўлади. Лекин бобонинг мероси баъзи ўринларда

отаникидан фарқлидир. Масалан, онанинг мерос олишида истисно қилинган масалада отанинг ўрнига бобо келса, онага қолган мероснинг $\frac{1}{3}$ (учдан бир)и эмас, балки бутун мероснинг $\frac{1}{3}$ (учдан бир)и тегади.

Эслатма: Бобо отага ўхшаб марҳумнинг ака-укаларини мерос олишдан тўсади.

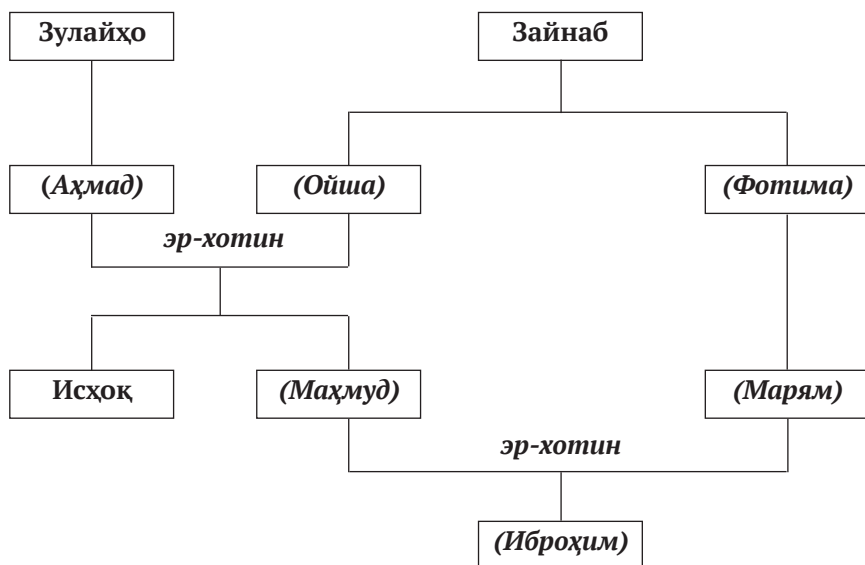
6. Буви

Буви қуйидагича мерос олади:

Буви марҳумнинг онаси ҳаёт бўлмаган тақдирдагина мерос олади. Онанинг онаси, отанинг онаси мерос олади. Булардан бошқа бувилар эса уруғлар қатори мерос оладилар.

Бувининг меросдаги ҳақи $\frac{1}{6}$ (олтидан бир). Агар бувилар биттадан кўп бўлиб, қариндошлик даражалари тенг бўлса – улар ўша $\frac{1}{6}$ (олтидан бир)ни тенг тақсим қилиб оладилар. Агар уларнинг бири марҳумга бир томонлама, бошқаси икки томонлама қариндош бўлса – мероснинг $\frac{1}{6}$ (олтидан бир) 3 (уч қисм)га тақсимланиб, икки томонлама бувига 2 (икки) улуш, бошқасига 1 (бир) улуш берилади. Шунингдек, ҳар хил даражали бувилар жамланиб қолсалар, марҳумга яқинроқ буви узоқроғини мерос олишдан тўсади.

1-мисол. Иброҳим вафот этди. Зайнаб – Иброҳим онасининг онасининг онаси дейлик. Ўша Зайнаб Иброҳим отасининг онасининг онаси ҳамдир. Зулайхо эса Иброҳим отасининг отасининг онасидир. Исҳоқ эса вафот этган Иброҳимга амаки бўлади:

Зайнаб буви Иброҳимга икки томонлама қариндош бўлгани сабабли, унга мероснинг $\frac{1}{6}$ дан $\frac{2}{3}$ си, Зулайxo бувига эса $\frac{1}{3}$ улуши ва қолгани Исxoқ амакига тегади.

2-мисол. Онанинг онасининг онаси, отанинг онаси ва амаки қолди:

Онанинг онасининг онаси марҳумга узоқроқ бўлгани сабабли мерос олмайди. Отанинг онасига мероснинг $\frac{1}{6}$ улуши ва қолгани амакига тегади.

7. Қиз

Қиз қуйидагича мерос олади:

1. Ёлғиз қизга мероснинг ярми тегади;
2. Қизлар иккита ёки ундан ортиқ бўлсалар, молнинг $\frac{2}{3}$ қисмини тенг бўлишиб оладилар;
3. Қизлар билан бирга ака-укалар бўлганда эса ҳар бир қиз ўғил бола улушининг ярмини олади.

1-мисол. Қиз ва амаки қолди:

Қизга мероснинг ярми, қолгани амакига.

2-мисол. Бир қиз ва бир ўғил қолди:

Мерос уч улушга бўлиниб, икки улуш ўғилга ва бир улуш қизга тегади.

8. Ўғилнинг қизлари

“Ўғилнинг қизлари” дейилганда марҳум ўғлининг қизлари ва ўғлининг ўғлининг қизлари тушунилади. Уларга бериладиган мерос қизларникидек бўлиб, бунинг учун меросхўрлар орасида марҳумга улардан кўра яқинроқ турадиган меросхўрлар бўлмаслиги шарт қилинади.

Ўғилнинг қизлари қуйидагича мерос олади:

Ўғилнинг қизи битта бўлганда $\frac{1}{2}$ (ярим), икки ёки ундан кўп бўлса, $\frac{2}{3}$ (учдан икки) улушга ҳақдор бўлади.

Агар ўғилнинг қизи билан биргаликда унинг ака-укаси ёки амакисининг ўғли мавжуд бўлса, ҳар бир қиз ўғил бола улушининг ярмини олади.

Агар меросхўрлар орасида марҳумга ўғилнинг қизларидан кўра яқинроқ турадиган меросхўр аёл (марҳумнинг қизи каби) мавжуд бўлса, ўша аёлга мероснинг $\frac{1}{2}$ (ярим) берилади. Ундан қуйи даражада келган ўғилнинг қизларига эса, улар хоҳ якка, хоҳ кўп бўлсинлар, $\frac{1}{6}$ (олтидан бир) улуш тегади. Шу билан меросхўр қизлар ҳақи бўлмиш $\frac{2}{3}$ (учдан икки) улуш тўлиқ берилган бўлади.

1-мисол. Қиз ва ўғилнинг қизи қолди:

Мероснинг ярми қизга, $\frac{1}{6}$ қисми ўғилнинг қизига берилади.

2-мисол. Ўғилнинг қизи ва ўғилнинг ўғлининг ўғли қолди:

Ўғилнинг қизига мероснинг $\frac{1}{2}$ (ярми), қолгани ўғилнинг набирасига тегади.

9. Ота-она бир опа-сингиллар

Ота-она бир опа-сингиллар меросга ҳақли бўлишлари учун меросхўрлар орасида марҳумнинг эркак фуруълари (ўғли, ўғлининг ўғли ва ҳоказолар) ҳамда унинг эркак усуллари (отаси, отасининг отаси ва ҳоказолар) бўлмаслиги шарт.

Ота-она бир опа-сингиллар қуйидагича мерос оладилар: Ёлғиз опа ёки сингил мероснинг $\frac{1}{2}$ (ярми)ни олади.

Икки ва ундан ортиқ опа-сингиллар эса мероснинг $\frac{2}{3}$ (учдан икки) қисмига тенг шерик бўладилар.

1-мисол. Ота-она бир сингил ва амаки қолди:

Сингилга мероснинг $\frac{1}{2}$ (ярми), қолгани амакига тегади.

2-мисол. Ота-она бир тўрт опа-сингил ва ота қолди:

Мероснинг ҳаммаси отага. Опа-сингилларга ҳеч нарса тегмайди.

10. Ота бир опа-сингиллар

Марҳумнинг ота-она бир ака-ука ёки опа-синглиси бўлмаса, унинг ота бир опа-синглиси худди ота-она бир опа-сингил каби мерос олади.

1-мисол. Ота бир опа-сингил ва ота-она бир ака-ука қолди: Мероснинг ҳаммаси ота-она бир ака-укага, ота бир опа-сингилга ҳеч нарса тегмайди.

2-мисол. Ота бир сингил, уч нафар ота-она бир опа-сингиллар, икки қиз ва она қолди:

Онага мероснинг $\frac{1}{6}$ (олтидан бири), $\frac{2}{3}$ (учдан икки) сига икки қиз тенг шерик, қолганига уч нафар ота-она бир

опа-сингиллар тенг шерик, ота бир сингилга эса мерос тегмайди.

11. Эмиқдошлар

“Эмиқдошлар” дейилганда марҳумнинг она бир ака-ука ва опа-сингилларини назарда тутилмоқда. Улар марҳумнинг меросхўр фуруълари ва эркак усуллари мавжуд бўлмасагина, мерос оладилар.

Эмиқдош якка ўғил ёки қиз бўлса, унга мероснинг $\frac{1}{6}$ (олтидан бири) тегади. Агар улар икки ва ундан кўп бўлсалар, мероснинг $\frac{1}{3}$ (учдан бир)ига тенг шерикдирлар. Бунда эркак ҳам, аёл ҳам тенг улуш олади.

1-мисол. Она бир ака-ука ва ота қолди:

Мероснинг ҳаммаси отага тегади. Она бир ака-укага эса ҳеч нарса йўқ.

2-мисол. Она бир ака-ука, бир қиз ва амаки қолди:

Мероснинг $\frac{1}{2}$ (ярми) қизга, қолгани амакига. Она бир ака-укага ҳеч нарса йўқ.

Асабалар

Кишининг яқин эркак қариндошлари “асаба” дейилади. Одатда инсон ўз эркак қариндошларига кўпроқ таянади. Керак бўлганда улардан моддий ва маънавий ёрдам сўраб туради. Шунинг учун ҳам улар меросга ҳақли бўлганлар.

Асабага ўғил, ўғилнинг ўғли, ота-она бир ака-ука, ота бир ака-ука ва ота-она бир амакилар киради.

Асабалар мерос фарз эгаларидан ортмаса, ҳеч нарса олмайдилар. Меросга даъвогар фарз эгалари бўлмаса, мероснинг ҳаммасини оладилар.

Асабалар мероси 3 хил бўлади:

1. Ўзи асабалик
2. Бошқалар билан биргаликдаги асабалик
3. Бошқалар орқали асабалик.

Ўзи асабалик

Марҳум ва унинг орасидаги боғланишда аёл киши мавжуд бўлмаган эркаклар. Улар тўрт гуруҳга бўлинадилар:

1. Ўғиллар. Бунга марҳумнинг ўғиллари ва ўғилларининг ўғиллари киради.

2. Оталар. Бунга марҳумнинг отаси ва отасининг отаси киради.

3. Ака-укалар. Бунга ота-она бир ака-укалар, ота бир ака-укалар, ота-она бир ака-укаларнинг ўғиллари, ота бир ака-укаларнинг ўғиллари киради. Она бир ака-укалар ва уларнинг ўғиллари кирмайди. Чунки улар марҳумга она томондан уланганлар.

4. Амакилар. Бунга ўз амаки, ота бир амаки (отанинг ота бир ака-укалари), ўз амакисининг ўғли ва ота бир амакининг ўғиллари киради.

Агар марҳумнинг турли гуруҳдаги “асаба” меросхўрлари жамланиб қолгудек бўлсалар, юқоридаги тартиб бўйича даражаси юқори киши мерос олишга ҳақлидир. Қолганлари мерос олишдан маҳрум бўлади. Масалан, ўғиллар билан ака-укалар тўпланиб қолса, ака-укаларга ҳеч нарса тегмайди.

Шунингдек, бир гуруҳга мансуб меросхўрлар жамланиб қолса ҳам, улардан қайси бири марҳумга кўпроқ яқин

бўлса, ўша меросга ҳақли бўлади. Масалан, мархумнинг ота-она бир ака-укалари билан бирга ота бир ака-укалари ҳам бўлса, ота-она бир ака-укалар мерос оладилар, ота бир ака-укалар эса мерос олмайдилар.

Бир гуруҳдаги тенг даражали меросхўрлар жамланиб қолса, уларга тенг улуш берилади. Масалан, тўрт нафар ўғиллар меросда ўзаро тенг шерикдирлар.

1-мисол. Ўғил ва ука қолди:

Мероснинг ҳаммаси ўғилга тегади, чунки ўғилнинг даражаси уганикидан юқоридир.

2-мисол. Хотин, ўғил ва ўғилнинг ўғли қолди:

Хотинга $\frac{1}{8}$ (саккиздан бир), қолгани ўғилга қолади. Ўғилнинг ўғлига ҳеч нарса тегмайди.

Бошқалар билан биргаликдаги асабалик

Бунда ўзи асабалар опа ёки сингилларини ёки улар даражасидаги аёл меросхўрларни меросга тартадилар. Мерос улар орасида **“бир эркакка икки аёл улуши”** қондасига кўра бўлинади.

Демак, бундай асабалик 4 хил бўлар экан:

1. Қиз(лар) ўз акаси ёки укаси билан биргаликда асаба бўлади(лар).

2. Ўғилнинг қиз(лар)и ўз акаси, укаси ёки амакисининг ўғли билан биргаликда асаба бўлади(лар).

3. Ота-она бир опа ёки сингил(лар), ўз ота-она бир акаси ёки укаси билан биргаликда асаба бўлади(лар).

4. Ота бир опа ёки сингил(лар), ота бир ака-укаси билан биргаликда асаба бўлади(лар).

1-мисол. Уч ўғил ва беш қиз қолди:

Мероснинг ҳаммаси ўн бирга тақсим қилинади, шундан уч ўғилга икки улушдан олти улуш, қолгани беш қизга бир улушдан тегади.

2-мисол. Ўғилнинг икки қизи ва уч ўғли қолди:

Мерос саккизга тақсим қилиниб, икки қизга бир улушдан, қолган олти қисми уч ўғилга икки улушдан тегади.

Бошқалар орқали асабалик

Бундай асаба бўлиш фақат ота-она бир ва ота бир опа-сингилларга хос. Улар мархумнинг қизлари ёки ўғилнинг қизлари билан биргаликда мерос оладиган бўлсалар, у ҳолда, юқорида айтилгандай “фариза” бўйича эмас, балки “бошқалар орқали асабалик” бўйича мерос оладилар.

Бу ҳолатда ота-она бир опа-сингил ота-она бир ака-ука қандай мерос олса, шундай мерос олади.

Шунингдек, ота бир опа-сингилнинг мероси ҳам ота бир ака-уканикидек бўлади.

1-мисол. Қиз ва ота-она бир сингил қолди:

Мероснинг $\frac{1}{2}$ (ярми) қизга, қолгани сингилга тегади.

2-мисол. Она, икки қиз ва ота-она бир сингил қолди:

Онага мероснинг $\frac{1}{6}$ (олтидан бир)и, икки қиз учдан иккида тенг шерик ва қолгани сингилга тегади.

Меросни ҳисоблаш

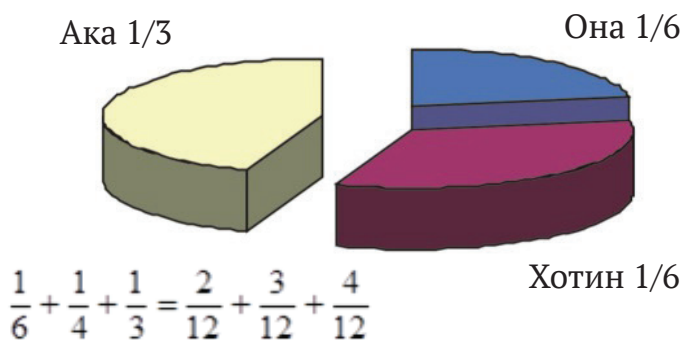
Аллоҳ таоло Қуръони каримда фарз соҳибларига белгилаган улушлар: $\frac{1}{2}$ (ярим), $\frac{1}{4}$ (тўртдан бир), $\frac{1}{8}$ (саккиздан бир), $\frac{2}{3}$ (учдан икки), $\frac{1}{3}$ (учдан бир) ва $\frac{1}{6}$

(олтидан бир)дан иборат. Мерос бўлишда улушларни аниқлашда мана шу сонлар ишлатилади. Бу сонларни қўшишда уларнинг умумий махражи аниқланиб, умумий махражга нисбатан ҳақдорларнинг улушлари ҳисоблаб чиқарилади. Бунинг учун касрга доир мисолларни билиш талаб этилади.

1-мисол. Марҳумнинг ортидан онаси, хотини ва она бир ака-укалари қолди.

Бунда онасига $\frac{1}{6}$ (олтидан бир), хотинига $\frac{1}{4}$ (тўртдан бир), она бир ака-укаларига $\frac{1}{3}$ (учдан бир) тегади.

У ерда $\frac{1}{6}$, $\frac{1}{4}$ ва $\frac{1}{3}$ сонларнинг умумий махражи 12 бўлади. Шунда онасига $\frac{2}{12}$, хотинига $\frac{3}{12}$, она бир ака-укага $\frac{4}{12}$ улуш тегади.

Масалан, марҳум 1200 сўм қолдирди дейлик. Биз бу сонни 12 га бўлганимизда 100 ҳосил бўлади. Бу $\frac{2}{12} = 200$ деганидир. Демак, онага $\frac{2}{12} = 200$ сўм, хотинга $\frac{3}{12} = 300$ сўм, она бир ака-укаларга $\frac{4}{12} = 400$ сўм тегар экан.

2-мисол. Марҳумнинг ортидан хотини, онаси ва ўғли қолди:

Бунда хотинига саккиздан бир ($1/8$), онасига олтидан бир ($1/6$), қолгани ўғилга тегади.

$1/8$ билан $1/6$ нинг умумий махражи 24 бўлади. Шунда хотинга – $3/24$, онага – $4/24$ ва ўғилга – $17/24$ тегади.

Масалан, марҳум 1200 сўм қолдирди дейлик. Биз бу сонни 24 га бўлганимизда 50 ҳосил бўлади. Бу $3/24 = 150$ деганидир. Демак, хотинга $3/24 = 150$ сўм, онага $4/24 = 200$ сўм, ўғилга $17/24 = 850$ сўм тегар экан.

Авл

Айрим ҳолларда меросхўрлар улушларининг йиғиндиси 1 бутундан ортиқни ташкил қилади. Масалан, меросга эр ва ота-она бир икки опа-сингил ҳақдор бўлганда, эрга $1/2$ (ярим), опа-сингилга $2/3$ (учдан икки) тегиши керак эди. Улар иккаласи улушларини қўшганда эса $7/6$ ҳосил бўлади. Бу $1\frac{1}{6}$ деганидир. Мана шу ноқулайликдан қутулиш учун меросхўрлар улушларини уларга тегадиган улушларга мос равишда бир хилда камайтирилади. Бунинг энг оддий йўли касрнинг сурати бўлган (7)ни махраж деб қабул қилишдир.

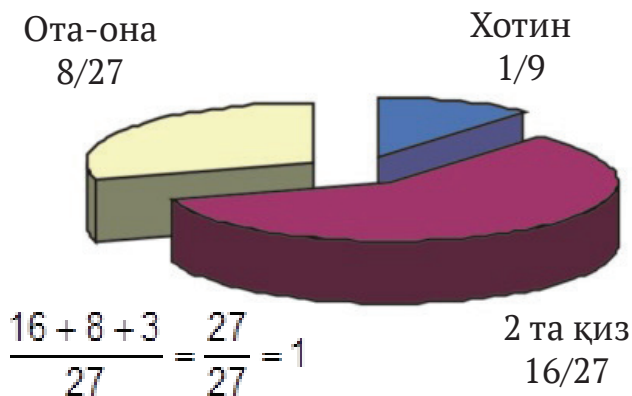
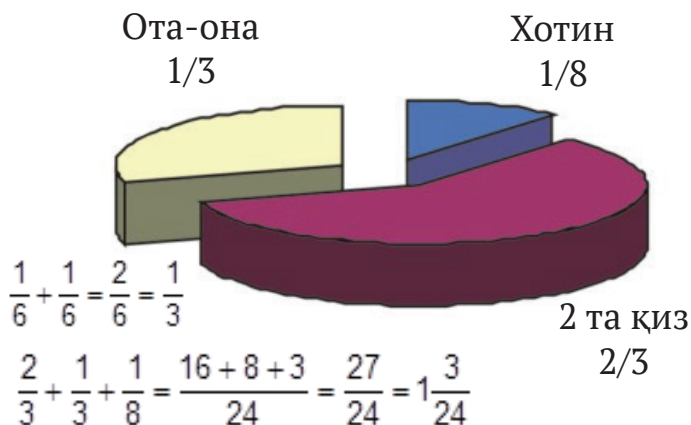
1-мисол. Марҳум ортидан икки қизи, ота-онаси ва хотини қолди.

Бунда хотинга мероснинг $1/8$ қисми, икки қизга мероснинг $2/3$ си, ота-онага $1/6$ қисми тегиши керак.

Бу масаланинг махражи аслида 24 бўлади. Икки қизга $16/24$, ота-онага $8/24$ ва хотинга $3/24$ улуш тегиши лозим.

Улушларни қўшсак, 27 бўлади. Демак, меросхўрлар улушларининг йиғиндиси 1 бутундан ортиқни ($27/24=1\frac{3}{24}$)

ни ташкил этмоқда. Бу ҳолатда касрнинг сурати бўлган (27) ни маҳраж деб қабул қилишга тўғри келади ва икки қизга $16/27$, ота-онага $8/27$ ва хотинга $3/27$ улуш берилади.

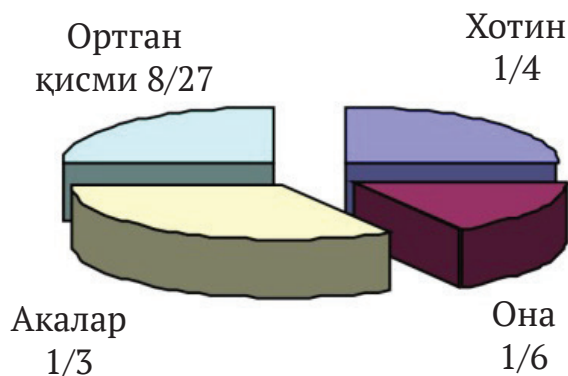
Рад

Баъзан фариза эгалари ўз улушларини олиб бўлганларидан сўнг меросга ажратилган мол ортиб қолади. Асабалар бўлмагани учун ортган мол фариза эгаларига уларнинг улушларига мос равишда қайта тақсимланади. Фақатгина эр ва хотинга ортган молдан қайта улуш берилмайди. Чунки эр-хотинлик алоқаси бошқа фариза эгаларидан фарқли равишда ўлим туфайли узилади.

Мисол. Мархумнинг ортидан хотини, онаси ва иккита она бир акаси қолди:

Бунда хотин $\frac{1}{4}$, она $\frac{1}{6}$, икки она-бир ака $\frac{1}{3}$ олади. Меросхўрлар улушларини қўшиш билан $\frac{9}{12}$ ни ҳосил қиламиз. Бу мероснинг $\frac{3}{12}$ қисми ортиб қолди деганидир. Энг аввал хотинга $\frac{1}{4}$ ни бериб, уни ҳисобдан чиқарамиз. Ортиб қолган молда унинг ҳақи йўқ. Сўнгра қолган меросни икки она бир ака ва она ўртасида уларнинг улушларига мос равишда бўлинади. Бунинг учун уларнинг меросдаги улушлари бўлган $\frac{1}{6}$ ва $\frac{1}{3}$ ларнинг бир-бирига нисбатини аниқлаймиз. Бунинг учун уларни умумий маҳражга келтириб, $\frac{1}{6}$ ва $\frac{2}{6}$ ларни ҳосил қиламиз. Икки она бир акаларнинг улуши онанинг улушидан икки баробар кўплиги аён бўлади. Хотин ҳисобдан чиққанидан кейин мероснинг қолган $\frac{3}{4}$ қисмини улар ўртасида тақсимласак, онага $1 (\frac{1}{4})$ улуш, икки она бир акаларга $2 (\frac{2}{4})$ улуш тегади.

Аввалги ҳолат
$$\frac{1}{4} + \frac{1}{6} + \frac{1}{3} = \frac{9}{12}$$

Якуний ҳолат

$$\frac{1}{4} + \left(\frac{1}{3} + \frac{1}{6} \right) = \frac{1}{4} + \left(\frac{2}{6} + \frac{1}{6} \right)$$

$$\frac{1}{4} + \left(\frac{2}{4} + \frac{1}{4} \right) = \frac{4}{4} = 1$$

Меросни қарз берган кишилар орасида тақсимлаш

Баъзан қарз берганлар бир нечта бўлиб, қолдирилган мол қарзларнинг ҳаммасига етмайди. Шунда ҳар бир қарз берувчининг умумий қарздаги улушларини билишга эҳтиёж туғилади. Кейин меросни қарз берганлар орасида уларнинг умумий қарздаги улушлари миқдорига қараб тақсимланади.

Мисол: Марҳумнинг қўшнисидан 100 сўм, тоғасидан 200 сўм ва амакисидан 500 сўм қарзи бор экан. Марҳумдан қолган мерос бор-йўғи 160 сўм. Меросни қарз берувчилар ўртасида тўғри тақсимлаш учун тенгламадан фойдаланамиз. Бунда энг кичик қарз берувчи бўлган қўшнининг улушини x деб оламиз, қолганларнинг улушларини қўшнининг улуши – x га нисбатан қийматларини аниқлаймиз:

x – қўшнининг улуши, $2x$ – тоғанинг улуши, $5x$ – амакининг улуши.

Ечиш:

$$x + 2x + 5x = 1$$

$$8x = 1$$

$$x = \frac{1}{8} \Rightarrow \text{қўшнининг ҳақи}$$

$$2 \cdot \frac{1}{8} = \frac{2}{8} \Rightarrow \text{тоғанинг ҳақи}$$

$$5 \cdot \frac{1}{8} = \frac{5}{8} \Rightarrow \text{амакининг ҳақи}$$

Демак, меросни 8 га бўлиб, қўшнига 1 улуш (20 сўм), тоғага 2 улуш (40 сўм), амакига 5 улуш (100 сўм) берилади.

Меросхўрнинг ўз улушидан воз кечиши

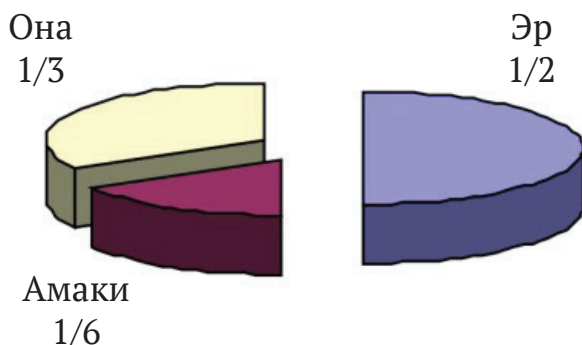
Баъзан меросхўр мерос тақсимотидан олдин бирор нарсга эвазига меросдан воз кечиши, меросхўрларнинг ўзаро сулҳ қилишлари мумкин.

Ким меросдан воз кечса, аввал унинг меросдаги улуши аниқланади, кейин эса унинг улуши қолган меросхўрлар орасида уларнинг улушларига мувофиқ тақсимланади.

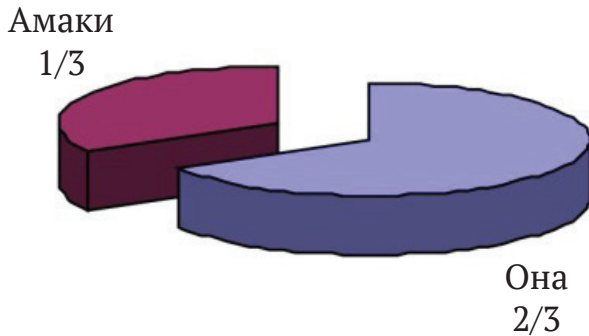
1-мисол. Эр, она ва амаки қолди:

Масала умумий маҳражи 6 қилиб олинади. Эрга $\frac{3}{6}$, онага $\frac{2}{6}$, амакига $\frac{1}{6}$ тегади. Лекин эр хотинига бера олмай қолган маҳр эвазига меросдаги улушидан воз кечди. Бу ҳолатда эрнинг меросдаги улуши аниқланади, сўнгра аниқланган улуш она билан амакининг ўртасида тақсимланади. Шунда онага $\frac{2}{3}$, амакига $\frac{1}{3}$ тегади.

Аввалги ҳолат

Якуний ҳолат

Уруғларнинг мероси

Фариза эгаси ҳам, асаба ҳам бўлмаган ҳар бир қариндош шахсга **уруғ** дейилади. Марҳумнинг фариза ва асабалик бўйича меросхўрлари мавжуд бўлмаган пайтда, шунингдек, эр ёки хотин ўз улушини олгач, қолганини олувчи меросхўрлар бўлмаган тақдирда уруғлар меросхўр бўладилар.

Уруғ ёлғиз ўзи меросхўр бўлса, молнинг барчасини олади. Бунда эркак-аёлнинг фарқи йўқ.

Уруғларнинг синфлари

Уруғларнинг 4 синфи бўлиб, улар қуйидагилар:

1. Марҳумга мансуб бўлган қариндошлар. Буларга қизнинг фарзандлари, ўғилнинг қизининг фарзандлари (ўғил-қиз баробардир) киради.

2. Марҳум уларга мансуб бўлган кишилар. Буларга

мерос ололмайдиган боболар (марҳум онасининг отаси, отасини онасининг отаси) ва мерос ололмайдиган буви-лар (марҳум онасининг отасини онаси) киради.

3. Марҳумнинг ота-онасига мансуб кишилар. Буларга опа-сингилларнинг фарзандлари, ака-укаларининг қизлари, она бир ака-укаларининг фарзандлари кабилар киради.

4. Марҳумнинг икки бобосига (отанинг отаси, она-нинг отаси) ва икки бувисига (отанинг онаси, онанинг онаси) мансуб кишилар. Буларга аммалар, она бир амаки-лар, тоғалар ва холалар кабилар киради.

Мерос уруғларнинг даражаларига қараб берилади. 1-синфга тегишли меросхўр мавжуд бўлса, 2, 3, 4-синфдаги уруғлар мерос ололмайдилар. 2-синфга тегишли меросхўр мавжуд бўлса, 3, 4-синфдаги уруғлар мерос ололмайдилар ва ҳ.к. Масалан, ўғил тарафдан бирор ўғил мавжуд бўлса, ўшанга, бўлмаса, кейинги – ота тарафдаги уруғга ва ҳоказо...

Ҳомила мероси

Ҳомила мерос олиши учун 2 шарти бор:

1. Марҳум вафот этган вақтда онасининг қорнида ҳақиқатда мавжуд бўлиши.

2. Онанинг қорнидан тирик ҳолда туғилиши.

Она қорнидаги ҳомила тирик ёки ўлик, ўғил ёки қиз, битта ёки бир нечталиги номаълум бўлгани учун меросни охиригача тақсимлаб бўлмайди. Шунинг учун бошқа меросхўрларга зарар бўлмаслигини кўзлаб, меросни бош-

ланғич тақсимлаб қўйилаверилади. Сўнгра бола туғилгач, унинг аҳволига караб, якуний тақсимот бўлади. Бошланғич тақсимда ҳомиланинг манфаатини кўзлаб, имкони бори-ча эҳтиёт чораси кўрилади.

Бедарак йўқолган киши мероси

Бедарак йўқолган кишига мерос қолдирилмайди ва ундан мерос олинмайди. Буларнинг барчаси унинг аҳволи маълум бўлгунча тўхтатиб турилади.

Бедарак йўқолган кишининг иши қозига ҳавола қилинади. Ўлган ёки тириклиги ҳақидаги қозининг ҳукмига караб иш кўрилади.

Муртад мероси

Муртад ислом динидан чиққан кишидир.

Муртад диндан қайтган ҳолида ўлса ёки муртадлиги учун қатл қилинса ёки ғайридинлар юртига қочиб кетса, унинг барча моллари меросхўрларига тақсимлаб берилади. Чунки муртад шариатда ўлган деб эътибор қилинади.

Асир мероси

Бу ўринда кофирлар қўлида маҳбус бўлган мусулмон асир назарда тутиляпти.

У бошқа мусулмонлар каби мерос олади ва мерос қолдиради.

Агар асирлик пайтида диндан қайтса (*Аллоҳ асрасин*), у муртад ҳукмидадир.

Агар унинг ўлик-тириклиги ёки диндан қайтган-қайтмагани маълум бўлмаса, у бедарак йўқолган киши ҳукмидадир.

Сувда чўккан, том босиб қолган ва ёниб кетганлар мероси

Бир гуруҳ меросхўрлар денгизда баробар ғарқ бўлсалар-у, уларнинг қайси бири олдин ўлгани маълум бўлмаса, уларнинг барчаси бир пайтда ўлган деб ҳукм қилинади. Уларнинг молу мулки тирик меросхўрларига ўтади, чунки бир пайтда ўлганлар бир-биридан мерос олмайди. Том босиб ёки ёниб ўлганларнинг ҳам ҳукми шундай.

МЕРОС ИЛМИДАГИ МАШҲУР МАСАЛАЛАР

Муштарак масала

Бир аёл вафот этди. Ортидан эри, онаси, онабир ака-укалари ва ота-она бир ака-укалари қолди.

Бунда эр мероснинг $\frac{1}{2}$ ни, она $\frac{1}{6}$ ни ва она бир ака-укалар $\frac{1}{3}$ қисмини олишгач, мерос тамом бўлади-да, ота-она бир ака-укаларга ҳеч нарса қолмайди. Ҳолбуки, улар она тарафдан ҳам, ота томонидан ҳам марҳумга яқинроқдирлар. Шу сабабли она бир ака-укаларга теккан $\frac{1}{3}$ га улар ҳам шерик бўладилар ва бу улуш улар ўртасида ўғил ёки қиз бўлишидан қатъи назар, тенг тақсимланади.

“Муборак биродар” масаласи

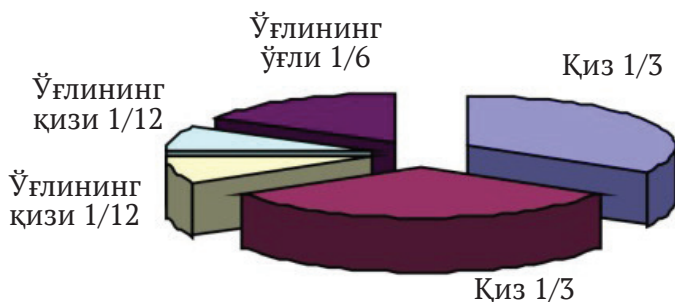
Масала: Марҳум ортидан икки қиз ва ўғилнинг қизлари қолди:

Бу ҳолатда қизлар мероснинг учдан иккисини оладилар ва қиз набираларни меросдан тўсадилар. Яъни, қиз набиралар мерос олмайдилар. Аммо худди шу ҳолатга битта ўғилнинг ўғли ёки ўғил ўғлининг ўғли қўшилса, қиз набиралар ҳам унинг сабабидан мерос оладилар. Шунинг учун ҳам бу ўғил набирани **“муборак биродар”** деб аталади. Унинг баракаси туфайли сингиллари ҳам меросдан баҳраманд бўладилар.

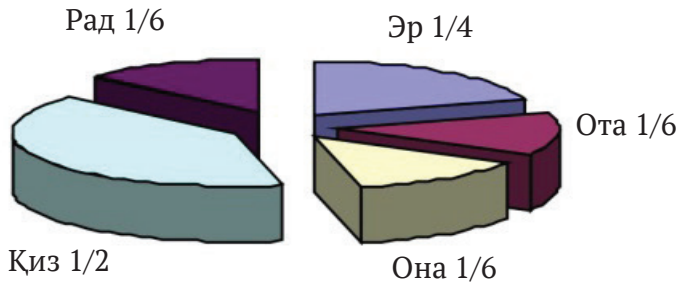
“Машъум биродар” масаласи

Бу масала олдинги масаланинг тескараси. Бу ердаги ҳолатда сингил акаси борлиги учун меросдан маҳрум бўлади.

Масала: Аёл вафот этиб, ортидан эри, онаси, отаси, қизи, ўғлининг қизи қолди. Бу ҳолатда эрига мероснинг $\frac{1}{4}$, онасига $\frac{1}{6}$, отасига $\frac{1}{6}$, қизига $\frac{1}{2}$, ўғлининг қизига $\frac{1}{6}$ қисми берилади. (Ушбу ҳолатда ўғилнинг қизи ҳам мерос олади).

Аммо шу ҳолатда ўғилнинг қизига акаси ёки укаси қўшилса, ота ўғил набирани меросдан тўсгани учун ўғилнинг қизи ҳам меросдан маҳрум бўлади. Синглисини меросдан маҳрум қилган бундоқ ака фикрда “**машъум биродар**” дейилади.

تَمَّتِ الْكِتَابَ بِعَوْنِ اللَّهِ الْمَلِكِ الْعَزِيزِ الْوَهَّابِ وَ صَلَّى اللَّهُ
عَلَى خَيْرِ خَلْقِهِ مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِهِ وَأَصْحَابِهِ أَجْمَعِينَ

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. Sakhr Software (Sakhr Software Company) صخر (CD-ROM 6.4) القرآن الكريم.
2. Қуръони карим. Таржима ва изоҳлар муаллифи Алоуддин Мансур. – Т.: Чўлпон, 1992.
3. Тафсири Ҳилол. Муфассир Шайх Муҳаммад Содик Муҳаммад Юсуф. – 6 жилд. – Тошкент: «Hilol nashr» нашриёт-матбааси, 2018.
4. Қуръони карим маъноларининг таржима ва тафсири. Муфассир ва таржимон Шайх Абдулазиз Мансур. – Тошкент: “Сано-стандарт”, 2019.
5. أبو الحسن أحمد بن محمد القدوري. مختصر القدوري. ЎЗР ФА ШИ. Қўлёзма, инв. № 12706
6. برهان الدين المرغيناني. الهداية شرح بداية المبتدي. ЎЗР ФА ШИ. Қўлёзма, инв. № 3795
7. جنيد بن شيخ صندل الحنفي، توفيق العناية في شرح وقاية الرواية. ЎЗР ФА ШИ. Қўлёзма, инв. № 2074
8. حسام الدين على بن أحمد المكي الرازي، شرح مختصر القدوري (خلاصة الدلائل في تنقيح المسائل)
- ЎЗР ФА ШИ. Қўлёзма, инв. № Д: 1832
9. تحفة الفقهاء. ЎЗР ФА ШИ. Қўлёзма, инв. № 4273
10. برهان الدين المرغيناني. الهداية شرح بداية المبتدي. – بيروت – لبنان: دار الكتب العلمية، مجلد 4-1. 1990/1410

11. عبد الله بن محمود بن مودود الموصلي البلدحي، مجد الدين أبو الفضل الحنفي.
تاريخ النشر: 1356 هـ – 1937 م. الاختيار لتعليل المختار. الناشر:
مطبعة الحلبي – القاهرة
12. – بيروت عبد الغني الغنيمي الدمشقي الميداني الحنفي. الباب
في شرح الكتاب. 2010
13. علاء الدين أبو بكر بن مسعود بن أحمد الكاساني. بدائع
الصنائع في ترتيب الشرائع. ЎЗР ФА ШИ. Тошбосма, инв. № 5967. Қоҳира, 1327-28.
14. Мақсудхўжа ибн Мансурхўжа. Мажмаъ ул-Мақсуд.
– Тошкент: «Sharq» нашриёти, 2015. – Б. 608.
15. Ал-Лакнавий Муҳаммад ʼАбд ал-Ҳайй ал-Ҳиндий.
ал-Фавоъид ал-ба-ҳиййа фи тарожим ал-ҳанафиййа: II-
жилд. – Қоҳира, 1324/1906.
16. Kavakcı Yusuf Ziya. XI ve XII Asırlarda Karahanlılar
devrinde Mavaraʼ al-Nahr İslam hukukçuları. – Ankara, 1976.
17. Heffening. The Encyclopaedia of Islam – New Edition.
– Leiden, 1960.
18. Madelung W. The Early Murjiʼa in Khurasan and
Transoxania and the Spread of Hanafism//Der Islam. – 1982.
– №59 – S. 32-39.
19. Schacht J. Theology and Law in Islam //Theology and
Law in Islam / Ed. G.E. von Grunebaum. – Wiesbaden: Otto
Harrassowitz, 1971, – pp. 7–37.

ИЛОВАЛАР

1. Такбири таҳрима – намозга киришиш учун айтиладиган такбир, яъни “Аллоҳу Акбар” лафзидир. У намоздан ташқарида ҳалол бўлган емоқ, ичмоқ ва гапирмоққа ўхшаш нарсаларни ҳаром қилган учун “Таҳрима такбири” деб номланади. Шунингдек, намоз мана шу такбир ила бошлангани учун “Ифтитоҳ такбири” деб ҳам номланади.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам қўидаги ҳадисда уни таҳрима такбири деб номладилар ва ҳукмини баён қилдилар.

عَنْ عَلِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ «مِفْتَاحُ الصَّلَاةِ الطُّهُورُ وَتَحْرِيمُهَا التَّكْبِيرُ وَتَحْلِيلُهَا التَّسْلِيمُ». رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ وَ أَبُو دَاوُدَ وَالدَّارِمِيُّ.

Али розийаллоҳу анҳудан ривоят қилинади: «Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: **“Намознинг кали-ти таҳоратдир ва уни ҳаром қилувчиси такбирдир ва ҳалол қилувчиси саломдир”**, дедилар» (Имом Термизий, Имом Абу Довуд ва Имом Доримий ривояти).

Таҳрима такбири, яъни “Аллоҳу Акбар” лафзи намознинг фарзларидан биридир. Таҳрима такбири вақтида бир неча суннат ва мустаҳаб амаллар бор. Шу жойда икки қўлни кўтармоқ суннатдир. Ҳанафий мазҳабимизда эркак кишилар икки қўлларини қулоқ баробарига, аёллар эса икки елка баробарига кўтариши суннат деб қарор қилинган. Икки қўл икки қулоқ баробарига етганига ишонч ҳосил бўлиш учун икки бош бармоқни икки қулоқнинг юмшоқ жойига теккизиш мустаҳаб экани ҳам барча мўътабар китобларда собитдир.

عَنِ الْبَرَاءِ بْنِ عَازِبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا كَبَّرَ لِفَتْحِ الصَّلَاةِ رَفَعَ يَدَيْهِ حَتَّى يَكُونَ إِبْهَامَاهُ قَرِيبًا مِنْ شَحْمَتَيْ أُذُنَيْهِ ثُمَّ لَا يَعُودُ. رَوَاهُ الطَّحَاوِيُّ.

Баро ибн Озиб розийаллоҳу анҳудан ривоят қилинади: **“Набий соллаллоҳу алайҳи ва саллам намозга киришиши учун такбир айтсалар, икки бош бармоқларини қулоқларининг юмшоғига яқин кўтарарди, сўнгра қайтиб қўл кўтармас эдилар”** (Таҳовий ривояти).

Ҳасфаккийнинг “Дуррул мухтор” китобида бундай дейилади: “Бош бармоқларини қулоқларининг юмшоғига теккизади. Зеро, фақат шундагина қўлларини қулоқлари баробар қилгани аниқ бўлади”.

Шамсулаимма Абу Бакр Муҳаммад ибн Абу Сахл Сарахсий “Мабсут”да айтади: “Такбирда қўлларни кўтариш суннатдир. Чунки Набий соллаллоҳу алайҳи ва саллам ифтитоҳ такбирида қўлларини кўтаришни тарк қилмаганлар”.

Абу Юсуфдан ривоят қилинишича, такбирни қўлларни кўтариш билан бирга айтиш керак. Кўп машойихларимизнинг фикрича, намозхон аввало қўлларини кўтаради. Қўллари қулоқлари тўғрисида борганида такбир айтади. Чунки унинг бу ишида инкор ва тасдиқ маъноси бор. Зеро, у қўлини кўтариб, Аллоҳ таолодан ўзгасида улуғлик мавжудлигини инкор қилади. “Аллоҳу акбар” дейиши билан Унинг улуғлигини тасдиқлайди. Шунда худди шаҳодат калимасидагидек биринчи инкор, сўнг тасдиқ келганига ўхшаш бўлади.

Қўлни кўтарганида бармоқлар орасини очмайди ва ёпиштирмайди. Балки ўз ҳолига қўйиб кўтаради. Кийимининг енги ичидан қўлларни чиқариб қўл кўтаради. Қўл кўтариш вақтида бошини эгмайди, балки қоматини тўғрилаб қўл кўтаради.

Демак, намозга киришда такбири таҳримада қўлни кўтариш масаласи Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламдан ривоят қилинган ҳадисларга асосланган. Ким ифтиҳо такбирида қўллари қулоқлари баробар кўтарса, Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи ва салам суннатларига эргашиш бўлади.

2. Қиём – намозда тик туришдир. Намозда тик туришга қодир инсонга фарздир. Намозда қиёмни фарзликка кўра тик туришга қодир инсонлар фарз ва вожиб намозларни ўтириб ўқиш жоиз бўлмайди. Аммо тик туришдан ожиз инсонлар ўтирган ёки ётган ҳолатида боши билан имо-ишора қилиб намозни адо қилади. Бошни қимирлатиб имо-ишора қилган ҳолда намозни адо қилишдан ҳам ожиз қолган инсонлар намозни кечиктириб туради. Қодир бўлган вақтда намознинг қазосини ўқийди. Нафл намозларда эса қиём фарз эмас. Тик туришга қодир инсонлар ҳам нафл намозларни ўтириб ўқишлари жоиз бўлади. Тик туриб ўқилган нафл намознинг савоби ўтириб ўқилган нафл намознинг савобидан кўпроқ бўлади.

Қиём ҳолатида бир неча суннат ва мустаҳаб амаллар бор. Аввало, ўнг қўлни чап қўл устига қилиб, киндик остига қўйиш суннатдир.

3. Қаъда – яъни, намозда ўтириш икки хил ҳукмдадир. Аввалги қаъда вожиб, охириги қаъдада ташаххуд миқдори-ча ўтириш эса фарздир. Иккисида ҳам ташаххудни ўқиш вожибдир.

عَنْ ابْنِ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ جَبْنَ عَلَّمَهُ النَّبِيُّ التَّشَهُّدَ، فَقَالَ لَهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِذَا قُلْتَ هَذَا، أَوْ فَعَلْتَ هَذَا، فَقَدْ تَمَّتْ صَلَاتُكَ». رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ.

Абдуллоҳ ибн Масъуд розийаллоҳу анҳудан ривоят қилинади: «Набий соллаллоҳу алайҳи ва саллам унга “Ташаххуд” ни ўргатиш вақтида: **“Агар буни (намозингда)**

айтсанг ёки қилсанг, намозинг тамом бўлади”, дедилар» (Имом Абу Довуд ривояти).

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам намознинг комил бўлишини ва тугашини ташахҳудни қилишга (айтишга) боғладилар. Намознинг тўлиқ бўлиши ташахҳуд миқдорида ўтиришга боғланди.

عَنْ ابْنِ حُجْرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَدِمْتُ الْمَدِينَةَ، قُلْتُ: لَأَنْظُرَنَّ إِلَى صَلَاةِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَلَمَّا جَلَسَ يَغْنِي لِلتَّشَهُّدِ افْتَرَشَ رِجْلَهُ الْيُسْرَى وَوَضَعَ يَدَهُ الْيُسْرَى يَغْنِي عَلَى فَخِذِهِ الْيُسْرَى وَنَصَبَ رِجْلَهُ الْيُمْنَى. رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ.

Ибн Хужр розийаллоҳу анҳудан ривоят қилинади: «Мен Мадинага келдим-да: “Набий соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг намозларини аниқ кўраман”, дедим. У зот соллаллоҳу алайҳи ва саллам “Ташахҳуд” учун ўтирган вақтида чап оёғини тўшади ва чап қўлларини чап тиззаларининг устига қўйди ва ўнг оёқларини тикка қилдилар» (Имом Термизий ривояти).

Мазкур ҳадисда қаъдада ўтиришнинг қандайлиги баён қилинмоқда. Қаъдада чап оёқни тўшаб, унинг устига ўтирилади. Ўнг оёқ тикка қилинади ва бармоқлар учи қайрилиб, қибла тарафга қаратилади. Икки қўл икки соннинг устида, бармоқ учи тиззанинг кўзига баробар қилиб қўйилади. Набий соллаллоҳу алайҳи ва саллам икки қаъдада ҳам мана шу кайфиятда ўтирган эканлар.

Аёллар икки оёғини ўнг томондан чиқариб, чап ёнбошини ерга қўйиб ўтиради. Зеро, аёллар авратларини беркитиш учун мана шу тарзда ўтириши маъқул бўлади.

4. Мазҳаблар орасида рукуга бораётганда ва қайтаётганда қўл кўтариш (رَفْعُ الْيَدَيْنِ – Рафъул йадайн – масала-сида бироз хилоф бор. Бизнинг ҳанафий мазҳабида рукуга бораётганда ва ундан қайтаётганда қўлни кўтариш йўқ. Ҳанафий мазҳаби уламолари мазкур масала бўйи-

ча ўз ҳукмларини тасдиқлаш учун бир неча далиллар келтирадилар.

عَنْ عَلْقَمَةَ قَالَ: قَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: أَلَا أَصْلِي بِكُمْ صَلَاةَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَلَمْ يَرْفَعْ يَدَيْهِ إِلَّا فِي أَوَّلِ مَرَّةٍ. رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ

Алқамадан ривоят қилинади: «Абдуллоҳ ибн Масъуд розийаллоҳу анҳу: “Мен сизларга Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг намозларини ўқиб берайми?” деди-да, намоз ўқиб, биринчи қўл кўтаришдан бошқа қўл кўтармади» (Имом Термизий ривояти).

Абдуллоҳ ибн Масъуд розийаллоҳу анҳу Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам билан ҳар доим бирга юрган, саҳобаларнинг ичида энг фақиҳ ва зукко саҳобийдир. Ўз-ўзидан маълумки, кишиларни огоҳлантириб намозни таълим бераётган замонда ўта аниқлик билан намознинг адо қилиш кайфиятини баён қилдилар. Ана шу жараёнда **“биринчи қўл кўтаришдан бошқа қўл кўтармади”**, деб қайд қилиняпти.

Намоз ҳамманинг кўз ўнгида, ҳар куни беш марта адо этиладиган, эътиборли ва улкан ибодат. Айниқса, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг ҳар бир намозларини йиллар давомида кўпчилик ниҳоятда диққат билан кузатиб, ўрганиб келган. Абдуллоҳ ибн Масъуд розийаллоҳу анҳу ва ундан бошқа бир неча саҳобалар тарафидан намознинг қандай кайфиятда адо қилиниши баён қилинган ҳадиси шарифларда “Рукуга борганда ва ундан қайтганда қўл кўтариш” масаласи зикр қилинмади. Бу эса, “Рукуга борганда ва ундан қайтганда қўл кўтариш” йўқ эканига далил бўлади.

Яна бир далил:

عَنْ جَابِرِ بْنِ سَمُرَةَ، قَالَ: خَرَجَ عَلَيْنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ: مَا لِي أَرَأَكُمْ رَافِعِي أَيْدِيكُمْ كَأَنَّهَا أَذْنَابُ خَيْلٍ تُشْمِسُ؟ اسْكُنُوا فِي الصَّلَاةِ رَوَاهُ مُسْلِمٌ

Жобир ибн Самура розийаллоҳу анҳудан ривоят қилинади: «Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ҳузури-мизга чиқиб: **“Нима учун мен сизларнинг қўлларингизни худди асов отнинг думига ўхшатиб кўтараётганингизни кўряпман?! Намозда сокинлик билан туринглар!”**» дедилар» (Имом Муслим ривояти).

Ушбу ҳадиси шарифда намозни қўлларни кўтармасдан сукунат билан ўқишга буюрилмоқда.

Ҳанафийлар рукуга борганда ва ундан қайтганда қўл кўтариш ҳақида келган ривоятларнинг кўплигини, саҳиҳлигини, баъзи маълумотларга қараганда, саҳобаи киромларнинг элликтасидан ривоят қилинганини яхши биладилар.

5. Мазҳаблар ўртасида икки қўлни қаерга қўйиш тўғрисида турли ихтилофлар бор. Шофиъий мазҳабидан Абу Исҳоқ Марвазий наздида ва Имом Аҳмад ибн Ханбалдан бир ривоятда икки қўлни киндик остига қўйиш суннатдир. Имом Шофиъий мазҳабида икки ривоят бор. Бири кўкрагини тагига қўяди, иккинчиси кўкраги устига қўяди. Ханбалий мазҳабида учта ривоят бор. Бири, бизнинг мазҳабимизга мувофиқ киндик тагига қўяди, иккинчиси, кўкрак тагига қўяди ва учинчиси, ихтиёрли, яъни хоҳласа киндик тагига, хоҳласа кўкрак тагига қўяди.

Бу ихтилофлар сабаби Воил ибн Хужр розийаллоҳу анҳудан ривоят қилинган ҳадисларнинг лафзлари турли келганидир. Ҳанафий мазҳабининг далиллари ҳаммасидан мўътабардир.

عَنْ وَائِلِ بْنِ حُجْرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: رَأَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَضَعَ يَمِينَهُ عَلَى شِمَالِهِ فِي الصَّلَاةِ تَحْتَ السُّرَّةِ. رَوَاهُ ابْنُ أَبِي شَيْبَةَ.

Воил ибн Хужр розийаллоҳу анҳудан ривоят қилинади: «У: “Мен Набий соллаллоҳу алайҳи ва салламни намозда ўнг қўлларини чап қўллари устига қилиб, киндик остига қўйганини кўрдим”, деди» (Ибн Абу Шайба ривояти).

Бошқа бир ҳадисда бундай дейилган:

عَنْ عَلِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: إِنَّ مِنَ السُّنَّةِ فِي الصَّلَاةِ وَضْعُ الْأَكْفِ عَلَى الْأَكْفِ تَحْتَ السُّرَّةِ . رَوَاهُ أَحْمَدُ وَأَبُو دَاوُدَ.

Али розийаллоҳу анҳудан ривоят қилинади: «У: “Ўнг қўлни чап қўлнинг устига қилиб, киндик тагига қўйиш суннатдандир”, деди» (Абу Довуд ривояти).

Муҳаддислар: “Бир саҳобий қайсидир амални суннат деб номланса, ундан Набий соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг суннатлари тушунилади ва унинг ҳукми марфуъ ҳадис ҳукмидадир”, дейдилар.

Ҳанафий уламолар намозда қўлни боғлаб киндик остига қўйиш ҳақида ақлий далил ҳам келтирадилар. Намоз Аллоҳни улуғлаш учун адо қилинади. Одатда катта кишилар олдида туриш одоби қўлни боғлаб киндик остига қўйишдир. Модомики, банданинг олдида шундоқ турилгандан кейин Аллоҳнинг ҳузурида одоб билан туриш жуда ҳам зарур, дейдилар.

Хулоса, эркаклар ўнг қўлининг бошбармоқ ва жимжилоқни ҳалқа қилиб чап қўлни бўғинидан ушлаб, ўнг қўлнинг кафтини чап қўлнинг устига қилиб, киндик остига қўйиш суннатдир. Аёллар эса ўнг қўлларини ўнг қўлни чап қўлни устига ҳалқа қилмасдан кўкрак устига қўйиши суннатдир.

Қиём ҳолатида бизнинг ҳанафий мазҳабимизда икки оёқ орасини тўрт бармоқ миқдорида бўлиши суннат, чунки бу хушуга яқиндир, дейдилар. Лекин бу ўлчов миқдори оёқларини кенг қилишга узри йўқ кишилар учун белгиланган ўлчовдир. Аммо гавдаси катта, семиз кишилар каби мўътадил мувозанатни сақлашда оёқлар орасини кенгроқ қўйишга эҳтиёжи бор кишиларга одатдаги ҳолатида туришга рухсат берилган. Чунки бундан мақсад узоқ

вақт қиём ҳолатида турганда ҳам хушуни йўқотмасдан туришга имкон яратиб берадиган даражада бўлишдир.

6. “Омин”ни махфий айтишнинг фикҳий асослари – ҳанафий мазҳабида намозда Фотиҳа сурасидан сўнг “Омин”ни махфий айтмоқ намознинг суннатларидан биридир. “Омин”ни махфий айтмоқ суннат экани ҳанафий мазҳабининг барча китобларида қайд қилинган. Жумладан, Бурҳониддин Марғиновий раҳматуллоҳи алайҳ “Ҳидоя” китобининг “Намознинг сифати” бобида қуйидаги матнни келтиради:

وَ إِذَا قَالَ الْإِمَامُ: وَلَا الضَّالِّينَ: قَالَ: آمِينَ، وَيَقُولُهَا الْمُؤْتَمِّمُ وَيُخَفِّئُهَا

Яъни: «Ва агар имом “ولا الضالّين” деса, “Омин” дейди. “Омин”ни муқтадий ҳам айтади. Ва улар (имом ва муқтадий) “Омин”ни махфий қилади».

Шунингдек, Муҳаммад Алоуддин Ҳаскафий раҳматуллоҳи алайҳ “Дуррул мухтор” китобида намознинг суннатларини баён қилиб, қуйидаги матнни келтиради:

وَالْتَنَاءُ وَالتَّعَوُّدُ وَالتَّسْمِيَةُ وَالتَّأْمِينُ وَكَوْنُهُنَّ سِرًّا

Яъни: “(Намозда) сано ўқиш, сўнг таъаввуз ва тасмия айтиш ва (Фотиҳа сурасидан кейин) “Омин” демоқ суннатдир. Мазкур суннатларнинг ҳаммаси махфий ҳолда бўлмоғи ҳам суннатдир”.

Мазкур икки матндан “Омин”ни имом ва муқтадий ҳар иккиси айтмоғи суннат эканини зикр қилгандан кейин, “Омин”ни махфий қилиш алоҳида суннат экани қайд қилиняпти. Шунингдек, ёлғиз намоз ўқувчи ҳам Фотиҳа сурасидан кейин “Омин” дейди ва уни махфий қилади.

“Омин”ни махфий айтишнинг далиллари:

1-далил:

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ «إِذَا قَالَ الْإِمَامُ (غَيْرِ الْمَغْضُوبِ

عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ) فَقُولُوا « آمِينَ » فَإِنَّهُ مَنْ وَافَقَ قَوْلُهُ قَوْلَ الْمَلَائِكَةِ غُفِرَ اللَّهُ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ. رواه البخارى و مسلم.

“Абу Ҳурайра розийаллоҳу анҳудан ривоят қилинади: «Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: **“Имом “Ғойрил мағдуби ғалайҳим валаддооллийн” деганда “Омин” денглар, чунки кимнинг сўзи фаришталарнинг сўзига тўғри келса, ўтган гуноҳлари мағфират қилинади**”, дедилар».

Ушбу ҳадиси шариф Фотиҳа сурасидан сўнг “Омин” айтиш суннат эканига далил бўлиш билан бир вақтда, уни махфий айтиш суннат эканига далолат қилади. Чунки ҳадиси шарифда “Имом “Ғойрил мағдуби ғалайҳим валаддооллийн” деганда “Омин” денглар”, дейилди. Агар “Омин” жаҳрий айтилган бўлганда, Набий соллаллоҳу алайҳи ва саллам уни аввало, имомнинг зиммасига юклаб, сўнггра “Имом “Омин” деганда “Омин” денглар”, деб айтган бўлар эдилар. Демак, “Омин” жаҳрий айтилмагани учун ҳадиси шарифда “Имом “Ғойрил мағдуби ғалайҳим валаддооллийн” деганда”, деб қайд қилиняпти ва “Омин”ни махфий айтилишига далолат қилади. Бу ривоятни ҳеч бир бошқача таъвил қилиб бўлмайди.

Шу ўринда бизнинг зикр қилинган бу далилимизга “Омин”ни жаҳрий айтиш афзал дегувчилар томонидан Имом Термизий ривояти қуйдаги ҳадиси шарифни эътироз қилиб келтириши мумкин.

عن أبي هريرة أن رسول الله صلى الله عليه و سلم قال: إذا أمن الإمام فأمنوا... (سنن الترمذي)

“Абу Ҳурайра розийаллоҳу анҳудан ривоят қилинади: Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: “Имом “Омин” деганда “Омин” денглар...”

Биз айтамызки, бу ривоятда “Омин”ни жаҳрий айтилишини қувватлайдиган очиқ-ойдин, саҳиҳ гап йўқ. Бунинг маъноси шуки, “Имом “Омин” дейдиган вақтда сизлар ҳам “Омин” денглар”, деганидир. У вақт ўша “Ғойрил мағдуби ғалайҳим валаддооллийн” дегандан кейинги вақтдир. Хулоса шуки, биз бу ҳадиси шарифни аввалги ҳадиси шарифга мувофиқлаштирган ҳолда икки ривоятга амал қиламиз.

2-далил:

عَنْ عَلْقَمَةَ بْنِ وَائِلٍ عَنْ أَبِيهِ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَرَأَ (غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ) فَقَالَ « آمِينَ ». وَخَفَضَ بِهَا صَوْتَهُ. رواه الترمذی

Шуъба Воилдан, у эса отасидан қилган ривоятида: «Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: **“Ғойрил мағдуби ғалайҳим валаддооллийн”** ни ўқидилар, сўнгра **“Омин”**, дедилар. Ва “Омин” айтишда овозларини паст қилдилар» (*Имом Термизий ривояти*).

Шуъба раҳматуллоҳи алайҳ тариқи ила нақл қилинган ушбу ҳадиси шариф “Омин”ни махфий айтишда асл деб ҳукм (қарор) қилинади.

Бу ривоятнинг муқобилида Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг “Ғойрил мағдуби ғалайҳим валаддооллийн”ни ўқиганларидан сўнгра “Омин”ни жаҳрий қилгани тўғрисидаги ривоятлар Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам, “Намознинг таълими учун “Омин”ни жаҳрий айтганлар”, деб таъвил қилинади. Зеро, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам махфий ўқиладиган қироатни ҳам таълим учун жаҳрий қилганлар.

3-далил:

Юқорида “Омин”ни махфий қилиш тўғрисида ривоят қилинган ҳадиси шарифлар нақл қилинди ва жаҳрий қилишга далолат қиладиган ҳадисларни таъвили баён қилинди. Шундай бўлса-да, фаразан ривоят қилинган

ҳадиси шариф матнлари бир-бирига зоҳиран таъоруз (бир бирига қарама-қарши) келяпти десак, усул қоидасига кўра бундай ҳолда таъомули саҳоба (саҳобаларнинг қилган амаллари)га қаралади. Таъомули саҳоба ҳам “Омин”ни махфий қилишни қувватлайди. Имом Таҳовий бу борада қуйидагича қавлни нақл қилган:

«كان عمر وعلي لا يجهران بسم الله الرحمن الرحيم ولا بالتعوذ ولا بالتأمين».

«Умар ва Али розийаллоҳу анҳумо “Бисмиллаҳир роҳманир роҳим”ни, “Таъаввуз”ни ва “Омин”ни жаҳрий қилмас эдилар».

Ҳазрат Умардан ҳам бир асар бор:

أربع يخفيهن الامام: التعوذ, وبسم الله الرحمن الرحيم وأمين واللهم ربنا ولك الحمد.

Яъни: “Тўрт нарсани имом махфий қилади: “Таъаввуз”ни, “Бисмиллаҳир роҳманир роҳим”ни, “Омин”ни ва “Аллоҳумма роббана ва лакал ҳамд”ни”.

Имом Муҳаммаднинг ўзи “Китобул-осор”да нақл қилган:

عن أبي حنيفة عن حماد عن ابراهيم: أربع يخافت بمن الإمام: سبحانه اللهم وبحمدك، والتعوذ، وبسم الله الرحمن الرحيم و آمين. وبه نأخذ وهو قول أبي حنيفة.

“Имоми Муҳаммад устози Абу Ҳанифадан, Абу Ҳанифа Ҳаммоддан, Ҳаммод Иброҳимдан нақл қилади: «Тўрт нарсани имом махфий қилади: “Субҳанака аллоҳумма ва биҳамдика”ни, “Таъаввуз”ни, “Бисмиллаҳир роҳманир роҳим”ни ва “Омин”ни».

Ушбу “Китобул-осор”да ривоят қилинган “Зоҳирур – ривоядир”. Шунинг учун бизнинг матнларимизда ҳам шунга қарор қилинган. Имом Аъзамга шу қавл нисбат берилиб, мухтор фатво ҳам шунгадир.

Саҳиҳ санад билан собит бўлган ривоятга кўра, Абдул-

лоҳ ибн Масъуд розийаллоҳу анҳу ҳам “Омин”ни махфий қилишга амал қилар эдилар. Ҳазрат Умар, Али, Ибн Масъуд каби буюк фақиҳ саҳоба розийаллоҳу анҳумоларнинг “Омин”ни махфий қилишга амал қилганлари собитдир. Ҳаттоки, “Омин”ни жаҳрий айтиш тўғрисида Воил ибн Хужрдан ривоят қилувчи Суфён Саврий ҳам “Омин”ни махфий айтади деган. Буни хилофига “Омин”ни жаҳрий амал қилиш бирор-бир саҳобадан нақл қилинмаган.

4-далил:

“Омин”нинг маъноси “Дуомизни ижобат қил”, “Шундай бўлсин” ва “Умидларимизни сўндирмагин”, деган маъноларни ўз ичига олган дуодир. Бурҳониддин Марғиноний раҳматуллоҳи алайҳ “Ҳидоя” китобида “Омин”ни махфий қилиш суннат эканини қайд қилиб: «“Омин” демоқ дуодир, дуо қилиш эса махфийлик асосига қурилгандир» дейди. Зеро, Аллоҳ таоло дуони махфий қилишга амр қилиб Қуръони каримда бундай дейди:

{ادعوا ربكم تضرعا وخفية}

“Раббингизга зорланиб ва хуфёна (овозсиз) дуо қилинглар!” (Азроф сураси, 55-оят).

Албатта бу ояти карима “Омин”ни махфий айтишга қатъий далил эмас, балки зонний далил бўлади. Чунки қатъий далил бўлганда ҳеч бир ихтилофсиз “Омин”ни махфий айтиш вожиб бўлар эди.

Аввалида қайд қилинганидек, “Омин”ни махфий айтмоқ суннат амал, суннат Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга нисбат берилган амалдир. Ҳанафий мазҳаб имомлари ва уларга эргашган олимлар суннат амалларни баён қилишда ва бизгача етиб келишида ижтиҳод қилдилар. Аллоҳ таоло ҳаммамизни суннатни билиб, унга эргашмоққа тавфиқ берсин!

МУНДАРИЖА

Муқаддима	3
ПОКЛИК КИТОБИ	11
Таҳоратнинг ҳукмлари.....	11
Ғуслнинг ҳукмлари.....	14
Сувларнинг ҳукмлари	16
Қудуқларнинг ҳукмлари	18
Қолдиқ сувларнинг ҳукмлари	19
Таяммум ҳукмлари	21
Маҳси ва жабирага масҳ тортиш ҳукмлари.....	24
Ҳайз, нифос ва истиҳоза ҳукмлари	29
Нажосат турлари ва уларни поклаш баёни	34
НАМОЗ КИТОБИ.....	40
Азон ҳукмлари.....	47
Азоннинг лафзлари:.....	47
Намоз шартлари	52
Намознинг сифати	56
Намоз ўқиш тартиби	61
Имомнинг овоз чиқариб қироат қилиши ҳақидаги бўлим.....	67
Жамоат намози бўлими	69
Намозда таҳорат бузилиши ҳақидаги бўлим.....	72
Намозни бузадиган ва унда макруҳ бўлган нарсалар бўлими	76
Намозда макруҳ бўлган нарсалар.....	79
Витр ва нафл намозлари бўлими.....	82
Кусуф, хусуф ва истисқо намози бўлими.....	86
Фарз намозига етишиш бўлими.....	88
Қазо намози бўлими.....	91
Саждаи саҳв бўлими.....	93
Тиловат саждаси бўлими	96
Касал кишининг намози бўлими	100
Мусофирнинг намози ҳақидаги бўлим.....	103

Жума намози бўлими.....	107
Икки ҳайит намози бўлими.....	110
Жаноза бўлими	112
Шаҳидлар ҳақидаги бўлим	118
Хавф намози бўлими	119
Каъбадаги намоз	121
ЗАКОТ КИТОБИ.....	122
Чорва молларининг закоти.....	124
Тилла ва кумушнинг нисоби	127
Закот йиғувчиларни тайинлаш бўлими	130
Ер ости бойликлари закоти	131
Экинлардан бериладиган закот	133
Закот моли сарф қилинадиган ўринлар.....	135
РЎЗА КИТОБИ.....	139
Рўзани бузадиган ва бузмайдиган нарсалар ҳақидаги бўлим.....	142
Эътикоф бўлими	146
ҲАЖ КИТОБИ.....	149
Қирон ва таматтуъ бўлими	161
Ҳаж ва умра бобидаги жиноят.....	163
НИКОҲ КИТОБИ.....	168
Валийлик ва тенглик бўлими	173
Маҳр ва ҳукмлари бўлими.....	177
Қул ва кофирнинг никоҳи бўлими.....	181
ЭМИЗИШ КИТОБИ	185
ТАЛОҚ КИТОБИ.....	187
Талоқни топшириш бўлими.....	194
Таълиқ талоқ бўлими	197
Касалнинг талоғи бўлими.....	201
Ражъат бўлими.....	203
Ийло бўлими	205
Худуъ бўлими	207
Зихор бўлими.....	210
Лиъон бўлими.....	212

Жинсий заифлик бўлими.....	216
Идда бўлими	218
Болани парваришлаш бўлими	223
Насабнинг собит бўлиш бўлими.....	225
Нафақа бўлими	226
САВДО-СОТИҚ КИТОБИ.....	234
Савдо ақдини бузишдаги ихтиёрлар	239
Шарт ихтиёри.....	239
Тайин қилиш ихтиёри	242
Кўриш ихтиёри	243
Айб ихтиёри.....	244
Саҳих, ботил, фосид, макруҳ савдо бўлими.....	248
Иқола бўлими.....	252
Тавлия ва муробаҳа бўлими	253
Судхўрлик бўлими	254
Кўчма мол савдоси бўлими.....	257
Мавкуф савдо бўлими.....	258
Салам савдоси бўлими.....	259
Сарф бўлими	262
ШУФЪА КИТОБИ.....	264
ТАҚСИМОТ КИТОБИ	271
СОВҒА КИТОБИ.....	275
ИЖАРА КИТОБИ.....	279
Ижара ақдини фосид қиладиган ишлар бўлими	283
Умумий ва хос ишчилар бўлими	286
Ижарани бекор қилиш ҳақидаги бўлим.....	288
ОРИЯ КИТОБИ.....	290
ВАДИЪА КИТОБИ	294
ҒАСБ КИТОБИ.....	297
ГАРОВ КИТОБИ	301
Гаровга қўйиш мумкин бўлмаган нарсалар	304
Гаровга қўйилган нарсанинг тасарруфи ва унга етказилган зарарни тўлаш бўлими.....	307

КАФОЛАТ КИТОБИ.....	312
ҲАВОЛА КИТОБИ.....	316
ВАКОЛАТ КИТОБИ	318
Савдо-сотиқ ишларида вакил қилиш бўлими.....	320
Хусумат қилишда вакил қилиш бўлими	322
ШИРКАТ КИТОБИ.....	324
МУЗОРАБА КИТОБИ	328
МУЗОРАЪА КИТОБИ	332
МУСАҚОТ КИТОБИ.....	335
ХАРОБ ЕРНИ ОБОД ҚИЛИШ КИТОБИ	337
Сувдан фойдаланиш бўлими	338
ВАҚФ КИТОБИ.....	341
КАРОҲИЯТ КИТОБИ	343
ҲАЙВОН СЎЙИШ КИТОБИ.....	347
ҚУРБОНЛИК КИТОБИ.....	350
ОВ КИТОБИ	354
ТОПИБ ОЛИНГАН БОЛА, ТОПИБ ОЛИНГАН НАРСА	
ВА ҚОЧОҚ ҚУЛ КИТОБИ.....	359
ЙЎҚОЛГАН КИШИ ҲАҚИДА КИТОБ.....	364
ҚАСАМ КИТОБИ.....	366
Сўз хусусида қасам ичиш бўлими.....	374
ҚОЗИЛИК КИТОБИ	376
ГУВОҲЛИК КИТОБИ.....	380
ИҚРОР КИТОБИ.....	386
ДАЪВО КИТОБИ.....	388
Икки тарафнинг қасам ичиши ҳақидаги бўлим.....	390
СУЛҲ КИТОБИ.....	392
Кишини зино билан ҳақоратлаш ҳақидаги бўлим.....	393
ЖИНОЯТЛАР КИТОБИ.....	397
ДИЯЛАР КИТОБИ.....	402
Йўлга қурилиш қилиш ҳақидаги бўлим	405
Ҳайвоннинг етказган зарари ҳақидаги бўлим	406
Қўлнинг жинояти бўлими.....	407

Қосаама бўлими	408
Оқила бўлими	410
МАЖБУРЛАШ КИТОБИ	412
ҲАЖР КИТОБИ	415
Изн бериш бўлими	416
Муртаднинг ҳукми бўлими	417
ВАСИЯТЛАР КИТОБИ	419
Васий ҳақидаги бўлим.....	422
МЕРОС КИТОБИ	423
Мерос ҳақида тушунча	423
Мерос олиш сабаблари	424
Мерос олиш шартлари	425
Меросдан тўсувчи омиллар	425
Мерос олиш турлари	427
Фариза эгалари.....	428
Асабалар.....	435
Авл	440
Рад.....	442
Меросни қарз берган кишилар орасида тақсимлаш	444
Меросхўрнинг ўз улушидан воз кечиши	445
Уруғларнинг мероси	446
Уруғларнинг синфлари.....	446
Ҳомила мероси.....	447
Бедарак йўқолган киши мероси.....	448
Муртад мероси.....	448
Асир мероси.....	448
Сувда чўккан, том босиб қолган ва ёниб кетганлар мероси.....	449
Мерос илмидаги машҳур масалалар	450
Муштарак масала.....	450
“Муборак биродар” масаласи.....	450
“Машғум биродар” масаласи.....	451
Фойдаланилган адабиётлар.....	453
Иловалар.....	455

Диний-ижтимоий нашр

Муаллифлар:

*Музаффар Муродхон ўғли Комилов,
Акмал Мираваз ўғли Мирбоқиев*

ҲАНАФИЙ ФИҚҲИДАН ЗАРУР МАСАЛАЛАР

*Муҳаррирлар: **Бобомурод ЭРАЛИ,**
Абдуллоҳ АЛИҚУЛОВ
Бадиий муҳаррир: **Равшан МАЛИКОВ**
Саҳифаловчи: **Комилжон МАҲМУДОВ**
Мусахҳиҳа: **Нилуфар АБЛАЕВА**
Зебо ОМОНОВА*

Нашриёт лицензия рақами: 4455-535f-1ecd-eb6a-
8a83-0410-7703.

2021 йил 19 январда босмахонага топширилди.

Босишга 2021 йил 21 январда рухсат этилди.

Офсет қоғози. Қоғоз бичими: 60х90 ^{1/16}

Ҳарф гарнитураси: PT Serif. Офсет босма усули.

Нашриёт-ҳисоб т.: 14,2. б. т.: 34,5.

Адади: 5000 нусха. №73-сон буюртма.

Баҳоси келишилган нархда.

“Шамсуддинхон Бобохонов” НМИУда тайёрланди.

Нашриёт манзили: 100002, Тошкент шаҳар

Зарқайнар, 18-берккўча, 47а-уй.

Электрон почта: m-nashr@mail.ru.

Тел: (0-371) 227-34-30

Ўзбекистон мусулмонлари идорасига қарашли
“Шамсуддинхон Бобохонов” НМИУ босмахонасида
чоп этилди.

Тошкент шаҳри, Зарқайнар, 18-берккўча, 47а-уй.